

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА

АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ,
МАГИСТРАНТОВ, СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«ХІХ САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 120-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА К. И. САТПАЕВА

ТОМ 9

ПАВЛОДАР
2019

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ж66

Редакция алқасының бас редакторы:

Ахметова Г.Г., филос.ғ.к., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:

Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абишев К.К., Ахметов Қ.Қ., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.Қ., Эрнazarов Т.Я., Бергузинов А.К., Муқанов Р.Б., Каюмова М.С., Мажитова А.Ә.

Жауапты хатшылар:

Агибаева А.Ж., Азербайев А.Д., Акимбекова Н.Ж., Аманбаева С.Б., Аманжолов С.К., Аубакиров А.М., Әмірғалы М.А., Биль Т.Ю., Еликпай С.Т., Жаябаева Р.Г., Жуманбаева Р.О., Зарипов Р.Ю., Звонцов А.С., Кабжанова Г.А., Камашев С.А., Коспаков А.М., Кривец О.А., Куанышева Р.С., Мапитов Н.Б., Молдабаева С.К., Мошна Н.И., Мусабекова Н.М., Мусаханова С.Т., Мусина А.Ж., Мустафаева Н.Б., Огузбаев А.Е., Ордабаева Ж.Е., Рахимжанова Г.Х., Самсенова Г.С., Султанова Г.Ш., Талипов О.М., Титков А.А., Ткачук А.А., Тулкина Р.Ж., Туртубаева М.О., Чидунчи И.Ю., Ысқақ Б.Ә.

Ж66 «XIX Сәтбаев оқулары» жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының : халықар. ғыл. конф. мат-дары Академик Қ. И. Сәтбаевтың 120 жылдығына арналған. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019.

ISBN 978-601-238-907-4
Т. 9 «Студенттер». – 2019. – 388 б.
ISBN 978-601-238-916-6

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-238-916-6 (Т. 9)
ISBN 978-601-238-907-4 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры,
филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі**

Құрметті «Сәтбаев оқуларына» қатысушылар!

Сіздерді игі дәстүрге айналған «XIX Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференциясының ашылуымен құттықтаймын!

Бүгін қазақтың бағына біткен біртуар ғалым Қаныш Сәтбаевтың ізін басқан жастарға қош келдіңіздер дейміз! Ғылыми шараны халықаралық деңгейде ұйымдастыру біз үшін зор мәртебе, үлкен мақтаныш!

2001 жылдан бері өткізіліп келе жатқан «Сәтбаев оқуларының» мақсаты – асыл азамат, ірі тарихи тұлға, академик, ғалым Қаныш Сәтбаевтың еңбегін жастарға таныту, сол арқылы үлгі, өнеге көрсету.

Қ. И. Сәтбаев – туған халқының нұрлы болашағы үшін білімнің күдіреті арқылы күресе білген бірегей тұлға. Қазақ ғылымының қарашанырағы Ұлттық академиясында қыруар ғылыми зерттеулер жүргізді. Ол кісі соғыстан кейінгі қиын-қыстау кезеңде қазақ Академиясын өзі бас болып құрып, ғылымның бастауында тұрды.

Қазақстан ғылымы үшін Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімі қастерлі де қымбат. Жасынан зеректік танытқан Қаныш аға өзінің бар ғұмырын ғылымға арнау туралы шешім қабылдағанда ол тек биік мақсаттарды көздеген еді. Қазақстанда геология мектебін қалыптастырып, жер асты қазба байлықтарын ел игілігіне жаратуы, осы салада көптеген ізбасар шәкірттерді тәрбиелеп шығуы өз алдына бір төбе. Жалғыз геология ғана емес, басқа ғылым салалары бойынша да талай азаматтардың ізденіс жолына түсіп, ғалым болуына өзінің ағалық және әкелік қамқорлығын көрсетті. Оның бүкіл өмір жолы, еліне сіңірген еңбегі, жасаған қызметі кейінгі жастарға үлгі-өнеге болды.

Жастарды ғылымға баулып, білімін шыңдау – біздің парыз. Оқу ордамызда он тоғызыншы мәрте өткізіліп отырған халықаралық ғылыми конференция Қаныш Сәтбаевтай асыл ағамыздың ізбасарларына даңғыл салып, ғылымдағы игі дәстүрлерді жаңғырта түседі деген сенімдеміз. Өңіріміздегі білімнің қарашанырағы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті қашан да дарынды, білгір, зияткер де қабілетті жастарды қолдауға дайын.

Әрине, мен конференция қатысушыларына нәтижелі диалог құруларына, оның нәтижесі Қазақстандағы зерделенетін мәселелердің жай-күйі мен келешекте жақсы түсінуге мүмкіндік беретін нақты ғылыми қорытындылар шығаратынына жүректен тілектеспін.

**С. Торайғыров атындағы
ПМУ ректоры**

Г. Ахметова

1 Секция. Интеллектуалды және мәдени-рухани даму
1 Секция. Интеллектуальное и культурно-духовное развитие

1.1 Қазіргі кезеңдегі білім беру үрдісінің барысы. Педагогика

1.1 Современный образовательный процесс. Педагогика

**ПОЭЗИЯЛЫҚ ҮЛГІДЕГІ МЫСАЛ ӨЛЕҢДЕР
 МЕН ЕРТЕГІЛЕРДІ БАЛАБАҚШАДА РУХАНИ
 ТӘРБИЕ БЕРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ**

АЛДАБЕРГЕН Б. Ғ.
 студент, ПМПУ, Павлодар қ.
 БАКРАДЕНОВА А. Б.
 профессор, ПМПУ, Павлодар қ.

Елбасы Н. Назарбаев: «Еліміздің болашақта гүлденуі бүгінгі болашақтан басталады» – деп көрсеткендей, баланың болашағы, шат күлкісі, қамсыз өмірі өз отбасынан және ата-анасы сеніп тапсыратын балабақшадан басталады.

Отбасынан келген әр баланың біртіндеп қарым-қатынасқа түсетін, яғни айналасындағылармен сөйлесетін ортасы қалыптасады. Оның тілдік ортасы өз ата-анасы, жақындары-достары және мектепке дейінгі оқу-тәрбие ұйымдарындағы өз тұрғыластары мен тәрбиелеуші орта. Баланың мінез-құлқының қалыптасуы осы ортадағы өзі жақын тұтатын және еліктейтін адамына байланысты екендігін тәжірибе көрсетіп келеді. Лұқпан хәкім немересіне жазып қалдырған 100 насихатында «Өзі зерек және саналы дос таңда деген» және халқымызда «Адамды досына қарап бағала» деген сөз бар. Сондықтан балабақша тәрбиешісі мәдениетті де саналы тілдік орта қалыптастыруы тиіс.

Әр баланың қылығы үйде, мінезі түзде. Дәл осы аралықта балабақшаның сынаптай сырғыған әр уақыттағы балаға берілетін тәрбиесінің өлшеусіз екені нық көрінеді. Балалармен жұмыс жасау – бақыт. Балабақша балалары өте пәк, сенгіш. Олар мейірімділікке, шынайы күлкіге сенеді. Өзін күнделікті күліп, жылылықпен қарсы алған тәрбиеші ұстазына сенеді, ал балапанның бұл сенімі тәрбиеші ұстаз үшін «мәртебе».

Тәрбиеші ұстаз әр балапанға жүрек жылуын, жүрек мейірімін, жүрек тазалығын сыйлап, шынайы да таза қалпымен қабылдап, тәрбиелей алса, тәрбиешінің әрбір күні, әрбір сабағы қызыққа толы болмақ. Балалармен бірге ойнау, бірлесе оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізу шаршағаныңды, қажығаныңды ұмытып та жібереді екен

[1, 8 б.]. Бұған біздің оқу (танымдық) практика өткен кезде көзіміз жеткендей болды. Тәрбиеші қандай құзыреттерге ие болу керек? деген сұрақтарға біз бақылау барысында мынандай тұжырымға келдік:

1) Ең алдымен балабақша балаларымен жұмыс жасайтын әрбір тәрбиешіге алдына келген балапанды құрметтеп, бағалайтын ерекше құзырет болуы керек. Яғни, кішкентай бүлдіршіндерді болашақ жеке тұлға ретінде бағалап, әрбірінің намысын, таза жүрегін құрмет тұта білулері хақ.

2) Француз жазушысы Жан Жак Руссо: «Бала туғанда-ақ аппақ қағаздай болып тап-таза туады, оның бетіне шимайды қалай салсаң, қағаз бетіне дәл солай түседі. Бала тәрбиесі де сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, ол солай тәрбиеленеді»- деген пікірі балабақша тәрбиеленушілеріне арналғандай. Сәби балалар – тәрбиеленуші қағаз, ал тәрбиеші ұстаздар мен ата-аналар – қалам. Яғни, қалам қалай шимайланып сызылса, бала солай икемделіп тәрбие алады. Осы негізде тәрбиеші өз тобындағы жоспарды дұрыс құрып, нәтижеге жетудің амал-тәсілдерін жаңаша ізденістерді, технология жаңалықтарын жақсы білуі керек.

3) Тәрбиеші ұстаздың әрбір сабағы бала білімін дамытатындай, тәрбие беретіндей, сөйлеу дағдысын жетілдіретіндей қалыпта болуы тиіс. Сөйлеу дағдысын дамытуда: жатқа бірлесе жаңылтпаш айту, әріпті жұмбақ, мақал-мәтел шешкізуді көбірек жүргізу қажет.

4) Тәрбиеші ойын, еңбек, тұрмыстық әрекеттер үстінде және тіл дамыту сабақтарында суретті жұмбақтарды, ребустарды, адасқан әріптер туралы ойын өлеңдерді жатқа айтып, бүлдіршіндерді түрлі сезімге, қиялға бастап отырса, интеллектуалды ұрпақ тәрбиесі нәтижелі болмақ. Яғни, тәрбиеші педагог ата бабадан келе жатқан рухани мұраны ауызекі түрде жалғастырып, тәрбиеленушілер халқымыздың байырғы сөздерінен нәр алып, сусындаса, ұлттық тәрбиеміз жемісті болар еді. Ал мектепке дейінгі балалардың батыл да батыр болып шығуына, ой-өрісін дамытуына қазақтың ұлттық ойындарының, атап айтқанда, «Асық ату», «Киіз үйді құрастыру», «Аксүйек», «Ақсерек-көксерек», «Арқан тарту» т.б. ұлттық құндылығы ерекше.

Бүлдіршіндер – мөлдір су, өмір гүлі. Мөлдір су лайсанды, ал гүл тікенекті қаламайды емес пе? Яғни, бүлдіршіндер алдындағы әрбір сабағын, тәрбиесін қазақылықпен сiңiруi тиiс. Бүлдіршін жан дүниесімен педагогтің ақ жүрегі үндескенде ғана тәрбие нәтиже берері сөзсіз.

«Тамшы тама берсе, тас теседі» дегендей, балабақшадағы баланың әрбір күні, әрбір сағаты бала тәрбиесі үшін айтылатын ұлы да тәрбиелі сөздерімізбен демелуі тиіс, өйткені біздің әрбір сөзіміз, әрбір қимылымыз олар үшін үлгі-өнеге [2, 11 б.]. Тәрбиеші тұрмыстық әрекетте тыйым сөздерді, ұл мен қызға айтылатын даналық сөздерді құлақтарына сіңісті етіп айтып, рухани бай дүниелерге үйретіп отыруы керек.

Еврей халқында «Алты айлық баласын қалай, қашаннан бастап тәрбиелеуге болады?» деген анасының сұрағына «Сіз балаңыздың бір жарым жыл тәрбиесін өткізіп алдыңыз, баланы іштен тәрбиелеу керек» деген керемет мысалы бар екен. Осы жаққа келгелі балабақшаға барсақ та, мектепті жағаласақ та ата-аналарының балаларымен орысша сөйлеп бара жатқаны байқалады. Баланы тәрбиелеуде отбасымен бірге өнеге беруші шаңырақ – балабақша, онда баламен сөйлесулер үздіксіз ана тілінде жүргізілуі үшін тәрбиеші түрлі амал-тәсілдер ойластыруы керек. Осы мақсатта әрбір баламен әңгімелесу, ойната отырып әңгімелеткізу, логикалық сұрақтар беріп ойланту және екеуара немесе үлкендермен сөз жарыстыру, жұмбақ шешкізу, ойды жалғастырып, аяқтатуға арналған кітапшалар құрастырып, балабақшаларға бірнеше қызықты ойындар енгізуді көздедік. Балалардың ана тілінде байланыстырып сөйлеп шығуына бұл жұмыс формалары тиімді болып шықты.

Балабақшада ұйымдастырылатын оқу-тәрбие шаралары үздіксіз ұзақ, мұхиттай терең, арғымақтай жылдам жүретін іс. Оқу, жазу, санауды қалыптастырып, оң мен солды үйрететін балабақша тәрбиесінде тәрбиешілердің шығармашылығы, әдіскерлігі сыналары хақ. Балапанын балабақшаға аманаттаған әрбір ата-ана тәрбиешіден көп нәрсе талап ететіні де белгілі. Тәрбиеші тарапынан ұйымдастырылған кез келген жұмыс түріне балалардың барлығы бірдей «үздік» қабілет танытпайтындығы тағы да белгілі. Осы жерде «үйретемін» деп жоспарлаған жұмысын үйрете алмаған тәрбиешіні ата-аналар қаралап жатады. Неге? Себебі, әр баланың қабілеті әр түрлі. Осы жерде тәрбиеші мен ата-ана үнемі қоян-қолтық байланыста болып, жұмыла жұмыс жасауы тиіс. Әр баланың бойындағы өзіндік қабілетін дамытуды көздеп, тәрбиешінің тынбай жұмыс жүргізуі – мәңгілік елдің ертеңгі азаматының негізін қалау деп білеміз [3, 5 б.].

Балабақшаның тәрбие жүйесін ата-анамен келісе, бірлесе отырып ұлттық тәрбие бағытында жасау – бүгінгі күн талабы. Ұлттық тәрбие ұлттық тыйым сөздерден бастау алады. Күнделікті әрбір істі бастаған балаға ақ пен қараны, дұрыс пен бұрысты, таза мен жаманды, т.б. жақтың бәрін ата-ана тыйым сөздер арқылы сіңіруі тиіс. Ал тәрбиешілер

қауымы үздік нәтижеге балапанның ойыншық машинамен құм тасып, төбешік жасаған қалпындай ұзақ еңбек етумен жететіні сөзсіз. Дәл осы жерде әр тәрбиешінің бойынан сұралатын қасиет – жауапкершілік. Яғни ата-ананың тәрбиеші қолына «аманаттап» тапсырған баласынан асқан жауапкершілік те болмақ емес. Жауапкершілік – аманат, жауапкершілік – адал іс. Жауапкершілік болған жерде бүлдіршіндер тәрбиесінің нәтижесі көрінеді де, бағаланады да.

Тәрбиеші – емші. Бүлдіршінің пәк жүрегін бағалаушы, бүлдіршінің бойындағы «теріс» әрекеттермен күресуші. Тәрбиешінің балабақшадағы әрбір күні таразының екі басындай жылжымалы. Себебі, алдындағы бүлдіршін оң жағымен танылса, оң жағы басады, ал теріс жағымен танылса, сол жағы тартады.

Осындай ұлы еңбекке шыдас беріп жүрген тәрбиешілер қауымының еңбегі – ұлы еңбек. Мұқалмас жігермен, таусылмас төзіммен, аппақ қардай тазалықпен төтеп беріп, бүлдіршіндермен жүйелі жұмыс жасаудағы шабыттары да ерен және ерекше. Алла алдында адамның бәрі бірдей. «Жауқазынның бүр жарғанындай» қызықты да сырлы сәттерді басынан өткізген тәрбиеші ұстаздар бақытты.

Балабақшадағы бүлдіршіндерге берілетін тәрбие – ұлы еңбек. Қазақы сөздерге, ұлттық құндылықтарға толы тәрбие өрнектері ұдайы, толассыз жүруі тиіс. Балабақша балапандарының шығармашылығын, ой-өрісін дамытуда ақпараттық технологиялардың пайдасы мол. Аудиотыңдалым, бейнебаян арқылы халық ертегілерінен, аңыздарынан, шешендік сөздерінен, батырлар жырларынан көрсетіп, бүлдіршіндердің баяндау, әртістік белсенділіктерін дамытуда жұмыс жасалуы керек [4, 23 б.]. Жаңа бағдарламаға енгізіліп отырылған «Драма» сабақтары балаларды сәби кезден ата бабасынан келе жатқан рухани уызынан тұшына татуына жол ашпақ. «Көркем әдебиет» және осы «Драма» сабақтарын музыкамен түйістіріп ұйымдастырылатын оқу іс-әрекеттері қазақтың ойыны түрінде өткізілсе, орта және мектепке даярлық топтарда балалар мектепке еркін сөйлеп барады деп ойлаймыз.

Балабақшада жасалатын тілдік орта нақты тәрбиеге бағытталып, сабақтар ойын іс-әрекетімен үйлестірілсе, әрі көрнекті етіліп, балалардың бір бірімен еркін сөйлесетіндей үлгіде ұйымдастырылса, нәтижелі болмақ. Тәрбие – мұхит, тәрбиеші – ескекші, бүлдіршін – қайық. Осы үш бірлік бірлесе жұмыс жасағанда, мұхит дауылынан кедергісіз өтеді. Кедергі болмауы үшін тәрбиешілер ескекті дұрыс бағыттап, балапандарды қияладарымен «үлгілі» азаматтар қатарына қоса білулері керек. Балабақшаның тәрбиешісі қай кезде де ең озық педагог, ең озық психолог, ең озық бағбан атанып, тәрбие жолында өзіндік әдіс-тәсілдерді

ұтымды қолдана алатындай болуы тиіс. Бүлдіршіндер зейінін дамытып жеке тұлға қалыптастыруда бала жүрегіне жылылық ұялатып, қабілетін, дарынын ашуда тәрбиешінің атқаратын жұмысы өте зор.

Қазіргі кезде ана тілін білмейтін, ұлттық салт-дәстүрді бағаламайтын ұл-қыздар кездесіп жатады. Осындайлар ата-ананың айтқан тыйым сөздерін қабылдамайтын, сөз атасы болған Майқы би айтқандай, «ежірейген ұл», «бежірейген қыз» түрінде көрсетуде. Бұған қоса қазіргі ХХІ ғасырдың бүлдіршіні, балабақша мен ата-ана тәрбиесінен гөрі «ақпарат» тәрбиесін бойларына мықтап сіңіруде. Осындай «өттеген-айлар» жол алып кетпеуі үшін мектепке дейінгі мекемелердегі тәрбие ортасына этнопедагогикалық талаптар нақты ұстанылуы шарт деп ойлаймыз. Бұл орайда көркем сөзбен өрнектелген ойын-сауық түрлерінің, сахналандырылған көркем шығармалардың, инсценировкалық ойындардың маңызы зор.

Еститін құлаққа, көретін көзге, айтатын ауызға «тұсау» салған интернет, ватцап, ұялы телефонды түрлі формадағы ұлттық тәрбиемен алмастырып, бірізді сіңіруді қолға алған жөн. Балабақша жасындағы кез келген бүлдіршін ұялы телефонның құлағында шебер ойнайды. Бұған кім кінәлі? Жок, тәрбиеші ұстаздың еш кінәсі жоқ. Себебі тәрбиеші алдына келген әр балапанға тәрбие беріп, жоспарлы сабағын үйретеді. Үйдегі тәрбиені бақылай алмаған ата-ана кінәлі. «Қазақы тәрбие сіңіреміз» деп жанұшыра еңбек етіп жатқан балабақша тәрбиешілерінің жанды жұмыстарын жоққа шығарушы ата-аналар көбейіп барады. Сыр-сынын толық танымайтын «ұялы телефонның» майын ішіп, іші-сыртын бүгешүгесіне дейін ақтарып ойнай алатын балалар көбейді.

Ұлттық тәрбие болмаған жерде, ұлт қалыптаспайды. Ал ұлт болмаған жерде болашақ қалыптаспайды.

Балабақша – шаттық мекені, балабақша – пәк күлкінің ұясы. Шаттық мекенінің тұрғындары – бүлдіршіндер бақыты үшін тәрбиешілер қауымы аянбай еңбек етуі тиіс. Балабақша тәрбиеленушілері қазақы тәрбиеленген, қазақ тілін меңгерген, заманауи ақпараттан хабардар, қазақы мінез-құлыққа бай, ата-ананы сыйлайтын ақ жүректі балапандар болып қала бермек. Осы қалыпты сақтауда ата-аналар мен тәрбиешілер ұдайы күш, қуат, жігер беріп, әркез қуаттауы керек.

Жүрегі нұрлы, иманы таза, адал ниетті, тәрбиесі нық адам қалыптастыру – бәріміздің міндетіміз.

Н. Ә. Назарбаев көрсеткен нұрлы жолмен «Мәңгілік ел» шынына нақты қадаммен баратын бақытты бала балабақшадан

тәрбиеленіп шығары сөзсіз. Бақытты елде мәңгілік елге нық баратын бақытты балаларды тәрбиелейік!

Жүргізілген ізденіс нәтижесінде, біз бес кітапшаны қайта жаналап шығарып, балабақшаларға таратуды көздеп отырмыз [5]. Бұл кітапшалар бойынша берілген тақырыптарды төмендегі топтарға және сол топ балаларымен ойнатылатын жағдаяттарда, ойындарда, режимдік мақсаттарға байланысты кезендерде қолдануды ұсынамыз:

Кесте 1

Кітапшаның аты	М а з м ұ н ы н а б а й л а н ы с т ы т у д ы р ы л а т ы н п с и х о л о г и я л ы қ ж а ғ д а я т	Белгілі бір топтың не жеке-дара бала мінезіне орай туындайтын кезендер мен сәттер	Қолданудағы тәрбиелік-танымдық мақсаттар
Өс, өс, балақай! (Ерте сәбилік кезен бүлдіршіндеріне)	Кітапшада қимыл жаттығуларына лайықты өлең-жырларға еліктету, бейнелі, эмоционалды сөздерге ләззаттандыру	Бүлдіршіндердің ж у ы н д ы р у , ойнау кездерінде туындаған әрекетіне қарай, жылаған, м а з а с ы з д а н ғ а н кездерінде жатқа айту	Бүлдіршіндер тілінің белсенді шығуы мен сөйлеуін дамыту және дене мүшелерін әртүрлі қимыл-қозғалыстарға итермелеу үшін.
Қуыршақтармен ойнаймыз, ойынға бір тоймаймыз	3-5 жастағы сәбилерді қуыршақтарымен ойнай отырып тақпақ-өлеңдер арқылы сөйлесуге қызықтыру	А т а - а н а л а р д ы ң балалармен бірлесе оқып, түрлі ойын сәттерінде бірлесе жаттауына және топ тәрбиешісінің сабақтан тыс уақытта бірлесе ойнауына арналған	Өз ойыншығына д е г е н сүйіспеншілікке тәрбиелеу, бөліктерін, түртүсін зерттей тануға бейімдеу
С ұ р а м а қ т а р , санамақтар	Түрлі жастағы балаларды сөзбен ойналатын ойындарға қызықтыру және көркем сөзге деген құмарлықтарын арттыру	Екеуара және ерікті түрде өз атынан ойын кезінде не арнайы сабақта, сахналық, режиссерлық шаралар үстінде сөйлесу сәттерін туғызу	Әр сөзді, сөз тіркестерін анық айту, жаңылмай сөйлету. Сөз тапқыштыққа, ұйқас құрастыра алуға, шығармашылыққа баулу
Менің сүйікті кейіпкерім (Ересек топ балаларына)	Өздеріне бұрыннан таныс ертегі персонаждары атынан сөйлеуге жаттықтыру, шығарма негізінде эстетикалық ләззат алуға бейімдеу	«Драма» сабағына ұсынылған ертегі, қызғылықты мысал әңгімені еске түсіріп, рөлге енгізу, өз атынан кейіпкер кейпінде сөйлеуге баулу	Б а л а л а р д ы көрермендер алдында еркін сөйлеуге үйрету және ойдан құрастырып сөйлеуге ынталандыру

Мектеп жасындағы әр бала гүл сияқты. Ал сондай балдырғанның әрбір әрекеті, ойыны өлең-тақпақтармен демеліп отырса, баланың ойлауы тереңделіп, тілі тез дамиды болады.

Зерттеу жұмысында алға қойып отырған ұсынысымыз бен жоспарларымыз:

Әр топ балаларының жасына, айналысатын әрекеттеріне қарай тақпақтарды сараптау, жіктеу;

Балаларды ұлттық салт-дәстүрде тәрбиелейтін халықтық тақпақ үлгілерін жинау, кітапша етіп, тәрбиешілерге ұсыну;

Қазіргі баланың танымдық қабілеттерін арттыру мақсатында кіріктірілетін оқу қызметі барысында тәрбиеші қолданатын тақпақтарды іздестіру;

Мектепке дейінгі оқу-тәрбие бағдарламасындағы сөйлеу, көркем шығармамен таныстыру үрдісіндегі тақырыптар барысында қолдануға болатын тақпақтарды ұсыну.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бала тілін дамытуда ауыз әдебиеті үлгілерін қолдану/ А. А. Ботаханова// Отбасы және балабақша. – 2015.-№ 3. – С. 8–10

2 Мектепке дейінгі тәрбиедегі халық ауыз әдебиетінің маңыздылығы/ А.Н.Әбеннова//Отбасы және балабақша – 2015. – № 4 С. 11–13

3 Бала тәрбиесіндегі көркем шығарманың орны/ С. К. Раева// Отбасы мен балабақша/ 2015 – № 6 – С. 3–5

4 Тұрсынбаев М, Гумеров Повестер мен әңгімелер/ 1992ж – С. 23. Көркем әдебиет шығармаларын балаларға оқыту әдісі/ Б//

5 «Тілашар»Мектеп жасына дейінгілерге. «Ізденуші» үйірмесі ізденушілері жинастырған тәрбиелік-танымдық топтама жинақтар. Қайта басылған-ПМПУ-2018.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

АЛЬЖАНОВА Д. А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ТУЛКИНА Р. Ж.

оқытушы, «Психология және педагогика» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қоғамымыздың әлеуметтік – экономикалық және саяси құрылымының түпкілікті жаңаруына байланысты бірінші міндет халықтық білім жүйесін жаңаша тұжырымдама жасап жаңаша талап қоюды қажет етеді. Мектептердегі нақты міндеттердің бірі білім беру кезеңінде балалардың психологиялық деңгейінің дамуын, олардың әрі қарай білім алу, күрделі білімді жеткілікті қабылдау, әр салада болсын біліктерін жетілдіру негізінде, еліміздегі үздіксіз білім беру саласының 12-жылдық білім беру жүйесіне өтуі ғылым, білім саласында үлкен жаңалық болып табылады. Мазмұнында балаларды адамгершілік тәрбие түсініктерімен таныстыру; жұмыстары «Өнер көзі – халықта», «Әуенді қимыл – қозғалыс», «Тіл – халық қазынасы», «Экологиялық тәрбие», «Еңбек», «Ойын» бөлімдерінде қарастырылған.

Алғаш баланы мектепке берерде оның биологиялық жасы мен мектепке психологиялық даярлығының көрсеткішін өлшеп шығару – бүгінгі күн талабы. Бастуыш сынып оқушының жаңа ортаға түсуіне байланысты көңіл – күйінің сипаты, сынып сабақтық жүйеге қаншалықты төзімді оның еріктік қасиеттері, жазбаша білімдерді игерудегі таным процестерінің даму деңгейлері тексеріле бермейді. Сондықтан баланың мектептегі оқу жүйесіне педагогикалық – психологиялық тұрғыдан әлі де толық қарастырылып, талдануы тиіс.

Қазақ халқының тұңғыш этнограф-ғалымы Ш. Уәлиханов, көрнекті ағартушы-педагог Ы. Алтынсарин, қазақ зиялылары: А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Дулатов, Н. Құлжанова, М. Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегінде балаларға рухани тәрбие берудің жолдары мен әдістері көрсетілумен қатар, қоршаған дүниені қабылдауға жан көріністерін (есту, сипап сезу, иіскеу, татып көру, ес, қиял, ойлау, тілін дамыту) бірлікте дамытудың маңызы жайында құнды пікірлер айтып, ой түйіндерін тұжырымдаған. Оқулықта адамгершілік сезімдері жайлы ғылыми ұғымдар да әр қырынан ашылған. «Баланың маңайында сөйленетін сөздер де әдепті,

сұлу болуға тиіс», – деп балалардың адамгершілік дамуындағы үлкендердің рөліне тоқталады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорының даму ерекшеліктерін зерттеген ғалым Б. Баймұратова зерттеу нәтижелері негізінде 2–7 жасқа дейінгі балалардың тілін дамыту мәселесіне ауыз әдебиеті мен балалар әдебиетін біртұтас сабақтастықта қарастыра отырып, «Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесінің негізін жасады». Б. Баймұратова балалардың тілін дамыту мәселесін адамгершілік және эстетикалық тәрбиелермен тұтас қарастырған. Т. Иманбеков «Қазақ балабақшаларындағы оқу-тәрбие жұмыстарында ұлттық ойындарды пайдалану» (5–7 жас, 1995) деген тақырыптарда жүргізілген зерттеу жұмыстарында мектеп жасына дейінгі балалар тәрбиесінің әртүрлі салаларын ашып көрсетті. Ә. С. Әмірова (1994) «Ересектер тобындағы балаларды қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу» деген еңбегінде қазақ балалар әдебиеті шығармаларын пайдалану арқылы баланы адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін қарастырған.

Мектепалды даярлық тобында балалар өмірінде оқу және еңбек әрекетінің үлесі басым бола түседі. Соған қарамастан ойын әлі де болса өз маңызын жоймайды, ол баланы мектепке даярлау мақсатын жүзеге асыруға бағытталып отырады. Ойын әрекетінің қызықты болуын қамтамасыз ететін, баланың танымдық қызығушылығы мен адамгершілік сапаларын дамытатын басты нәрсе: білім, әрекет, қарым-қатынас.

Міне, осы жағдайларды ескере отырып, балалар бойында адамгершілік сапаларды қалыптастыруда пайдаланатын ойын түрлерін төмендегідей жүйеледік:

– мазмұнды бейнелі ойын: отбасы, балабақша, мектеп, аурухана, үшқыштар, мал фермасы, құс фермасы, құрылысшылар, мұнайшылар, темір жол, теңізшілер;

– қимыл-қозғалыс ойындары: қу түлкі, ормандағы аю, мысықпен торғайлар, бақташы мен қозылар, қуыспақ, қасқыр қақпан, ботақан, соқыртеке, жырадағы қасқыр, жер-ден биік, су, ауа, жер;

– дидактикалық ойындар: заттардың түсін анықта, қуыршақты серуенге дайында, орныңды тап, ойлан тап, ұзын-қысқа, аласа биік, әр құстың мекенін тап, тігін шеберханасы, тез ретке келтір, мына заттарды сипатта, сандардың орнын тап, жоғары-төмен, дүкен, көршілер, аралар, телеграф;

– құрылыс ойындары: лего және басқа конструкторларды пайдалану;

– спорттық ойындар: футбол, волейбол, теннис, хоккей, баскетбол;

– драмалық ойындар: адамгершілік тәрбиесі тақырыбына оқылған ертегі, әңгімелерді рөлдерге бөле отырып орындау.

Мектепалды даярлық топ балаларының «жеке тұлға» ретінде қалыптасуы, адамгершілік сезімі мен талғамының жетілуі, тәрбиелеу мен білім беру ісінің нәтижелі болуы мектепке дейінгі мекемелерде жүйелі, жоспарлы, бірізді жүргізілетін жұмысқа байланысты. Ойын арқылы мектепалды даярлық топ балаларына адамгершілік тәрбие беру үшін, ойын үлгілерін іріктеп, бала санасына сіңіріп, тиімді пайдалану әрбір тәрбиешінің біліміне, ұстаздық шеберлігіне, шығармашылық қабілетіне байланысты.

Балабақшада балалар еңбегін ұйымдастыру барысында кешенді ұйымдастырылған ойын түрлері балалардың еңбекке деген қызығушылығы мен талғамын, танымдық процестерін, тілін және адамгершілік қасиеттерін дамытады. Ойын балабақшадағы тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі әдістерінің бірі болып саналып, балалар өмірінде үлкен орын алады. Баланың адамгершілік сапасын, талғамын, қызығушылығын қалыптастыру, мінез-әрекетін тәрбиелеу, жеке басын жан-жақты дамыту бағытында меңгерілетін білім, дағдылар ойын арқылы іске асырылады.

Баланың қоршаған ортадағы жақсылықты көру, қабылдау нышаны бөбектік шақтан-ақ байқалады. Оны дамытып кемелдендіру, шығармашылыққа баулу, бақылап сезген, көрген адами болмысты терең түсіну, өміршең ету отбасы және балабақшадағы тәрбие үрдісінде іске асырылады.

Ойын – мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуына ықпал тигізетін жетекші, басты құралдардың бірі. Бала ойын арқылы өзінің күш-жігерін жаттықтырады, қоршаған орта мен құбылыстардың ақиқат сырын ұғынып, еңбек дағдысына үйрене бастайды. Жас бүлдіршін болашақ қайраткердің тәрбие жолы, тәлімдік өнегесі ойыннан бастап өрбиді.

Баланың бірінші әрекеті ойын, сондықтан да оның мән-мәнісі ерекше. Ойын – адамның өмірге қадам басардағы алғашқы қадамы. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, есер бала бола ма?» деп айтқандай, баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Жас баланың өмірді танып, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады. Қай ғалымды алмайық

өздерінің ойын туралы еңбектерінде: «Ойын – баланың жетекші әрекеті» деген сипаттама береді, өйткені ойын баланы ақыл-ой жағынан да, дене жағынан да алға жетелеп дамытады, баланың ой-өрісін өрбітіп бойын өсіреді. Ойында шындықтың көрінісі, оның образды сәулесі қылаң береді. Өмірдің әр түрлі құбылыстары мен үлкендердің әр түрлі іс-әрекеттеріне еліктеу ойынға тән нәрсе.

Ойын – баланы рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің негізі болғандықтан әрбір тәрбиеші-ұстаз оқыту мен тәрбие берудің мазмұнын үнемі ойын элементтерімен толықтырып отыруы керек.

Сабақта ойын элементтерін қолдану немесе сабақты толықтай ойын түрінде өткізу тәрбиешіден аса біліктілік пен шеберлікті, шығармашылық ізденісті қажет етеді. Сондықтан, олардан оқу мазмұнындағы ойындарға үлкен жауапкершілікпен және сақтықпен қарау талап етіледі. Өйткені, әрбір жасқа ойын тиісті дәрежеде ақыл мен қажыр-қайрат жұмсауды керек етеді.

Ойын үстінде бала бейне бір өмірдің өзіндегідей қуаныш, реніш сезімінде болады. Ойын баланың жан-жақты дамып жетуіне әсер ететін ең маңызды сферасы болып табылады. Ойын- тәрбие құралы, ақыл-ойды кеңейтеді, тілді ұстартады, сөздік қорды байытады, өмірді танытып, сезімді кеңейтеді. Ерік және мінез қасиеттерін бекітеді, рухани адамгершілік сапаны жетілдіреді. Ұжымдық сезімі қалыптасады. Эстетикалық тәрбие беру құралы еңбек тәрбиесін беру мақсаттарын шешуге мүмкіндік береді. Дене күшінің жетуіне көмектеседі.

Демек, ойын баланы жан-жақты жарасымды тәрбиелеудің психологиялық және физиологиялық негіздері болып табылады. Ойын баланың көңілін өсіріп, бойын сергітіп қана қоймай, оның өмір құбылыстары жайлы таным түсінігіне әсер етеді. Балалар ойын арқылы тез тіл табысып жақсы ұғысады, бірінен бірі ептілікке үйренеді, жақсы қарым-қатынас жасайды, сол қарым-қатынас арқылы рухани адамгершілік сана- сезімдері қалыптасып дамиды. Сондай-ақ, адамдар іс-әрекетінің жақсы жақтарын аңғарады, жағымды ойлауды үйренеді; жанындағы адамдарды ұнатып, жақсы көре біледі, оларды қуантуға асығады; бір біріне көмектесе біледі, жанашырлық сезімі оянады, қамқорлық жасай біледі; кешірімді болуға, өзгені ренжітпеуге тырысады.

Ойын барысында жас бүлдіршіндер бірін бірі сыйлауды, үлкендерді құрметтеуді, қадірлеуді үйренеді. Ертегілерді тыңдау арқылы рухани адамгершілік қасиеттерге, ерлікке, шыншылдыққа, кішіпейілдікке тәрбиелейді.

Қорыта келе ойынның қандай түрі болмасын, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа ауысып отырады. Баланың ойыны ересек

адамдардың еңбегіне еліктеуден өрістеп, бара бара шын мәніндегі еңбекке айналады. Бала ойындары өмірлік қажеттіліктен туады да, психологиялық жағынан денсаулық сақтауға негізделеді. Тапқыр да, алғыр, шымыр да епті, қайратты да қажырлы бала өсіруді армандамайтын отбасы жоқ. Балалар ойын үстінде өнеге алып, мінез қалыптастырады, өзіндік ерекшелік қасиетін айқындай бастайды. Ойын үстінде әр баланың игі бастамасын қолдап, оның бойындағы жақсы қасиеттерді өрбітуге, өзіндік мінез-құлқын қалыптастыруға аса көңіл бөлген жөн. Сондықтан ойын балаларды тәрбиелеудің де тиімді жолы тәрбие құралы екендігін дәлелдейді.

Тәрбиеші-ұстаз ойынға тек қана балаларды қызықтырып, уақыт өткізудің құралы деп қарамай, балаға берілетін танымның білім мен тәрбиенің құнды негізі деп қараса ғана үлкен жетістіктерге қол жеткізіп мақсатына жете алады. Өйткені, ойын арқылы ғана дамыған бала алғаш мектеп есігін ашқанда білімді, қоғамдық тәжірибені тез меңгеріп, өзінің психологиясын жан-жақты жетілдіріп, мінез-құлқын, ерік-жігерін, қабілетін дамытып, дүниетанымын кеңейтіп, оқудың мазмұнына қызығушылықпен қарайды.

Сонымен, осындай жауапты міндеттердің баянды болуы үшін егеменді еліміздің ертенгі қажетін етерлік жерін, елін сүйетін, рухани адамгершілік қасиеті мол, білімді, парасатты, оны қастерлей білетін азамат өсіру баршамыздың міндетіміз!

Адамгершілік тәрбие дегеніміз – балалардың бойында мінез-құлықтың белгілі бір сипаттарын қалыптастыру және олардың өздерінің де бір біріне, отбасына, басқа адамдарға, мемлекетке, Отанға деген қатынасын анықтайтын мінез нормалары мен ережелерін дарыту жөніндегі ұстаздардың арнаулы мақсат көздеген қызметі [2].

Адамгершілік тәрбиесі мақсатқа негізделген көзқарасты, сенімді, парасатты, мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді қалыптастыруға және адамгершілік сезімді, ұлттық сананы, қарым-қатынасты дамытуға, құндылықты тиімді пайдалануға бағытталған жалпы адамзаттық тәрбиенің құрамдас бөлігі – деген анықтама берілген.

Ойын – мектепке дейінгі балалар үшін айналы танып – білу тәсілі. Ойын мен ойын әрекеті мазмұнының әлеуметтік сипаты баланың қоғамда өмір сүретіндігімен байланысты. Ол алғашқы айлардан бастап-ақ маңайдағылармен қарым-қатынас жасауға ұмтылады, қарым – қатынас жасаумен қоғамдық тәжірибені игерудің қуатты құралы – тілді бірте-бірте меңгереді. Ойында үлкендердің қызметіне еліктеп, өзінің шамасы келмесе де олардың қуанышы мен ренішін түсіне отырып, осындай өзіндік жолмен қоршаған өмірді

– адамдардың қимылын, іс-әрекеттерін, олардың бала қимылынан туған жағдайдағы қарым – қатынасын бейнелеуі болып табылады [6].

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды заңдылығы балаларды ұжымда тәрбиелеу заңдылығы. Ұжым – бұл баланың жеке басын қоғамдық бағытта қалыптастыру мектебі. Мұнда оның жеке қасиеті, қабілеттілігі және адамгершілік сапалары неғұрлым айқын көрінеді. Адамның адамгершілік тазалығы ең алдымен оның әрекетінде көрініс табады. Ұжымда бала өзінің білімін, айналадағы дүниеге, іс-әрекетке көзқарасын: көмек көрсетуге, нәтиже шығаруға, құрбыларына қамқорлық жасауға, рахымдылыққа, қарапайымдылыққа, еңбек етуге ұмтылуын көрсете алады. Ұжымда тәрбиелеу заңдылығы тәрбиешілерді әр баланың мінез-құлқына ізгі ықпал жасауы үшін балаларды бірлесіп қызмет жүргізудің алуан түрлеріне біріктіруді міндеттейді. Бұл заңдылықты іс жүзінде қолдану тәрбиешінің мейірімділікті балалардың жеке ерекшеліктерін, адамгершілік тәжірибесін, дамуы мен мүмкіншіліктерін ескере отырып талап қоя білумен ұштастыра білуінен көрінеді. Мұның өзі олардың ұсыныстарын, идеялары мен ұмтылыстарын басып тастамай, адамгершілік мінез-құлықтың, тәртіптіліктің негізін қалыптастыруға, топта орнатылған тәртіпті құрметтеуге мүмкіндік береді. Өз кезінде тәрбиешіден ұстамдылық, шыдамдылық, орынды қатаңдық, тәрбиеленушілерге құрметпен қараушылық талап етіледі [9].

Үлкендермен қарым-қатынас жасау процесінде оларға үйір болу, оларды жақсы көру сезімі, олардың нұсқауларына сай әрекет жасауға, оларды қуантуға, жақын адамдарын ренжітетін қылықтар жасамауға ұмтылу пайда болады. Бала өзінің тентектік, қателік жасаған кездегі реніші немесе наразылықты көргенде толқуды бастан кешіреді, ал өзінің жақсы қылықтарына жылы шыраймен қараса оған қуанып, жақын адамдарының ризашылдық білдіруінен рақат алады. Эмоциялық өсерлену: жақсы қылықтарына, үлкендердің мақтауына риза болу, өзінің орынсыз қылықтарынан: үлкендердің ескертуінен, наразылығынан ұялады, қапалану, уайым жеу оның адамгершілік сезімдерін қалыптастырудың негізіне айналады. Мектепке дейінгі шақта балада қайырымдылық, жанашырлық, қуанышқа ортақтасу сезімдері қалыптасады [10].

Ойын негізінде ойлай отырып, тапсырмалары өзінше зерттеп, орындау, өзінше шешім жасау өз ойындағысын айту жағдайларына мүмкіндік туғызылса ғана бала еркін ойлы, өзіне сенімді, ерік – жігерлі, дүние танымы кеңейген, сөйлеу тілі жақсы қалыптасқан, болашаққа қызығушылығы оянған дара тұлға ретінде жан – жақты дами алады. Баланың ақыл – ойының дамуы тек белгілі

білім көлемін ғана емес, жалпы тәлім – тәрбиелік іс-әрекеттерді игерумен бірге, ойлау, қиялдау, есте сақтау, елестету және т.б. қабілеттерінің; танымдық, іскерлік, шығармашылық қасиеттерінің дамуын қамтиды. «Ойы саяздың, тілі саяз» деген ұлағатты сөз бекер айтылмаған. Ойлау негізгі баланың сөйлеу тілін қалыптастырады.

Ойын – адамның өмірге қадам басардағы алғашқы адымы. Қазақ халқының «Ойын ойнап, өн салмай, өсер бала бола ма?» – деп айтқандай, баланың өмірді танып, еңбекке деген қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады. Ойын балаларға ақыл – ой, адамгершілік, эстетикалық тәрбие берудің маңызды тетігі деуге болады. Баланың қуанышы мен реніші ойын кезінде анық байқалады, сонымен қатар құрбыларымен тез тіл табысып, жақсы қарым – қатынас жасайды.

Бала ойын арқылы өзін толқытқан бүгінгі қуанышын, ренішін, асқақ арманын, мұрат – мүддесін бейнелесе, күні ертең сол арман – қиялын өмірде жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Бүгінгі ойын, бейнелі әрекет, ертеңгі шындық ақиқатқа айналады. Болашақ қайраткердің тәрбие жолы тәлімдік өнегесі ойыннан бастап қалыптасады. Ойын мен еңбектің бір – біріне ұқсас сипаттары көп, сондықтан кейбір педагог ғалымдар «Жақсы ойын – жақсы жұмыс сияқты» деп қарап, бұлардың арасында айырма шамалы деген түйін жасайды.

Баланың тәртібіне белгілі талаптар қою олардың орындалуын бақылаумен ұштасады. Бақылаудың әлсіреуі балаға тәртіп бұздырады. Талап пен бақылау тәрбиешінің берген бағасы арқылы бекітіледі, ол балалардың іс-әрекетінің қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екенін тануға, тәртіп ережелерін игеруге мүмкіндік жасайды.

Мектепке дейінгі мекеменің тәрбиешісі ойынның баланың негізгі іс-әрекеті екендігін ескере отырып, өз тобында түрлі ойындарға қажетті құрал-жабдықтарды, ойыншықтарды, атрибуттарды топ ерекшелігіне қарай дұрыс іріктеп таңдауы керек.

Тәрбие бағдарламасы талаптарына сай ойындарды күн тәртібіне дұрыс орналастыра отырып, оларды тиімді ұйымдастыра білсе, ойын бала үшін тәрбиенің мықты құралына айналуы әбден мүмкін. Ол үшін тәрбиешінің өзінің бойында іздемпаздылық, орындағыштық, тиянақтылық, белсенділік сияқты сапалары болуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ф. Н. Жумабекова «Мектепке дейінгі педагогика» – Астана: «ФОЛИАНТ»- 2008 ж.

2 «Бала мен балабақша» журналы – № 10 – 2014 жылы

- 3 «Мектепалды даярлық мектепте және балабақшада» журналы – № 5/6 – 2013 жылы
 4 «Мектепалды даярлық мектепте және балабақшада» журналы – № 6 – 2014 жылы
 5 «Мектепалды даярлық » журналы – № 2 – 2014 жылы
 6 Алты жасар балаларды оқытып тәрбиелеуде дидактикалық ойындардың рөлі методикалық нұсқау Алматы – 1988 – 51 бет
 7 Баймұратова Б. алты жасарларды оқыту мәселелері – Алматы: 1993, – 168 бет
 8 Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамыту методикасы – Алматы: 1998, – 172 бет
 9 Қазақ мектебі – № 1. – 2006 ж, – 67–67 бет
 10 Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы Мухина В. С. Алматы: мектеп, – 1986. – 170–172 б.

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

АХМЕТОВА С.

студент, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

ЖАНҚАРИНОВА А.

студент, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

«Сын тұрғысынан ойлау» деген сөз тіркесінде қолданылатын «сын тұрғысынан» деген термин ойдың мәселені немесе проблеманы шешу үдерісіне шоғырлануын білдіреді. Бұл тұрғыдан алғанда сын сөзі «мақұлдамау» немесе «теріске шығару» дегенді білдірмейді. Сын тұрғысынан ойлау пайымдау, тұжырым жасау немесе проблеманы шешу үдерісі жүрген барлық жағдайларда, яғни неге сенуге болады, не істеу керек және бұны ойластырылған әрі рефлексиялық тәсілмен қалай істеуге болатындығын анықтау қажет болған жағдайлардың барлығында орын алады. Сын тұрғысынан ойлау «ойлау туралы ойлану» деп сипатталған. Ол маңызды мәселелерді талқылау және тәжірибені ой елегінен өткізуді қамтиды. Біз білетіндей математика сабағында логикалық, жан-жақты ойлану өте маңызды элементі болып табылады.

Тарихи шолу

Сын тұрғысынан ойлаудың тамырын сонау Сократтық дәстүрге дейінгі 2500 жыл бұрынғы дәуірден көруге болады, сол кездің өзінде беделді негізде алынған білімді тексеру үшін жетекші сұрақтарды пайдалану қалыптасқан: олар тиімділік, нақтылық пен логикалық сабақтастықтың талаптарына жауап бере ала ма деген сауалды ортаға тастайды. Қазіргі әлемде сын тұрғысынан ойлау қазіргі заманғы жұмыс күшінің ойлау дағдыларынан күтілетін үміт пен оған қойылатын талаптарды қанағаттандыру деңгейін анықтау құралы ретінде қаралады. XX ғасырда осы проблеманы Франкфурт сыни әлеуметтік теория мектебі қарастырды. Джон Дьюи білім беру саласында осындай зерттеуді бастаған алғашқылардың бірі болды, ол білім бағдарламасының оқушылардың ойлау дағдысын қалыптастыруға бағытталуы тек оқушылар үшін ғана емес, қоғам үшін және барлық демократиялық құрылыс үшін тиімді болатынын мойындады. Эдвард Глейзер (1941) сын тұрғысынан ойлау қабілеттілігі үш элементтен тұратындығын болжап берді:

1 Проблемалар мен мәселелерді шешу кезінде өз тәжірибесін қалыптастыруға ықпал ететін ойлау үдерісін жүзеге асыру

2 Логикалық зерттеу мен пайымдау әдістерін білу.

3 Осы әдістерді қолданудағы тәжірибелік дағдылар. Балалар мен ересектердің сын тұрғысынан ойлауын дамытуға, проблемаларды зерделеу және шешімдерді жекелей немесе топтарда қабылдауға бағытталған заманауи білім беру бағдарламасы аталған үш негізін элементке сүйенеді.

Заманауи түсінік

Сын тұрғысынан ойлау бақылау, тәжірибе, толғану және пайымдау нәтижесінде алынған ақпаратты ұғыну, бағалау, талдау және синтездеуде қолданылатын әдіс болып табылады, сонымен қатар ол әрекет жасауға негіз, түрткі болуы да мүмкін. Сын тұрғысынан ойлау көбінесе бір нәрсені елестетуге, баламалы шешімдерді қабылдауға, ойлау және іс-әрекеттің жаңа немесе түрлендірілген тәсілдерін енгізуге дайын болуды көздейді, ол ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге бейімділік пен басқаларды сын тұрғысынан ойлауға баулуды білдіреді. Сын тұрғысынан ойлау дағдыларының негізгі тізбесіне қадағалау, интерпритация, талдау, қорытынды жасау, бағалау, түсіндіру, мататану кіреді.

Сын тұрғысынан ойлау дағдыларын қалыптастырумен қатар, оқушы немесе мұғалім оларды тәжірибелік жағынан пайдалануға дайын болуы тиіс. Глейзер (1941) сын тұрғысынан ойлау «оған

белгілі бір қорытындыларды қалыптастыруға мүмкіндік беретін дәлелдер тұрғысынан кез келген ұстанымды немесе болжанатын білім нысанын зерделеу үшін табанды күш жұмсауды» қамтиды деп пайымдайды. Сын тұрғысынан ойлау – өз ойын бағалау ниетінің болуы және оны істей білу, ол кез келген субъект үшін қалыпты болып табылатын шыншыл, ашық, дәйекті, талдау жасауға қабілетті, білімқұмар, өзі мен өзгенің пікіріне сеніммен қарайтын және шешім қабылдауда парасатты болу ниетін дамытуды көздейді. Сын тұрғысынан ойлаудың осы қағидаттарын ұстайнбайтын немесе қарсы пікірді ұстанатын, яғни зияткерлік жағынан тәкаппар, теріс ойлағыш, шыдамсыз, қызба, тәртібі нашар, жалқау, әрекеттің салдары туралы ойламайтын, жаңа ақпараттарға немқұрайды қарайтын, басқаның пікіріне сенбейтін адамдар сын тұрғысынан ойлау дағдыларын пайдалану кезінде тығырыққа тірелуі мүмкін. Дұрыс қорытындының маңызын мойындай алмау өзін-өзі алдау мен жекелей де, ұжымдық та жабық ойлауға әкелуі ықтимал.

Блум таксономиясы

1956 жылы Бенджамин Блумның төрағалық етуімен білім беру комитеті әзірлеген Блум таксономиясы сын тұрғысынан ойлауды қарастыруға болатын ойлау дағдыларының кеңінен қолданылатын иерархиялық моделі болып табылады. Бұл жұмыстың мақсаты үш бағыт бойынша: танымдық, эмоционалдық және психомоторлық жағынан оқушыларды оқыту мақсаттарының тізімін жасау болатын. Блум таксономиясының мақсаты – оқытудың неғұрлым тұтас нысанын құру мақсатында педагогтерді өздерінің күші мен назарын барлық үш салаға бірдей аударуға ынталандыру.

Бағалау, Жинақтау, Талдау, Қолдану, Түсіну, Білу. Блум таксономиясы Танымдық саладағы дағдылар белгілі бір тақырыпты білу, түсіну мен сыни ойлау тұрғысынан құралады. Дәстүрлі білім беру негізінен осы дағдыларды, яғни төмен тәртіптегі мақсатты алға тартуға ұмтылады. Блум таксономиясы, жоғарыдағы суретте көрсетілгендей, ең төменгі үдерістерден жоғарыға қарай кезең-кезеңімен қозғалуды көздейтін алты кезенді қамтиды. Математика сабағында бұл таксономияны да тиімді етіп қолдануға болады. Оңайдан қиынға көшу математика сабағында білу фактілерді, жағдайларды, негізгі тұжырымдамалар мен жауаптарды көрсету арқылы өткен материалдардың есте сақталғанын растау:

- Арнайы сипаттамаларды білу (терминология, нақты фактілер мен т.б.).

- Жалпылайтын сипаттамаларды білу: конвенциялар, үрдістер мен сабақтастық, жіктелімдер мен санаттар, критерийлер, әдістемелер және т.б.

- Тиісті саладағы әмбебап нәрселер және абстрактілерді білу – қағидаттар мен жалпылаулар, теориялар мен құрылымдар және т.б. түсіну негізгі идеяларды ұйысдастыру, салыстыру, түсіндіру, сипаттау және бекіту жолымен фактілер мен идеяларды түсінетіндігін көрсету:

- Интерпритация;

- Экстраполяция. Сұрақ қою үлгісі: Алма мен апельсинді пайдаланудың денсаулыққа пайдасын салыстырыңыз.

- **Қолдану** Жаңа білімдерді, әдістерді және ережелерді түрлі нұсқада пайдалану. Сұрақ қою үлгісі: Бәліш пісіріу үшін алманың қандай түрі жарамды, неліктен?

- **Талдау** Дәйектер мен себептерге сәйкес ақпаратты тексеру және жіктеу. Қорытынды жасау және жалпылаудың болғанын растайтын дәлелдерді анықтау:

- Элементтерді талдау;

- Қарым-қатынасты талдау;

- Ерекше байланыс орнату;

- Жоспар әзірлеу немесе ұсынылатын операциялар жиынтығы;

- Абстрактілі қатынастардың жиынтығы негізіндегі қорытындылар.

Бағалау Пікірмен таныстыру және оны дәлелдеу, ақпарат бойынша қорытынды жасау, бірқатар критерийлердің негізінде идеяларды негіздеу және жұмыс сапасын бағалау:

- Ішкі дәлелдемелер тұрғысынан жасалған қорытынды;

- Сыртқы критерийлер тұрғысынан жасалған қорытынды.

Сұрақ қойылу үлгісі: Мектептен кейін балаларға алма бөлішін берген пайдалы деп санаймыз ба? Неге – ия немесе неге – жоқ? Сын тұрғысынан ойлау ең соңғы сатысында ойлау үдерісінің анағұрлым жоғары деңгейімен байланыстырылатынына қарамастан, Блум таксономиясына сәйкес, атлаған деңгейлердің барлығы сын тұрғысынан ойлау үшін қажет деп қарастырылады. Білімді сын тұрғысынан қолдану, талдау, жинақтау және/немесе бағалау алдында жинап, ұғынып алу керек.

Мұғалімдер үшін сын тұрғысынан ойлаудың маңызы Сын тұрғысынан ойлауды, әдетте, білім берудің кейінгі кезеңдерімен – орта мектептің жоғары сыныптары мен жоғары оқу орындарында оқушылармен байланыстырады. Алайда сын тұрғысынан ойлаудың

негіздерін кішкентай балалармен жұмыс барысында, қажетті дағдыларды есеп шығару қабілеттерін дамыту мақсатында білім берудің ерте кезеңінен дамытуға болады. Бұл жолдағы ең оңтайлы тәсіл – балаларды өз тәжірибесіндегі дәлелдерге мән беруге ынталандыру. Бізде балалардың қызығушылығын оятып, олардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту үшін қолдануға болатын, әлемнің түрлі бөліктеріндегі және тарихтың түрлі кезеңдеріндегі тұрмыс салты туралы мысалдар жеткілікті.

Оқушылардың сыни тұрғысынан ойлауының негізгі ерекшеліктері:

Ұтымдылық: ең жақсы түсініктемені табуға ұмтылу; үзілді-кесілді жауаптарды іздеудің орнына сұрақ қою; дәлелдерді талап етіп, кез келген дәлелді есепке алып отыру; эмоцияға емес, себепке негізделу (бірақ төменде айтылатын өзіндік сана-сезімге қатысты эмоция да болуы ықтимал).

Сыңаржақтылықтың болмауы: барлық қорытындыларды бағалау; болжамды көзқарастар мен мүмкіндіктердің барлығын қарастыру баламалы интерпритацияларға ашық болуға ұмтылу.

Пайым: дәлелдердің деңгейі мен маңызын мойындау; балама жорамалдар мен мүмкіндіктердің орынды екендігін немесе артықшылығын мойындау. Тәртіп: тиянақты, нақты және жан-жақты болу (барлық дәлелдерді есепке алып, барлық көзқарастарға көңіл бөлу). Өзіндік сана-сезім: өзіміздің эмоциямыз бен көзқарасымыздың, сеніміміз бен болжамдарымыздың субъективті екенін сезіну. Жалпы сын тұрғысынан ойлайтын оқушылар белсенді болады, олар сұрақ қойып, дәлелдерді талдайды, мағынаны анықтау үшін саналы түрде стратегиялар қолданады: олар ауызша, жазбаша, көзбен шолу дәлелдеріне сенімсіздікпен қарай отырып, ештеңеге сенбейді, мұндай адамдар жаңашыл идеялар мен келешекте ашық болады. СТО-ның стратегиялары 60-қа жуық. Біз өз тәжірибемізде 3 түрлі стратегияны қолдандық. Олар:

Кубизм стратегиясы – кубик жасалынып, оның 6 қырына 6 түрлі есеп жазылады. Мұғалім кубті ортаға тастап, қай қыры түссе, оқушы сол қырындағы есепті шығарады.

Эдвард де Бона «Ақылдың алты қалпағы»

«Алты қалпақ» әдісінде ойлау алты түрлі тәртіпке бөлінеді, олардың әр қайсысы шляпа түрінде өз түсі болады.

Сурет 1

Сурет 2

Сурет 3

Сурет 4

Қызыл қалпақ. Сезім. Көкейкөз, сезім және сезіну. Сезімге негіз беруді талап етпейді. Есепке сенімді түрде өз жауабын айтады.

Сары қалпақ. Айрықша. Мұны неге істеуге болады? Айрықшалығы неде? Не үшін оны істеу керек? Неге бұл істеледі? Жауапқа сыни көзбен қарап өз сұрақтарын ортаға салады.

Қара қалпақ. Сақтық жасау. Талқылау. Бағалау. Шын ба осы? Есептің жауабына сенімсіз болады.

Жасыл қалпақ. Шығармашылық. Түрлі ойлар. Жаңа ойлар. Ұсыныстар. Тиісті шешімдер мен іс-әрекеттердің қайсысы? Баламалары қандай? Есептің дұрыс жауабын білу үшін шығару жолдарын айтады.

Сурет 5

Ақ қалпақ. Ақпарат. Сұрақтар. Есептің берілгенін оқып, сұрағына назар аударады.

Сурет 6

Көк қалпақ. Ойлауды ұйымдастыру. Ойлау туралы ой. Берілген есепке байланысты топтағы ойды, сұрақтарды, пікірталастарды қайтадан ойлайды.

Теориялық және әдістемелік әдебиеттерді талдау бастауыш сынып мұғалімдерінің СТО пайдалануға даярлығы жоғары, орта, төменгі деңгейде болып қалыптасатынын анықтауға мүмкіндік береді.

Анықтау экспериментін қорытындылай келе мынадай тұжырым жасадық:

Бастауыш мектептің оқу үрдісін жетілдіруде сыни тұрғыдан ойлануды математика сабағында қолдану өзектілігі мен педагогикалық маңыздылығын ұғынады;

Қорытынды.

Бастауыш мектепте сыни тұрғыдан ойлану технологиясының әдістемесін жасау оны қалыптастыру мақсатында жүргізілген жұмыстар бізге төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

- ✓ Өзара сыйластықты және сыпайы қарым-қатынасты нығайта отырып, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауына жағдай туғыздық;
- ✓ Оқушылардың жеке басының тәжірибесіндегі дәлелдерге мән беруге ынталандырдық;
- ✓ Оқушыларды бақылау мен тыңдау арқылы дәлелдер жинастыру мен шешім қабылдау дағдыларын дамытуға ықпал жасадық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұғалімге арналған нұсқаулық – Назарбаев Зияткерлік мектептері, педагогикалық шеберлік орталығы.

- 2 Сын тұрғысынан ойлау технологиясы – 1998 ж, Мирсеитова С.
 3 Педагогика ғылымдары – Мырзатай Қожабайұлы, Ләззат Байқоңырқызы.
 4 Математиканың теориялық негіздері – Оспанов Т. Қ., Құрманалина Ш. Х., Құрманалина С. Х.
 5 Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология – Тараз, 2003.
 6 А. А. Критериальное оценивание в школе: Учебное пособие. [Мектептегі критериалдық бағалау: оқу құралы] – Пермь мемлекеттік педагогикалық университеті – Пермь, 2010. – 84 б.
 7 Мирсеитова С. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы – 1998.
 8 Оразақынова Н.А. Сатылай кешенді талдау технологиясының ғылыми әдістемелік негіздері. – Алматы, 2007.
 9 Рақышова Г.А., Игибаева А.К. Жаңаша оқыту – жетістік көзі. // Вестник КАСУ.- № 1. – 2006. – 121 б.
 10 Математика. Демонстрациялық материалдар А.Ақпаев., Л.Лебедева 2013, Алматыкітап.
 11 2 сынып оқулығы – Оспанов Т.Қ., Қайымбаев Ж. – 2013.

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІ

БАЙЗАКОВА М. Е.
 студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
 ШАЙМЕРДЕНОВА А. К.
 аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
 КАЖИКЕНОВА Г. М.
 аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әлеуметтік қызметкердің отбасымен жұмыс жүргізуіне тиісті кәсіптік білім ғана емес, сондай – ақ жеке дайындығы болуы, белгілі кәсіптік – этникалық норма мен принципті ұсатуы керек. Өз клиенттеріне ықпал етуі, кәсіби мәселелерді, әлеуметтік жұмыс туралы білімді, тәжірибені игеруде, оның заң жүзіндегі өкілеттілігі мен мәртебесі және беделі, харизматикалық (харизма – бедел, жеңімпаз (М. Вебер), ерекше қасиеті мен таланты және жеке өзіне тән тартымдылығымен ғана шешуге болады. Әсіресе, оның интеллектуалды, жалпы мәдениетті, адамгершілік әлеуметтілігі ретінде қызметкердің жеке қасиеті маңызды.

Осындай қалыптасқан және бекітілген қасиеттерінің арқасында әлеуметтік қызметкер өзінің кәсіптік қызметін неғұрлым тиімді жүзеге асыра алады. Жеке алғанда, бұл оның халықтың әртүрлі әлеуметтік

топтары және олардың ерекшеліктері туралы мәлімет алуына, өз ісінің салдарын алдын – ала білуіне, адамдардың әртүрлі категорияларымен (жеткіншектерімен, жетім балалармен, мүгедектермен, жалғыз басты аналармен, егде адамдармен және т.б.) қарым – қатынас жасауға, клиенттерге мейірімділік танытуға, олардың сеніміне енуге, қактығыс, сәтсіздік, жұмыс қиын кездерде клиент өмірінің жыныстық мәселелеріне сыпайыгершілік және сезім тұрақтылығын танытуға, клиентке деген ізгіниеттілікті, сабырлықты және ілтипаттылықты сақтай отырып, өз борышын адал орындауға мүмкіндік береді [5].

Осының бәрі әртүрлі жеке тұлғалық қасиеттің болуын шынымен талап етеді. Арнайы әдебиетте жеке тұлғаның мейірімділік бағыты, жеке және әлеуметтік жауапкершілігі, ізгілік пен әділеттіліктің күшейтілген сезімі, өз басының беделін сезіну және басқа адамның беделін сыйлау, шыдамдылық, мейірімділік, тәртіптілік, эмпатиялық (қоса уайымдау), басқаны түсінуге және оған көмек көрсетуге дайын болу, сезім тұрақтылығы, өзінің бағалауы, талап етуі және әлеуметтік дағдылануы бойынша қасиеттерді жиі атап көрсетіледі.

Әлеуметтік қызметкердің жеке тұлғалық қасиеті үш топқа бөлінеді:

1 психологиялық сипаттама, ол қызметтің осы түріне қатысты қабілеттіліктің құрамдас бөлігі болып саналады;

2 жеке сүйкімділік тиімділігін тудыруға бағытталған психологиялық – педагогикалық қасиет;

3 жеке сүйкімділік тиімділігін тудыруға бағытталған психологиялық – педагогикалық қасиет;

Жеке тұлғалық қасиеттің бірінші тобына психикалық үдеріске (қабылдау, еске сақтау, қиял, ойлау), психикалық күйге (шаршау, селқостық, есенгіреу, қобалжушылық, дағдарыс), ақыл – ой күйі ретінде көңіл қоюға, сезім (ұстамдылық, индифференттілік) және қайраттылық (табандылық, бірізділік, импульсивтік) сипаттамаға кәсіптік қызметтің қоятын талаптарын жатқызады.

Екінші топқа өз әрекеттерін бақылау, өзіне – өзі сын көзбен қараушылық, өзі бағалау, сондай – ақ есенгіремейтін қасиет – денені жаттықтыру, өзін – өзі иландыру, өз сезімін қайта өзгертіп және басқара білу жатады.

Үшінші топқа коммуникативтік (адамдармен тез байланыс жасай білу), эмпативтік (адамдардың көңіл – күйін таба білу, олардың мақсаты мен күткенін анықтай білу, олардың қажеттілігін бірге уайымдау), визуалдық (жеке тұлғаның сыртқы кейпінің тартымдылығы), шешендік (сөзбен сендіре және көзін жеткізе білу) және т.б. Айтылған

қасиеттер әлеуметтік қызметкердің кәсіптік, еңбек этикасын көрсетеді. Оның мазмұны моральдық құндылық пен норманың жиынтығына біріктірілген адамның еңбекке деген қатынасымен анықталады, ол еңбек қызметі саласындағы адамның мінез – құлқында сипатталады.

Шет елдің және Ресейдің мамандары әлеуметтік қызметкердің кәсіби этикасын түсіндіру кезінде АҚШ – та 1979 жылы қабылданған «Әлеуметтік қызметкер Ұлттық Ассоциациясын (ӘҚҰА) этика кодексінің басшылыққа алады. Оның негізгі алты бөлімінде әлеуметтік қызметкердің мінез – құлқы және оның өз міндеттерін орындауын, әлеуметтік қызметкердің клиенті, қызметтестері, тұлғалар мен ұйымдар, жұмыс берушілер, мамандығы, қоғам алдындағы моральдық міндеттерін анықтайтын этикалық принциптері баяндалған.

Әлеуметтік жұмыс профессионалдық қызметте жиі кездесетін түрлерге жатады. Мұнда көбінесе қызметкердің тиімді және үлгерімділігін анықтайды. Сондықтан әлеуметтік қызметкерді оқыту процесінде мамандықтың маңыздылығын ғана көрсетпейді, сонымен қатар тұлға ретінде рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырады. Қазіргі әлеуметтік қызметкер өзіне профессионалдық білімін және дағдыны, жеке қасиеттерді міндетті түрде есепке алады.

Әлеуметтік қызметкер және оның клиенті ең бірінші рет клиенттің өміріндегі өте қиын жағдайда кездеседі, яғни адамға қауіп төнген жағдайда кездеседі. Клиент үшін әлеуметтік қызмет мекемесіне келу ол үшін сыннан өту болып табылады. Солай болғандықтан бұл мәселені сәтті шешу үмітін ғана білдірмейді, сонымен қатар өзінің жауапсыздығын мойындайды, яғни өзінің тәуелді болғанына қарамастан адам ішкі дүниесін мойындағанмен бұл әрқашан да тұлға үшін мойындау өте қиын. Бұндай жағдайда әлеуметтік қызметкердің клиентті өзінің күшіне және өз-өзіне сенімсіздікті жеңе ала ма, өзіне сенімді бола ала ма, өзінің қоршаған ортасы жағынан өзінің қадір қасиетін сақтай ала ма, мұндай кезде әлеуметтік қызметкердің жеке адамгершілік құндылықтарына тәуелді.

Массалық этикалық пікірді жоғары бағалау және адамгершілікті көрсетуге сәйкес шара ретінде әлеуметтік қызметкердің моральдық деңгейі бар. Сірә, әлеуметтік қызметкердің моральдық деңгейі ортадан жоғары болуы керек, яғни бұл оған адаммен қарым-қатынасқа түсуге

береді. Солай болғандықтан адам моральдың жоғары деңгейі арқылы басқа адамды түсінуге көмектеседі.

Әлеуметтік қызметкер өз жұмысына кірісерде, өзінің қызмет дәрежесіне тәуелсіз, клиент пен қоғамға жақсылық әкелуі керек.

Маман ретінде, әлеуметтік қызметкер ең біріншіден, клиентке шешілетін мәселелер приоритетін анықтауға көмектесіп, туындайтын қажеттіліктерді реттеп, көмектесіп, сондай – ақ, клиентті өзіндік көмек көрсету қызметіне қатыстыру шараларын қолдануы керек. Әлеуметтік қызметкер клиент пен қоғам жетістіктері үшін жауапты болады. Оның жауапкершілігі клиент жауапкершілігінен әлдеқайда күрделірек. Себебі, клиент тек өзінің қара басының жетістігін ойласа, әлеуметтік қызметкер қабылданған шешімдердің тек клиент үшін ғана емес, барлық қоғамдық мүдделерге де жауапты. Әлеуметтік қызметкер мен оның клиентін жалпы бір мақсат біріктіреді. Бірақ әлеуметтік қызметкер клиентпен бірге өз алдында әрекеттің белсенді бастамасын бейнелейді. Әлеуметтік қызметкер және оның клиенті әріптес болып табылады, бірақта маман мәселелерді шешудің әдістері мен тәсілдерін біледі. Ол өзінің қарым-қатынасы бойынша азамат, тәрбиеші, көмекші, жетекші ретінде өзін көрсетеді. Бірақ та әлеуметтік қызметкердің жағдайын әлеуметтік рольдер және қарапайым қажеттіктер арқылы ғана ақталмайды, сонымен қатар оған моральдық құқығын беретін адамгершілік қасиеттері ақталуы керек [5].

Әлеуметтік қызметкердің басты тұлғасы болып адамның ішкі, рухани құндылығы ретінде адамгершілік болып табылады. Оның моральдық және этикалық қажеттіліктерге сәйкес адамдарға жақсылық көрсету, игілікті істерді істеу керек.

Медицина қызметкерлері белгілі сөйлемді жиі айтады: егер ауру адамға дәрігердің әңгімесінен кейін жақсы болмаса, онда ол дәрігер емес. Бұл жағдай әлеуметтік қызметкерге қатысты. Егер клиентке әлеуметтік қызметкердің әңгімесінен кейін жақсы болмаса, онда ол клиенттің сенімін ақтамайды, онда мұндай әлеуметтік қызметкерге әлеуметтік қорғау қызметінде орын жоқ.

Әлеуметтік қызметкердің адамгершілік сезімі 3 қажетті компоненттерден тұрады: адамгершілік білімі, адамгершілікті сендіру және адамгершілікті қажеттілік.

Адамгершілік білімі. Этика, мораль және адамгершілік туралы білім негізін, оның ішінде маманданған қызмет облысында әлеуметтік қызметкер оқыту процесі кезінде орташа мамандықта, жоғарғы білім мекемесінде және квалификацияны жоғарлатудың факультетінде және курстарда білім алады. Болашақ маман адамгершілік мәнін ұғынады, ол оған туралы мазмұны және функциясы жайлы мәлімет алады, өзіндік адамгершілік нормаларын қызметкерлермен салыстырады, өзінің адамгершілік позициясын түзетеді. Жоғарғы оқу орындарында курсты өтпеген әлеуметтік

қызметкер өзінің интуациялық жақсы мен жаман түсінігін басшылыққа алады. Професионалдық этика қажеттіліктеріне сәйкес оған өзіндік моральдық орналастыруға мүмкіндік береді; бірақ бұл күнделікті бола бермейді.

Адамгершілікті сендіру – бұл профессионалдық моральдың әділеттілік қажеттілігіне әлеуметтік қызметкердің тәжірибеге және білімге сенімділік негізі. Адамгершілікті сендіру бұл маманның жеке дамудың жоғары сатысы болып табылады. Оған оның сезімі, олардың әлеуметтік практикадағы тексерісі, өмірлік және профессионалдық тәжірибесі жатады. Адамгершілік сендіру маманнан өзінің еңбегіне жауапкершілікпен қарай білуді, клиент пен қоғам үшін не істеді, не істеу керектігін қажет етеді. Адамгершілікті сендіру профессионалдық қызметке маманның теориялық және практикалық дайындығын анықтайды, яғни әлеуметтік жұмыс практикасында өзінің мінезі мен әрекетіне саналы түрде қарым-қатынасы болып табылады.

Сонымен қатар адамгершілікті сендіру өз бетімен ерекшеленеді, солай болғандықта практикалық қызметте жағдай туындауы мүмкін, яғни тұлға өзінің сеніміне қарамастан әрекет етеді, солай болғандықтан себептер пайда болады. Мұндай жағдайда тұлға өзімен өзінің принциптерімен алауыздық жағдайда болады.

Адамгершілік қажеттіліктері – әлеуметтік қызметкердің адамгершілік сезіміндегі жоғарғы дәрежесі. Ол профессионалдық этиканың сақтауды талап етудегі моральдық қажеттіліктерді сақтайды. Професионалдық этиканың сақтауды талап етудегі олар адамның ішкі қажеттіліктері болып табылады. Ол этикалық принциптерге сәйкес бүкіл өзінің эмоционалдық сапаларын ұйымдастырады, адамгершілік жағынан этикалық қиын мәселелерді шешуге бағытталған. Мұндай жағдайда профессионалдық этиканы сақтауды талап етудегі тұлға сапасының тұрақтылығы, күшті фактор, өзінің әрекеті мен қызмет мекеме үшін мобилизациялау намыс және міндет, аброй және адамгершілік ісі жатады. Маман өзінің адамгершілік қажеттіліктерін басқара отырып, әрекет жасай алмайды. Әлеуметтік қызметкердің адамгершілігі қабылданған белгілі еңбек коллективінде өзара әрекетке ұшырайды. Сонымен қоса әріптес оларды белгілі бір идеал ретінде жай ғана меңгермейді, сонымен қатар нақты шындықпен күнделікті салыстырады. Осы қарым-қатынас өз кезегінде профессионалдық моральдың мазмұнына өзара әсер етеді.

Сондықтан, адамгершілік білімі, сендіру және қажеттілік практикалық қажеттілікпен байланысты, бірақ олар әртүрлі ескертіледі.

Адалдық – әлеуметтік қызметкер үшін өте қажетті сапа. Адалдық, маманның шындықты айта білуі. Әлеуметтік қызметкер клиенттің

жағдайы, оның мәселелерін шеше білуі, жасалған қателіктері туралы шындықты айтуы керек. Бірақта адалдық пен сөзде ғана көрсетілмейді – ол істе де көрсетілуі тиіс. Әлеуметтік қызметкер клиенттің күтімін алдамау керек, егер ол оған көмек көрсетуге себеп берсе, айтқан сөзін жүзеге асыру керек. Егер әлеуметтік қызметкер объективті себептерге байланысты қызмет етуге көңілі болмаса, онда ол клиентке күмәні бар екенін хабардар ету керек. Бірақта егер ол жоспарды ойластырып, клиентке сөз берсе, онда ол өз сөзінде ұстануы керек.

Әлеуметтік қызметкердің намысы өзінің әрекетіне моральдық жауапкершілікпен көрсетіледі. Намыс тұлға сапасы ретінде оның, профессионалдық талаптарына және қоғамға индивидуалдық формаға әсер етуі болып табылады. Намыс реттеуші әрекет функцияларын орындайды, яғни моральдық және профессионалдық нормаларды орындаудағы таза формальды подходтан сақтандыру және шығармашылықты шешуде адамды талаптандырады. Қиын және стандартты емес жағдай болғанда, намыс тұлғаға дұрыс шешім қабылдағанда есіне салады.

Объективтілік. Әлеуметтік қызметкер – адам, клиентпен қарым-қатынасқа түскенде адами факторларды толығымен жоюға болмайды, бірақ та клиенттің мәселелерін бағалауы бойынша және оның сапасын әлеуметтік қызметкер өзінің эмоцияларынан босатуда объективтілікті сақтау керек. Жиіркенішті жағдайда ол клиентті қайта бағалап, одан мүмкін емес нәрсені талап етеді; оны бағаламай, клиентті жұмысқа салқындық күйіне келтіру объективтілік клиенттерге көмек көрсету топтарында бағалануы қажет – әлеуметтік қызметкер және қайта бағалауға құқығы жоқ және біреуге көмек көрсету туралы шешім қабылдау.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әлеуметтік психологияға кіріспе : [оқулық] / Эллиот Аронсон ; ред. М. М. Тәжин ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. – 11 басылым. – Алматы : «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 408 б.
- 2 Әлеуметтану негіздері : [оқулық] / Д. Бринкерхоф, Р. Уейтс, С. Ортега ; ред. М. М. Тәжин ; ауд. М. И. Амандосова [және т. б.]. – 9- басылым. – Алматы : «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 464 б.
- 3 Әлеуметтік психология : [оқулық] / Дэвид Г. Майерс, Жан М. Туенж ; ред. М. М. Тәжин ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т. б.]. – 12 басылым. – Алматы : «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 648 б.

- 4 Әлеуметтану теориясы : [оқулық] / Д. Ритцер, Д. Степнички ; ред. М. М. Тәжин ; ауд. Г. О. Әбдікерова [және т. б.]. – 10 басылым. – Алматы : «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 830 б.
- 5 Бербешкина З.А. Этика социального работника // Теория и практика социальной работы: проблемы, прогнозы, технологии. – М., 2009.
- 6 Бодалев А.А. Психология общения. М. – Воронеж, 2010.
- 7 Роль профессиональной этики в управлении нравственным воспитанием // Под ред. Э.А. Гришина., Ю.В. Согомонова.- Владимир, 2011.
- 8 Демидова Т.Е. Профессиональное общение социального работника. – М., 1994.
- 9 Дробницкий О.Г. Понятие морали. – М., 2008.
- 10 Под ред. Дубровиной И.В. Мы живем среди людей: кодекс поведения. – М., 2009.
- 11 Теория и методика социальной работы. Ч.1,2 //Под ред. В.И. Жукова. – М., 2013.
- 12 Кобляков В.П. Этическое сознание. – Л., 2015.
- 13 Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы. Специальный выпуск // Под ред А. А. Козлова. – М., 2011.
- 14 Шмелева Н.Б. Профессиональное развитие личности социального работника в системе подготовки и переподготовки кадров. – Ульяновск, 2009.

ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – ҰЛТТЫҢ КЕЛЕШЕГІ

ГАБАСОВА Г. Е.
Павлодар мемлекеттік технологиялық колледжі, Павлодар қ.
КАБДУЛЛИНА А. А.
Павлодар мемлекеттік технологиялық колледжі, Павлодар қ.

«Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулерді тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет.»
Н. Ә. Назарбаев

«Үштұғырлы тіл» туралы идеяны мемлекет басшысы 2006 жылдың қазан айында өткен Қазақстан халқы Ассамблеясында XII құрылтайында жария етті. Ал 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы»

атты мәдени жобаны кезең-кезеңмен іске асыруды ұсынды. Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев «Қазіргі заманғы қазақстандық үшін үш тілді білу – өркімнің дербес табыстылығының міндетті шарты. Сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындар саны кемінде 20 пайызды құрауы тиіс» – деп айтып өткен болатын.

Қазақстанда бір ғана тұғырлы тіл бар, ол мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Тұғыр сөзі дінгек, қазық деген мағынада қолданылады. Бір шаңырақты көтеру үшін үш дінгек керек емес. Бір дінгекпен көтерген шаңырақтың жан-жағынан уықтар қадалып, оның беріктігін қамтамасыз етеді. Біздің алтын дінгегіміз, тұғырымыз – қазақ тілі, ал жан-жағынан өзге тілдер мемлекеттік тілді қолдап уық секілді қадалады.

Елбасы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» жолдауын қай істі болса да өнер деп білген, өмір жолын еңбек жол деп сүйген, Отан үшін жалынға шарпылып, отқа күйген ел перзенттеріне жолдады. Мәңгілік Елдің тамыры ұлт тарихында, ұлттың тілі мен ділінде. Халыққа біртұтас идея, алға жұмылдыратын бағыт, мақсат – мұрат-«Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы. Қазақ тілі-елдің қазынасы. Қазақ тілінің шырыны бабалар өсиеті. «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз». «Қазақстанның болашағы- қазақ тілінде. Тіл- халықтың ең негізгі байлығы. Қазіргі заманда талабына сай үш тұғырлы тіл саясатын бәрімізде қолдаймыз. Тіл білу- байлық. Әсіресе, өркениетті еліміздің дамуына үлес қосқымыз келсе, көп тілді игерген азаматтарға қарап қуанатымыз да белгілі. Үш тұғырлы тіл өмірдің қажеттілігі. Үш тілді қатар меңгеру бәсекеге қабілетті ел азаматының міндеті. «Келешекке кемел біліммен», – деп Елбасы Н. Ә. Назарбаев ұстаным еткендей, келешекке терең біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген құдіретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірі. Елбасының үш тұғырлы саясаты аясында шетел тілін үйрену, оның қолданыс аясын кеңейту бүгінде кезек күттірмейтін өзекті де келелі мәселелердің бірі болып отыр.

Алайда «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте»,-дегендей өз тілінде еркін сөйлеп, өз тілін құрметтейтін тұлғаны баулысақ, өзге тілді қадірлейтін тұлғаны баулитынымызға көз жеткіземіз. Сондықтан да «Мемлекеттік тілді үйрету балабақшадан басталуы тиіс. Бұл – заман талабы»,- деген елбасының қағидасына сүйене отырып, қазіргі таңда балабақшадан бастап мектеп табалдырығын аттаған сәттен ана тілін меңгертуге, сауаттылыққа күш салынуда. Қазіргі кезде бірнеше тілді білген азамат қай ортада жүрсе де,

қандай жұмыс істесе де жолы ашық деп ойлаймын. Мемлекеттік тіл мемлекет өмірінің барлық саласында «бүкіл қоғамымызды біріктіруші» қызметін, орыс тілі ұлтаралық қатым-қатынас тілі, ал ағылшын тілі әлемдік экономикаға, әлемдік қауымдастыққа кірігуімізге қызмет етуде. Біздің орталықта оқитын өзге ұлт өкілдері қазақ тілін үйренумен қатар салт-дәстүрін де біршама меңгерді деуге болады. Қазір кез келген орталықта оқитын тыңдаушыдан қазақ халқының салт-дәстүрі туралы сұрасаңыз, қиналмай-ақ өз білгендерін қазақша атауымен айтып береді. Өз ана тіліңді қадірлемей, ел-жұртыңды сүйе алмайсың. Әр азамат ана тілінің бай қорын игерумен бірге орыс, ағылшын тілдерінің де асыл қазынасынан сусындап, оны іске асыра білгені де жөн. Елбасы өз Жолдауында: «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз... Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз... Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады...» дегені көпке белгілі. Сонымен қатар «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек. Орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі... Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек деген болатын. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деп, қазақ тілі және тілдердің үштұғырлы мәселесіне кеңінен тоқталды.

Қазір тіл үйренушілердің барлығы дерлік орыс тілін, қазақ тілін жақсы меңгерген. Сондықтан да тілдердің үштұғырлығының бір ұшы мемлекеттік тіл – қазақ тілін меңгеру болғандықтан жұмыстың басым бөлігі қазақ тілін меңгеруге бағытталып отыр. Біздің негізгі мақсатымыз – Қазақстанда тұратын барша азаматтың қазақ тілін меңгеруі. Бұған барлығымыз да үлкен түсіністікпен қараймыз. Ағылшын тілін білу игілікті іс. Қазір атқарылып жатқан қызметтің барлығы Қазақстанның әр азаматы аудармашының көмегінен қарым-қатынас жасай алатындай дәрежеге жетсек деген ниет. Бұл бәріміздің де дәрежемізді арттырады.

Бауыржан Момышұлының сөзімен айтқанда «Тіл дегеніміз қай халықтың болмасын кешегі, бүгінгі ғана тағдыры емес, бүрсүгінгі де тағдыры. Қазақ тілі... өткірлігімен, бой балқытып, тамыр шымырлатып жан жүйенді жандырып, құлақ құрышын қандырып, ұғымына қонымды, жүрегіне тиімді... қысыл таян қатал жағдайда қайрап, егеп сөз тапқанға қолқа жоқ дегендейін ерге, елге медет

болып адам түгіл, жағдайдың көмейіне құм құйып, аузын аштырмай, үнін шығармай қоятын тіл».

Алда тұрған мақсатқа жету үшін талаптану да, тырысу да өз қолымызда. Көп болып қолға алынған іс әрқашан да жүйесін табады. Бір ауыз сөз көкке де көтереді, бір ауыз сөз жерге де кіргізеді. Алдымен қарым-қатынас тілінен бастасак ештеден де ұтылмай ақпарат ағымында үш тілде сөйлей алатынымызға ешкімнің де шүбәсі болмайды. Игілікті істің ерте-кеші жоқ екенінұмытпай, алдымен қазақ, кейінағылшын тілін үйренсек құба-құп.

Егер біз Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ тілін дұрыс жұмсай білсек, ол қоғамдағы тілге жүктелетін қажеттілігіміз болса өтеуге жарайтын бай тіл. Ұлттық өркендеп, тіліміз өз еліміздегі және халықаралық дәрежедегі позициясын нығайтқан кезде біздің сөздеріміз де өзге тілдерге енетіндігіне, тіліміздің әлемдік ақпарат кеңістігінен өз орнын иеленетіндігіне күмән келтірмеуге болады. Дәл бүгін де қазақ тілінің әлем тілдерінің ешқайсысынан да кем түспейтін, бірнеше ғасырлық даму тарихы бар, ұлттық әдеби тіл деңгейіне дейін дамып жетілген ұлы тіл екендігіне еш күмәніміз жоқ деп білемін.

Иә, «үштілділік» саясатын қайта қарау қажет деген пікірлер жиі қылаң беріп жүргені жасырын емес. Десек те Елбасының: «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді»- деп ескерткенін тағы бір қайталап қойсақ артық болмас.

Әлемдегі дамыған елу елдің қатарына қосылу үшін билік «үш тұғырлы тіл» саясатын қолға алып жатқаны белгілі. Ақпараттық техниканың дамыған заманында тілді үйрену қиындық тудырмайды, қайта көп тіл білгеннің ешбір зияны жоқ.

Негізгі мақсаты – өмірден өз орнын тандай алатын өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласында білімі мен білігін көрсете алатын, көп тілді және көп мәдениетті құдіреттіліктерді игерген полимәдениетті жеке тұлға қалыптастыру.

Үштілділік жөніндегі сөз Елбасымыздың «Тілдердің үш тұғырлы мәдени жобасын кезеңдеп жүзеге асыруды қолға алуды ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайданыланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар – қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жиһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі» деген саликалы үндеуінен бастау алған болатын. Сонымен қатар Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Мектептерге ағылшын тілінен шетелдік оқытушыларды тарту

қажет. Кез келген ортан қол мектептің балаларға ең жоғарғы деңгейде шет тілін оқып үйренуіне жағдай жасайтындай дәрежеге қол жеткізуіміз міндет» – деп ерекше атап көрсеткен. Сондықтан біз де өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен қалыс қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз керек. Бұл – заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі, бірнеше тілде сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз.

Біз үштілділікті тәуелсіз еліміз үшін стратегиялық мәні ерекше құбылыс деп бағалаймыз, сондықтан да бұл құбылысты төрттілділік пен бестілділіктен бөліп қараймыз, үштілділіктің кез келген сыңары ретінде кез келген шет тілін алуға болар еді, бірақ біз бұл жерде де қоғамның нақты сұранысы басым түскен қазақ, орыс, ағылшын тілдеріне ерекше мән берген жөн деген түсінеміз.

Барлық салалардағы жаңалықтардың қалыптасу заңдылықтарындағы үздік, озық тәжірибелерді оқып білу, оны тануда тілдің қажет екендігі белгілі. Себебі, өндірістің, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілдердің көптеген саладағы қызметі артып, күннен күнге тілдердің дамуы мен өзгеруі жеделдеуде. Әсіресе, біздің еліміз үшін экономика мен өндірісті, білім мен ғылымды, медицинаны, туризмді дамытуда, телекоммуникацияны жетілдіруде, ғарышты игеруде, тағы басқа қоғамның біршама салаларында қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің қызметі дамып, үштілділік мәселесі белсенді қолданыс табуда.

Еліміз бен жерімізге ие болатын жастар үш тілді де қатар меңгеруі тиіс. Бірақ бұл үш тілдің тұғыры бірдей деген сөз емес. Қазақстанда бір ғана тұғырлы тіл бар, ол мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Тұғыр сөзі дінгек, қазық деген мағынада қолданылады. Бір шаңырақты көтеру үшін үш дінгек керек емес. Бір дінгекпен көтерген шаңырақтың жан-жағынан уықтар қадалып, оның беріктігін қамтамасыз етеді. Біздің алтын дінгегіміз, тұғырымыз – қазақ тілі, ал жан-жағынан өзге тілдер мемлекеттік тілді қолдап, уық секілді қадалады.

Ағылшын тілін үйренгеннен біз мәңгүрттенбейміз. Тіл үйренудің зияны жоқ, керісінше пайдасы ұшан-теңіз. Туған тілінді білуге тиісті емессің, міндеттісің дер едім. Ал басқа мемлекеттің алдында өз елінің дәрежесінің биік екенін мойындату үшін, жеті тілді жетік меңгеру артық етпейді. Мемлекеттік тіл – ұлт тілі, қазақ тілі! Мемлекеттік тілде сөйлеу – әрбір Қазақстан азаматының борышы. Ағылшын тілі – әлемдік бизнес тілі. Ағылшын қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білу керек.

Егер біз, Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазақ тілін дұрыс жұмсай білсек, ол- қоғамдағы тілге жүктелетін қажеттілігіміз болса, өтеуге жарайтын бай тіл. Мәселе тілдің міндетін дұрыс түсініп, өз міндетімізді атқаруда болып отыр. Ұлттың өркендеп, тіліміз өз еліміздегі және халықаралық дәрежедегі позициясын нығайтқан кезде біздің сөздеріміз де өзге тілдерге ететіндігіне, тіліміздің әлемдік ақпарат кеңістігінен өз орнын иеленетіндігіне күмән келтірмеуге болады. Дәл бүгін де қазақ тілінің әлем тілдерінің ешқайсысынан да кем түспейтін, бірнеше ғасырлық даму тарихы бар, ұлттық әдеби тіл деңгейіне дейін дамып жетілген ұлы тіл екендігіне еш күмән жоқ.

Тарихи деректер сүйенсек «жетпіс тілді білген» Әбу Насыр әл-Фарабиден бастап жеті тілді меңгерген көптеген ұлы тұлғалар бар. Солардың бірі ұлы ақын Абай ағамыз діни сауатын араб тілінде ашып, орыс тілін өз бетінше меңгерген өр рухты дауылпаз ақын Махамбет пен қазақтың бір туар ұлы Шоқан да бірнеше тіл білсе керек. Қазақ тілі еш уақытта өзімен көршілес халықтың тілдерінен сорлы болып, қатардан қалып өмір сүрмегендігі, өз сыбағысын ешкімге бермегендігі мындаған жыл тарихынан айқын. Елбасының міндет етіп қойған бәсекеге қабілетті мемлекет құруда жас ұрпақтың тигізер үлесі зор. Қазіргі еліміздің тіл саясаты үш тілдің қатар қолданысын көздейді, үш тілді әрбір азаматтың меңгеруіне басымдық береді. Мұндай тіл саясатының өзіндік ұтымды да ұтымсыз да жақтары туралы мамандар да, сарапшылар да, бұқара көпшілік те жиі әңгіме етіп, тұс-тұстан пікір білдіріп қалып жататыны жасырын емес. Расында, мемлекеттік тіл болып есептелетін қазақ тілінің қолданыс ауқымын кеңейте алмай, аударма тілінің деңгейінен аса алмай жатқанда, орыс тілінің белсенді ықпалы аз болғандай, ағылшын тілі оған үстемелене түседі деген пікірлердің де жағы бар. Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді» – деген ескерту айтқан болатын. Дегенмен, «Үш тұғырлы тілдің» мәнін, маңызын, халық пен болашақ ұрпаққа беретін үлкен пайдасын көпшілік ұғына алмауда. Одан бөлек, Президентіміз 2020 жылға қарай мемлекеттік тілді меңгергендердің қатары 95 пайызға дейін жететініне кепілдік беріп отырады.

Тіл – ұлттың болашағы, бары мен базары деп алсақ, қателеспеген болар едік. Қазақ даналары: «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деп болашақ ұрпаққа бекер айтпаған. Соған орай, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілін өркендетуде көптеген іс-шаралар жасалуда. Тәуелсіздік алғаннан бері, елімізде тіл саясаты Елбасымыз Н. Назарбаевтың тікелей басшылығымен салиқалы да

сындарлы түрде жүзеге асырылуда. Ол дәстүрлі Қазақстан халқына Жолдауында тіл саясатына, оның ішінде қоғамдағы мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру мәселесіне тоқталмай өткен емес. Қазір де тіл саясаты – назар аударарлық мәселелердің бірі. Оның тіл мәселесіне айналу себептерінің бірі қазақ тілінің қазіргі жағдайы болса, тағы бірі үштұғырлы тіл саясаты болып табылады. Үштұғырлы тіл саясаты – Қазақстанның әлемдік бәсекеге қабілетті ел болуының бірден – бір себепкері болып табылады.

Әрине үш тілділіктің заман талабына айналу себептері жайлы сұрақ көп. Бұл сұраққа алуан түрлі жауап алынады. Онда бұл саясаттың заман талабына айналуының басты себебі ретінде технология көрсетілген. Себебі қазіргі заманда барлық технология тілі, яғни бағдарламалардың кодтары ағылшын тілінде жазылған. Жаңа технологияны меңгеріп, жаңа заманға сіңісу үшін тіл білу керек. Тек ағылшын тілін ғана емес бірнеше тілді меңгеру технология саласы үшін өте маңызды. Қазіргі таңда ғаламторсыз күнді тіпті елестете алатындар жоқтың қасы. Сонымен қатар шет елдермен әртүрлі типтегі қарым-қатынас өте маңызды болып саналады. Сондай-ақ дамыған елдер қатарына кіру үшін ел экономикасын жоғары деңгейге жеткізе білу қажет. Сондай-ақ шет елдермен тәжірибе алмасу, білім саласында үлкен рөл атқарады, сол себепті де тіл білу қажет деген сияқты пікірлер білдіру арқылы респонденттер үш тұғырлы тіл саясатының заман талабына айналу себептерін көрсетіп өтті.

Үштұғырлы тіл саясатының басым жақтарына Қазақстан Республикасының шет елдермен дипломатиялық, достық және саяси қарым-қатынас орнатуын жатқызуға болады. Осындай қарым-қатынас кезінде жүргізілген келіссөздердің қай тілде жазылғанына байланысты мәселелер туындамайды. Сонымен қатар, бұл саясат білім жүйесінде де, шет елдермен тәжірибе алмасуға және ел тұрғындарына бірнеше тіл білу арқылы өз интеллектін жоғарылатуға мүмкіндік береді. ХХІ ғасыр – технология ғасырында болып жатқан жаңалықтардан хабардар болуы да үштілділіктің басым жағы. Тек бұл емес, ел қамын ойлар болашақ ұрпақтың ақылды, бірнеше тілді еркін меңгерген және интеллекті жоғары болуының да кепілі болып табылады. Жұмысқа тұрар кезде немесе жоғары оқу орнына оқуға түсер кезде тіл білімі жайлы талаптар қойылатыны барлығына мәлім. Сол себепті үштілділік саясаты үштілді білетін азаматтардың жұмыспен қамтамасыз етілуіне кепіл бола алады.

Бірақ үштілділік саясатын қолдана отырып, Республикамыздың өркендеуіне алып келетін жаңа мүмкіндіктерге жол ашылады. Оның ең маңыздысы, әрине, Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілетті

30 елдің қатарына қосылу мүмкіндігі. Тілдердің үштұғырлығы саясатының мақсаты үш тілді, нақтырақ айтқанда қазақ, орыс және ағылшын тілдерін ел азаматтарының бірдей меңгеруін көздегенімен, негізгі мақсаты мемлекеттік тіл, қазақ тілінің, қолданыстағы орыс және ағылшын тілдерімен тең дәрежеде қолданылатын биікке жеткізіп, әлемдік тілдер қатарына қосу үшін нақты ұмтылыс жасау болып табылады. Ал бұл мақсат қазақ тілінің дами түсуі үшін керемет мүмкіндіктер ашады. Сондай – ақ, үштілділік саясаты елімізді бүкіл әлемге паш етіп, яғни Қазақстанның кереметтерін танытып, шет елдермен тереземіздің тең болуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бірақ бұл қауіп-қатер мен әлсіздікті жою мүмкін емес дегенді білдірмейді. Саясаттың күштері мен мүмкіндіктері арқылы әлсіздіктері мен төніп тұрған қауіп-қатерді жоюға болады. Мысалы жоғарыда көрсетілген әлсіздікті, адамдарға үш тілді қатар оқытуды ерте бастан бастау арқылы жоюға болады. Сондай-ақ, қазақ тілінде сөйлейтін адамдар саны азаю қаупін мектеп оқушыларына бірдей үш тілді үйрету арқылы, яғни қазақ тілін және қалған екі тілді білу міндетін қою арқылы жоюға және қазақ тілін дамыту үшін жүргізілетін іс-шараларды мемлекеттік деңгейде жүргізу арқылы жоюға болады. Жұмыссыздық сияқты қауіп-қатерден де үш тілді еркін меңгеру арқылы құтылуға болады. Сонымен қатар, үштұғырлы тіл саясатының мүмкіндіктеріне жол ашу да бұл саясаттың оң әсерлерін көбейте түсуге болатынын білдіреді. Солайша саясаттың жаңа мүмкіндіктері мен күштері арқылы кез келген әлсіздікке тұсау қойып, қауіп-қатерден құтылу жолдарын табуға болады.

Үштұғырлы тіл саясатының заман талабына айналу себебіне байланысты пікірімді қорытындылай келгенде, талқыланып отырған мәселенің қаншалықты маңызды екені байқалды.

Ал үшінші тіл ретінде қарастырылып отырған ағылшын тілінің қазіргі қоғамда ойнайтын рөлі айқын және үлкен. Үштұғырлы тіл саясатының әсер етпейтін саласы жоқпен тең. Үштұғырлы тіл саясаты алда келе жатқан «EXPO – 2017 бүкіләлемдік көрмеге» де тікелей әсер етеді.

Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек... Бұл сөздерді президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясында айтады. Сонымен қатар, ол: «Орыс тіліне және кириллицаға біз қазақ тіліне қандай қамқорлықпен қарасақ, сондай қамқорлықпен қарауымыз керек. Орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі. Дәл осы орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып,

ел ішінде де, шет жерлерде де өз дүниетанымдары мен араласатын ортасын кеңейтіп келе жатқанын жоққа шығармауға тиіспіз.

Ағылшын тілін білген адам шексіз мүмкіншіліктерге ие болады. Ағылшын тілі – әлемдегі ең кең тараған тіл. Шамаммен, бұл тілде жер бетінде бір миллиардтан астам адам сөйлей алады. Әлемдегі экономикасы дамыған мемлекеттер- Ұлыбритания мен АҚШ-тың мемлекеттік тілі. Сонымен қатар, ондаған мемлекеттердің ресми тілі. Дүниедегі барлық аударма шығармалардың, ақпараттардың 33 %-ы ағылшын тілінен аударылса, 15 % – француз тілінен, ал 1 %-ы ғана неміс тілінен аударылады.

Бүгінгі таңда үш тұғырлы тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Үш тұғырлы тілді болу – уақыт талабы. Тіл арқылы өсіп келе жатқан ұрпақты әмбебап, жаһандық құндылықтарға қосу, әлемдік кеңістік пен көршілес мәдениеттер өкілдерімен қарым-қатынас жасап, сөйлесе білу дағдыларын қалыптастыруға болады. Үш тұғырлы тіл қазіргі әлемнің басты мәселесі – адамдар арасындағы келісім мен өзара түсінушілікті шешуге көмектеседі.

Осы қағиданы басшылыққа алып, ұстаздарымыз үш тілді еркін меңгерген, өз білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын ұрпақ тәрбиелеуге кірісіп те кетті. Қазіргі ақпараттық технологияларының дамыған заманында үш тілді меңгеру қиындық тудырмайды. Оқушылар ағылшын тілін тек қана сабақ барысында емес, ғаламтордың көмегімен де еркін меңгеріп жүр. Үш тұғырлы тілді үйрету арқылы біз болашақта көкірегі ояу, көзі ашық, әлемдік мәдениетке көзқарасы қалыптасқан азамат тәрбиелейміз деген ойдамын. Ақын Қадыр Мырза – Әли ағамыз айтқандай: «Ана тілің арың бұл, ұятың боп тұр бетте. Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» – дей келе, ана тілімізде құрметтейік, ал өзге тілдерді меңгеруге барынша құлшыныс жасайық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбдуәли Т. Үштұғырлы тілден түңілмейік // Жетісу, 2008
- 2 Ғабжәлелов Х. // Тасжарған., 2008
- 3 Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007

4 Тәңірбердіқызы Т. Ағылшын тілі мемлекеттік тілмен бәсекелес емес // Қазақ әдебиеті, 2008

5 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері

БАЛА ТӘРБИЕСİNДЕ БАЛА БАҚША МЕН ОТБАСЫНЫҢ ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

ДАУЛЕТБАЕВА Д. Т.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ЖОМАРТОВА А. Д.
аға оқытушы, «Психология және педагогика» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Мектеп жасына дейінгі баланы толыққанды тәрбиелеу отбасы мен балабақшаның тығыз ынтымақтастағы кезінде ғана мүмкін болады. Ата-аналардың балаларға тәрбие беру міндеті ҚР Конституциясында [1], ал балалардың отбасындығы құқығы бала құқықтары туралы конвенцияда [2] белгіленген. Отбасы – барлығының басы, жан-жақты дамуының негізі болатын тәрбие институты. Отбасының балаға тәрбие берушілік қызметінің мақсаты – баланың жасын, жеке ерекшелігін, психологиялық дамуын ескере отырып жарасымды жетілген ұрпақ тәрбиелеу.

Білім беру жүйесін дамыту Қазақстан Республикасының басымдық бағыттарының бірі болып табылады. Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында және «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламалық мақаласында білім беру жүйесінде басымдылықтарды анықтады және біздер – педагогтар алдына күрделі мақсат – әлемдік деңгейдегі білім орталық болуды қойды [3].

Мектепке дейінгі білім беру жүйесін жаңарту, ондағы гуманизациялау және демократияландыру үрдістері мектепке дейінгі ұйымның отбасымен қарым-қатынасын белсендіру қажеттілігіне әкелді.

Отбасы – балаға «эмоционалдық тылда» психологиялық қорғау беретін бірден бір алғашқы социум. Отбасының маңызы мектепке дейінгі жастағы балалар үшін ерекше. Әрбір бала өз ата-анасынан, әжесі мен атасынан, бауырларынан ерекше сүйіспеншілік күтеді: яғни оны үлгілі тәртібі мен қылығы үшін емес, қандай болса солай

сүйгенін қалайды. Бала үшін отбасы – бұл қоғамдық тәжірибенің көзі. Отбасында ол өзі еліктейтін үлгілер табады, мұнда ол әлеуметтік туылады. Егер біз адамгершілігі зор, дені сау ұрпақ тәрбиелегіміз келсе, онда бұл мәселені «бүкіл әлеммен»: балабақша, отбасы, қоғам болып шешуіміз қажет.

Мектепке дейінгі ұйымдардың басты мақсаты – отбасында баланы тәрбиелеуге кәсіптік көмек беру, оны ауыстырмай, тәрбиелік функцияларын жүзеге асыруды толықтыру және қамтамасыз ету арқылы жүргізу. Бұл:

- баланың қызығушылығы мен қажеттілігін дамыту;
- бала тәрбиесіндегі тұрақты өзгеретін жағдайларда ата-аналар арасындағы міндеттер мен жауапкершіліктерді бөлу;
- отбасындағы әртүрлі ұрпақ арасындағы қарым-қатынастың ашықтығына қолдау көрсету;
- отбасы өмірінің бейнесін жасау, отбасылық дәстүрлерді формалау;
- баланың жекелігін қабылдау және түсіну, балаға бірден бір жеке тұлға ретінде сену және сыйлау.

Отбасы баланы әлеуметтендірудің алғашқы институты ретінде қалыптасуының физикалық, психикалық адамгершілік саулығының негіздерін қалайды. Баланың жетістіктерін қажеттілігін қалыптастырады. Ресми және бейресми ереже, ұстанымдар нормалар мен белгілер кешенін анықтайды. Баланың қоғамда өмір сүруге даярлығын реттейді және бақылайды. Баланың әлеуметтік байланыстар туралы ұғымын қалыптастырады. Баланың мінез құлқының жалпы адамзаттың моральдық және мәдени стандарттарына үйретеді. Ата-аналардың немесе заңды өкілдердің баланың жеке қабілеттеріне, денсаулық жағдайларына дене бітімінің даму деңгейіне отбасы мүмкіндіктеріне сәйкес мектепке дейінгі білім беру ұйымдарын таңдауға құқығы бар.

Ата-ананың бала тәрбиесінде бала бақшамен бірге атқарылатын жұмысқа қатысты ақпаратты болуын білу мақсатында біз шағын зерттеу жүргіздік. Зерттеу барысында ата-анаға келесі сұрақтар қойылды:

- 1 Сіздің балаңыз балабақшаға қуана-қуана бара ма?
- 2 Ол жаңа тәртіп ережелерге бейімделді ме?
- 3 Өзінің оқу жетістіктерімен, сәтсіздіктерін уайымдайды ма?
- 4 Өзінің мектепте көрген білгендерімен сізбен бөлісе ме?
- 5 Эмоционалдық алғаш әсерлердің қай түрі басым?

6 Үй тапсырмасын орындауда қандай қиыншылықтарды бастан кешіреді?

7 Бала сыныптастары жөнінде жиі шағымдана ма?

8 Оқу жүктемесін меңгере ала ма?

9 Былтырғы жылмен салыстырғанда, оның тәртібі қалай өзгерді?

10 Себепсіз сұрақтар жөнінде жиі шағымдана ма?

11 Қай кезде ұйықтайды? Тәулігіне неше сағат ұйықтайды?

Ұйқысы былтырғы жылмен салыстырғанда өзгерді ме? /егер өзгерсе, қалай?

Жүргізген сауалнаманың нәтижесі бойынша топ ата аналарының біршама пайызының педагогикалық білімі жоқтығы, сонымен бірге балабақша мен отбасы арасындағы ынтымақтастыққа селқос қарайтындығын байқадық. Осы орайда ата аналардың педагогикалық білімдерін көтеру үшін, балабақша мен отбасы ынтымақтастығын жоғарлату үшін зерттеулерді саралап, көрсетуге болады:

Ата-аналармен ұжымдық жұмыс түріне өздеріңізге таныс белгілі іс-шаралар жатады. Біріншіден, бұл – ата-аналармен жұмыстың тиімді формасы болып табылатын ата-аналар жиналысы. Ата-аналар жиналысында топтың тіршілік әрекетінің мәселелері талқыланады. Ата-аналар жиналысына дайындық кезінде келесі ережелерді ұстану қажет:

- жиналыс мақсатқа бағытталған болуы;
- ата-аналардың өтініші мен қызығушылығына жауап беру;
- нақты белгіленген тәжірибелік мінездеменің болуы;
- диалог түрінде өткізілуі;
- жиналыста бала кемшілігін және бала тәрбиесіндегі ата-аналардың қателіктерін жарияламау керек.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыратын формалардың бірі – ата-аналар конференциясы. Бұл форманың бағалылығы, мұнда ата-аналармен бірге қоғамдастық та қатысады. Конференцияға педагогтар, аудандық білім бөлімінің қызметкерлері, медициналық қызмет өкілдері, бастауыш сынып мұғалімдері, педагог-психолог және т.б. қатыса алады.

Ата-аналармен жұмыстың бір формасы – тренингтер. Тренингтік ойын жаттығулары мен тапсырмалары баламен іс-әрекеттің әртүрлі тәсілдеріне баға беруге, жағымсыз формаларды конструкциялыққа ауыстыруға көмектеседі. Ойын тренингіне тартылған ата-ана баламен сөйлесуді бастайды, жаңа шындыққа жетеді [4].

Заманауи кезеңдегі тағы бір қызықты формалардың бірі – әртүрлі конкурстарды – сұрақтар мен жауаптар кештерін өткізу болып табылады. Бұл форма өзінің педагогикалық білімін нақтылауға, оларды практикада қолдануға, жаңалықты білуге, бір бірімен білімін толықтыруға, бала дамуындағы кейбір мәселелерді талқылауға мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі ұйымның ата-аналармен өткізетін жұмысының тиімділігі төмендегілер куәлік етеді:

- біріншіден, мектепке дейінгі ұйымда, нақты топта балалармен білім беру үрдісінің мазмұнына ата-аналардың қызығушылығы;
- екіншіден, ата-аналардың өздерінің бастамасымен туындаған пікірталастар;
- үшіншіден, ата-аналардың сұрақтарына өздерінің жауаптары;
- төртіншіден, ата-аналардың тәжірибелерінен мысалдар келтіру, педагогқа баланың ішкі әлеміне қатысты сұрақтар санын көбейту;
- бесіншіден, ересектердің тәрбиешімен жеке қарым-қатынасқа ұмтылуы, тәрбиенің сол және өзге әдістерін қолданудың дұрыстығы туралы ата-аналардың ойлануы;
- алтыншыдан, педагогикалық жағдайларды сараптау кезінде олардың белсенділігін көтеру, пікірталас сұрақтарын талқылау және міндеттерді шешу.

Психологиялық тұрғыдан алғанда сурет арқылы да біраз құнды мағлұматтар алуға болады. Ата-аналарға тарапынан балаларға кейде онша көңіл бөлінбейтінін, балаларымыз шеттеп, көңілі жабырқаулы күйде жүретінін байқауға да болады. Осындай көңіл күй болған кезде балаларымыздан «Мен олардың ұрысқанын қаламаймын», «Алысқа кеткенін жақсы көремін», «Маған әке көп ұрысады», «Мен істеген ісімді дұрыс емес дейді» деген сияқты ойларды оқуға тура келеді. Не себепті баланың көңілі толмайды? Гүлдің сусырап шөлдейтіні сияқты бала да ынта – ықыласқа шөлдейді. Ата-ананың балаға бар жағдайы жасаудан басқа мейірім, жылуы, қамқорлығы қажет. Әке мен шеше өзін тәрбиешімін дей отырып өздері де тәрбиеге енуі қажет. Қазіргі таңда баланы тәрбиелеуде, бала психологиясының дұрыс қалыптасуында ата – ананың да, тәрбиеші- ұстаздың да атқаратын рөлі зор. Сондықтанда отбасы мен балабақша ынтымақтастығының өсіп келе жатқан болашақ ұрпақ өміріне тигізетін әсері өте зор. «Ұстаз – бағбан, бала – гүл» деген қағида әр тәрбиешінің ұстаздың ұстанымы. Осы қағиданы ата – ана мен ұстаз бірігіп пайдалансақ балабақша балалары үшін

ең сүйікті мекенге айналар еді. Бағбанға гүлдің әйтеуір өскенінен әдемі болып өскені қажет, ата-ана мен ұстазға да баланың әйтеуір ержеткенін әдепті болып есейгені қажеттірек. Бағбан өзінің өсірген гүлінің санымен емес, сапасымен мақтанады, ата-ана да баласының әдептілігімен мақтануы тиіс.

Қазіргі таңда отбасылық қатынастарды жүзеге асыру үшін келесі тәрбиелік міндеттерді орындау бойынша жұмыстар жүргізілуі қажет:

- біріншіден, баланы және ата-ананы сыйлауға тәрбиелеу;
- екіншіден, ата-аналармен олардың отбасылық шағын ортасын зерттеу үшін біріге әрекет жасау.

Одан кейін отбасының ортақ мәдениетін көтеруге және ата-аналардың психологиялық–педагогикалық құзырлығына ықпал ету, оларға балалармен жұмыстың дағдыларын қалыптастыруда теориялық және практикалық көмек көрсету, отбасына жеке-дифференциалды тәсіл нәтижесінде ата-аналармен жұмыста әріптестіктің әртүрлі формалары мен біріккен шығармашылығын қолдану керек.

Мектепке дейінгі ұйым мен отбасы арасында сенімді қарым-қатынас құру үшін педагогтың бала отбасына үнемі зерттеу жүргізгені жөн. Бұл үшін ата-аналар жасындағы айырмашылықты, олардың білімін, ортақ мәдени деңгейлерін, сондай-ақ, ата-аналардың жеке ерекшеліктерін, олардың тәрбиеге көзқарастарын, отбасылық қатынастардың мінездемесін, т.б. білу қажет.

Ата-аналармен жұмыстың дәстүрлі емес, тиімді формаларының бірі – шағын жиналыс. Қызықты отбасы анықталып, оның тәрбиелеу тәжірибесі зерттеледі. Одан кейін шағын жиналысқа екі-үш отбасы шақырылады, онда отбасы тәрбиесіндегі позицияларымен, отбасының дәстүрлі тәрбиесі туралы бөліседі.

– Баланың жеке тұлғасын ересектермен бірге формалау және зерттеу. Ата-аналармен біріккен мұндай зерттеулерде жұмыстың нақты мазмұны жоспарланады және әріптестік формасы таңдалады.

Ата-аналармен жұмыста педагогикалық консилиумдарды қолдану керек. Консилиум құрамына меңгеруші, негізгі қызмет бойынша меңгерішінің орынбасары, тәрбиеші, педагог-психолог, мұғалім-логопед, бас медбике, ата-аналар комитетінің мүшелері. Консилиумда отбасының тәрбиелік потенциалы, оның материалдық жағдайы және отбасындағы бала статусы талқыланады. Консилиум жұмысының қорытындысы бала тәрбиесінде ата-аналарға көмек мөлшерін анықтау, ата-аналар әрекетінің жеке коррекциясына қарай бағдарламалар әзірлеу болуы мүмкін.

Балабақша мен отбасы арасындағы жұмысты ұйымдастырудың жаңаша бағыттары.

Қазіргі өмір талабы жаналыққа жарша болу, үзіліссіз тәрбие негізінен бастау бұлағы – мектепке дейінгі ұйымдардан басталады. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дегендей, бала тәрбиелеуді іске асырушыла – балабақша мен отбасы. Балабақша тәрбиешілері ата-аналарды педагогикалық үрдіске тарту арқылы бала тәрбиесінің мақсат, міндеттерін түсінуіне, бала тәрбиесін ойдағыдай іске асыруларына ықпал етуде. Ата-ана мен балабақша атқаратын істер әрқилы болуы себепті бірінің жұмысын екінші атқара алмайды. Сондықтан олардың қарым-қатынасы бірін бірі толықтыруы, түсінісу бағытында құрылуы тиіс.

Жұмысты ұйымдастырудың жаңаша бағыттары:

- Балаларға біркелкі талаптармен бірыңғай білім беру кеңістігін қамтамасыз ету;
- Баланың отбасы мен балабақшада психологиялық-психалық-физикалық денсаулығын қамтамасыз ету;
- Балалармен бірлескен іс-әрекет түрлеріне қатысу;
- Баланың жеке дамуы үшін білім беру траекториясын құруда баланың бейімділігі мен отбасы қажеттіліктерін есепке алу;
- Ата-аналардың педагогикалық-психологиялық сауаттылықтарын жетілдіру, оқыту бағдарламаларын меңгерту;
- Балалардың шығармашылық әрекетін дамыту;
- Жоспарлау және бақылауды ұйымдастыру;
- Қалыптастыру мен дамыту мәселелері бойынша тәжірибе алмасу;
- Әлеуметтік дамытушы орта қалыптастыруға көмектесу;

Қорытындылай келе, қазіргі заман талабында отбасы баланың оқу тәрбиесіне араласу қажеттілігі айқындалған. Сондықтан ата-ана мен балабақша арасындағы ынтымақтастықты дамыту өзекті мәселе боп отыр. Ата – анамен балабақша ынтымақтастығы, баланы оқыту мен тәрбиелеудегі – баршаның ісі. Отбасының да, балабақшаның да мақсат – мүддесі біреу – ол болашақ ұрпақ тәрбиесі. Болашақ азамат тәрбиеленетін алғашқы ұя – отбасы, ата-ана құшағы. Жас сәбидің алғашқы еститіні анасының мейірбан сөзі; көретіні анасының аялы алақаны. «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» немесе «Әке көрген оқ жанар, ана көрген тон пішер» дегенде осының айғағы. Яғни, ата – анасының өнегесі, өнері балаға үлгі болатыны, бала үйде қандай игі істерге тәрбиеленсе ұядан ұшқанда да сол өнеге – өсиет оған сарқылмас қазына болары сөзсіз. Ғабиден

Мұстафин айтқандай «ата – ана қадірін білген бала халық қадірін білер, халық қадірін білген бала ата – ананың да қадірін біледі. Ол үшін өз халқының дәстүрін мәдениетін, өнерін, тілін қадірлеуді ата-ана және ұстаз боп үйрету керек». Ендеше «жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші отбасы балабақша бірлесе ынтымақтаса отырып, оқу тәрбие жұмысын мақсатты жүргізсе, елдің, халқының дәстүрін сыйлайтын ұлтжанды жеткіншек өсіру мақсатымыз еселі өтелері сөзсіз. Болашақ ұрпақ тәрбиесін іске асырып отырған кез-келген мекеме үшін отбасымен жұмысты тиісті дәрежеде ұйымдастырудың маңызы өте зор. Себебі, отбасы баланың түпкі тамыры болмысын қалайтын мекен. Сондықтан да балабақшаның оқу-тәрбие жұмысында ата – аналармен жұмысқа ерекше мән беріледі [5].

Осыдан бір неше жыл бұрын ата-аналар үшін балаларының уақытылы тамақтануы, қаралуы ғана маңызды болса, бүгінгі ата – аналар үшін аталған шарттармен қатар баланың сапалы білім мен саналы тәрбиемен қамтамасыз етілуі де аса маңызды. Сондықтан ата – аналар қауымын мекеме жұмысымен таныстырудың бірден – бір жолы оларды мекеме жұмысына, яғни бала тәрбиесіне белсендіре араластыру болып табылады. Ал ол үшін ата – аналарды мекемеде жасалып жатқан жұмыстарға қызықтыра білуі қажет. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға бірдей білім беру стандартына сүйене отырып, мектеп жасына дейінгі балаларға жан – жақты тәрбие беру мен дамыту мәселесін балабақша жоспарлы түде шешеді, отбасына педагогикалық көмек бере отырып белгілі бір жетістіктерге жетеді.

Олай болса бүгінде ата – анамен балабақша бірлесе отырып, балаларды оқу мен тәрбиеге баулуда жаңа заманның тұлғасы етіп тәрбиелеп шығару үшін отбасымен балабақша бірлесе отырып ат салысуымыз керек.

Сол себепті балабақша мен отбасы арасындағы байланысты жақсарту үшін келесі жұмыстарды ұсынамыз:

Осыған байланысты отбасы мен балабақшаның ынтымақтастығы үшін ата-аналармен бірлесе атқаруға болатын жұмыстар түрлерін ұсынамыз:

1 тақырыптық кеңес (ата-аналарды психологиялық педагогикалық білім және тәжірибе жаңалықтарымен таныстыру, кеңес беру, ой қозғау, ой қорыту)

2 педагогикалық семинар (отбасылық тәрбиенің әдіс-тәсілдеріне арналады)

3 шығармашылық кештер (балабақшаішілік және топішілік болып, озық қабілетті, танымал ата-аналарды үлгі тұту, насихаттау мақсатында ұйымдастырылады)

4 топ ішілік ата-аналық жиналысы

5 бақша ішілік ата-аналық жиналысы

6 топқа ата – аналарды тартудың қажеттілігі

7 ата-аналармен жеке кездесу

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2014 жылғы 11 қараша

2 ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты

3 Давыдова О. И., Богославец Л. Г., Майер А. А. Балабақшада ата-аналармен жұмыс: Этнопедагогикалық тәсіл – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 144 б. -(«МДҰ басқару» журналына қосымша)

4 Зверева О. Л. МДҰ ата-аналар жиналысы: әдістемелік құрал /О. Л. Зверева, Т. В. Кротова. – М.: Айрис – пресс, 2006. – 128 б. – (Мектепке дейінгі тәрбие мен дамыту)

5 Макаренко А. С. Ата-аналарға арналған кітап / А. С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1968.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ БІРІ – ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫ

ҚОЖАМҰРАТОВА Г. Ә.

студент, ПМПУ, Павлодар қ.

ЖУМАБАЕВА З. Е.

к.п.н., доцент, профессор, кафедра меңгерушісі,
ПМПУ, Павлодар қ.

«Министрлік «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының қадамдарын және Білім мен ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатындағы жаңартылған білім мазмұнына кезең-кезеңмен көшу жұмыстарын бастады. Жаңа оқу жылынан бастап еліміздің барлық мектептеріне Назарбаев Зияткерлік мектептерінің тәжірибесі бойынша жаңартылған білім мазмұны бірінші сыныптан бастап енгізілді. Білім берудің жаңарту жолдары немесе біліктілікті арттыру бағдарламасының негізгі мазмұнындағы модульдер:

1 Білім беру мен білім алуға жаңа тәсілдер.

- 2 Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету.
3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.
4. Білім беруде ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану.
- 5 Талантты және дарынды балаларды оқыту.
- 6 Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.
- 7 Білім берудегі басқару және көшбасшылық [1].

Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) қолдану болып табылады. Жаңартылған білім мазмұны арнайы кестеге сәйкес кезең-кезеңмен енгізіледі: 2016 жылы – 1-сынып, 2017 жылы – 2,5,7 сыныптар, 2018 жылы – 3,6,8,10-сыныптар, 2019 жылы – 4,9,11,12- сыныптар. 2020 жылға қарай 12 жылдық құрылыммен жаңартылған білім мазмұнына көшу барлық сыныптарда аяқталады [2].

Жаңартылған білім беру бағдарламасының дәстүрлі бағдарламадан ерекшелігі:

- 1 Пән мазмұнының спиралді қағидатпен берілуі. Яғни пән мазмұны қарапайымнан күрделенуі.
- 2 Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы;
- 3 Бір білім беру аясындағы және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында «ортақ тақырыптардың» берілуі;
- 4 Оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар арқылы ұйымдастыру;
- 5 Оқытудың тәрбиелік әлеуетін арттыру, оқушының адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыру;

6 Білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастықты ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша педагогикалық мақсат қою;

7 Бөлімдердің мазмұны мен ұсынылған тақырыптардың уақыт талабына сәйкес келуі, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға назар аударылуы;

8 Оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұстаным (оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысу).

Жаңартылған білім беру мазмұнының бір жаңалығы, бастауыш мектептің 3–4 сыныптарында оқушыларға ақпаратты іздеу, талдау және тасымалдау дағдыларын үйрету мақсатында «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәні оқытылатын болады. Жаңа оқу бағдарламаларының ерекшелігі – оның ХХІ ғасыр дағдыларын дамытуға бағытталғандығында: ақпаратты іздеу, талдау және интерпретациялау дағдыларын дамыту; адам, табиғат және қоғам туралы олардың бастапқы білім қорларын қалыптастыру (әлемнің біртұтас бейнесі); рухани-адамгершілік құндылықтарын дамыту; оқудың функционалдық дағдыларын қалыптастыру: санау, оқу, жазу, өз ойын нақты әрі дәл жеткізе білу, себеп-салдарлы байланыстар орнату. Жаңартылған білім беру мазмұнын белгілейтін типтік оқу жоспарында 1–4 сыныпқа арналған тілдерді деңгейлеп оқытуда (қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі пәндері) тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын үйрету жоспарланды [3].

Жаңартылған білім беру мазмұнының басты ерекшеліктерінің бірі – оқу дағдылары. Олар: оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым. Аталмыш дағдыларға төмендегідей сипаттамалар береміз:

I Оқылым

- Жаңартылған білім беру бағдарламасына сай оқылым дағдысын қалыптастыру үшін мұғалімдерге ұсынылатын тиімді әдіс тәсілдер:
  - оқушылардың бұған дейінгі біліміне жүгіну, мәтіндегі ақпаратты лайықты түрде пайдалауға уәждеу;
  - мәтіндегі таныс емес сөздердің мағынасын ашу;
  - сабақтарды оқылым алды, оқылым кезінде, оқығаннан кейін деп құрылымдайды және оқылым әр сабақта орын алады деп күтеді;
  - оқылым үшін қызықты, сан-алуан, әдемі қол жетімді ресурстарды пайдаланады;
  - оқушылар мәтінді жүгіртіп және қайта оқиды;
  - оқылым тапсырмалары бойынша игерген сөздік қорын тәжірибеде қолданып көреді және баюына назар аударады;

- жаңа сөздерді қолдануға жаттығуға мүмкіндік береді;
- мәтіннің негізгі идеясы мен нақты ақпаратты айқындауға арналған жаттығуларды орындауға береді;
- уақыт бойынша оқу тапсырмасы және жүгіртіп оқуға дағдылануға арналған оқылым тапсырмалары беріледі.

II Тындалым

Тындалым – «аудирование» термині – «есту арқылы түсіну» деген мағынаны білдіреді. Айтылған не техникалық ақпараттарға жазылған аудиомәтіндегі сөздерді, сөйлемдерді тындай білудің нәтижесінде қабылдау және түсіну деген ұғым. Тындалым кезінде тілді меңгерген тындаушы бір не бірнеше адам айтқан ауызша ақпаратты қабылдап өңдейді.

Тындалым дағдысы бойынша:

- негізгі ойды түсіну;
- ақпаратты анықтау;
- түсінгенін практикада қолдана білу;
- ақпаратқа өз көзқарасын білдіру;
- ой қорыта білу дағдыларын қалыптастыруда мына әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады:

1 Оқытудағы басты принцип – оқушының жеке, өзіндік мүмкіндіктерін ескеру;

2 Барлық оқушының сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту;

3 Өзін ойын жеткізу, өзіндік таңдау жасауына мүмкіндік тудыра отырып, оқушының танымдық және шығармашылық қабілетін дамыту;

4 Проблемалық оқыту арқылы оқу материалын өмірмен байланыстыра отырып, оқушыларды білімді өз бетімен меңгеруге талпындыру;

5 Сыни тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану;

6 Ұжымдық оқыту технологиясының мақсаты – оқушының қабілетін дамыту, еңбек етуге баулу, ұйымшылдық қабілеттерін ояту, ынтымақтастыққа тәрбиелеу, өзін-өзі басқару. Нәтижесінде оқушылардың бойынан мынадай өзгерістер байқалады:

- Ынтымақтастыққа үйренеді;
- Жеке, жұппен, топпен жұмыс істеуге үйренеді;
- Өз ойларын еркін жеткізуге үйренеді;
- Өзіне өзі баға беруге, сыныптастарын бағалауға үйренеді;
- Бір бірін тындауға, талдауға, салыстыруға, сабақты қорытындылауға, қорғауға үйренеді.

III Айтылым

Айтылым оқушының өз ойын, алған ақпаратын жүйелеп, екінші адаммен ұғынысуға, қарым-қатынас жасауға үйрету дедік. Айтылым әрекетін жүзеге асырудағы қолданылатын интерактивті әдістердің барлығы ұжымдық, жұптық әрекет арқылы іске асады. Жұптық, ұжымдық әрекеттегі қатысымдық әдіс арқылы тілдік әрекеттің барлық түріне жаттығады. Айтылым әрекетінде қатысымдық ойындар, түрлі пікірталас, тақырыпқа сәйкес жағдаяттық тапсырмалар, проблемалық сұрақтар, топтағы полилогты, жұптағы диалогты ұйымдастыруға болады. Оқушылар осы тапсырмаларды бірлесе талқылап, орындау кезінде бір бірімен қатысымдық әрекетке түседі. Оқушы ақпарат алып қана қоймайды, практикалық сөйлеуге дағдыланады, өз ойын түсінікті жеткізуге, қарсы сөйлеушінің сұрағын, пікірін бірден түсініп, жылдам жауап беруге үйренеді, сондай-ақ оқушы алғашқы күннен қазақша ойлауға, сөздікті пайдаланбай өз пікірін жеткізуге, басқа да көмекші құралдардың көмегіне еркін сөйлеуге үйренеді. Ұжымда бірлесіп жұмыс істеуге қалыптасады, мұнда ақпарат беруші де, алушы да білім алады.

IV Жазылым

«Жазылым» деген сөздің мағынасын ашып алайық. «Жазылым» термині «жазу» (жазудың түрлері, әріптің жеке өзі т.б.) деген мағынаны емес, «жаза білу», «ойыңды басқа біреуге түсінікті болу үшін, қағаз бетінде сауатты жеткізе білу» дегенді білдіреді. Оқушылар жазылым дағдысы бойынша мынадай жұмыстарды жаза алады: шағын өлең жолдары, шағын әңгіме, ашықхат (құттықтау), E-mail хаттар, диалогтер, қойылым сценарийлерін, жарнамалар, газет-журналдарға мақалалар, пікірлер, оқиғаны аяқтау, эссе. Бұл жазба жұмыстарын 5 бағытта топтастыруға болады: еркін жазу, әңгімелеу, сипаттау, түсіндіру, дәлелдеу [4, 112 б.].

Жазылым төрт дағдының ішінде оқушының нәтиже көрсететін, мұғалімнің өнім алатын дағдысы болып табылады. Кейбір оқушылар табиғатынан шапшаң болады да, тілді игеруде сөйлеуден, тындаудан ерекше қабілеттілік танытады. Ал, біреулері қабілеттері бола тұра бетпе бет сөйлесу мен тындауға келгенде қиындықтарға кездесіп жатады, яғни тым жай қабылдайды. Көптеген дерек көздеріне сүйенсек, жазылым дағдысы дәл осындай асықпай ойлап, баяу қимылдайтын оқушыларға лайықты дағды екендігі көрсетілген. Олар әр сөйлеміне баса мән беріп, ерекше идеяларын жинақтап баяндауға тырысады және бұл істе керемет шеберлік танытады.

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім беру бағдарламасы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді дұрыс қолдана білу. Әрине, жаңа бастаманың қашанда қиындығы да қызығы да аз болмайды. Бірақ осы үлкен міндетті абыроймен атқарып, шәкірттерді бәсекеге қабілетті жеке тұлға дәрежесіне жеткізе білу әр ұстаздың міндеті. Сондықтан заман талабына сай болып жатқан өзгерістерден қауіптенбей, мақсатқа сай, нәтиже аламыз деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 31 қаңтар 2017 ж. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>

2 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президенті 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы.

3 «Жаңартылған бағдарламалар бойынша бастауыш білім беру деңгейіндегі пәндерді оқыту ерекшеліктері» тақырыбындағы облыстық ғылыми-тәжірибелік интернет-конференциясы. «Тәжірибедегі рефлексия» жалпы білім беретін мектептердегі педагогика кадрларының кәсіби даму бағдарламасы

4 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 2000. – 208 б.

ПРИМЕНЕНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

КУЛАХМЕТОВА М. С.
к.ф.н., ПГПУ, г. Павлодар
КАИРДЕНОВА А. А.
студент, ПГПУ, г. Павлодар

Многообразие мирового сообщества выдвигает на первый план межкультурную коммуникацию как важнейший фактор интеграции человеческого общества. Основой интеграционных процессов в казахстанском обществе является процесс модернизации образования. В основных положениях Концепции развития образования отмечается, что свободное владение иностранным языком выпускника современной школы, – это назревшая жизненная необходимость, поскольку интенсивные темпы и уровень развития науки и техники в мире требуют владения иностранными языками для более качественного и полноценного получения необходимых знаний, умений и навыков [1]. При этом главной целью обучения определено формирование новой личности учащегося: владеющей пониманием культурных смыслов не только собственной культуры, но и иностранной.

Поскольку в основе языковых структур лежат социокультурные структуры, то для активного использования языка как средства общения необходимо как можно глубже знать «мир изучаемого языка» [2].

В связи с этим перед методистами и педагогами иностранного языка возникает проблема формирования лингвокультурологической компетенции (осознание языка как феномена культуры, культурно-исторической среды, национальной специфики языковой картины мира, национально – культурного компонента значения языковых единиц) наряду с компетенцией коммуникативной.

Лингвокультурологическая компетенция предполагает развитие у учащихся необходимых знаний учебного культурологического материала; владение минимумом общелитературной лексики, знание языковых средств (лексических, грамматических), дающих возможность активно вступать в процесс общения.

При этом необходимо учитывать, что наиболее полно и ярко национальная культура проявляется в таких единицах языка, как слова, фразеологизмы, пословицы, поговорки и крылатые выражения. Именно этот пласт языка отражает внеязыковую

действительность, называет предметы и явления окружающего нас мира, фиксирует содержание, восходящее к условиям жизни народа – носителя того или иного языка, являясь зеркалом и хранителем национальной культуры [3].

Пословицы, поговорки, фразеологизмы развивают языковую интуицию учащихся, формируют привычку думать лингвистическими понятиями. Эти единицы языка имеют аналоги в родном языке обучающихся. Их сопоставление показывает не только структурные различия типологического характера, но и затрагивает глубинное понимание образности мышления носителей языков.

С этой целью в обновленном содержании образования при обучении языкам при изучении новой лексики в новом учебнике даются слова не только с переводом на русский, но и казахский. При изучении новых слов и выражений, учащиеся повторяют эти же слова на русском и казахском языках, что развивает триязычие. Например, wolf- касқыр- волк.

Таким образом, лингвокультурологическая компетенция предполагает не только практическое овладение языком и основами лингвистики (формирование языковой, коммуникативной, лингвистической компетенции), но и осознание языка как феномена культуры, культурно – исторической среды, национальной специфики языковой картины мира, национально – культурного компонента значения языковых единиц.

Использование на занятиях поговорок, скороговорок, пословиц, которые наиболее ярко характеризуют национальную особенность народа, помогает учащимся глубже познакомиться с культурой страны изучаемого языка.

Приведем некоторые примеры использования пословиц при изучении следующих грамматических форм, например:

числительные (количественные и порядковые):

Two heads are better than one. – Ум хорошо, а два лучше. -Көп ақылды жиналса, қиын істі бітірер.

First think, then speak. – Сперва подумай, потом говори. – Көп сөз-күміс алтын

Two is company, three is none.

If two men ride on a horse, one must ride behind.

A bird in the hand is worth two in the bush.

Rain before seven, fine before eleven.

A cat has nine lives.

To kill two birds with one stone.

Custom is a second nature

повелительное наклонение: Never put off till tomorrow what you can do today. – Не откладывай на завтра того, что можешь сделать сегодня. - Бүгін істелінетін жұмысты ертеңге қалдырма

местоимения: He laughs best who laughs last. – Хорошо смеется тот, кто смеется последним – Сойылды соңғы соққан женеді.

Scratch my back and I'll scratch yours. – Услуга за услугу.

степени сравнения прилагательных: Two heads are better than one. – Ум хорошо, а два лучше. – Көп ақылды жиналса, қиын істі бітірер.

Easier said than done. – Легче сказать, чем сделать. – Тілге шешен – іске мешел.

модальные глаголы: What is done cannot be undone. – Сделанного не воротить.

As you make your bed, so you must lie on it. – Что посеешь, то и пожнешь. – Ас атасы-нан.

конструкции there is / there are: There is no friend as faithful as a good book. – Нет лучше друга, чем книга. – Кітап білім бұлағы, білім өмір шырағы

Лексико-грамматическая насыщенность пословиц позволяет их применять не только при изучении грамматики, но также при изучении различных лексических тем. Это способствует обогащению словарного запаса учащихся. Они могут сами подобрать соответствия на русском и казахском языках. Например, по теме «School» можно подобрать следующие пословицы:

Knowledge is power. – Знание – сила. – Білім – қуат.

Live and learn. – Век живи – век учись. – Оқу- інемең құдық қазғандай.

Repetition is the mother of learning. – Повторение – мать учения. – Оқусыз білім жоқ, білімсіз күнің жоқ.

It is never too late to learn. – Учиться – никогда не поздно. – Адамға ақыл көптік қылмайды.

Например, изучая тему «My house» можно предложить такие разнообразные задания.

Translate the following English (Russian) proverbs into Russian (English).

1 An Englishman`s home is his castle.

2 Every bird likes his own nest best.

3 Dry bread at home is better than roast meat abroad.

4 Everyone has a skeleton in their cupboard.

5 Charity begins at home.

- 6 East or West, home is best.
- 1 Дома и стены помогают.
- 2 В каждой избушке свои погремушки.
- 3 Сухой хлеб дома лучше, чем жареное мясо за границей.
- 4 Мой дом – моя крепость.
- 5 Всяк кулик свое болото хвалит.
- 6 В гостях хорошо, а дома лучше.

Пословицы и поговорки используются в качестве стимула диалогической и монологической речи. Они могут стать материалом для построения собственных высказываний (построения диалогов), когда обучаемые выбирают пословицу и ищут к ней вопросы, которые бы они хотели задать своему собеседнику. Например, *It's the early bird that catches the worm.* – Кто рано встает, тому Бог подает. – *Құлқын сәриде тұрғанға құдай береді.*

Возможные вопросы:

When do you get up?

Are you sleepy-head?

Are you a hard-working person?

Do you usually plan your next working day?

Использование пословиц в качестве основы монологического высказывания способствует развитию у учащихся способности к абстрактному и ассоциативному мышлению, к фантазированию.

Учащимся старших классов можно предложить творческие задания с использованием пословиц. Например:

1 Используя пословицу, дайте совет собеседнику.

2 Составьте рекламу, применяя пословицы.

3 Объясните смысл пословицы (такие задания развивают умения монологической речи).

4 Закончите прочитанный или прослушанный рассказ подходящей по смыслу пословицей.

5 Придумайте диалог по теме употребляя пословицы.

6 Расскажите какую-либо ситуацию из своей жизни и подберите к ней пословицу.

Такие задания дают возможность формировать умение использовать пословицы в речи, позволяют сделать речь более выразительной, делают ситуацию более понятной.

Пословицы можно использовать также при обучении письменной речи: You have divided into four groups and the task for you is the following: for each group I'll give different proverbs and you'll have to write a short story.

Работа с пословицами и поговорками помогает развивать наблюдательность обучающихся, память, внимание, языковую догадку, чувство языка, так как часто слова, используемые в английских пословицах, в русском переводе звучат совсем по-другому, слова меняют свое значение не только при переводе на русский язык, но и на казахский язык.

Сравните: *When in Rome do as the Romans do.* – В чужой монастырь со своим уставом не ходят. – *Кімнің жерін жерлесен, соның жырын жырларсың.*

Необходимость поиска точного перевода выражений на родной язык развивает переводческие умения обучающихся, стимулирует интерес к работе с двуязычным словарем. Не смотря на то, что в пословицах встречается много незнакомых слов, они легко и быстро запоминаются, сохраняются в памяти благодаря их оригинальной форме.

Разнообразие заданий с применением пословиц и поговорок позволяет использовать их на различных уровнях обучения: как на продвинутом этапе обучения, так и в группах с невысоким уровнем языковой компетенции.

Таким образом, применение пословиц и поговорок на уроках иностранного языка помогает при отработке фонетики, активизирует грамматические навыки, расширяет лексический запас. «Работа с пословицами и поговорками является важным обучающим, развивающим и мотивационным фактором, так как они имеют познавательное значение, поскольку способствуют расширению общего кругозора изучающих иностранный язык, формируют их гуманитарно-языковую культуру; а также формируют лингвокультурологическую компетенцию. Аналитический подход к изучению зарубежной культуры в сопоставлении с культурой своей страны, способствует более точному и глубокому пониманию изучаемого языка. Отличаясь лаконичностью формы, меткостью выражения мысли, пословицы и поговорки являются хорошей иллюстрацией того, как можно кратко и четко излагать свои суждения, в том числе и средствами иностранного языка» [4].

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы

2 Воробьев В. В. Лингвокультурология и межкультурная коммуникации. – М :Синтез, 2006.- 282 с.

3 Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.- 146 с.

4 Жетписбаева Б. А. Полиязычное образование: теория и методология. – Алматы: Білім, 2011. – 343с.;

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС САБАҚ ТҮРЛЕРІН ҚОЛДАНУ

ҚҰМАРБЕКОВА Г. А.
студент, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ.
ТҰРҒАНБАЕВА Б. Ш.
п.ғ.к., қауымд. профессор, «Педагогика» кафедрасы,
Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ.

Тұлғаның қалыптасуы мен дамуында білім беру мен оқыту маңызды рөл атқарады. Бұл құбылыстар бірлікте болып табылады.

Дидактиканың жеке ғылым саласы ретінде қарастыратын мәселелері – білім беру және оқыту.

Білім беру – адамның жүйеленген білімді, білікті және дағдыларды меңгеруі, ақыл-ойы мен сезімдерін дамыту, дүниетанымы мен таным үдерістерін қалыптастыру үдерісі мен нәтижесі.

Білім беру қажеттілігі адамның білімділігін қалыптастыру болып табылады. Білімді адам – көпжақты құбылыстар мен фактілерді түсінуге мүмкіндік беретін жалпы идеялармен, принциптермен және әдістермен қаруланған, жоғары деңгейдегі қабілетті, алған білімдерін жекелеген жағдайларды қолдана алатын, биік сезімдер мен ұғымдарды меңгерген адам [1, 76 б.].

Әрбір сабақтың сапалы болуы- мұғалімнің бүкіл сынып бойынша жұмыс істей білуінде, әрбір оқушының зейінін сабаққа жұмылдыра білу шеберлігінде деді К. Д. Ушинский. Бұл жөнінде ол: «Өз сабағына барлық оқушыларды тарта білуі мұғалім ісінің көрсеткіші» – деді..

Дидактикада қарастырылатын білім беру ұғымынан кейінгі маңызды ұғым – оқыту. Оқыту – жүйелі білім берудің ең маңызды және сенімді жолы.

Оқыту үдерісі – білім беру мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін, мұғалім мен оқушылардың ұйымдастырылған өзара әсерлесуі. Оқыту үдерісі ұғымы білімдерді меңгерту, қабілеттіліктерді дамыту, дүниетанымды қалыптастыру ретінде анықталады.

Қазіргі дидактикада оқыту қос жақты деп қарастырылады. Оқыту үдерісіндегі мұғалімнің іс-әрекеті – сабақ беруден, оқушылардың іс-әрекеті оқудан тұрады.

Дидактикада оқыту үдерісін іс-әрекет ретінде қарастыра отырып, оны мынадай компоненттерге жіктеуге болады:

- Бастапқы ситуацияны талдай отырып, оқыту мақсаттарын анықтау және тұжырымдау, оларды оқушылардың қабылдауы;
- Жұмысты жоспарлау, алдына қойған мақсатына жетудің мазмұны мен құралдарын іріктеп алу – оқу материалының жаңа фрагментін түрлі жолдармен ұсыну және саналы қабылдау;
- Үйретуші және оқу амалдарын орындау, мұғалімдер мен оқушылардың оқу жұмыстарын ұйымдастыру (жаңа оқу материалын тиімді қолдану үшін оқушыларды ұйымдастыру және өзін-өзі ұйымдастыру);
- Кері байланысты ұйымдастыру, бақылау және материал мазмұнын меңгеру жұмысын реттеу және өзін-өзі бақылау;
- Оқушылардың мектептен тыс дайындығы және жұмысы [1, 79–81 б.].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде кез келген пәнге байланысты жүргізілетін сабақтар дәстүрлі және дәстүрлі емес түрінде болады. Бұл екі сабақтың өзіне тән ерекшеліктері бар. Екеуінің де маңыздылығы мен тиімділігі сабақтың тақырыптарына сай қолданылады.

Сабақ дегеніміз – оқытуды ұйымдастырудың басты формасы, екіншіден, оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасын ұйымдастырудың басты формасы. Кез келген сабақ қоғаммен, оның идеологиясымен, саясатымен, қоғамдық іс-әрекеттің басқа түрлерімен тығыз байланысты.

Әрбір сабақтың алдында мынадай мақсаттар тұрады: білімді меңгерту, ікемділікті қалыптастыру, шығармашылыққа тәрбиелеу.

Дұрыс қойылған сабақтың мақсаты – мұғалім еңбегінің мәдениеттілігінің көрсеткіші.

Қазіргі таңда педагогика ғылымы дәстүрлі оқу мен дәстүрлі емес жаңаша оқытудың айырмашылығына мынадай анықтама береді: дәстүрлі оқыту үрдісінде мұғалім сынып оқушыларын толық қамти отырып оқытады. Дәстүрлі оқытуда мұғалім мен оқулық маңызды қызмет атқарады, олар оқушыларды білімге жетелейді, соған сәйкес оқушылардың жауаптарында сол мазмұнды есте сақтап және бұрмаламай айтып беруі маңызды болады. Мұғалім білімді дайын күйінде меңгертеді.

Ал жаңаша оқытуда оқушы мұғалімнің түсіндіргенін ғана меңгеріп қоймай, мұғаліммен тікелей пікірталасқа көшеді. Оқушы белсенді рөл атқарушы ғана емес, жетекші бағытты ұстайды. Ол әлемді тануға, белгісіздікті анықтауға өзі жол іздейді, шешімдері де әр оқушыда әр түрлі болады. Тапқан шешімін нақты ақиқат деп қабылдамай, ізденісті әрмен қарай жалғастырады. Мұғалім мен оқушы арасындағы тығыз байланыс қалыптасады, екеуі де бірлік одақта қызмет істейді.

Дәстүрлі оқыту процесінде «проблемалы жағдай», «оқу проблемасы», «мәселенің принциптері» сияқты ұғымдар болған емес. Проблемалық оқытуда оқушы меңгерген теориялық білімдерін блок блокпен жинақтап отыруға ынталанады.

«Сабақ түрлері өтілетін тақырып ерекшелігі, сынып оқушыларының құрамы, жас ерекшелігі, білім дәрежесі, сондай-ақ сабақ мақсатына байланысты». Ал сабақтың ойдағыдай өтуі пән мұғалімінің теориялық білімі мен дайындық деңгейіне, сынып оқушыларының оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастыра алуына және сол іс-әрекеттің нәтижесін болжай білуіне байланысты [2, 176 б.].

Дәстүрлі емес сабақ түрлерін өтудің мәні мынада:

- Оқушылардың танымдық белсенділігі, оқуға қызығуы артады;
- Оқушылардың бастамашыл, шығармашылық әлеуеті дамиды;
- Мұғалім оқыту мен тәрбиелеудің қолайлы жағдайын іздестіреді.
- Дәстүрлі емес сабақтарды өткізу мұғалім мен оқушылар тарапынан мынадай іс-қимылдарды талап етеді:
  - Сабақтың алдын-ала өте ұқыпты дайындалуы: арнайы тапсырмалар беріледі, сабақ мақсаты, құрылымы, әр оқушының міндеті мен рөлі түсіндіріледі. Қажетті дидактикалық материалдар мен әртүрлі көрнекіліктер әзірленеді.
  - Сынып және әр оқушы ерекшеліктеріне, білім деңгейлеріне сәйкес сабақтың жүргізілу барысы тынғылықты ойластырылады. Нақты жоспарланады.
  - Нашар үлгеретін және білімге немқұрайлық танытқан оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыруға ерекше көңіл бөлінеді [2, 189 б.].

И. П. Подласый «Педагогика» атты оқулығында «Дәстүрлі емес сабақ – дәстүрлі құрылымы жоқ, ойдан шығарылған оқу жұмысы» – деп бағалайды.

Дәстүрлі емес сабақтардың өткізілуі де алуан түрлі, мұғалім қиялында шек болмайды, тек түпкі мақсат – сабақты жандандыру, оқушының білімге қызығуын арттыру, еш өзгеріссіз сақталуы тиіс.

Дәстүрлі емес сабақтар оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, немқұрайлығын жойып сабақ дағдысын қалыптастырады, балалардың көңіл-күйін көтереді, оқушының бойында терең тиянақты білім қалыптастырады. Сондықтан дәстүрлі емес сабақ түрлерін пайдалану, сабақ үрдісінде басты рөл атқарады.

Оқыту әдістерін таңдап алуда мұғалім ең алдымен басты мақсат пен нақты міндеттерді анықтап алуы қажет. Әрі қарай танымдық үдерісті дұрыс жүзеге асыру мүмкіндігін беретін тиімді жолдар қарастырылу керек.

Қазіргі кезде оқыту әдістерін таңдап алуда ескерілуі қажет жағдайлар:

- ✓ Заңдылықтар мен олардан шығатын оқыту принциптері қанағаттандырылуын қамтамасыз ету;
- ✓ Жалпы ғылымның, сол сияқты жекелеген пәннің, тақырыптардың мазмұны мен әдістерін ескеріп отыру;
- ✓ Оқыту мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асырып отыру;
- ✓ Оқушылардың оқу мүмкіндіктері, оның ішінде жас ерекшеліктерін, дайындық деңгейін, сынып ұжымы ерекшеліктерін толық ескеріп отыру;
- ✓ Сыртқы жағдайлар, яғни географиялық, өндірістік орта ерекшеліктерін ескеріп отыруды қамтамасыз ету;
- ✓ Мұғалімнің мүмкіндіктерін, атап айтқанда тәжірибесін, дайындық деңгейін, оқыту үдерісіндегі типтік ситуацияларды білуіне де мән беру деп тұжырымдауға болады [1, 106 б.].

Кіші мектеп оқушысы – бұл адамның іс-әрекет берілген жағдайда оқу іс-әрекетінің субъектісі ретіндегі қоғамдық болмысының бастауы.

Бастауыш мектепте, кіші мектеп оқушысында, осы кезеңдегі іс-әрекеттің негізгі элементтері, қажетті оқу дағдылары мен іскерліктері қалыптасады. Осы кезеңде ойлау формалары дамиды, олар ары қарайғы ғылыми білімдер жүйесін меңгеруді, ғылыми, теоретикалық ойлаудың дамуын қамтамасыз етеді. Мұндай оқуда, күнделікті өмірде өз бетінше бағдарланудың алғышарттары қалыптасады. Осы кезеңде «баладан тек елеулі ақыл-ой жұмсауды ғана емес, сондай-ақ үлкен физикалық төзімділікті талап ететін» психологиялық қайта құру жүреді. Кіші мектеп оқушысы сыртқы немесе А. А. Люблинская терминдеріндегі

практикалық белсенділіктің үстемдігімен сипатталады және де бұл белсенділіктің күші орасан зор. Зерттеушілер кіші мектеп оқушысы, яғни жаңа позицияға, субъект ретінде оқушы позициясына ие болғанда кездесетін бірқатар қиындықтарды анықтайды. Бұл жаңа тәртіп қиындықтары, мұғаліммен жаңа қатынастар қиындықтары.

Кіші мектеп оқушысы оқу іс-әрекетінің субъекті ретінде өзі де осы іс-әрекетте дамиды және қалыптасады, талдаудың, синтездің, жалпылауды, жіктеудің жаңа тәсілдерін меңгереді. В. В. Давыдов бойынша мақсатты дамыта оқыту жағдайында бұл қалыптасу білімдерді игерудің жүйелігі мен жалпылығы есебінен жылдамырақ және тиімдірек іске асырылады. «Оқу іс-әрекеті мектеп жасында жетекші болатын себебі, біріншіден, оқу іс-әрекеті арқылы баланың қоғаммен негізгі қатынастары іске асады; екіншіден, оқу іс-әрекетінде мектеп жасындағы бала тұлғасының негізгі сапаларының да, сондай-ақ жекеленген психикалық процестердің қалыптасуы іске асады», – деп Д. Б. Эльконин көрсетеді. Кіші мектеп оқушысының оқу іс-әрекетінде өзіне, дүниеге, қоғамға, басқа адамдарға деген қатынасы қалыптасады және ең бастысы бұл қатынас, оқытудың мазмұны мен әдісіне, мұғалімге, сыныпқа, мектепке және т.б. деген қатынастар ретінде, негізінен осы іс-әрекеттер арқылы жүзеге асырылады [3, 193–195 б.].

Қорыта келе, қазіргі кезде мектеп тәжірибесінде сабақтың қалыптасқан дәстүрлі түрлерінен басқа, дәстүрлі емес түрлері де пайда болуда. Олар, әрине, қоғамның жанару, жетілдіру жағдайында білім беру саласын жаңалаумен тығыз байланыста іске асуда. Оқыту жұмысын ұйымдастырудың мұндай дәстүрлі емес түрлері көбінесе оның жеке әдістеріне негізделіп құрылуда. Ондағы мақсат – әрбір сабақтың оқу-тәрбиелік мүмкіндіктерінің мол екенін көрсете отыра, оны жаңа сапалық сатыға көтеру

Сабақтың нәтижелілігі оқытушының шеберлігі, оның шығармашылық әрекетіне байланысты. Сол себептен, барлық оқытушылар өз сабақтарында әр түрлі тиімді әдіс-тәсілдерін пайдаланады. Соның ішінде дәстүрлі емес сабақ түрлері ерекше орын алады. Дәстүрлі емес сабақ түрлері білім алушылардың белсенділігін арттыру, саналы түрде білім алу, өз бетімен білім алуды қамтамасыз етеді. Осындай сабақ түрлері білім алушылардың жалпы оқу және көшбасшылық дағдыларын қалыптастырып, олардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Дәстүрлі емес сабақ түрлері : іскерлік ойындар, бинарлық сабақтар, КТК- сабақ, театр-сабақ, жарыс-сабақ, концерт-сабақ, практикум-сабақ, консультация –сабақ, диспут-сабақ, жобаны қорғау сабағы, семинар-сабақ және т.б.

Дәстүрлі емес сабақтар қатаң құрылымы және қалыптасқан жұмыс кестесі бар күнделікті оқу жұмыстарына қарағанда әдеттегідей емес ой, ұйымдастыру, өткізу тәсілдері оқушыларға өте ұнайды. Дегенмен де ол мұғалімдерге оқыту жұмысында осындай тәсілдерді көптеп сабақтар жүйесінде пайдалануға кеңес береді.

Бастауыш сынып оқушыларының жас және дара ерекшеліктерін ескере отырып дәстүрлі емес сабақ түрлерін қолдануды тиімді деп санаймын. Білім беру үдерісінің сапасы мен нәтижесін арттыру мақсатында дәстүрлі сабақ түрлеріне қарағанда дәстүрлі емес сабақ түрлерін жиі қолдануды ұсынар едім. Келешекте өзімнің ұстаздық қызмет жолымда осы бастаманы басшылыққа алып қызмет етемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байжанова З. Жалпы педагогика: Алматы 2008
- 2 Әбиев Ж. Ә., Бабаев С. Б., Құдиярова А. М. Педагогика: Дарын – Алматы – 2004
- 3 Зимняя И. А. Педагогикалық психология: Алматы – 2005

ЛИЧНОСТЬ РЕБЁНКА КАК ГЛАВНАЯ ЦЕННОСТЬ В ПЕДАГОГИКЕ МАРИИ МОНТЕССОРИ

СВЕТЛИЧНАЯ В. В.

студент, Кокшетауский Государственный университет
имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

МАЖИТОВА С. С.

магистр педагогики и психологии, ст. преподаватель,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш. Уалиханова, г.
Кокшетау

Современная гуманистическая педагогика имеет глубокие исторические предпосылки, представленные в педагогических системах, которые были направлены на всестороннее развитие личности, учитывали все нравственные, умственные особенности учащегося, создавали благоприятные условия для процесса обучения. Один из таких примеров в XX веке – педагогика Марии Монтессори.

Педагогическая система Монтессори складывалась не одним днем. Мария поддерживала дружеские отношения с Жаном Пиаже – основателем генетической психологии, осуществляла переписку с Анной Фрейд – детским психологом. С их помощью она анализирует наблюдения за развитием детей. Но в основном Мария осталась

врачом и опирается на физиологию детей. Даже понятие «свобода» она раскрывает как независимость. Монтессори доказывает, что взрослому вовсе не обязательно делать что-либо за ребенка, нужно лишь помочь ему действовать самому, без помощи взрослых. Это трудно. У него не развиты движения, он плохо ориентируется в пространстве и не представляет, что делать с предметами, которые его окружают. Малыш зависим от взрослых. Ему трудно абсолютно все – одеть ботинок, перенести небольшую сумку с одного места на другое [1].

Мария Монтессори предлагает дать сделать ребенку эти и многие другие действия уже в 2,5–3 года. Учитель (т.е. взрослый) только помогает ему. Его задача – навести порядок в вещах, которые необходимы ребенку для его развития, а их достаточно много. Все эти тарелочки, щеточки, кубики, шарики, ящички... Положи их в беспорядке и у ребенка может создаться негативное настроение, он будет чувствовать себя беспомощным перед хаосом мира. Мария предложила класть предметы согласно их строгой логике, а детей в классе с самого начала приучать к установленному порядку. И вовсе не потому, что так желают взрослые, а потому, что так удобней самим детям. Вообще Мария считает, что порядок свойственен для ребенка, но проблема в том, что он не всегда умеет его организовать. Взрослый же помогает ему в этом, создавая условия, где порядок прост. Он не разговаривает с ребенком долго и надоедливо, не говорит того, что приводит лишь к недоумению. Он предлагает ребенку лишь одно четкое правило: «Взял, поработал, положи на место». Но для того, чтобы ребенок усвоил для себя урок, он должен быть коротким (2–3 минуты). На уроке взрослый показывает ребенку, как правильно обращаться с предметами, как достичь своей цели, а не расстраиваться и опускать руки.

Интерес – главное, что Мария выделяет в своей системе.

Следующее – индивидуальный подход. Это вовсе не значит, что у отдельного ребенка свой учитель. Каждый ребенок выбирает то, что ему больше нравится и ему учитель объясняет, как правильно сделать это задание.

Свобода выбора появляется у ребенка сразу после того, как он начал учиться в классе, потому что только он в данный момент знает, что именно ему больше всего нравится делать и что ему необходимо развивать. Но здесь также есть свои правила. Мария Монтессори акцентировала своё внимание, и наблюдения её подтвердились современной психологией, что у ребенка от 0 до 6 лет есть периоды (от 1 года до 3 лет), когда ему не доставляет особого труда учиться каким-либо вещам. Так от 0 до 5 лет происходит развитие речи, а до

5,5 сенсорное развитие. Примерно с 2,5 до 6 лет у ребенка возникают и развиваются соц. навыки. В этот период дети легко воспринимают грубое и вежливое поведение, которые в дальнейшем становятся нормой их жизни. Нужно сказать о периоде восприятия порядка (от 151 0 до 3 лет). Фактически он определяет отношение ребенка с миром, потому что касается не только внешнего порядка, но и внутреннего (начинают действовать «внутренние часы ребенка»), а также общения со взрослыми.

Если упустить шанс использовать возможности, которые появились у детей, то они могут потерять интерес к этому на всю жизнь.

Монтессори призывает всех не торопить развитие ребенка, но и не пропустить момент и представить ребенку уменьшенную безопасную модель нашего мира. Поначалу взгляд ребенка растеряется, а потом найдет, что ему необходимо здесь и сейчас. Только надо помнить то, что предметы, представленные в этой модели не простые, а те, что выбраны долгим путем наблюдения за тем, что именно помогает детям в развитии и как это происходит. Большая часть из них объединены в группы и направлены на то, что ребенок может их потрогать, ощупать руками. Именно так он может развивать свои чувства до известного только ему предела [2].

Удивительно то, что если учитель все делает так, как нужно и родители не особо вмешиваются в его действия, ребенок осознает для себя, что он хочет познавать окружающий мир. Оказывается, чтобы ребенок сам себя образовывал, больше не нужно его хвалить или ругать, нужно лишь вовремя наталкивать его на нужную мысль, а лучше всего сделать так, чтобы ребенок сам дошел до этой мысли.

Монтессори писала, что главной задачей взрослого является сосредоточение ребенка на работе, которая ему интересна. Этот процесс состоит из трёх этапов:

- первый этап – подготовка привлекательной для ребенка и комфортной для его работы атмосферы;
  - второй этап – уничтожение тех действий отдельных детей, которые не дают продвигаться вперед остальным;
  - третий этап – учитель не мешает ребенку, его поиску и работе.
- Больше всего учитель воздействует на ребенка косвенно, правилами, которые он выдумывает совместно с ребенком. Внешний вид в целом и увлеченность учителя заинтересовывает учащихся и помогает воспитателю установить дружеский контакт с каждым из детей, создать такую атмосферу, которой так отличаются классы Монтессори.

Мария отметила, что зачастую дети учат других детей лучше, нежели взрослые. Вследствие такого вывода Мария наполнила

свои классы детьми разных возрастов и выделила из них 2 группы: 3–6 лет и 6–12 лет. У детей разные задачи. Первая группа строит свой разум, а вторая активно осваивает культуру [3].

Школы Монтессори не могли существовать в странах с тоталитарным политическим режимом, так как такой стране не нужна свободно мыслящая личность. С возвращением М. Монтессори в Европу после окончания Второй мировой войны её педагогическая система продолжила свое распространение. Что касается нашей страны, то в Россию педагогика Монтессори возвратилась в 1992 году.

В заключении хотелось бы сказать о потенциале использования наследия Монтессори в современном образовании. Система Марии Монтессори, безусловно, важный шаг вперед в педагогике в целом. Ее методы обучения детей актуальны и в наши дни. В целом, система Монтессори оказала существенное влияние на развитие современного образования в мире. Педагогические идеи и методы Марии востребованы и в наше время в различных зарубежных странах. В Казахстане есть образовательное учреждение Монтессори-центр «Жұлдыз» в Астане, детский сад «Бала би» в Шымкенте, образовательный центр «Damina» в Алматы, а также действует фонд «Монтессори». К сожалению, средних школ – Монтессори в нашей стране ещё нет. Это связано с тем, что в Казахстане педагогика Монтессори ещё не нашла своего применения в полном объёме. Эта педагогическая система находится на этапе изучения. Но использование основных идей Марии могло бы обогатить отечественную педагогику, найти различные новые подходы и программы в области образования. Ведь 152 помогать детям с отклонениями в развитии – это центральная идея педагогики Монтессори, а значит, и современной педагогики в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Развиваемся вместе с Монтессори. Журнал «Дети» № 6 (16) 2004г.)
2. Монтессори М. Дом ребёнка. Метод научной педагогики. – М. : Задруга, 1913.
3. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому. М.: 2004

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗЫ

ТАСТАНАЛЫ М. С.
студент, ПМПУ, Павлодар қ.
САКЕНОВ Д. Ж.
профессор, ПМПУ, Павлодар қ.

Адамгершілік адамзат қоғамының даму тарихы арқылы қалыптасып, әрбір дәуірдің өзіндік қайшылықтарымен бірте қайнасып жетіледі. Сондықтан да адамгершілік мәнін абстрактылы түрде қарап, оны адамдардың табиғатымен, биологиялық ерекшелігімен ғана байланыстыруға болмайды.

Адамгершілікке тәрбиелеу оқу-тәрбие үрдісінің барлық салаларында, яғни оқыту, білім беру барысында және еңбек үрдісінде жүзеге асырылады. Адамгершілік жағынан қалыптасуы оның өмірге келген күнінен басталады. Мектепке дейінгі жаста баланың бастапқы адамгершілік сезімдері мен ұғымдары, мінез-құлықтың ең қарапайым дағдылары қалыптасады. Баланың мектеп жасына дейінгі қалыптасқан мінез-құлықтары келешекте ересек адамдармен және құрбы-құрдастармен қарым-қатынастарында көзге түседі [1, 39 б.].

Болашақ ұрпақ тәрбиесі – ата бабамыздан келе жатқан рухани мұралардың бірі. Себебі, артта қалған іс қандай болса, ұрпағымыздың болашағы сондай. Сондықтан бала тәрбиесі, әсіресе бүгінгі күнде, балабақшалар саны көбейіп, халықтың экономикалық жағдайы көтеріліп келе жатқан кезде, өте өзекті мәселенің бірі болып табылады.

Ақын-ағамыз Мағжан Жұмабаев: «бала бір нәрсеге ұмтылса, сол нәрсеге баланың денесі, жаны, ақылы, сезімі, қайраты – бәрі бірге жұмсалады.» – дейді. Балалық шақта балабақшада алған баланың әсері, оның алдағы уақытта адамгершілігі мол азамат болып қалыптасуының негізгі тұтқасы болмақ. Ал, балабақшаға бала тәрбиелеймін деп келген адам бала бойына адамгершілік қасиет ұрығын себе алмаса, ол бала тәрбиелеп, яғни ұрпақ тәрбиелеп жетістікке жетпейді, әсіресе, Қазақстанда тұрған соң, қазақ болып туған соң, өзіміздің туған баламыз қандай болып өскенін қалар едік. Ендеше барлық балаларға да сондай көзқараспен қарауға міндеттіміз. «Адамгершілік» дегеніміз – өзі адалдық жолға құрбан бола білетін адамның қасиеті. Егер де біз бойында адамгершілік қасиеті бар адам тәрбиелесек, ол адам өмір кемесінен өз орнын тауып, өзгеге де өнеге болары хақ [2, 116 б.].

«Бала естігенін айтады, көргенін істейді» – деп қазақ халқы бекер айтпаған. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің маңызы зор. Кішкентай сәбилеріміз ата-анасының, тәрбиешісінің, достарының мінезінен, жүріс-тұрысынан, сөйлеген сөзінен, істеген ісінен үлгі алуға тырысады. Бала бойына адамгершілік қасиеттерді ойын, салт-дәстүр, мақал-мәтелдер, ертегілер, жұмбақтар, айтыс өлеңдер арқылы сіңіру ата – ана мен тәрбиешілердің басты міндеті [3, 86 б.].

Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке, еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу күнделікті балабақша өмірінде, тәрбиешінің жұмыс күнін ұйымдастыру процесінде, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде қамтылады. Тәрбиешінің тәртібі, іс-қимылы, балалармен, үлкендермен қарым – қатынасы кішкентай сәбилер үшін үлгі болып, олардың жеке басының қалыптасуына ықпал етеді. Балабақша мен отбасы арасындағы тығыздық артқан сайын бүлдіршіндеріміздің адамгершілік құнды қасиеттері арта түседі. Осыдан келіп, бүлдіршіндерімізде жақсы қылықтар, ұжымдық қарым – қатынас, адамгершілік сезімдері, еңбексүйгіштік, үлкендер еңбегін құрметтеу, жауапкершілік, патриоттық сезімдер туралы түсініктер қалыптасады. Кішкентай бөбектеріміз адамгершілік қасиеттерді ата – анасынан, үлкендерден, тәрбиешілерден насихаттау арқылы емес, тек шынайы көру, сезіну қатынасында алады. Адамгершілік тәрбие отбасынан бастау алатын болғандықтан инабаттылық, мейірімділік, ана сүтімен, ана тілімен келетіні анық. Сол себепті халық даналығы: «Сүтпен біткен мінез, сүйекпен кетеді» – деп бекер айтпаған. Дана, ойшыл Абай атамyz бұл туралы былай деген: «балаға мінез үш алуан адамнан жұғады; бірінші – ата – анасынан, екінші – ұстазынан, үшінші – құрбысынан» [4, 214 б.].

Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар көзі – халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет – ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс – тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді.

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды заңдылығы балаларды ұжымда тәрбиелеу заңдылығы. Ұжым – бұл баланың жеке басын қоғамдық бағытта қалыптастыру мектебі. Мұнда оның жеке қасиеті, қабілеттілігі және адамгершілік сапалары неғұрлым айқын көрінеді. Адамның адамгершілік тазалығы ең алдымен оның әрекетінде көрініс табады. Ұжымда бала өзінің білімін, айналадағы дүниеге, іс-әрекетке көзқарасын: көмек көрсетуге, нәтиже шығаруға, құрбыларына қамқорлық жасауға, рахымдылыққа, қарапайымдылыққа, еңбек етуге

ұмтылуын көрсете алады. Ұжымда тәрбиелеу заңдылығы тәрбиешілерді әр баланың мінез-құлқына ізгі ықпал жасау үшін балаларға бірлесіп қызмет жүргізудің алуан түрлеріне біріктіруді міндеттейді.

Баланы адамгершілікке тәрбиелеу дүниесіндегі ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып келе жатқан қымбат қазыналарымыздың бірі – бесік жыры, мақал – мәтелдер болып келеді. Сәбилер «бесік жырын» тыңдай отырып, ананың бесік жырымен, әлдиімен, өзінің туған тілінің әуенінен тұңғыш рет нәр алады. Мақал – мәтелдер арқылы кішкентай бүлдіршіндеріміздің қайырымдылық, ілтипат сезімдерін арттырамыз, адамгершілік сезімдерін оятамыз. «Үлкенге – құрмет, кішіге – ізет» деген мақал – мәтел арқылы бала бойына үлкенді құрметтеу, қамқорлық сезімдерін туғызамыз [5]. Балаларды еңбек сүйгіштікке баулу арқылы, адамгершілік, эстетикалық қасиеттерін дамытуға болады. Тәрбиенің алтын бесігі – балабақшамыздағы сәбилерімізді адам баласына тән асыл қасиеттерге, адамгершілікке тәрбиелеуден жалықпайық!

Қорыта айтқанда, қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат – міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу – біздің де қоғам алдындағы борышымыз. Балабақшаларда адамгершілік тақырыбын әр тәрбиеші күнделікті жұмысында жоспарлап, алдына белгілі мақсат қойып, жүзеге асырып орындап отырса, біздің қоғамның келешек ұрпағы рухани бай, адамгершілігі мол өз елінің нағыз азаматы болып шығуына толықтай негіз бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әлемдік педагогикалық ой – сана. 10 томдық, Алматы: «Таймас» баспа үйі, 6 том: XX бірінші жартысындағы педагогика ғылымы дамуының негізгі тенденциялары / К. С. Успенев 2009. – 368 б.
- 2 Дүкенбаева Г. Мектеп жасына дейінгі балаларды ойын арқылы адамгершілікке тәрбиелеу. Алматы, 1992. – 311 б.
- 3 Нысанбаева Ә. Ой. Ақыл. Адамгершілік. Алматы, 1994. – 296 б.
- 4 Отбасында балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің кейбір мәселелері. Алматы, 1985. – 266 б.
- 5 https://kopilkaurokov.ru/doshkolnoeObrazovanie/meropriyatia/miektiep_dieinghi_zhastag_y_balalardy_rukhani_adamghiershilikkie_t_rbielieu_zh

КӨПТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ

ТУНУБАЕВА Д. Х.

Ғылыми мемлекеттік технологиялық колледжі, Павлодар қ.

*«Білекке сенген заманда,
Ешкімге есе бермедік.
Білімге сенген заманда,
Қапы қалып жүрмелік.»
Абылай хан*

Көптілділік туралы ойтолғау жазарда көп ойландым. Неген бастау керек? Осы көптілділіктің бізге керегі бар ма, жоқ па деген сауалдар мазалай берді. Ғаламтор, газет-журналдардан мәлімет іздегенімде, қайшы пікірлер таба алмадым.

Олай болса, ата бабамыздың өткен тарихына көз жүгіртсек...

Әлемде екінші ұстаз, ұлы ғұлама Әбу-Насыр Әл-Фараби өмірінде 76 ұлттың тілін білсе, өр рухты дауылпаз ақын Махамбет пен қазақтың бір туар ұлы Шоқан да бірнеше тіл білсе керек. Ұлы Абай орыс-қазақ тілдерімен қатар парсы, араб тілдерін меңгерген. Орыс тілін орта жастан асып барып, кеш меңгерген. Қазақ тілі еш уақытта өзімен көршілес халықтың тілдерінен сорлы болып, қатардан қалып өмір сүрмегендігі, өз сыбағасын ешкімге бермегендігі мындаған жыл тарихынан айқын.

Көп тіл білу-заман талабы. Елбасы өзінің 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі – жаңа Қазақстан» атты жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлттаралық қатынас тілі және ағылшын тілі-жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі». Иә, «көптілділік» саясатын қайта қарау қажет деген пікірлер жиі қыла беріп жүргені жасырын емес. Десек те Елбасының: «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді» – деп ескерткенін тағы бір қайталап қойсақ артық болмас. Әлемдегі дамыған елу елдің қатарына қосылу үшін билік «үш тұғырлы тіл» саясатын қолға алып жатқаны белгілі. Ақпараттық техниканың дамыған заманында тілді үйрену қиындық тудырмайды, қайта көп тіл білгеннің ешбір зияны жоқ. Бірақ Қазақ баласы әуелі отбасында Қазақы рухпен тыныстап, ана тілінің нәрлі уызына қанып, ұлттық рухани тәрбиенің қайнар бұлағынан сусындап өсуі керек. Алғашқы тәрбиені ана тілінде қабылдап, Қазақы қасиетпен жетілген бала кейін қандай ортада жүріп, қанша тіл үйренсе де, өз

тілін ұмытпайтын, ұлттық қасиетінен көз жазып адасып қалмайтын болады. Әлихан Бөкейханов сынды алаш арыстарымыздан бастап, кешегі Абай Құнанбайұлы, М. Әуезов, Қ. Сәтпаев сияқты талай тарландырымыз қанша жерден ресей топырақтарында білім алса да, сол империяның қысымында жүрсе де, ана тілінің идеологиясы мен мәртебесін ең жоғары орынға қойған. Өйткені олардың бәрінің де тілі қазақша шыққан, бірі ауыл молдасынан хат таныса, енді бірі ана тілінде мұғалімдерден тіл сындырған. Яғни, тірек мықты. Тіл ана тілде сайрап тұрғандықтан, ешкім оған балта да шаба алмаған.

Тіл-адам баласының басты қазынасы. Тіл байлығы – елдің елдігін, жұртшылығын, ғылымы мен әдебиетін, өнеркәсібін, мәдениетін, қоғам-құрылыстары мен салт-санасының, жауынгерлік дәстүрінің, мұрасының қай дәрежеде екенін танытатын дәлелді көрсеткіші. Өр халықтың ғұмыры-оның тілінде. Өрбір тіл өзінің халқы үшін «Ұлы» деп қырғыздың атақты жазушысы Шыңғыс Айтматов айтқандай, тіл-ұлттың тірегі. Ол жан-дүниенді ашып көрсететін мөлдір айнал. Тіл жоғалса, ұлт та жоғалатыны белгілі. Барлық қазақстандықты біріктіретін – қазақ тілі, сондықтан егемендігімізді сақтап қалу үшін ұлттық құндылықтар мен мемлекеттік ерекше ықылас қажет.

Еліміздің қазіргі кезде басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта шетел тілінеркін меңгерген, алған білімін алдағы уақытта түрлі салада қолдана алатын және де қарым-қатынасқа түсе алатын шәкірт тәрбиелеп өсіру-үкімет тарапынан бізге қойылып отырған талап және де өзіміздің міндетіміз деп білеміз.

Ия, расында да, ағылшын тілі қазақ жерінде өз үстемдігін жүргізе алмайды. Қазақстанда тек қазақ тілі ғана билік құра алады. Ағылшын тілі-қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі. Көптілдікті үрейлі кейіпте елестететін кейбір ағаларымыз «мұны ең соңғы өлу деп те қорқатындығын» жасырмайды. Жоқ! Біз өзге тілдерден қорықпауымыз керек. Керісінше, сол тілдерді пайдалана отырып өзімізді өзгелерге таныта білуіміз қажет. Мәселен, М. Әуезовтің «Абай жолы» романы ағылшын тіліне аударылмаса Абайдан ғажап ақынымызбен қалай мақтанар едік?

Ағылшын тілін үйренгеннен біз мәңгірттенбейміз. Ағылшын тілі – әлемдік бизнес тілі, мемлекеттік тіл – ұлт тілі. Мемлекеттік тілде сөйлеу – әрбір Қазақстан азаматының борышы. Ағылшын тілі қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білу керек.

Көптілдік саясатын дұрыс түсінбей, тек қана қазақ тілін қолданайық деп даурыға берудің қажеті жоқ. Одан да біз мемлекеттік тілді дамытып, орыс тілі мен ағылшын тілін

қажетіне қарай үйренуіміз керек. Бүгінде ағылшын тілі бастауыш сыныптардан бастап оқытыла бастады. Бұл, өте дұрыс нәрсе. Себебі, бала жастайынан тілді базалық деңгейде білсе, болашақта кәсіби деңгейде үйреніп алуына мүмкіндік туады. Қазақ мектебінде оқыған жас қалада тұрғаннан кейін орыс тілін де білетіні айдан анық.

Әрине, дамыған өркениетті 30 елдің қатарына қосылу мақсатында жүргізіліп отырған «Көптілдік» саясаты, шын мәнінде, елдің ертеңі үшін керек нәрсе.

Қазақ тілі Қазақстан халқының ортақ тіліне айналып қоғамдық қатынаста мемлекеттік тіл мәртебесімен өз тұғырында нық орныққан тіл болып қалыптасуы үшін ат салысу әрбір қазақстандықтың мемлекет алдындағы жауапкершілігінің басты шарты деп айтсақ, артық айтқандық емес.

Қазақ халқы табиғатынан еліктегіш, қабылдағыш халық. Кеңес заманында орыс тілі-заманның кілті болды. Бұл-заман талабы еді. Орыс тілін үйреніп, орыстардың өзін жаңылыстыратын жағдайға жеттік. Енді алдағы асу – ағылшын тілі. Адам көп тіл білген сайын оның көкірек көзі ашылып, өмірінің көкжиегі кеңіп, өрісі ұлғая түсетін болады. Тіл үйренудің ешқандай зияны жоқ, керісінше пайдасы ұшан-теңіз. Туған тілінді білуге тиісті емессің, міндеттісің дер едім. Ал басқа мемлекеттің алдында өз елінің дәрежесінің биік екенін мойындату үшін, жеті тілді жетік меңгеру артық етпейді. Мейлінше, көп тілді меңгеру қажет дегенмен өз ана тілімізді ешқашан ұмытпағанымыз жөн.

Намысын найзаға шаншып, күре тамыры Көк бөріден нәр алған, көк Тәңірге табынған Күлтегіннің ұрпағына бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру қиындық тудыра қоймас. Иә, көп тіл білу – әрине, мақтаныш. Өйтсе де өз ана тілін аяқ асты ету тексіздің ісі. Ана тілін жақсы біліп тұрып, өзге тілде жетік сөйлесе – бұл сүйініш, мақтаныш; ал ана тілін білмей тұрып, өзге тілде сөйлесе – бұл күйініш, өкініш. Ал біздің мақсат – ағылшын идеологиясын сіңіріп, ағылшын болып өмір сүру емес, ағылшынның тілін ғана үйрену емес пе? Балаларымызды әлемге қанат жайған ағылшын тілімен қаруландыру ғана емес пе? Кейбір адамдар ағылшын тіліне қарсылық білдіріп жатады. Ал ағылшын әлем мойындаған жаһандану тілі. Ағылшын тілінің Қазақстандағы рөлінің арта түсуі қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін іске асыру мәселесін маңызды ете түсуде. Бұл бұзылмас заңдылық.

Меніңше, ол сыңаржақ пікір. Елбасының сындарлы саясатының астары өте тереңде. Біз әлемдік аренаға шығу үшін ағылшын тілін жетік меңгерген мәңгілік Елге айналумыз керек. Бұл жолда біз ұтпасак, ұтылмаймыз. Өз тілің бірлік үшін, өзге тіл тірлік үшін керек

екенін ұмытпайық. «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», - дегендей өз тілінде еркін сөйлеп, өз тілін құрметтейтін тұлғаны баулысақ, өзге тілді қадірлейтін тұлғаны баулитынымызға көз жеткіземіз. Сондықтан да «Мемлекеттік тілді үйрету балабақшадан басталуы тиіс. Бұл – заман талабы», – деген елбасының қағидасына сүйене отырып, қазіргі таңда балабақшадан бастап мектеп табалдырығын аттаған сәттен ана тілін меңгертуге, сауаттылыққа күш салынууда. Осы орайда ауыр жүк артылып отырған мұғалімдер мен тәрбиеші-ұстаздардың бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеудегі еңбегі зор.

Бұл бәсекеге қабілеттілікке ұмтылудың ең алғашқы сатысы болып саналады. Өйткені қазіргі уақытта бірнеше тілді меңгерген азаматтардың қай ортада жұмыс істесе де жолы ашық. Мемлекеттік тіл мемлекет өмірінің барлық саласында «бүкіл қоғамымызды біріктіруші» қызметін, орыс тілі ұлттаралық қатым-қатынас тілі, ал ағылшын тілі әлемдік экономикаға, әлемдік қауымдастыққа кірігуімізге қызмет етуде. Сондықтан «Ана тілің – арың бұл, ұятың боп тұр бетте. Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деп, ақын Қадыр Мырза-Әли ағамыз айтқандай, әуелі өз ана тілімізді құрметтеп, оны ардақтап, аялап үйренейік те, өзге тілдің бәрін білуге барынша құлшыныс жасайық. Өз тіліміз өзегіміз, халықтық қасиетімізді айғақтайтын алтын тұғырымыз болсын. Әр ұлттың өз тілі өзге тілге жеткізетін көпір есепті.

Тіл – тек қатынас құралы емес, тілін үйреніп жүрген елдің рухани байлығын меңгерту де үлкен рөл атқарады. Тәуелсіздікке қол жеткізген жылдардан бері әлемдегі көптеген елдермен саяси-әлеуметтік, экономикалық және мәдени байланыс жасауға кеңінен бет бұрдық. Бұл қарым-қатынастың нәтижелі болуы, ел мен елдің, халық пен халықтың өзара ынтымақтасқан бірлігін өркендеуге тіл білудің мәні күн сайын арта түсуде. Көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік болып табылады. «Тіл – халықтың тарихы, шежіресі, халықтың күллі өмірінің жаңғырығы мен ізі, онан сол тілді жасаушы халықтың арманы мен үміті, қайғысы мен қуанышы, күллі рухани өмірінің үні естіліп тұрады. Тіл – адам қатынасының аса маңызды құралы. Тіл – адам баласы қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты. Ол әрбір адамға ана сүтімен бірге еніп, қалыптасады», – деп К. Аханов.

Тіл – біздің өміріміз бен қоғамымыздың ажырамас бөлігі. Қазіргі Қазақстанда тіл мәселесіне көп мән беріледі. Әсіресе, үш тұғырлы тіл туралы айта кеткен жөн.

Елбасы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» жолдауын қай істі болса да өнер деп білген, өмір жолын еңбек жол деп сүйген, Отан үшін жалынға шарпылып, отқа күйген ел перзенттеріне жолдады. Замана талқысына көнбейтін, талап пен талантын жегіп, терін төгіп, құлашын кең сермейтін, батыр да батыл әр адамына айтады. Қате басқан жері болса, қайталап түзеп, өз мінін өзі мінеп, сүрінсе мұқалмай, бір тізерлей тұрып, қайта түлеп, озық кеткен қатарына жетіп, одан әрі өтетін озат ұл-қызына айтады. Мәңгілік Елдің тамыры ұлт тарихында, ұлттың тілі мен ділінде. Халыққа біртұтас идея, алға жұмылдыратын бағыт, мақсат-мұрат-«Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы. «Үш тұғырлы тілді» (қазақ, орыс, ағылшын) меңгеру жастар үшін түк те қиындық келтірмейтінін білуге тиіспіз. Көп тілді меңгерген жастар көп тіл білу адамның мінезіне де, карьерасына да, өміріне де оң әсер ететінін айтып жатады. Тілдің қажеті артқан сайын, сұраныс артқан сайын осы қажетті қамтамасыз ету үшін арнайы шаралар да жиі ұйымдастырылып тұрады. Бәсекелестікте тек мықтылар ғана жеңіп шығады, ал бәсекеге шыдай алмайтындар жеңіліске ұшырайды. Қазіргі заман ашықтық пен жан-жақтылықты талап етеді. 2050 жылға дейінгі кезеңге арналған еліміздің даму стратегиясында қазақ тілін өркендету мен шет тілдерді оқыту мәселесіне айрықша мән берілген.

Шет тілін білу сән емес, заман талабы екені белгілі. Туған тілімізді жетік меңгеріп, қастерлей білуіміз қажет. Бірақ бір тілмен ғана шектеліп қоймай, жан-жақты болып, тіл үйренуіміз керек. Бұл біздің болашағымыздың ғана емес, тұтастай ұлтымыздың болашағының жарқын болуының кепілі.

Өзге тілді білу жаңаша ойлауға және бұрынғы қалыптасқан пікірлерінді одан әрі дамытуға үлкен септігін тигізеді. Жаңашылдыққа, объективті ойлауға жетелейді. Мінез тұрғысынан, адамдармен ашық араласып, бұрын болмаған позитивті ойлар қалыптасады. Қазіргі таңда әлемнің алпауыт мемлекеттері көп тілді, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан біз де өз халқымыздың қарыштап дамып, өркениеттен кенже қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз қажет. Бұл заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі, бірнеше тілде еркін сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз. Осы ретте, президентіміз Н. Ә. Назарбаевтың: «Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз. Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек», – деген болатын 2012 жылы 14 желтоқсандағы Жолдауында. «Халқымыз ежелден тіл абыройын

биік көтеріп, «Өнер алды қызыл тіл» деп, сөз өнерін бар өнердің алдына қойып, жоғары бағалаған. Әдетте тіл жөнінде, тіл адамдар арасындағы қарым-қатынас жасау құралы деп, оған жай-жадағай анықтама берілгенімен, іс жүзінде тіл тек адамдар арасындағы қарым-қатынас жасау құралы ғана болып қалмастан, қайта одан да маңыздысы, ол белгілі бір ұлттың ұлттық сана-сезімі, халықтың халықтық қасиеті, оның жалпы тарихы, әдет-ғұрпы, мәдениеті қатарлыларды тұтастай өз бойына қамтып жататын күрделі ұғым. Сондықтан тіл – мейлі қайсы ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, тәрбиесі мен тағылымының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген.

Бір азаматтың өз ана тіліне қанық болуы шарт астында өзге бір ұлттың тілін жеттік игеріп, сол ұлт азаматтарымен ойдағыдай тіл табыса білуін үлкен біліктіліктің белгісі деуге болады. Өмірде өзге бір ұлттың тілін игерген адам сол халықтың ішкі жан-дүниесін түсініп, күллі мәдени құндылықтарымен танысу орайына ие бола алады. Азаматтарымыздың қазіргі ай сайын алға ілгерлеп, күн сайын жаңарып, тез қарқынмен дамып бара жатқан өзгерісшең өмірге ойдағыдай сәйкесуі үшін, қос тілді болып қана қалмай, қайта көп тілді болуы төтенше қажеттілікке айналуға. Бұлай істеу әр азаматтың өзіне де, өзгеге де тиімді. Сондықтан қазіргі қоғамда көп тілді болу әрқандай адамды кең өріске, тың өмірге бастайтын жол есептелмек,» – деп тілдің күдіретін түсіндіріп өтті.

Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалдырып кеткендігі анық. Демек, «Тілі бірдің-тілегі бір», «Тіл тағдыры-ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету қазақстандықтардың ортақ парызы. Ендеше жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып білуге деген қызығулары мен ұмтылыстарын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббаттарын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қолдау жасау керек.

Тіл, менің ойымша, бүкіл адамзаттың басты құндылықтарының бірі. Өйткені ол ежелгі дәуірде пайда болды. Ол адамдарға бір біріне көмектесуге, бірлесіп еңбек етуге, жинақталған тәжірибе мен білім алмасуға көмектесті. Біздің ата бабаларымыз ана тілдерін

күрметтеп, сыйлайтын. Тіл-адамның таңғажайып сыйы. Бұл қарым-қатынастың ең тамаша құралы. Тіл арқылы біз балалық шақтың көңілді және қуанышты сәттерін түсіндіре аламыз. Орыс тілі біздің екінші тіліміз, достық тілі. Біздің Отанымыз көпұлтты республика. Қазақстан аумағында 130-ға жуық түрлі ұлт өкілдері тұрады. Қазақстан халықтары келісімде өмір сүруде. Орыс тілі бізге басқа халықтардың өкілдерімен қарым-қатынас жасау үшін қажет. Сонымен қатар, Ағылшын тілі-Қазақстан аумағында тұратын халықтарды әлемдік білім кеңістігіне тарту құралы болып саналады. Біз барлық тілдерді үйренуіміз керек, өйткені олар өте маңызды.

Қазақстан көпұлтты мемлекет. Біздің Президентіміз Н. Назарбаев, барлық халықтардың өз тілі мен ұлттық мәдениетін дамытуға толық құқығы бар деген ұлттық саясатты жүргізуде. Қазақстан аумағында 100-ден астам тіл бар, бірақ мемлекеттік тіл қазақ тілі болып табылады. 22 қыркүйек-Қазақстан халықтарының тілдер күні. Тілдер мерекесі-еліміздің барлық азаматтарының достығының, туыстығының және бірлігінің белгісі. Әр тілдің өз тарихы, басқа тілдердің тағдырымен байланысты өз тағдыры бар. Тіл арқылы адамдар бір-бірін тауып, халықтың рухани мәдениетін, салт-дәстүрін түсінуге үйренеді.

Елдің егемендігін, мемлекеттің тәуелсіздігін баянды етудің аса маңызды факторларының бірі – ұлттың тұтастығы мен бірлігі. Ал ұлттың ыдырамас тұтастығы, мызғымас бірлігі, түптеп келгенде, ұлт тілінің тұтастығымен тығыз байланысты. Өйткені ұлтты ұйыстыратын, оның өзге этностардан өзгешелігі мен айырмасын айқын аңғартатын негізгі белгісі де, бет бедері де оның тілі, әсіресе ұлттық әдеби тілі. Олай болса, Қазақстандағы көп мәдени қоғамның ұйытқысы не дегенде, ең алдымен, мемлекет құрушы этнос – қазақтың мәдениеті мен тілі дегенге келеміз.

Қазақ халқының қанында бар басқа ұлтқа- адамзат баласына деген жанашырлық, толеранттық қатынас. Тілдің негізгі қызметі – халықты біріктіру. Демек, мемлекеттік тілдің мемлекеттік басқару орындарында негізгі тіл ретінде қолданылуын қалыптастырған жөн. Қызметке аларда мемлекеттік тілде ойлайтын, сөйлейтін, терең сусындаған, қазақтың болмысын ұғатын қарымды да қабілетті жастарды алып, іс-қағаздарын мемлекеттік тілде жазуға баулу шарт. Елбасы Қазақстан халқы Ассамблеясының кезекті сессиясында сөйлеген сөзінде: «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы болып табылатын қазақ тілінің одан әрі дамуы үшін барлық күш-жігерімізді салуымыз керек. Сонымен, бірге елімізде тұратын барлық халықтардың өкілдері ана тілінде еркін сөйлей, оқи алуына,

оны дамытуға қолайлы жағдай тудыру қажет», - деп тіл дамыту мәселесінің маңызын аша отырып, Үкіметке арнайы бағдарлама жасау жөнінде тапсырма берген еді.

Барлық салалардағы жаналықтардың қалыптасу заңдылықтарындағы үздік, озық тәжірибелерді оқып білу, оны тануда тілдің қажет екендігі белгілі. Себебі, өндірістің, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілдердің көптеген саладағы қызметі артып, күннен күнге тілдердің дамуы мен өзгеруі жеделдеуде. Әсіресе, біздің еліміз үшін экономика мен өндірісті, білім мен ғылымды, медицинаны, туризмді дамытуда, телекоммуникацияны жетілдіруде, ғарышты игеруде, тағы басқа қоғамның біршама салаларында қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің қызметі дамып, үштілділік мәселесі белсенді қолданыс табуда.

Еліміз бен жерімізге ие болатын жастар үш тілді де қатар меңгеруі тиіс. Бірақ бұл үш тілдің тұғыры бірдей деген сөз емес. Қазақстанда бір ғана тұғырлы тіл бар, ол мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Тұғыр сөзі дінгек, қазық деген мағынада қолданылады. Бір шаңырақты көтеру үшін үш дінгек керек емес. Бір дінгекпен көтерген шаңырақтың жан-жағынан уықтар қадалып, оның беріктігін қамтамасыз етеді. Біздің алтын дінгегіміз, тұғырымыз – қазақ тілі, ал жан-жағынан өзге тілдер мемлекеттік тілді қолдап, уық секілді қадалады.

XXI ғасыр білімді де, білікті, бәсекеге қабілетті, көптілді, көп мәдениетті тұлғалар ғасыры болмақ.

Көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік.

Қорыта айтқанда: «Білекке сенер заманда – ешкімге есе бермедік. Білімге сенер заманда – қапы қалып жүрмейік» – деп Абылай хан айтып кеткендей, ертеңгі күннің болашағы бүгінгіден де нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күдіретті күш тек білімге ғана тән екенін естен шығармауымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбдуәли Т. Үш тұғырлы тілден түңілмейік // Жетісу, № 31. 2008
- 2 Әлімбек Г. Қазақ тілі. – Астана: Ер-дәулет, 2007.
- 3 Ғабжәлелов Х. // Тасжарған, № 18. 2008
- 4 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру-мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» / Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 6 ақпан, 2008.
- 5 Нұртазин Т. Сөз күдіреті.- Астана: Ер – дәулет, 2007

ВНЕДРЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

ХУАНГАН А.

преподаватель информатики, Экибастузский колледж ИНЕУ, г. Экибастуз

МАХАМБЕТ Р.

студент, Экибастузский колледж ИНЕУ, г. Экибастуз

Информатизация образования – это комплексный, многоплановый, ресурсоемкий процесс, в котором участвуют и дети, и педагоги, и администрация ДОУ. Это и создание единого информационного образовательного пространства ДОУ, города, района, страны; и использование информационных технологий в воспитательно-образовательном процессе ДОУ; и разработка интегрированных занятий; и проектная деятельность; и активное использование Интернет в образовании.

Для создания, развития информационно-образовательной среды необходимо полностью задействовать научно-методический, информационный, технологический, организационный и педагогический потенциал, накопленный нашей системой образования [1, с. 14–17].

Для достижения полноты и качества использования, научных и практических знаний в образовательной деятельности дошкольных учреждений требуется создать эффективную информационно – образовательную среду, которая будет способствовать формированию гармонично развитой, социально активной, творческой личности; создаёт условия для поэтапного перехода к новому уровню образования на основе внедрения информационно-коммуникационных технологий; будет влиять на развитие и эффективное использование научно-педагогического потенциала. Несмотря на то, что в последние годы детские сады начали оснащаться компьютерной техникой, мультимедийными и интерактивными средствами обучения, качественного видимого улучшения образования не происходит. В большинстве детских садов использование компьютеров ограничено применением их в управленческом процессе. Не разработаны вопросы создания службы информационного обеспечения в детском саду. Существующие программные продукты (компьютерные игры, презентации для интерактивного обучения дошкольников, электронные книги) не

всегда адаптированы для образовательного процесса детского сада, часто требуют переработки и используются фрагментарно [2, с. 14].

Большое внимание в ДОУ уделяется работе с родителями. Сложилась система, позволяющая вовлекать их в процесс воспитания детей согласно задачам учреждения. Для этого применяются различные формы: дни открытых дверей, спортивные праздники, выставки, встречи со специалистами различного профиля, лектории. Проводятся индивидуальные и групповые консультации. Систематически выявляются позиции педагогов и родителей по актуальным проблемам.

Однако остается проблемой привлечение родителей к созданию совместных проектов. В связи с этим нужно построить работу с родителями так, чтобы они были заинтересованы в успехах своих детей и стремились всячески помочь ДОУ в создании единого образовательного пространства через организацию сотрудничества семьи и детского сада.

На наш взгляд, основные трудности возникают при реализации сотрудничества детского сада и семьи при использовании только традиционных методов и форм работы с семьей. В то время как необходимо иное решение задач сотрудничества воспитателей и родителей.

В то же время информационные и, особенно, телекоммуникационные технологии способны повысить эффективность взаимодействия педагогического коллектива детского сада и родителей при обучении и воспитании дошкольников.

Кроме этого сайт детского сада или других образовательных учреждений может стать для родителей источником информации учебного, методического или воспитательного характера. Со страниц таких сайтов родители могут получить информацию о методах сбережения здоровья детей, их безопасности, правилах поведения ребенка в семье и в обществе, полезные советы по обучению и воспитанию дошкольников.

Телекоммуникации позволяют родителям в реальном режиме времени отслеживать воспитательно-образовательный процесс своих детей, получать информацию о проблемах, возникающих в обучении и советы, направленные на устранение конкретных проблем во взаимодействии с педагогом.

Главная цель внедрения информационных технологий – создание единого информационного пространства и среды, образовательного учреждения. Мы уверены, что в дошкольном учреждении использование ИКТ позволит модернизировать учебно-воспитательный процесс, повысить эффективность, мотивировать

детей на поисковую деятельность, дифференцировать обучение с учетом индивидуальных особенностей детей.

Информационно образовательная среда позволит скоординировать деятельность всех участников образовательного процесса, для успешной и эффективной реализации ООП ДОУ к условиям и структуре ООП [1, с. 14-17].

Проблема. Сегодня перед педагогическим коллективом встают огромного значения и объема задачи формирования информационной культуры педагогов, родителей и детей, для чего необходимо внедрить информационно-коммуникационные технологии в воспитательно-образовательный процесс ДОУ.

Цель. Использование информационно – коммуникационных технологий в воспитательно-образовательном процессе в ДОУ, для создания единой информационной среды.

Таблица 1 – Ресурсное обеспечение проекта

№ п/п	Ресурсы	Действия
1	Н о р м а т и в н о - правовые:	разработка новых локальных актов, регламентирующих деятельность ДОУ (приказов, положений, правил, функционалов), заключение договоров с партнерами;
2	Н а у ч н о - методические:	функционирование творческой группы по реализации проекта в ДОУ ; разработка механизма, критериев и показателей оценки результативности реализации проекта; внедрение системы методических консультаций по ходу реализации проекта; Оснащение педагогов методическими пособиями и рекомендациями по использованию ИКТ в работе с детьми.
3	Кадровые:	создание условий для повышения квалификации, подготовки и переподготовки специалистов участвующих в реализации проекта; привлечение необходимых специалистов извне; создание творческих групп;
4	Информационные:	формирование банка данных по реализации проекта; мониторинговые мероприятия; организация мероприятий по информированию общественности о ходе реализации проекта;
5	М а т е р и а л ь н о - технические:	приобретение технических и дидактических средств обучения; оснащение ДОУ оргтехническими средствами: мультимедийными проекторами, ноутбуками;
6	Финансовые:	смета расходов ДОУ; спонсорская и благотворительная помощь; предпринимательская деятельность ДОУ.

[5, С. 26–28; 3, 14 с.]

Таблица 2 – Поэтапный план реализации проекта

1 этап – организационный	разработка нормативно- правовой базы; создание творческих групп из высококвалифицированных и творческих специалистов для работы по проекту; разработка структуры внедрения использования ИКТ в воспитательно- образовательном процессе ДОУ, управление ДОУ (развитие ИКТ-компетентности руководителя, старшего воспитателя, заведующего хозяйством, делопроизводителя), в сотрудничестве с родителями, с социумом.
2 этап – внедренческий	апробирование и внедрение ИКТ в воспитательно-образовательный процесс ДОУ(создание сайта ДОУ, использование интерактивных технологий в развивающем обучении дошкольников, создание медиатеки). подготовка педагогических кадров к новой образовательной практике(заключение контракта с педагогами) выстраивание сотрудничества с родителями и городскими социальными структурами, через ИКТ; (Родительский всеобуч, страничка для родителей на сайте ДОУ, электронной связи с учредителем, с УМЦ, с ГАОУ ДПО»СарИПКиПРО» и другими общественными организациями обновление и обогащение предметно-развивающей среды ДОУ; совершенствование модели взаимодействия детского сада и семьи в развитии детей; обеспечение пропаганды педагогических знаний и результатов работы ДОУ перед родителями и общественностью.
3 этап – результативный	анализ результатов апробация реализации проекта в ДОУ, корректировка содержания, подведение итогов; обобщение опыта работы педагогов; трансляция педагогического опыта на городских и областных мероприятиях; разработать программу действий ДОУ на следующий период реализации проекта с учётом полученных результатов.

[5, С. 26–28; 3, 14 с.]

Ожидаемые результаты:

- Повышение эффективности процесса обучения.
- Активизация познавательной деятельности детей.
- Повышение уровня профессионального мастерства педагогов ДОУ.
- Выявление уровня психолого-педагогической компетенции родителей.

- Раскрытие личностного потенциала воспитанников в воспитательной системе ДОУ и семье.
  - Реализация личностно- профессионального роста педагогов.
  - Активизация педагогического и культурного сознания родителей, педагогов и других специалистов, для создания единой информационной среды.
  - Создание активно действующее, работоспособной системы поддержки семейного воспитания, через использование информационно – коммуникативных технологий.
  - Участие родителей в воспитательно-образовательном процессе детского сада.
  - Повышение педагогической культуры родителей. [6, С. 117–131].
- Возможные риски*
- Личностные особенности отдельных участников образовательного процесса (родители, дети), препятствующие достижению оптимально результата.
  - Возникновение дополнительных расходов на содержание технической базы, препятствующих обновлению и обслуживанию компонентов ИОС.
  - Отсутствие возможности повышения квалификации при работе с интерактивной доской.
  - Недостаток методического, программного и дидактического обеспечения по работе с детьми применяя ИКТ. [8, С. 184–188].

Таблица 3 – Мероприятия по реализации программы

Этапы	Мероприятия
1 подготовительный	
1.1.	Приобретение дополнительной компьютерной техники.
1.2	Обучение навыкам работы с программами, MicrosoftWord, MicrosoftPowerPoint, MicrosoftPublisher, Paint и Интернет, MovieMaker. Самостоятельное создание презентаций и других мультимедийных продуктов. Повышение уровня владения компьютерными технологиями и взаимообучение.
1.3	Установка локальной сети
2. Организационный	
2.1	Введение ставки системного администратора
2.2	Создание творческой группы педагогов по реализации проекта «Создание информационно –образовательного среды учреждения – как условие выполнения задач ООП ДОУ»
2.3	Организация сетевых ресурсов.
2.4	Обеспечение свободного доступа к ПК и медиаресурсам всех участников образовательного процесса.

2.5	Внести в «Положение о стимулирующем фонде» пункт о доплате педагогам, активно участвующим в процессе информатизации ДОУ
3. Внедрение ИКТ в образовательный процесс и административную деятельность ДОУ	
3.1	Оборудование всех помещений необходимой техникой для использования в образовательном процессе
3.2	Организация проектной деятельности в ДОУ
3.3	Ведение мониторинга качества образования
3.4	Различные формы работы с родителями
3.5	Методическая работа
3.6	Развитие ИКТ-компетентности руководителя, старшего воспитателя, заведующего хозяйством, делопроизводителя.
3.7	Унификация документооборота ДОУ.
3.8	Систематизация управленческой информации, создание баз данных.
4. Создание единого информационно- образовательного пространства ДОУ	
4.1	Создание и поддержка WEB-сайта ДОУ
4.2	Использование дистанционного консультирование родителей по вопросам развития и образования детей дошкольного возраста
5. Повышение ИКТ – компетентности и распространение опыта	
5.1.	Создание банка данных методических разработок
5.2	Участие в мастер-классах, семинарах, конференциях и т.п. на всех уровнях
5.3	Участие в конкурсах

[9, 192 с.]

Основные направления работы:

- 1 Применение ИКТ для повышения эффективности управленческой деятельности.
- 2 Создание материально-технической базы
- 3 Повышение ИКТ-компетентности субъектов образовательного процесса
- 4 Значение сайта для совершенствования взаимодействия педагогов, родителей и социального окружения ДОУ.
- 5 Профилактическая и просветительская деятельность специалистов ДОУ в работе с родителями.
- 6 Организация дополнительных образовательных услуг и информирование социума об их особенностях. [10, 368 с.].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аюпова, К.Е. О профессиональной компетентности педагогов школы // Современная школа Казахстана.- 2014.- № 1.- С.14–17.

- 2 Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. М., ИОШ РАО, 1994.
- 3 Яковлев А.И. Информационно-коммуникационные технологии в дистанционном обучении: Доклад на круглом столе «ИКТ в дистанционном образовании». – М.: МИА, 1999. – 14 с.
- 4 Беспалько В.П. Программированное обучение (дидактические основы). М., Высшая школа, 1970.
- 5 Кольшклина С. В. Компетентностный подход в обучении младших школьников // Открытая школа (Каз). – 2009. – № 3. – С. 26-28
- 6 Джонассен Девид Х. Компьютеры как инструменты познания: изучение с помощью технологии, а не из технологии // Информатика и образование. -№ 4.- 1996.-С. 117-131.
- 7 Защишвалова Е.Ю. Методика компьютерного обучения химии в основной школе. Автореферат дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1999.
- 8 Якушина В.Я. ИКТ-компетентность: что нужно знать и уметь учителю // Народное образование.-2013.-№ 1.-С.184-188.
- 9 Загвязинский В.И. Теория обучения: современная интерпретация: Учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений/ В.И.Загвязинский.- М.: Изд.центр «Академия», 2001.- 192 с.
- 10 INTEL® «Обучение для будущего»: Учебное пособие.- 5 изд., испр.- М.: Издательско-торговый дом «Русская редакция», 2005. – 368 с.

**ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА
НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРИ РАБОТЕ
С ДЕТЬМИ С СИНДРОМОМ ДЕФИЦИТА
ВНИМАНИЯ И ГИПЕРАКТИВНОСТИ**

ШАДРИНА Ж. Ю.
преподаватель английского языка,
Экибастузский колледж ИНЕУ, г. Экибастуз
КАБДУЛЛИНОВА А. Е.
студент, Экибастузский колледж ИНЕУ, г. Экибастуз

В современной методике преподавания иностранного языка все больше и больше уделяется внимания тому, как сделать учебный процесс более доступным и продуктивным для детей. Современная наука шагнула далеко вперед в методиках и средствах воспитания и обучения детей, но решения многих проблем до сих пор не найдено. И одной таких серьезных проблем является

ребенок с синдромом дефицита внимания с гиперактивностью. Несмотря на то, что данной проблемой занимаются многие специалисты: педагоги, врачи, психологи, до сих пор в настоящее время среди родителей и даже многих педагогов существует мнение, что гиперактивность – это всего лишь поведенческая проблема, или даже просто результат плохого воспитания со стороны родителей. Несмотря на то, что многие врачи, ученые и педагоги изучали гиперактивность детей, долгое время не существовало ее научного определения. Ученые не могли прийти к единому мнению, каких детей считать «гиперактивными», и какие симптомы при этом проявляются. Специалисты высказали предположение, что причиной данных изменений является повреждение головного мозга и предложили термин «минимальная мозговая дисфункция» [1, с. 4].

Данная статья посвящена изучению психологических особенностей гиперактивных детей и методов преподавания, которые учитывают данные особенности и позволяют облегчить учителю проведение урока иностранного языка.

Гиперактивные дети были всегда, но некоторые ученые склоняются к мнению, что с каждым годом данный синдром выявляется у все большего и большего количества детей в возрасте от 3 до 17 лет. Примером роста такового количества можно считать статистические данные ПМПК г. Экибастуза:

Таблица – 1

Год	Количество зарегистрированных детей с СДВГ по г. Экибастузу
2000	39
2008	413
2019	2068

Нарушение внимания – основной признак заболевания, поэтому именно он определяет дальнейшую динамику и прогноз заболевания синдром дефицита внимания с гиперактивностью). Прогноз относительно гиперактивных детей благоприятен, так как у значительной части детей симптомы исчезают в подростковом возрасте [2, с. 11].

Для того, чтобы знать, как правильно воспитывать и обучать гиперактивного ребенка, нужно уметь выделить и найти его среди остальных школьников. Обычная подвижность и энергичность ребенка не является единственным признаком гиперактивности. Это может быть лишь возрастной особенностью ребенка и проявлением

его темперамента. Существует множество классификаций, способов и тестов, как выявить ребенка с гиперактивным поведением. Мы остановимся кратко лишь на нескольких из них, так как главная наша цель – это не изучение признаков гиперактивности, а выбор необходимой методики преподавания. Американские психологи П. Бейкер и М. Алворд предлагают следующие критерии выявления гиперактивности у ребёнка:

- не последователен, ему трудно долго удерживать внимание;
- не слушает, когда к нему обращаются;
- с большим энтузиазмом берётся за задание, но так и не заканчивает его.
- часто теряет вещи;
- избегает скучных и требующих умственных усилий заданий;
- часто бывает забывчив;
- имеет двигательную расторможенность; постоянно ёрзает;
- проявляет признаки беспокойства (барабанит пальцами, двигается в кресле, бегает, забирается куда-либо);
- спит намного меньше, чем другие дети;
- очень говорлив;
- импульсивен;
- начинает отвечать, не дослушав вопроса;
- не способен дождаться своей очереди, часто вмешивается, прерывает;
- при выполнении заданий ведёт себя по-разному и показывает очень разные результаты. (На некоторых занятиях ребёнок спокоен, на других – нет, на одних уроках он успешен, на других – нет).

Если проявляются хотя бы несколько этих признаков сразу, педагог может предположить, что ученик гиперактивен [3].

По международной классификации выделяют три формы гиперактивности: - в первой форме гиперактивность сочетается с нарушениями внимания; по распространенности это самая частая форма заболевания; - во второй форме – преобладают нарушения внимания; - в третьей форме – преобладает гиперактивность. Последняя форма встречается реже других. Если в классе был обнаружен гиперактивный ребенок, учитель обязан уделять особое внимание к таким детям. Очень хорошо, если родители ребенка заранее предупредят учителя об особенностях своего ребенка, тогда педагог сможет заранее выработать тактику работы с таким учащимся и не станет считать его особенностью признаком дурного

воспитания и вседозволенности. Обычные методы обучения уже не будут работать на них так эффективно, и у детей может возникнуть множество проблем в усвоении материала.

Начальная ступень образования – это важный этап в жизни любого ребенка: происходит становление его личности, выявление и развитие способностей, овладение элементами культуры речи и поведения. В обучении иностранному языку огромную роль играет грамотное и разумное начало. Хорошее начало может быть залогом дальнейшего успеха, плохое – принести неисправимый вред. Хорошему преподавателю необходимо передать не просто знания ребенку о языке, но и также погрузить детей в мир носителей данного языка, посвятить в особенности и отличительные черты изучаемого языка. Поэтому любому учителю необходимо сделать урок для младших школьников ярким и продуктивным, чтобы разжечь в детях желание учиться и узнавать новое. Только тогда знания, переданные детям, надолго запомнятся, станут надежной основой фундамента, на который будет опираться все его дальнейшее образование. Большой трудностью для учителей становятся дети с синдромом гиперактивности. Преподаватель уже не может слепо следовать общим правилам работы, он обязан подобрать другие методы обучения. Работа с гиперактивными детьми требует еще большей концентрации внимания и усилий со стороны учителя. Характерная черта умственной деятельности гиперактивных детей – цикличность: Гиперактивные дети могут поддерживать работоспособность не более 10-15 минут, по истечении которых они теряют контроль над умственной активностью. 3-7 минут мозг отдыхает, накапливая энергию и силы для следующего рабочего цикла. В моменты «отключения» ребенок занимается посторонними делами, а на слова учителя не реагирует. Так накапливаются пробелы в знаниях [4, с. 276]. Затем умственная активность восстанавливается, и ребенок опять может продуктивно работать какое-то время, после чего мозг снова «отключается» и произвольное управление интеллектуальной деятельностью оказывается невозможным.

Вторая проблема – повышенная отвлекаемость. Конечно, гиперактивным детям по возможности рекомендуется индивидуальная работа. В классе, где 25-30 детей его работа на контрольных практически равна нулю. Та же самая работа, проведенная индивидуально с учителем или дома выполняется успешно. Гиперактивные дети обращают внимание на любые раздражители: звуки на улице, в помещении, разговоры других людей, и в результате внимание ребенка перемещается на другой объект. Именно поэтому нужно уменьшить

максимально уровень шума в помещении. Также вокруг них не должно быть лишних предметов, ярких пятен, которые могли бы отвлекать. Новые объекты должны появляться по мере их необходимости, в свою очередь, они будут поддерживать интерес ребенка и возвращать внимание на объект. Если есть возможность, необходимо посадить гиперактивного ребенка за первую парту, чтобы он был на виду, и у него было меньше причин отвлекаться. Необходимо направлять энергию гиперактивного ребенка в нужное русло. Например, гиперактивный ребенок может стать главным помощником преподавателя, и при любом подходящем случае у ребенка будет возможность показать себя и принять на себя ответственность.

В работе с гиперактивными детьми педагог должен быть более драматичен и театрален. С точки зрения Е. К. Лютовой, Г. Б. Монинной, еще одним фактором, обуславливающим успешность учебной деятельности гиперактивного ребенка, является необычность поведения педагога [5, с. 17–19]. Они заметили, что чем более экспрессивен и положительно эмоционален преподаватель, тем легче ему найти связь с гиперактивным ребенком. Для ребенка такое поведение является новым и необычным, тем самым оно увлекает и заинтересовывает ребенка.

Все выше перечисленные тезисы касаются общих положений для работы на уроке учителя. Однако преподаватель должен развивать такие высшие психические процессы, как восприятие, память, мышление, запоминание именно на уроке иностранного языка. А обучение иностранному языку имеет ряд своих отличительных черт, которые отличаются от преподавания других предметов. Основная цель преподавателя на уроке иностранного языка – сформировать у учащихся начальные языковые компетенции по следующим аспектам: фонетика, лексика, грамматика, чтение, говорение, аудирование, письмо. При изучении фонетики сначала мы учим детей произносить звук, затем отрабатываем его в различных упражнениях. Для детей, не страдающих повышенной гиперактивностью, это не является сложностью. Для детей же с синдромом гиперактивности сложности уже появляются на уровне отработки. Поэтому обычные упражнения при изучении фонетики нужно модернизовать и видоизменить. Существует множество упражнений для обучения фонетике детей с СДВГ: услышав нужный звук, ребенок может хлопнуть в ладоши, еще лучше подпрыгнуть, встать, положить руки за голову, пропеть этот звук, повторить его за учителем, бросая мяч соседу итд. В данном случае фонетическая отработка идет вместе с физической нагрузкой, которая

снижает уровень усталости гиперактивных детей. Очень интересно предложить ребенку произносить звуки с интонацией грусти, злости и других эмоций. При первых признаках спада работоспособности нужно провести игру, лучше под музыку. Изучая новые лексические единицы, можно провести подвижные игры на их повторения: съедобное-несъедобное, отгадывание предмета с закрытыми глазами и т.д. Также хороший способ «расслабить» гиперактивного ребенка – это сделать его центром внимания. Например, игра в «Крокодила»: учитель загадывает ученику слово (из изученного нового материала), тот в свою очередь должен показать это слово остальным учащимся, а они его угадать. Также очень хорошо подойдут сюда разнообразные арт-педагогические техники. Например, зарисовать изученные слова, нарисовать картинку по тексту.

Не менее сложен для гиперактивных детей процесс обучения чтению. Им трудно сосредоточиться, поэтому они «теряют слова», «теряют строку», а быстрое истощение может настолько «разрушить» внимание, что чтение становится просто невозможным. На начальном этапе чтение вслух предпочтительнее, чем чтение про себя. Во время текстовой работы учитель не должен торопить ребенка при чтении текста, не должен выражать свое недовольство. В этих случаях неизбежны не только комплексные проблемы обучения, но и нарушения психического здоровья. После прочтения текста учителю не стоит сразу переходить на послетекстовый этап работы с текстом. Послетекстовый этап обычно используется для развития умений в устной и письменной речи. Но гиперактивному ребенку будет сложно сделать такой переход. Поэтому лучше смягчить этот переход, например, небольшой физкультминуткой. Затем можно использовать различные игры-инсценировки [6, с. 76–83].

При обучении письму главная сложность заключается в том, что детям приходится много писать. Долгое напряжение в кистевом суставе и сосредоточенное внимание на выведение правильного текста создают очень нервную обстановку для гиперактивного ребенка. Особенно сложен для него начальный этап обучения, требующий повышенного внимания к технике письма, постоянного контроля правильности написания букв, внимания к звуко-буквенному анализу. Высокая отвлекаемость, трудности концентрации внимания нарушают этот процесс. Ребенок «схватывает» и запоминает только часть инструкции (задания) и при этом стремится все выполнить быстро. Поэтому почерк гиперактивных детей неустойчив, они не могут написать «каллиграфически правильно» даже одну букву. Также письменные

работы выглядят неряшливо, в них много исправлений, ошибок, которые являются результатом невнимательности, невыполнения указаний учителя или попросту угадывания. Аудирование – это вид речевой деятельности, при котором дети должны научиться понимать звучащую речь педагога, активно участвовать в беседе на элементарном уровне. С большим интересом все дети выполняют предложенные упражнения: прослушай и нарисуй, сравни свой рисунок с рисунками друзей и т.д. [7].

При обучении говорению, учитель, часто задавая вопросы детям, не получает нужного ответа. Ребенок отвечает, не задумываясь, не дослушивая до конца. Много разговаривает сам, но не слушает речь, обращенную к нему. Для гиперактивных детей при обучении говорению лучше использовать такие виды игр, как игры-инсценировки, ситуативно-ролевые, творческие игры, необходимо позаботиться о том, чтобы они были эмоционально привлекательны для гиперактивного ребенка. Например, работая в парах или в группе, детям необходимо поставить сценку.

Поистине велика роль педагога в том, чтобы во взрослую жизнь гиперактивные дети вошли без груза отрицательных эмоций и комплексов неполноценности. Грамотное применение здоровьесберегающих технологий и современных методов обучения сводит к минимуму учебный стресс и способствует лучшему усвоению материала не только на родном, но так же и на иностранном языке [8, с. 301–311].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ясюкова Л.А. Оптимизация обучения и развития детей с ММД. Диагностика и компенсация минимальных мозговых дисфункций: Метод. Руководство СПб.: ГП «ИМАТОН», 1997 – 4 с.
- 2 Баркли Р.А., Бентон К.М. Ваш непослушный ребенок: Пер. с англ. СПб.: Питер, 2004 – 11 с.
- 3 Особенности работы с гиперактивными детьми. [Электронный ресурс]. – URL: www.edupsosh2.kz >images > [дата обращения 28.02.19].
- 4 Мурашова Екатерина. Дети –тюфяки и дети – катастрофы: ООО «ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ «САМОКАТ», 2003 -276 с.
- 5 Ибрагимов Х.Ш. Работа психолога с детьми с синдромом дефицита внимания и гиперактивности. // Молодой ученый. – № 14. – 2017. С. – 17-19.

6 Попова О. В., Кошкарров С. А. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью – норма или отклонение? // Наука и современность. -№ 4. -2015. С. – 76–83.

7 Волкова Маргарита. Гиперактивный ребенок. Как выучить с ним английский? [Электронный ресурс]. – URL: ru.helendoron.ua >giperactivniy-rebenok [дата обращения 28.02.19].

8 Митяева А. М. Здоровьесберегающие педагогические технологии. – М. Академия, 2008. – С. 301–311.

ПРОЕКТНЫЙ МЕТОД: ПРОБЛЕМА И ОЦЕНКА ОРГАНИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ

ШАКЕНЕВА Д. К. К.

ст. преподаватель кафедры «Общей биологии», ПГПУ, г. Павлодар

АБАЙ М. А.

студент группа БШ-41, ПГПУ, г. Павлодар

Важными задачами современного образования становятся не только формирование системных знаний, учебных умений и навыков, но и развитие коммуникативных умений и умений осуществлять самоуправление учебно-познавательной деятельностью.

Необходимо осмысление и освоение новых подходов к учебно-воспитательному процессу. Требуется обновление образования, учитывающее возрастные и индивидуально-психологические способности и интересы школьников, их социальные притязания, право на выбор образовательной траектории, преодоление изолированности школьного образования от других сфер общественной практики [1].

Одной из инновационных педагогических технологий, соответствующих перечисленным требованиям, является проектное обучение или обучение с использованием учебных проектов, реализуемое в мировой практике школьного образования для осуществления межпредметных связей и соединения теории с практикой [2].

В педагогике слово «проект» известно уже около 300 лет: по-итальянски «progetti», по-французски «projets», по-немецки «Projekt», по-английски – «project». Это слово происходит от итальянского глагола «projjicere», что означает «разрабатывать», «планировать», «браться за что-либо» [3]. Слово «метод» имеет греческое происхождение и означает «способ (путь) исследования», который используется для выполнения того, что задумано сделать [4]. Таким образом, проектный метод означает путь, которым

идут ученики и учителя, если они хотят научиться чему-то. Занимаясь образовательной деятельностью, которую она планирует, осуществляет, доводит до конца или прерывает, проектная группа выполняет проект. Если же деятельность основывается только на двух или трех элементах проектного метода, то мы можем говорить о проектном обучении. Проектный метод – это форма образовательной деятельности, которая используется в практике обучения взрослых и детей, на уроках, в организации внеклассной работы со школьниками и при повышении квалификации специалистов [5].

В связи с этим, за последние годы в ряде регионов страны наметилась тенденция интенсивного использования проектного обучения предметам естественнонаучного цикла для развития исследовательских и коммуникативных умений, умений осуществлять самоуправление учебно-познавательной деятельностью и повышения эффективности учебно-воспитательного процесса, что приводит к социализации учащихся в современном обществе. Большинство педагогов либо не знакомы с проектным обучением, либо не владеют методикой его осуществления, испытывая недостаток в соответствующих учебно-методических пособиях.

Следовательно, целью проведения нашего эксперимента стало изучение проблемы использования учебных исследовательских проектов в школах и оценка организации проектного обучения в процессе обучения биологии.

В ходе эксперимента нами решались следующие задачи:

- выявление частоты использования учебных исследовательских проектов в практике обучения биологии;
- оценка готовности учителей к использованию работы по учебным исследовательским проектам;

Использование учебных исследовательских проектов и проектного обучения анализировалось с помощью такого метода педагогического исследования, как анкетирование учителей.

Мы провели анкетирование на базе 8 школ г. Павлодара и Павлодарской области:

- 1 СОШ № 2, г. Павлодар
- 2 СОШ № 9, г. Павлодар
- 3 СОШ № 19, г. Павлодар
- 4 СОШ № 29, г. Павлодар
- 4 Назарбаев интеллектуальная школа, г. Павлодар
- 5 Малайсаринская СОШ, Майский район
- 6 Школа имени М.Ж.Копеева, Баянаульский район
- 7 Успенская СОШ № 1

В ходе нашего исследования учителям была предложена анкета «Что такое «метод проектов» или проектное обучение?» (Таблица 1).

Таблица 1 – «Что такое «метод проектов» или проектное обучение?»

Ответы, выбранные учителями	%, от всех опрошенных
1 Образовательная технология	24
2 Форма обучения	6
3 Метод обучения	70
4 Не знаю	0
5 Их вариант ответа	0

Из материалов таблицы 1 видно, что 70 % учителей ответили, что «проектный метод» является методом обучения.

Следующим этапом нашего исследования было оценить процент использования учителями данного метода на уроках биологии, нами была разработаны ряд вопросов, касающихся использования проектной деятельности, отношения учителей к проектному обучению и форм его реализации (таблица 2).

Таблица 2 – Результаты анкетирования учителей по вопросу использования различных видов деятельности, учащихся на уроках биологии

Виды деятельности	%, от всех опрошенных
1 Запись лекции	52
2 Беседа	96
3 Работа с учебником, дополнительной и справочной литературой	100
4 Выполнение практической или лабораторной работы	18
5 Защита реферата	23
6 Участие в деловой игре	52
7 Работа по проекту	64
8 Получение информации при помощи технических средств	61
9 Проведение исследовательского эксперимента	100
10 Ваш вариант ответа	–

В результате анализа данных анкеты большинство учителей выбирают такие виды деятельности, как работа с дополнительной и справочной литературой – 100 % опрошенных, проведение исследовательского эксперимента – 100 % опрошенных, беседу –

96 % опрошенных, работу по проекту – 64 % опрошенных, получение информации при помощи технических средств – 61 % опрошенных, что свидетельствует о возможности реализации проектного обучения биологии.

Для определения отношения учителей к использованию проектного обучения в практической деятельности была предложена анкета (таблица 3).

Таблица 3 – Результаты анкетирования по вопросам о причинах затруднения использования проектного обучения в курсе биологии

Варианты ответов	%, от всех опрошенных
1 Недостаточное количество методико-дидактической и учебной литературы по проектному обучению.	47
2 Недостаточная материально-техническая оснащенность кабинета.	41
3 Недостаточная подготовленность самого учителя к организации проектного обучения.	17
4 Недостаточная подготовка учащихся для участия в проектной деятельности.	58
5 Ваш вариант ответа	–

Анализ анкетирования показал 58 % отвечающих указали недостаточную подготовку учащихся для участия в проектной деятельности, 47 % участников отметили недостаточное количество методико-дидактической и учебной литературы по проектному обучению.

В результате проведенного научно-исследовательского эксперимента мы пришли к следующим выводам, согласно поставленным задачам:

1 Анализ по исследуемой проблеме показал, что проектное обучение получило широкое распространение в педагогической теории. Оно представляет собой современную технологию обучения, повышающую эффективность учебно-воспитательного процесса, которая осуществляется посредством учебных проектов, отличающихся типологией и структурой.

2 При выявлении готовности учителей к использованию работы по учебным исследовательским проектам показало о возможности реализации проектного обучения биологии.

3 Изучение практики организации проектного обучения по биологии позволило обнаружить трудности, основными из которых являются: недостаточная подготовка учащихся для участия в проектной деятельности; недостаточное количество методико-дидактической и учебной литературы по проектному обучению.

Результаты эксперимента подтвердили возможность проведения проектного обучения в общеобразовательных школах города Павлодар и Павлодарской области, и обозначили необходимость разработки научной методики проектного обучения биологии.

ЛИТЕРАТУРА

1 Полякова П.Л., Боголюбова Л.Н. Развитие содержания общего среднего образования. – М., 1997. – 98 с.

2 Шатохина Л.Ф., Рубана И.М. Проектный метод в обучении здоровью: Пособие для учителей и преподавателей. – М., 2005.- 102 с.

3 Яковлева Н.Ф. Проектная деятельность в образовательном учреждении: Учебное пособие. – М., 2014. – 19 с.

4 Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров. - М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 24 с.

5 Щербаква С.Г. Организация проектной деятельности в образовательном учреждении. – Волгоград: ИТД Корифей, 2006. – 66 с.

1.2 Психология ғылымы дамуының мәселелері.**Көшбасшы психологиясы****1.2 Проблемы развития психологической науки.****Психология лидерства****СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПРИВЫЧНОМ РАЦИОНЕ ПИТАНИЯ: РЕЗУЛЬТАТЫ ПИЛОТАЖНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

АПАЕВ. А. Ю.

студент, Павлодарский технологический колледж, г. Павлодар

МАРКОВСКИЙ Б. В.

студент, Павлодарский технологический колледж, г. Павлодар

БАЙТЛЕСОВА Д. Т

преподаватель, Павлодарский технологический колледж, г. Павлодар

Четверть всего населения Земли регулярно питается насекомыми и количество энтомофагов (поедателей насекомых) продолжает расти. Классическое животноводство становится чрезмерно дорогим и считается главным загрязнителем окружающей среды – выращивание коров, свиней и птицы увеличивает парниковый эффект вдвое. Съедобные насекомые полны белка, а их производство значительно экономичнее. Этот рынок, согласно исследованию Persistent Market Research (PMR), будет ежегодно увеличиваться на 6 % и достигнет к 2024 году объема \$773 млн.

Для производства одного кг говядины требуется 10 кг корма, для свинины – 5 кг, курицы – 2,5 кг. Затратное занятие. В то же время, чтобы вырастить один кг сверчков нужно всего лишь 1,5 кг корма. Насекомых более выгодно разводить – так как им нужно меньше площади для увеличения особей, чем коровам, свиньям и курам.

Помимо всех вышеперечисленных достоинств насекомые богаты белком, микроэлементами и макроэлементами (жирные кислоты, цинк, селен, фосфор, марганец, магний, железо и медь).

Известная история поедания муравьев в Китае насчитывает более 3-х тысяч лет. Во времена примитивного варварства, когда люди поедали все живым, наши предки заметили, что ящеры и некоторые другие насекомые стали очень сильными после поедания большого количества муравьев. Наши предки, последовав их примеру, стали тоже употреблять муравьев в пищу. В древних китайских книгах, описывающих этикет и традиции императорского двора «Этикет Небесного правителя династии Чжоу» и «Записи об этикете и

внутреннем распорядке» сказано, что из яиц муравьев делали соус и подавали к Императорскому столу. В первом памятнике китайской литературы «Грация» также есть упоминания о муравьях и их яйцах. Люсюнь, проводивший свои исследования во времена династии Тан, написал в своих «Записках об исследовании горных районов», что фермеры тех районов всегда собирали муравьев, мыли их и делали соус, который по вкусу был очень похож на мясной, и подавался только почетным гостям. Известный поэт Луйюу, живший во времена династии Наньсун, также упоминает тот факт, что люди делали соус из муравьев, который был у них ежедневным блюдом. А если говорить о саранче, то это, разумеется, Северная Африка с страны Ближнего Востока.

История употребления саранчовых в пищу уходит корнями в древние времена. Плиний Старший, пишет о том, что саранчу охотно ели парфяне, а древнегреческий историк Геродот описывает принятый у назамонов (ливийцы с побережья Средиземного моря) способ выпекания пирогов из муки, смешанной с толченой саранчой. В течение тысячелетий саранчу разнообразными способами готовили в Крыму, Аравии, Персии, Индии, Африке и на Мадагаскаре. Ее просто жарили, оторвав ножки и крылья, варили до красного цвета, что делало насекомых похожими на миниатюрных омаров, готовили из них карри, использовали множество других рецептов в соответствии с местными вкусами и традициями. Согласно Книге Левит, в рационе древних израильтян признавались приемлемыми четыре вида насекомых: «...сих ешьте из них: саранчу с ее породю, солам (вид саранчи) с её породю, харгол (жук) с ее породю и хагаб (кузнечик) с ее породю». В Евангелии от Матфея говорится, что Иоанн Креститель в пустыне питался пустыми акридами и диким мёдом. Акриды – это, как известно, несколько видов настоящих саранчовых, распространённых на Ближнем Востоке и в Северной Африке.

Отчет ООН, выпущенный в мае 2013 года, отметил еду насекомых как жизнеспособный метод борьбы с мировым голодом. Согласно чиновникам ООН, по крайней мере два миллиарда человек в Азии и Африке регулярно едят 1,900 различных видов насекомых. Из съедобных насекомых, жуки находятся на первых позициях меню, вместе с гусеницами и пчелами. Они также нашли большой съедобный потенциал у личинок различных мух. ООН отметила, что проблема теперь будет состоять в том, чтобы изменить Западные представления относительно еды этих жутких жуков. Потребление жуков обладает всесторонними преимуществами. Насекомые воспроизводятся быстро и не наносят

глобальный урон для экосистемы планеты, в отличие от домашнего скота. Кроме этого, Работа на фермах по разведению насекомых создаст множество рабочих мест, что поможет решить проблему с безработицей развивающихся странах. Росту рынка съедобных насекомых способствует тренд на здоровое питание, производство которого не наносит экологического ущерба. Однако отрасль фактически не регулируется, и полностью отсутствуют санитарные нормы. Главный ее барьер – плохой имидж жуков и червей, которых европейцы и американцы ранее выкидывали из своих тарелок. Но рынок растет и блюда из сверчков и червей вскоре могут стать привычной частью рациона и перестанут вызывать отвращение.

Специалисты американской компании Innova Market Insights, исследующей рынок еды, считают, что насекомые скоро станут общепринятым источником белка наряду с мясом и бобовыми. Единственным препятствием в настоящее время является отвращение людей к подобной пище.

В бизнесе сейчас популярны насекомые в порошковом виде – их добавляют в напитки, кондитерские изделия, закуски и выпечку. Появились предприятия, которые перерабатывают насекомых и придают им вид традиционного мяса. Компания Big Foundation из Германии продает бургеры с котлетами, сделанными из перемолотых личинок жуков. Швейцарии даже пришлось изменить санитарные правила, чтобы стартап Essento получил возможность продавать бургеры из мучных хрущей. В магазинах Финляндии в конце прошлого года появился хлеб с насекомыми. Муку из насекомых можно использовать для выпечки. Также Европе и США планируют добавлять мелкие кусочки насекомых в шоколад или кексы. Кстати, в Мексике вообще принято подавать целых кузнечиков к пиву, а в Голландии уже давно налажено производство наггетсов, сделанных с добавлением муки из насекомых. Говорят, что по вкусу они напоминают куриные наггетсы.

В Африке местные жители едят саранчу, уничтожающую их посевы. Однако энтомолог, ассоциированный профессор ЛУ Волдемаре Спрунгис хочет возразить: «Насекомые все-таки слишком жирные, в отличие от других животных у них тело состоит из жира, в нем скапливаются пищевые резервы». Ученый признает, что насекомые с давних времен употребляются в пищу, например в Африке: «После того, как саранча там съедает все посевы, местные съедают саму саранчу». Спрунгис говорит, что жаренные кузнечики вкусные, их нужно жарить в масле как картошку фри.

Так же необходимо обратить внимание на употребление червей в рационе питания

Ученый советует Европейской комиссии вместо насекомых обратить внимание на червей – их питательная ценность превосходит насекомых, а также их технология приготовления уже отработана.

Нами было проведено пилотажное исследование с помощью метода опроса. В опросе приняли участие – 15 человек, жители г. Павлодара. Целью пилотажного исследования является психологическая готовность человека включить в свой рацион питания насекомых.

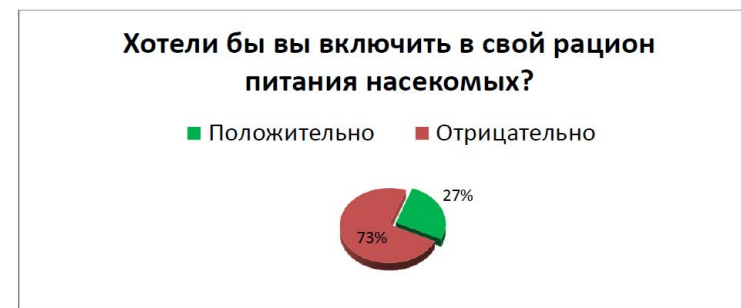

Рисунок 1

Анализ результатов проведенного пилотажного исследования показывает, что 11 чел. (73 %) отрицательно относятся к добавлению насекомых в свой рацион питания; 4 чел. (27 %) готовы включить в свой рацион питания насекомых. Таким образом полученные результаты пилотажного исследования показывают, что большинство людей не готовы изменить свой привычный рацион питания. Хотя полученные результаты в рамках пилотажного исследования требуют новых исследований, наиболее перспективным, на наш взгляд, является изучение социально-психологических факторов изменения привычного рациона питания человека в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Еда и продукты будущего. Поедание жуков. // [https://lifeglobe.net/photos/eda-budush/jukov]
- 2 Таракан вместо бургера // [https://eaomedia.ru/news/779377/]
- 3 В Европе будут есть насекомых // [https://rus.jauns.lv/raksts/aktualno/179838-v-evrope-budut-est-nasekomykh]

4 Жуки на обед: европейцы начали присматриваться к странным восточным блюдам // [https://www.segodnya.ua/lifestyle/food_wellness/zhuki-na-obed-evropeycy-nachali-prismatrivatsya-k-strannym-vostochnym-blyudam-1107003.html]

ЖЕТІМ ЖӘНЕ АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ-ЕРІКТІК САПАЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

БАЗИЛОВА А. Б.

4 курс студенті, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

КУДАРОВА Н. А.

аға оқытушысы, «Психология және педагогика» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жетім бала (балалар) – ата-анасының екеуі де немесе жалғыз анасы (әкесі) қайтыс болған бала (балалар). Ата-аналарының (ата-анасының) қамқорлығынсыз қалған бала (балалар) – ата-ана құқықтарының шектелуіне немесе олардан айырылуына, хабарсыз кеткен деп танылуына, қайтыс болған деп жариялануына, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектелген деп танылуына, бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеуіне, бала тәрбиелеуден немесе оның құқықтары мен мүдделерін қорғаудан жалтаруына, оның ішінде баланы тәрбиелеу немесе медициналық ұйымнан алудан бас тартуына байланысты, сондай-ақ ата-ана қамқоршылығы болмаған және Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өз құқықтары мен мүдделерінің қажетті қорғалуын қамтамасыз етуге мұқтаж болған өзге де жағдайларда жалғыз ата-анасының немесе екеуінің де қамқорлығынан айырылған бала (балалар) [1].

Эмоционалдық-еріктік сала – бұл адамның эмоциялары мен сезімдерінің мазмұнын, сапасы мен динамикасын сипаттайтын қасиеттері [2].

«Эмоция» ұғымының төркіні – «емовера» деген латын сөзінен «эмоцион» дейтін француз сөзінен шыққан. Қазақша – тітіркену, толқу. Бұл-жан дүниесінің сыртқы және ішкі әсерлер салдарынан ызалану, қаһарлану, қорқу және шаттану сияқты жағдайларының көрініс беруі. Эмоция – адамдар мен жануар дүниесінде көрініс беретін кейіп. Эмоциялық күй адамды іс-әрекеттерге шабыттандырып, тиісті нәтежеге жеткізеді немесе көңіл-күйін жабырқатып, іс-әрекетті бейберекетсіздікке ұшыратады.

Ерік, ерік-жігер – адамның өз мінез-құлқын саналы түрде меңгере алу қабілеті, оның белгілі бір мақсатқа жету, іс-әрекетті орындап шығу жолында қиыншылықтарды белсенділікпен жеңе білуінен байқалатын ішкі қуаты.

Эмоционалдықтың мазмұнды аспектілері субъект үшін ерекше маңызы бар құбылыстар мен жағдайларды көрсетеді. Олар тұлғаның өзекті ерекшеліктерімен, оның адамгершілік әлеуетімен, мотивациялық саланың бағыттылығымен, дүниетанымымен, құндылық бағдарларымен, ерік-жігерін саналы басқара алу қасиетімен тығыз байланысты. Ерік аясының мазмұнды аспектілері адамның өз іс-әрекеті мен әртүрлі психикалық үдерістерінде, өзін-өзі детерминациялауда және өзін-өзі реттеу қабілеттілігінде көрінеді. Ерік-жігердің негізгі функциялары ретінде: мотивтер мен мақсаттарды таңдау, олардың жеткіліксіз немесе артық уәждемесі кезінде іс-қимылға итермелеуді реттеу, адамның орындайтын қызметіне барабар психикалық процестерді ұйымдастыру, қойылған мақсаттарға қол жеткізу кезінде кедергілерді еңсеру жағдайында физикалық және психикалық мүмкіндіктерді жұмылдыру [3].

Уайымның, сезімнің әртүрлі нысандары (эмоциялар, аффектілер, көңіл-күй, стрессер, құмарлық) адамның эмоциялық саласын құрайды. Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалардың эмоционалдық өмірінің толық болмауы психикалық бұзылулар мен әлеуметтік бейімделудің бұзылуларын тудырады: кейбіреулерде бұл апатияға және адамдарға қарағанда заттарға көбірек қызығушылық тудыратын белсенділіктің төмендеу үрдісі ретінде байқалса, басқаларында – бейәлеуметтік және криминалдық өмірге кетумен пайда болатын гиперактивтілік түрінде көрінеді. Кіші мектеп жасындағы жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балада негізгі тұлғалық қасиеттер қалыптасады. Қажеттіліктер, қызығушылықтар мен уәждер баланың мінез-құлқын, мақсатты қызметі мен іс-әрекетін негіздейді. Бала үшін қалаған мақсаттарына қол жеткізудегі табыстылық, олардың өзіндік қажеттіліктерін қанағаттандыруы немесе қанағаттандыра алмауы, кіші мектеп жасындағы балалардың эмоционалдық және еріктік саласының мазмұны мен ерекшеліктерін анықтайды.

Эмоциялар, әсіресе жағымды эмоция, жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған баланы оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігін анықтайды, ал ерік-жігері тәрбиеленушінің кез келген қызметінің қалыптасуына, оның ішінде психикалық дамуына әсер етеді.

Осылайша, кіші мектеп жасындағы жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балада нақты жағдайларды сүйемелдейтін,

эмоционалдык жағдайларды еркін реттеудің ең болмағанда орташа деңгейі және эмоцияларды ауыстырып қосу процесін адекватты уайымдауға қабілетті жағдайда болуы тиіс, ол мотиві мен мақсаты, күш-жігері жұмылдырылатын, психикалық белсенділік бағыттталатын және реттелетін қызметтің құрылымын игергені жөн. Эмоциялар мен ерік-жігерді дамыту мәселесі, мотивтердің туындауындағы іс-әрекеттің және мінез-құлықтың рөлі, психология мен педагогиканың аса маңызды және күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Оның үстіне, мұндай бала балалар үйінде, жабық әлеуметтік жүйеде тәрбиеленгенде, мәселе ушыға түседі. Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің жеке тұлғасының дамуындағы ең үлкен қиындықтар мен ауытқушылықтар, ғалымдардың пікірінше, эмоционалдык-еріктік сферада байқалады: әлеуметтік өзара іс-қимылдың бұзылуы, өзіне сенімсіздік, өздігінен ұйымдастырылудың төмендеуі, (тұлғалық күштің) дербестіктің жеткіліксіз дәрежеде дамуы, өзін-өзі төмен бағалау, қоршаған ортамен қалыпты қарым-қатынас жасауға қабілетсіздігі, тіпті ынтымақтастыққа беталысы толық болмауы, жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған баланың эмоционалдык-еріктік саласын түзету бойынша жұмыс тәжірибесі, балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін терең білу, психодиагностикалық әдістемелер мен түзету техникаларын сауатты іріктеу, балалардың жеке ерекшеліктері мен жеке қажеттіліктерін есепке алу, маманға тұлғаның эмоциялық-еріктік сферасының үдерістерін барынша табысты дамыту және түзету үшін жағдай жасауға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді. Жыл сайын эмоционалды-ерік аясы бұзылған жетім балалардың саны артып келеді. Әсіресе, бұл жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған, нашар бейімделу мүмкіндігі бар балаларға қатысты. Эмоциялық – еріктік саласын түзету-жетім балалармен түзету-дамыту жұмыстарының өзекті мәселесі.

Эмоционалды-ерік аясының қалыптаспауы, эмоциялық шиеленіс, коммуникативтік дағдылардың қалыптаспауы, жоғары үрей, өзіне сенімсіздік – бұл, педагог жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс кезінде кездесетін проблемалардың толық емес тізімі. Осы мәселелердің барлығы осы санаттағы балалардың бейімделуі мен әлеуметтенуінің қиындықтарына алып келеді. Жасөспірім-тәрбиеленушілердің көпшілігінде мақсаткерліктің жетіспеуі, табысқа жету уәдмесінің төмендеуі, өмірлік қиындықтарға сезімталдық және оларды шешуге деген жеке дайындығының әлсіреген уақытында, мінез-құлықтың әртүрлі акцентуациясы байқалады. Көптеген тәрбиеленушілерде қоршаған адамдармен эмоциялық байланыстардың бұзылғандығы

анықталған, сонымен қатар, сенімсіздікпен қарау, эмоциялық қалыс қалу және өнімсіз аса белсенді болу да байқалады.

Психологиялық негізделген көмек, осы балаларда адамдарға деген тұтынушылық, негативтілік позицияларын алып тастап, танитын ересектер мен балаларға ғана емес, сонымен қатар жалпы адамдарға қатысты дұрыс көзқарас қалыптастыруға бағыттталуы тиіс [4].

Осылайша, психологиялық зерттеу нәтижелері балалар үйі тәрбиеленушілерінің көпшілігінде, барлық жас топтарында тұлға дамуының маңызды мәселелерінің бар екендігін куәландырады. Тәрбиеленушілердің жеке басының дамуының жағымсыз тенденциялары барлық жас топтарында сақталады, жоғары жас тобында кәсіби қызметтің ерекше зияткерлік сипаттағы және әлеуметтік өзара іс-қимылды қажет ететін көптеген түрлеріне кәсіби жарамдылықтың төмендеуі түрінде көрінеді. Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған арналған балалар үйінің кез келген педагогы, өзінің күнделікті тәжірибесінде, өз тәрбиеленушілерінде эмоционалды-ерік саласының даму проблемасына үнемі тап болады. Мұндай балалар үйіндегі тәрбие процесі баланың эмоционалдык жайлылығын, жігерлік мінез-құлқын, психологиялық, тұрақты-жағымды климатты, адамгершілік қарым-қатынасты, жеке тұлғаға бағыттталған қарым-қатынасты қамтамасыз етуі тиіс, оның көрсеткіштері: баланың көңілді, белсенді, эмоционалдык-жағымды жай-күйі, оның болашақта мектеп мекемесіне табысты бейімделуі және ерік-жігердің жоғары деңгейі болып табылады. Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларда балалар үйіне түскен кезде мінез-құлықтың еркін реттелуінің орташа немесе тіпті кіші деңгейі, үрейлену, агрессия, демонстрация және экстравертивтілік сияқты қасиеттер басым екені анықталды. Тұйықтық, сақ болу секілді қасиеттер де байқалады. Сондай-ақ, монотонды қызмет құрылымында еріктік реттелудің төмен деңгейі байқалады. Осындай балалармен түзету-дамыту жұмысы барысында келесі міндеттер шешіледі:

– балаларды: қуаныш, қайғы, ашулану, қорқыныш, таңқалу эмоцияларымен таныстыру;

– балаларды: схемалық бейнелер бойынша эмоцияларды ажыратуға; басқа адамдардың сезімдерін және өз сезімдерін түсіну және бұл туралы айтуға; берілген эмоционалдык жағдайды әр түрлі мәнерлі құралдарды пайдалана отырып жеткізе білуге; бір эмоциялық күйден қарама-қарсы жағдайға ауысуға үйрету;

– мінез-құлықты ерікті басқаруды, жанашырлық қабілетін, ерік күшін, белгілі бір жұмысқа зейінің шоғырландыру қабілетін дамыту.

– мәселені шешу үшін балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту, психоэмоционалдық шиеленісті шешу, агрессивті мінез-құлықты төмендету, әр түрлі эмоционалдық жағдайларды тануға үйрету қажет.

Түзету-дамыту сабақтары барысында балалар әртүрлі эмоционалдық жағдайлармен танысады, басқа адамның эмоционалдық жағдайын көруге үйренеді, «дос», «достық» ұғымдарымен танысады, психоэмоционалдық шиеленісті шешуге және мінез-құлықты ерікті реттеуге үйренеді. Балалар бір біріне көмектесуге үйренеді, қорқыныш пен үрейленуден құтылады.

Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалардың эмоционалдық еріктік аясын түзету, интеграцияланған тәрбиенің келесі стратегияларын пайдалану кезінде жақсарады:

– мультисенсорлық тәрбие (визуалды, аудиальды және кинестетикалық тәсілдердің үйлесімі);

– интерактивті стратегиялар қолданылады: тәрбиеленушілер өздерінің «сигналдық» карточкаларын немесе жазылатын ламинатталған парақтарын көтереді;

– сабақ кезінде басқа ересектер белсенді жұмысқа тартылады.

Ынтымақтастық тәрбие жақсы нәтижелерге әкеледі. Бір бірімен өзара іс-қимыл жасай отырып, балаларға тыңдалуға және жауап беруге, басқа адамдардың көзқарасын назарға алуға, алаңдаушылық пен ұялшақтықты еңсере отырып, өзінің коммуникативтік дағдыларын арттыруға тура келеді. Ынтымақтастықта жұмыс істеуді үйренген балалар жаңа жағдайларға оңайырақ бейімделеді, шыдамдылық таныта алады, олар қарым-қатынас жасауға, соның ішінде өз идеяларын айтуға және қорғауға, бірлескен қызметке қатысуға, сондай-ақ көшбасшылар болуға және басқаларды қолдауға үйренеді. Ересек адам боғанда, балалық шақта қалыптасқан әр түрлі әлеуметтік топтармен және ұжымдармен қарым-қатынас жасай білу қабілеті өте пайдалы болады. Көптеген педагогтар эмоционалдық еріктік аяны түзету сабақтарында «жұптық жұмыс» әдісін қолданады. Жұптың қатысушылары жеке жұмыс істейтіндерге қарағанда аз «тәуекелге» барады. Оларда әлеуметтік қарым-қатынасқа қатысу қабілеті, басқаларды «тыңдау» қабілеті дамиды, сондай-ақ өз идеяларын жайлы жағдайда байқап көру мүмкіндігі пайда болады. Жұптарды қабілеті, қызығушылығы, сөйлеу деңгейі немесе жынысы бойынша топтастыруға болады.

«Топтық жұмыста» әрбір баланың ұжымдық табысқа жетуге ықпал ететін өзіндік маңызды рөлі бар, Жетім және ата-ана

қамқорлығынсыз қалған баланың да бағалы болатынын және «сыртта» қалып қоймауын қамтамасыз етеді [5].

Басқалармен бірге жұмыс істей отырып, жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған бала әр түрлі эмоциялармен танысуға және өзінің мінез-құлқын басқаруды дамытуға, қарым-қатынас жасау қабілетін, ерік күшін, белгілі бір жұмысқа зейінің шоғырландыра алу қабілетін дамытуға мүмкіндігі бар.

Зерттеу жұмыстары Павлодар қаласының № 2 мектеп психологымен өткізілді. Жалпы зерттеу жұмыстарына 5,6 сынып оқушылары қатысты. Осы сыныптарда оқитын 2 баланы балалар үйінен асырап алынғандығы анықталды. Зерттеу барысында: «Аяқталмаған сөйлем»; «Көңіл-күйім, белсенділігім, жағдайым»; «Өмірде жоқ жануарлар» атты әдістемелер өткізілді. Аталған әдістемелер арқылы оқушылардың психологиялық және эмоционалдық-еріктік жағдайлары анықталды.

Жалпы зерттеу жұмыстарының нәтижесі бойынша келесідей қорытындыларға келдік:

– балалардың эмоциялары айтарлықтай терең және тұрақтылыққа ие болады, жағымды эмоциялары басым;

– құрдастарымен тұрақты достық жағдайында бола алады;

– өзінің терең, өткір сезімдерін ұстап тұру қабілеті дамыған;

– бала уайымның ең нәзік реңктерін, дауыс интонациясын білдіру үшін эмоция «тілін» меңгерген;

– баланың эмоционалдық реакциясы жағдайға барынша барабар;

– балалар суреттерінің сипатының өзгеруі байқалады (жарқын, ашық түстердің басым болуы, суреттің сенімді контуры, сурет арқылы оң эмоциялар білдіру).

Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған баланың, ішкі дүниесінің сезімдері мен ниеттерін түсіну, сондай-ақ педагогтердің жағымды мысалы, тәрбиелеудегі икемділік пен тікелей қарым-қатынас, алаңдаушылықты, артық қамқорлық пен шамадан тыс бақылауды азайту, осындай балалардың эмоционалдық ерік саласын табысты түзету үшін қажетті алғышарттар болып табылады. Балалар ойлап тапқан күрделі емес әңгімелер мен ертегілерді ойнату, оқу, қозғалмалы ойындар, күлкі, әзілдер балалық шақтағы эмоционалдық ең жағымды жағдай туғызуға қабілетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінің (Әділет) ресми сайты: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V15H0010280>

2 Шапатина О. В. Психология развития и возрастная психология / О. В. Шапатина, Е. А. Павлова. – Самара: Универс-групп, 2007. – Б.94-106]

3 Бап баба С. Б. (Бабаев). Жантану негіздері. Алматы, Дөнекер. – 2002, 296 б.

4 Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство отрочество. Москва. 1999. 452б]

5 Лютова Е. К., Монина Г. Б. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми. – СПб. : «Речь», 2001. – 190 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ЖАСЫНДАҒЫ ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

КСЕМБАЙ М. М.

студент, 1 курс, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

КУДАРОВА Н. А.

аға оқытушы, «Психология және педагогика» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Бастауыш сынып жасындағы дарынды оқушыларының қарым-қатынасы маңызды да өзекті психологиялық мәселе болып отыр. Қазіргі заманда балалардың жан-жақты дамуына түрлі жағдайлар жасалуда, ата-аналар да бұрынғы кездерге қарағанда, қазір өз балалардың тәрбиесіне ерекше көңіл бөлуде, жақсы білім-тәрбие беретін мектеп іздеуде.

Дарындылық – бұл өмір сүру барысында дами беретін, адамның өзгелермен салыстырғанда әрекеттің бір немесе бірнеше түрінде жоғары нәтижеге жету мүмкіндігін айқындайтын психиканың жүйелі сапасы.

Дарынды бала – әрекеттің белгілі бір саласында айрықша нәтижелерімен (мұндай нәтижеге жетудің ішкі алғышарттары болады) ерекшеленетін бала [1].

Ғалымдардың еңбектеріне назар ауыдаратын болсақ В. А. Кольцова қарым-қатынас ұғымының мектеп оқушыларына әсер етуінің нәтижелерін қарастырған. Оның мәліметтеріне

қарағанда, қарым-қатынас жақсы, орташа, нашар оқитындарға әр түрлі деңгейде әсер етеді. Орташа оқитын оқушыларда қарым-қатынас жоғары деңгейде әсер етеді. Орташа оқитын оқушыларда қарым-қатынас жоғары деңгейде көрініп, бірлескен іс-әрекет пен қарым-қатынас жақсы оқитын оқушыларға да әсерін тигізеді. В. А. Кольцованың айтуынша, қатынастың әсері даралық ерекшеліктерге, нақтырақ айтсақ, жаңа ұғымды игеруге дайындыққа, тапсырмаға көңіл бөлуге, интеллект деңгейінің белсенділігіне тәуелді болады.

Бірлескен іс-әрекет пен қарым-қатынас мәселесі жалпы психологияда аса маңызды мәселенің бірі болып саналады.

Соңғы жылдарда қарым-қатынас болмысы мен формалары теориялық және қолданбалы аспектілерде белсенді зерттелуде. Қарым-қатынасты зерттеуде мына нәрселерге сүйенеміз:

– біріншіден, қарым-қатынас іс-әрекеттің ерекше типі – коммуникациялық іс-әрекет;

– екіншіден, қарым-қатынас кез-келген іс-әрекеттің іске асырылу шарты;

– үшіншіден, қарым-қатынас арнайы берілген іс-әрекеттің нәтижесі.

Қарым-қатынас – бұл белгілі бір өзара қатынас қалыптастыру мақсатындағы – мазмұны мен идеялармен, қызығулармен, көзқарастармен, көңіл-күйлермен және т.б. өзара әрекеттермен дамиды.

Б. Г. Ананьевтің, А. Н. Леонтьевтің, Д. Б. Элькониннің және бірқатар басқа зерттеушілердің еңбектерінде көрсетілгендей, онтогенездегі тұлға қалыптасу кезеңдерінің ауысуында бірінші орынға іс-әрекеттің екі жақты қырында байқалатын іс-әрекет қозғалысымен анықталынады. Бұл қатынастың заттық – практикалық дамуында көрінеді [3].

Ал, өзара қарым-қатынастың дамуы нәрестелік кезеңде, мектепке дейінгі және жеткіншектік жаста жетекші іс-әрекет ретінде көрінеді.

Тұлға дамуының әр түрлі кезеңінде олардың өз ерекшеліктері бар:

– нәрестелік кезеңде – бұл болашақ тұлғаның негіздерін қалыптастыру үшін оптималды және бала белсенділігінің басқа түрлерінің тиімді дамуына жақсы әсер ететін, шарттарды жасайтын тікелей- эмоционалды қарым-қатынаста болады;

– мектепке дейінгі кезеңде – бұл бала адамдар арасындағы қатынастарды бейнелейтін, оларды меңгертетін, ойындық іс-әрекетте болады;

– жеткіншек жаста өзара қарым-қатынас өлшемдерін ары қарай меңгеру жүреді, оларға мектепке дейінгі кезеңмен салыстырғанда біршама жоғары деңгейде бағытталу пайда болады.

Жеткіншек кезең үшін оның іс-әрекетінің нақты типін анықтау мәселесінде екі көзқарас пайда болады;

– қарым-қатынас іс-әрекеттің жетекші түрін алады және тұлғалық сипатқа ие; қарым-қатынастың пәні ретінде басқа адам мен жолдастық – құрдастық орында, ал мазмұны жағынан онымен тұлғалық қатынас құрады және оны дамытады;

– жеткіншек іс-әрекетінің негізгі түрі ретінде, процесс барысында жолдастарымен, үлкендермен мен өзара қатынастың түрлі формаларын ары қарай меңгере жүретін және қарым-қатынастың «жеткіншекті қоғам мен қарым-қатынасқа түсіру сияқты» жаңа формалары алынатын, қоғамдық пайдалы іс-әрекет шығады.

Дарынды балалардың мәселелері қазіргі таңда көптеген педагог пен психологтардың көңілін алаңдатуда. Көптеген жағдайда зерттеушілер мен практиктер диагностикалық мәселелермен айналысуда: дарынды балаларды қалай анықтауға болады, сонымен қатар творчестволық дарындылықты, жалпы балалардың дарындылығын дамыту мәселелері және т.б.

Дарынды балалармен жұмыста ең негізгісі мәселелерді анықтап алу керек, дарынды балалармен неліктен жұмыстар жүргізуіміз керек, міне осы сұрақтан жұмысты бастауымыз керек [2].

Кейбір мектептерде дарынды балалармен жұмыс барысында, дарынды балалардың мотивациясын көтеруде танымда қалыптастырады. Бұл әрине түсінікті, өйткені дарындылық танымдық мотивацияның тұлғаның мінезіндегідей құралатын жоғары, тұрақты тиімді дамуы мүмкін емес.

Дарынды балаларда оқу мотивациясы төмен (оларда негізгі творчестволық жақсы дамыған). Қазіргі таңда дарынды оқушылармен жұмыста танымдық іс-әрекеттің интенсификациясы әдістері қолданылады. Бұл дарынды балаларға өте пайдалы, бірақ дарынды балалармен жұмыста бұл негізгі болып табылмайды. Дарынды балалардың оқуында тиімді әдістері механикалық түрде сыныптан секіру болып табылады. Сонымен дарынды балалармен жұмыстың ең негізгісі не? Бұл сұраққа жауап беру үшін дарынды балалардың және жеткіншектердің ерекшеліктерінің дамуы мәселелері арқылы, басқа

жағынан келгенде, дарынды балалардың оқу мәселері және олармен жұмыста негізгі мақсаттары арқылы жұмыс істеу керек. Дарынды балалардың мәселесі жайлы айтқанда, олардың кәсібилігін жүзеге асыру деңгейі мәселесіне көңіл бөлуіміз керек.

Көптеген зерттеушілер және практиктер көрсеткендей, басқа қабілеттер немесе жас жеткіншектің, аса дарынды балалардың жетістіктері олардың ақыл-ой даму деңгейіне қарай болжауға болмайды.

Дарынды балалардың негізгі мәселесі болып – өзін реттеу дағдылары болып табылады. Дарынды балалар ерте жастан білімді жинау және қайта өңдеуге бағытталады. Олар бұл құштарлықтарымен мектепте бөліседі, сонымен қатар, тәжірибені беру бағытында да. Дарынды балалардың терең, тұрақты, білімді игеру сапалық қабілеттері, мектепте қуанарлықтай қатынасы арқылы жүзеге асады. Дәстүрлі емес қатынасты көрсеткенде бірегей шешімдерді тапқанда, басқа да себептермен байланысты дарынды балалар көптеген қиыншылықтарды кездестіреді.

Психологтардың ойы бойынша дарынды балалардың ақыл-ойының жоғары деңгейі олардың творчестволық мүмкіндіктеріне сирек сәйкес келеді, бұл олардың кәсіби өзін жүзеге асыру қиыншылықтарына әкеліп соқтырады. Сонымен аса дарынды балалардың екінші мәселесі – креативтілік болып табылады. Құрдастарымен қарым-қатынас мәселесінде аса дарынды балалардың тұлғалық дамуында көптеген қиындықтар кездеседі.

Дарынды балалардың көпшілігінде шынайы сезімдерінің бұзылуы, әлеуметтік рефлексияның болмауы және жалпы социумда және мектептегі нақты жағдайда мінез-құлықтарының дағдыларын байқауға болады.

Жалпы баланың дарындылық көрінісі, әлеуметтік дезадаптациясы жайлы айта кеткен жөн, олар оқитын ұжымның әлеуметтік нормалар мен талаптарына көңіл бөлу жеткіліксіз жағдайда болып келеді. Осыған байланысты, осындай балалармен жұмыс істеу тәжірибелерде көрсеткендей, дарынды балаларға қарағанда жақсы жағдайлар бола келе, олардың дамуындағы сәтсіздіктер, тәрбиелік қауіпті зонада болып келеді.

Дарынды балалармен жұмыстың мақсаты, олардың творчестволық іс-әрекеттегі жоғары мүмкіндіктері үлкейгендегі қажеттілік пен қабілеттерін жүзеге асырылуынан қалыптасады. Осы мәселе аса дарындылармен жұмыс барысында негізгі болып табылады. Дарынды балалармен жұмыс істеу барысында олардың

тікелей және жалпы спецификалық қабілеттерін ескере келе, ерекше тәсілдерді қажеттілігіне әкеліп соқтырады. Дарынды балалардың қиын жағдайында «психологиялық иммунитеттің» жоғарлатуын қамтамасыз ететі, ерекше психологиялық-педагогикалық тәсілдердің дәлелдеу міндеттерін тудырады. Осыған байланысты тәсіл негізгі, фонды болуы мүмкін. Осы әдіс-тәсілді өңдеуде дарынды балалардың дамуының спецификалық жағдайынан қарастырамыз: жоғары комфортты, бұзылған дискомфорт [5].

Бір жағынан, жоғары деңгейдегі комфорт. Ерте кезеңде және мектепті аяқтағанда дарынды балаларда таным және оқу процесінде қиыншылықтар кездеспейді. Сонымен, ата-аналар дарынды балалармен таңдана, қуана келе, әлеуметтік және тұрмыстық қиыншылықтардан кетуге рұқсат береді (ата-аналардың гипоопека салдарынан).

Бір жағынан, бұзылған дискомфорт. Жалпы ұжыммен және құрбыларымен өзара әрекеттері: қарым-қатынас қиыншылықтары; оқудың жеңілдігі, өзінің эмоционалды ерекшеліктерінің мәселелері.

Дарынды баланың жұмыстарының міндеттеріне келе, олардың тұлғалық және танымдық ерекшеліктері дамытылған дискомфортты әдістерін қарастыруға болады.

Дамытылған дискомфортты әдісінде уақытша сәтсіздіктері жеңу және қиын жағдайда белсенді әрекеттер дағдыларын және оқушының қабілеттерін қалыптастыру болып табылады. Дамытылған дискомфорт жағдайында сәтсіздіктер жағымсыз эмоциялар – үрей, қорқыныш арқылы жүзеге асады. Бұл әдістің мақсаты дарынды оқушылардың осы жағдаймен күресуге үйретеді. Осы әдістер арқылы дамыған кризис, оқушы жоғары деңгейдегі үрейде, паникада өзінің жағдайын белсенділікке ауыстыруы, өзгерістегі кезеңде тудырады, бұл біріншіден, ал екіншіден қажетті нәтижеге жету үшін белсенді әрекеттерді қолданады. Дамытылған кризис жағдайында сәтті болған, дискомфортты жағдайдан шығу тәжірибенің жинақталуы болады және қиын жағдайда әрекеттің сәйкес дағдылары шығарылады. Бұл кризистер ситуативті, жекеленген түрде болып келеді. (ситуативті кризис), барлық өмірге байланысты жағдайларда сирек болып келеді (виталді кризис).

Үйлесімсіз даму типіндегі дарынды баланың тұлғалық ерекшеліктерін түсіну үшін, оның тұлғасының қалыптасуын белгілі бір дәрежеде ықпал ететін құрбыларымен, ересектермен қарым-қатынасына талдау жасаудың маңызы зор. Дамудың біркелкі болмауынан интеллектуалдық және көркем-эстетикалық мүмкіндіктері өте жоғары балалардың бірқатарында жеткілікті

қалыптасқан әлеуметтік мінез-құлық дағдылары болмайды да, қарым-қатынаста проблемалар туындайды. Көп жағдайда ерекше дарынды балалардың жүріс-тұрысында, мінез-құлқында оғаштау қылықтар кездеседі, бұл сыныптастарының қабылдамауына, мазақ қылуына әкеп соғады.

Арнайы мектептерде дарынды баланың интеллектуалдық қабілеті сәйкесінше бағаланып, құрбыларымен қарым-қатынасы анағұрлым жақсы жағдайда болады.

Әлеуметтік байланыс – дарынды балалардың үшінші мәселесі болып табылады. Қорыта келе, бұл балалардың негізгі мәселесі кәсіби өзін анықтау қиыншылықтары – қабілеттерді мамандандыру болып табылады. Сонымен, осы оқушылардың көпшілігі тұлғалық және кәсіби жағдайда қиыншылықтары кездестіреді; өзін-өзектендірілуде объективті тиімді және субъективті жеткілікті процесінде кедергі болып келеді, бұл тұлғалық мәселелер және психосоматикалық аурулар тудыруы мүмкін. Осы оқушылардың кейбіреулері ғана оларға жүктелген сенімдерді жүзеге асырады, творчестволық кәсіби іс-әрекетте өздерін жеткілікті дәрежеде жүзеге асырады. Осыдан, дарынды балаларда, олардың болашағы – өткенде деген сөздер осыдан шыққан [6].

Дарынды баланы анықтау жұмысын ұйымдастырудың маңызды шарты, оның моделін жасап шығару, бұл өзіне теориялық, ұйымдастырушылық, әдістемелік деңгейлерді ендіреді. Сонымен, дарынды балаларды анықтау мәселесі күрделі және ол арнайы жоғары мамандырылған қызметкерлерді және арнайы бағдарламаларды талап етеді. Алайда, бұл дарынды балалармен жұмыстағы қажетті кезең болып табылады. Дарынды балалар және жас жеткіншекті анықтау мәселесі баланың интеллектуалдық және тұлғалық өсуін ұйымдастыру мәселесін құру ретінде білім беру мекемелерінде қарастырылу керек, бұл дарындылық белгісі бар баланың санын көбейту және өзін-өзі дамыту мен одан әрі өсуіне жағдай жасау үшін өте қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дәкәрім М. Д. «Жаңа ғасырдың білімді жастарын тәрбиелеу». Білім берудегі менеджмент, № 4, 1998ж.

2 Кулемзина А. В. Детская одаренность: психолого-педагогическое исследование. Томск. 1999г.

3 Кожяхметова К. Воспитательные системы школ Казахстана на современном этапе: опыт и перспективы. Воспитание школьника, № 1, 2003ж.

4 Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің сынып жетекшісі туралы Ережесі. № 04-4-6/1016, 17 мамыр 2001ж.

5 Лейтес Н. С. Возрастные способности одаренных детей. М.:Педагогика, 1989г.

6 Сырымов І. З. Мектептің тәрбие үрдісіндегі ынтымақтастық педагогикасы және жеке тұлғаға бағытталған тәсіл. Тараз. 2003ж.

7 Савенков А. И. Детская одаренность и цели домашнего воспитания, Одаренный ребенок, № 1, 2002г.

«РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ»

ЛАППО Н.

студент, группа Э-21,

Павлодарской высшей колледж управления, г. Павлодар

ФЕДОРОВА К.

студент, группа П-22,

Павлодарской высшей колледж управления, г. Павлодар

КРАВЦОВ А.

студент группа П-22,

Павлодарской высшей колледж управления, г. Павлодар

ШАМСУТДИНОВА В. Ю.

педагог-психолог,

Павлодарской высшей колледж управления, г. Павлодар

В современном обществе популярность социальных сетей не вызывает сомнений. На сайте <http://www.marketingcenter.kz/2018/0101-opros-soc-seti.html> приведены данные социологического опроса проведенного Институтом маркетинговых и социологических исследований Elim. Опрос проводился 1 января 2018 года. В данном исследовании приняли участие 500 экономически активных жителей Казахстана, в возрасте от 18 до 60 лет. Ядро аудитории – два возрастных сегмента от 21 до 25 и от 26 до 30 почти половина опрошенных. Почти все – 90,8 % – это казахстанцы в возрасте от 21 до 45 лет.

Респондентам был задан вопрос: Какими социальными сетями вы пользуетесь больше всего?

Какими соцсетями вы пользуетесь больше всего?

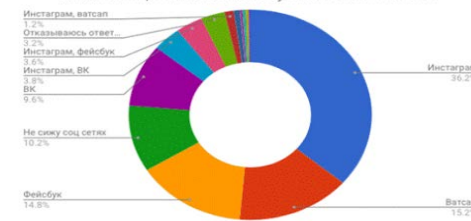

Рисунок 1

Самым популярным стал Инстаграм. Им пользуются 36,2 % казахстанцев. На 2-м месте мессенджер Ватсап. И на 3-м – Фейсбук. 10 % казахстанцев ответили, что не пользуются соцсетями.

Казахстанцы активно пользуются несколькими сетями одновременно. Например, Инстаграм и Вацап; или Инстаграм и Фейсбук.

В то же время сложность инфраструктуры современных сетей и сетевых процессов Интернета, возможность анонимной деятельности в социальных сетях, недостаточно эффективное правовое регулирование внутрисетевых отношений привели к незащищенности детей от противоправного контента в социальных сетях. Проблема наличия большого объема противоправного контента в социальных сетях и его влияния на несовершеннолетних пользователей неоднократно становилась предметом исследований.

Мы думаем, каждый современный человек хоть раз задумывался о том, что же несет в себе интернет. Есть ли от него польза? Какой вред он способен причинить? Что такое интернет? Можно ли говорить о том, что именно интернет ресурсы являются причиной возросшего количества суицидальной активности среди несовершеннолетнего населения?

Ответить на этот вопрос однозначно не возможно. Интернет в одинаковой мере является как добром, так и злом. Возможно все зависит от того насколько правильно им пользоваться. Возникает следующий вопрос, как правильно необходимо пользоваться интернетом? Есть ли руководство пользования? Можно ли защитить подрастающее поколение от его негативного влияния? Вопросов много.

Когда появился автомобиль, следом появились и автошколы. Для изучения английского языка есть языковые курсы, целые школы, репетиторы. Там вас научат произносить правильно слова, объяснят

в какой ситуации используется, то или иное слово. Проверяют ваш словарный запас. Обучат правильному написанию слов.

Но когда речь заходит о компьютере или интернете тут ничего даже близкого похожего нет. Подождите, а как же уроки информатики в школе? Да такой предмет есть в школьной программе. Там тебе расскажут, что такое компьютер, как им пользоваться, о наличие интернета. Но использование ПРАВИЛЬНОЕ интернетом нет в школьной программе. К сожалению.

Проблема огромного потока информации на не совсем окрепшую психику наших детей на современном этапе стоит очень остро. Ведь большую часть времени на просторах интернета проводят не только дети, подростки, но и взрослые.

Своего рода болезнь современного общества – это гаджеты и интернет. Заходя в общественный транспорт приходится часто видеть как взрослых, так и детей в сотовых телефонах, планшетах с наушниками. Либо играют, либо общаются в мессенджерах.

Рисунок 2

Задуматься о пользе и вредности интернета нас всех заставила печально известная игра «синий кит». О ней много писали и много говорили. Ее боялись. И возможно сейчас еще найдутся родители подростков, которые с ужасом вспоминают ту злополучную игру. Но именно благодаря этой страшной игре взрослое поколение смогло разглядеть проблему безнадзорного и бездумного использования социальных сетей подростками.

После появления данной игры общественное мнение разделилось на несколько лагерей.

Первые утверждали, что интернет – это вселенское зло. И его необходимо, как можно скорее закрыть, запретить, ликвидировать. Отобрать сотовые телефоны, планшеты, ноутбуки и персональные компьютеры. Что все зло от туда и точка.

Другие были уверены в том, что этим детям от безделья заняться нечем. Вот и страдают ерундой. Надо нагрузить детей обязанностями и работой и вопрос подросткового суицида решен. Не будет свободного времени, не будет и интернета, телефона, планшета, компьютера. И как следствие не будет проблемы.

Третьи говорили о том, что на дворе 21 век. И необходимо детей

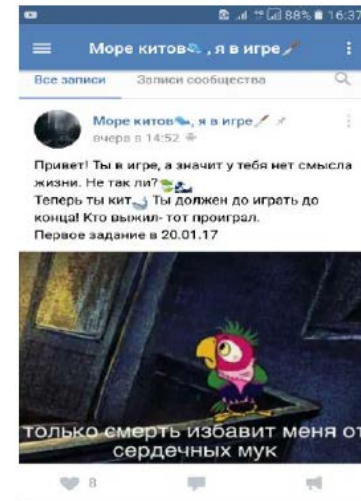

Рисунок 3

Интернет? С точки зрения обычного пользователя, Интернет – это средство обмена информацией. С технической точки зрения – это миллиарды компьютеров по всему миру связанные между собой проводами в единую Сеть. Провода соединяют континенты, миллиарды пользователей в одно целое. Интернет – это колоссальное хранилище знаний, средство обмена личным опытом и свободное СМИ.

К сожалению, подростки стали применять возможности интернета для поиска страшных суицидальных групп.

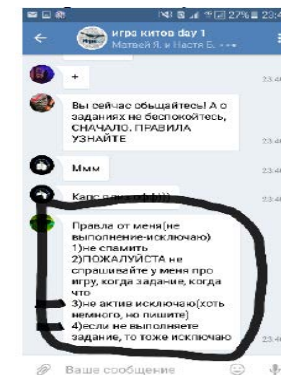

Рисунок 4

Одна группа существовала с 1991 года. Сейчас ее заблокировали, но еще в 2008 году она была доступна для поиска. В этом сообществе подробно и с картинками объясняли как можно быстро и относительно безболезненно уйти из жизни. Какой способ лучше использовать. Какую верёвку лучше взять для того чтобы повеситься. Какой температура воды должна быть в ванне и так далее. «Полезных» советов там было огромное множество. Эту группу закрыли. Но на ее место пришли следующие. Одной из

таких групп стала игра «Море китов», «Синий кит», «Тихий дом». На самом деле названий у нее было много. Существовала эта «игра» в социальной сети ВКонтакте (подростки называют ее ВК). На просторах этой социальной сети существует огромное множество разных подобных групп и без этой игры. Но хотелось бы подробно рассказать именно о игре «Синий кит» по тому как только этой игре удалось наделать столько шума и привлечь внимание к проблемам существования подобных групп. По версии СМИ суть игры проста, а финал – страшен. Ты выполняешь задания и в конце ты умираешь. Как правило, первое задание – нацарапать на руке синего кита, написать кровью слово «Кит» и сбросить фото. Последнее – умереть.

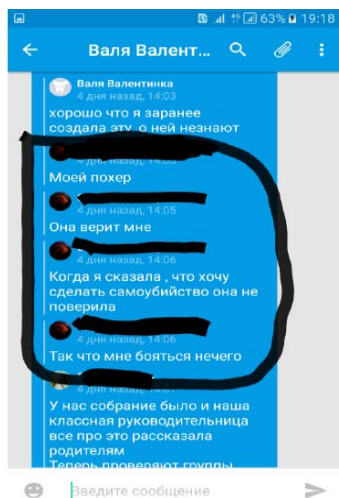

Рисунок 5

Причем «ведущие» шантажируют участников тем, что вычислили их IP-адреса и если самоубийство не случится – для их близких наступит смерть. Это ужасная игра, где в основе подростки делают задания сроком в 50 дней. С каждым днем задания все больше носят суицидальный характер. Был случай, когда задание на порез вен было на 4 дне. Это означает, что наставникам чисто все равно на жизни людей. Характерная особенность таких групп – наличие в названии слов «Киты плывут вверх», «Разбуди меня в 4.20», f57, f58, «Тихий дом», «Рина», «Ня.пока», «Море китов», «50 дней до моего...». Недавно

появилось и еще одно название «Синий кит». Отсылали к этим группам и отличительные хештеги: «домкитов», «млечныйпуть», «150езд», «ff33», «d28», «хочу в игру» и другие фразы, картинки с изображением китов. Надо сказать, что администраторы социальных страниц пытались удалять подобного рода паблики, однако странички с «выброшенными на берег китами» методом клонирования появлялись снова и снова, но уже с другим адресом.

В реале игра выглядела немного иначе. Не «игра» искала подростка, а подросток искал игру. Для того, чтобы попасть в игру необходимо было выставить один из приведенных выше хештегов.

Потом найти одну из групп с названием «Синий кит», «море китов» и т.д. после выполнить ряд проверочных заданий. И только после этого админ группы принимал решение о принятии новичка.

Наш психолог Валентина Юрьевна под видом подростка приняла участие в одной из таких игр.

Для того чтобы лучше разобрать в структуре и понять как можно обезопасить детей от нее. Структура игры проста. В беседе было два администратора, которые давали задание, проверяли выполнение заданий и правил. Правило несколько:

- 1 быть постоянно в беседе (а не как писали СМИ в 4.20),
- 2 выполнять задания.

Наказанием за нарушение правил было одно ИСКЛЮЧЕНИЕ из игры (не угроза расправы, не вычисление IP и преследование родственников). Спать ложились как правило в 4.20 утром игра возобновлялась. Для выполнения задания давались сутки.

Далее в игре присутствовали люди-массовка. Те, что создавали определенное настроение и поддерживали интерес к игре. Плюс блокировали неудобные вопросы. Таких людей в игре насчитывалось 5–6.

В первый день игры в беседе было 146 человек. Далее из игры свободно вышли около 100. Никто их не преследовал и не вычислял. Возраст оставшихся в игре людей был разным от 15 до 26 лет. И, к сожалению, у каждого оставшегося в игре подростка уже были попытки суицида. Тех, что заходили в игру ради любопытства было много. Но они совершенно свободно выходили из нее.

Суть беседы состояла в том, что там подростки могли спокойно (не боясь осуждения со стороны других людей) говорить о своих трудностях. О том, что хотелось бы уйти из жизни. Обсуждали причины, толкнувшие их искать игру и совершить попытки. В некоторых случаях пытались отговаривать друг друга от совершения столь страшного поступка. Обменивались грустными песнями и картинками.

Администраторы игры неоднократно спрашивали, понимают ли присутствующие всю серьёзность происходящего и действительно ли готовы к последствиям. Но это нисколько не смущало присутствующих. На вопрос о том, почему решили играть большинство ответили, что из-за недопонимания между родственниками. От одиночества и обиды.

Изначально игра не носила смертельного уклона. Филип Елисеев придумал игру «тихий дом» и в ней действительно говорилось о

смерти, но виртуальной. То есть в конце игры необходимо было выйти из социальных сетей на месяц. Поставив грустный статус и картинку с намеком. Первый этап игры прошел в декабре 2016 года. 120 подростков вышли из социальных сетей. Именно те акаунты, что были в рассылке. Они и совершили виртуальную смерть. Когда же эта информация дошла до СМИ, вот тут и начался настоящий ужас. Все стали трактовать именно как реальную смерть. Пошли спам рассылки по всем мессенджерам. Особенно в ватсап. Люди стали бояться и приписывать этой игре кучу смертей.

По официальным данным за 2017 год было совершено 21 попытка суицида и 8 завершенных случаев. Из них по причине ссоры с родственниками - 10 случаев (1 завершенный), нежелание сидеть с младшими братьями(сестрами) – 2 (1 завершенный), неразделённая любовь – 6 (1 завершенный).

Из приведенных данных можно сделать вывод, официально подтвержденных случаев гибели подростков из-за игры «Синий кит» нет.

После игры появились новые вопросы:

Что могло спровоцировать интерес подростка к подобной игре?

Могла ли она спровоцировать появление суицидальных мыслей или действий?

При ответе на первый вопрос, очевидно, что интерес к данной игре спровоцировали СМИ. Для подростка все запретное вызывает интерес. Плюс желание проверить свои силы. А так же внутри личностные трудности подростка. В игру шли дети, имеющие уже опыт суицидальных действий, имеющие проблемы во взаимоотношениях в родителями и окружающими людьми.

Игра является скорее следствием, а не причиной появления суицидальных мыслей. Поэтому мы считаем, что однозначный ответ на второй вопрос скорее нет, чем да. Хотя задумать об этой проблеме она однозначно заставила. Благодаря такому резонансу были заблокированы огромное множество подобных групп. Но мы должны с вами понимать, что при блокировке одной группы на ее место приходят как минимум 3 новые. И необходимо искоренять причину. Тогда интерес к подобного рода группам будет снижен.

Подводя итоги нашей работы мы разработали несколько очень важных рекомендаций. Надеемся, что благодаря станет возможным не отбирать гаджет, а научить правильно, пользоваться ими.

РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ РОДИТЕЛЕЙ ПО БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ 13–17 лет, что посоветовать в этом возрасте?

Создайте список домашних правил для использования интернет ресурсами. Совместно с ребенком. Укажите список запрещенных сайтов («черный список»), объясните подростку почему вы считаете их вредными. Выслушайте его точку зрения.

Обговорите время пребывания ребенка за компьютером. Требуйте соблюдения режима.

Обсудите как нужно вести себя в интернете (в том числе в чатах);

Не забывайте беседовать с детьми об их друзьях в Интернет, о том, чем они заняты таким образом, будто речь идет о друзьях в реальной жизни. Спрашивайте о людях, с которыми дети общаются посредством служб мгновенного обмена сообщениями, чтобы убедиться, что эти люди им знакомы;

Необходимо знать, какими чатами пользуются ваши дети. Поощряйте использование моделируемых чатов и настаивайте, чтобы дети не общались в приватном режиме;

Настаивайте на том, чтобы дети никогда не встречались лично с друзьями из Интернет; или в вашем присутствии.

Приучите детей никогда не выдавать личную информацию средствами электронной почты, чатов, систем мгновенного обмена сообщениями, регистрационных форм, личных профилей и при регистрации на конкурсы в Интернет;

Приучите вашего ребенка сообщать вам о любых угрозах или тревогах, связанных с Интернет. Оставайтесь спокойными и напомните детям, что они в безопасности, если сами рассказали вам, если сами рассказали вам о своих угрозах или тревогах. Похвалите их и посоветуйте подойти еще раз в подобных случаях;

Расскажите детям о порнографии в Интернет;

Помогите им защититься от спама. Научите подростков не выдавать в Интернет своего реального электронного адреса, не отвечать на нежелательные письма и использовать специальные почтовые фильтры;

Приучите себя знакомиться с сайтами, которые посещают подростки;

Объясните детям, что ни в коем случае нельзя использовать Сеть для хулиганства, распространения сплетен или угроз другим людям;

Установите положительный эмоциональный контакт с ребенком, расположите его к разговору о том, что случилось. Расскажите о своей обеспокоенности тем, что с ним происходит. Ребенок должен Вам доверять и знать, что Вы хотите разобраться в ситуации и помочь ему, а не наказать.

Но самая главная и самая полезная рекомендация на наш взгляд проста – любите своего ребенка и проводите с ним как можно больше времени. Тогда вашему ребёнку будут просто не интересны такие игры. Будьте ему другом.

ЛИТЕРАТУРА

Книги, учебники:

1 Клиническая психология Г.В.Старшенбаум «Суицидология и кризисная терапия»

2 «Антология суицидологии» под редакцией Джона Т.Молсбергера «Психология» Р.С. Немов

Электронный ресурс:

1 «К вопросу о роли средств массовой информации в противодействие пропаганды суицида в социальных сетях» А.П. Суходолов, А.М. Бычкова сайт k-voprosu-o-rol-i-sredstv-massovoy-informatsii-v-protivodeystvii-propagande-suitsida-v-sotsialnyh-setyah

2 УДК 070.11 DOI 10.17150/2308-6203.2016.5(4).588-606 Суходолов Александр Петрович, Бычкова Анна Михайловна «Освещение суицидальной тематики в средствах массовой информации в свете правовых ограничений и социальной значимости проблемы» сайт osveschenie-suitsidalnoy-tematiki-v-sredstvah-massovoy-informatsii-v-svete-pravovyh-ogranicheniy-i-sotsialnoy-znachimosti-problemy

3 Социологический опрос в Казахстане: «эффективность рекламы и популярные соцсети в РК» Сайт <http://www.marketingcenter.kz/2018/0101-o:pros-soc-seti.html> приведены данные социологического опроса проведенного Институтом маркетинговых и социологических исследований Elim.

4 «Рекомендации для родителей по безопасности в интернет» Сайт https://chopsarmat.ru/articles/rekomendatsii_dlya_roditeley_po_bezopasnosti_detey_v_seti_internet.html

5 Возрастная психология Сайт https://spravochnick.ru/psihologiya/sistema_psihologicheskikh_nauk/vozrastnaya_psihologiya/

6 Психология развития – Википедия ru.wikipedia.org

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В КОЛЛЕКТИВНОЙ РАБОТЕ

ТАЙШЫКОВ М. Н.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АЛЬКЕЕВ М. А.

ассоц. профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В современных условиях среди факторов, которые влияют на эффективность совместной работы трудового коллектива, важное место занимает социально-психологический климат.

Актуальность данной проблемы в наше время трактуется возросшими требованиями к уровню психологического вхождения работника в его трудовую деятельность и усложнением психологической жизнедеятельности человека постоянным ростом их личностных требований.

По мнению некоторых специалистов, в ряду причин, способствующих продуктивному процессу работы, благоприятный климат в коллективе занимает первое место по степени значимости. Социально-психологический климат обуславливает необходимость создания благоприятной атмосферы в коллективе с целью создания условий для полной реализации работниками своих умений. Важно так же отметить, что различные организации предъявляют свои требования к системе управления персоналом, в зависимости от своей сферы. Важнейшее условие эффективного функционирования любой организации – создание комплексного подхода к системе управления коллективом, которая исходит из необходимости объединения функциональных составляющих этой системы по различным направлениям, в том числе и социально-психологическому.

Под социально-психологическим климатом принято понимать целостное состояние персонала, относительно устойчивый для него эмоциональный настрой, который отражает реальную ситуацию трудовой деятельности (характер, условия, организация труда) и характер межличностных связей коллектива. Особенность его состоит в том, что он представляет собой интегральную и динамическую характеристику психических состояний всех работников коллектива. Сложившиеся в коллективе отношения, выступая в качестве объективных условий трудового взаимодействия и коммуникации, требуют от человека вполне определенного стиля поведения. Эмоции одного участника группы определенным образом мотивируют поведение других членов, направляя их не только на осуществление

целей работы, но и на устранение психического состояния, которая возникает в ситуации реальной или предполагаемой невозможности удовлетворения тех или иных потребностей.

В основном степень существования того или иного социально-психологического климата зависит от начальника, так как именно он делает подбор в пользу определённого стиля управления. Из этого следует, что роль руководителя в создании оптимальной трудовой атмосферы решающая. Для повышения работоспособности персонала необходимо учитывать степень близости группы рабочего коллектива относительно его социальных и психологических характеристик. Выделяют три уровня подобной совместимости: психофизиологический, психологический и социально-психологический. Психофизиологический уровень отвечает за взаимосовместимость темпераментов и органов чувств работников. Так, например, холерик и флегматик не могут наладить общий темп работы, что может привести к напряженной обстановке в их отношениях и в выполнении совместной работы. Психологический уровень – это уровень совместимости характеров, форм поведения рабочих. Персоналу, где принято придерживаться общепринятых норм поведения, не подходит человек с отличающейся системой ценностей поведения – он лишь нарушит рабочую дисциплину. Социально-психологический уровень совместимости рабочего коллектива основан на соответствии социальных ролей и установок. Например, в коллективе не смогут гармонично работать люди с одинаково высокой жадностью властвования: согласованности в общей работе будет способствовать взаимодействие властолюбивого человека и человека, способного подчиняться. Результатом совместимости работников по всем трём уровням является сработанность, которая обеспечивает успешность работы коллектива при минимальных затратах.

Также в этой теме можно выделить особенности коммуникации. В основе атмосферы коллектива всегда лежат личностные особенности каждого из его членов. Важно наличие коммуникабельности, особенности их оценок, мнений, социального опыта. Например, трудности, которые испытывают в коммуникации некоторые члены группы, могут оказывать влияние на обстановку в коллективе в целом. По этой причине может возрастать напряженность, недоверие, возникать споры и конфликтные ситуации. Если же каждый из членов коллектива способен ясно и точно выражать свою точку зрения, должным образом владеет приемами конструктивной критики, обладает навыками активного

слушания, то это способствует созданию благоприятного психологического климата в группе.

Анализируя особенности психологической совместимости каждого из членов коллектива, необходимо учитывать такой фактор как тип коммуникативного поведения. Данная классификация впервые была разработана В. М. Шепелем и включает в себя следующие категории: коллективисты – общительные люди, которые всегда поддержат любое начинание. Если необходимо, они способны и проявить инициативу. Индивидуалисты – те сотрудники, которые предпочитают работать в одиночестве, а не взаимодействовать в команде. Они в значительно большей степени тяготеют к персональной ответственности. Претензионисты – как правило, таких сотрудников нередко называют тщеславными, обидчивыми, стремящимися находиться в центре внимания во время работы. И подобная характеристика не лишена оснований. Подражатели – люди, которые стремятся избежать осложнений, и для этого имитируют чужие поведенческие манеры. Приспособленцы – слабовольные члены коллектива, которые крайне редко проявляют инициативу и попадают под влияние окружающих. Изолированные – люди, которые избегают контактов. Нередко у них совершенно несносный характер.

Значительную роль в климате коллектива играет поведение самого руководителя. Руководителю следует обладать такими характеристиками как принципиальность (единство слова и дела), дисциплинированностью, ответственностью не только по отношению к делу, но и к персоналу, активностью в межличностных отношениях, а также отзывчивостью и общественной энергичностью (умением заражать своей энергией других). Упомянутые выше характеристики можно обобщить таким понятием как «организаторское чутьё». Недопустимыми компонентами поведения руководителя являются непоследовательность, эгоизм, неуважение интересов других, исключительный карьеризм, грубость по отношению к рабочим. Компетентный учредитель совместной деятельности выполняет в коллективе ряд функций. Во-первых, эта функция интеграции личностей через знакомства их с общей задачей, определение условий достижения целей, координированные действия в совместном деле. Во-вторых, эта коммуникативная функция, которая связана с установлением горизонтальных коммуникаций внутри коллектива и внешних вертикальных коммуникаций с организационными подразделениями, стоящим выше. В-третьих, эта функция обучения и воспитания сотрудников персонала.

Из этого следует что, создание благоприятного социально-психологического климата в трудовом коллективе – путь к максимально возможной эффективности совместной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Гелета И. В., Калининская Е. С. Управление персоналом и регулирование рынка труда организации// Экономика: теория и практика. 2007. № 1 (13). С. 54-58.

2 Гелета И. В., Коваленко А. В. Экономика и социология труда: учебное пособие. Краснодар: КубГУ. 2013. 224 с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

1 Андреева Г. М. Социальная психология. М.: Наука, 1994. Глава 12. Динамические процессы в малой группе. [Электронный ресурс]. URL: <http://psylib.org.ua/books/andrg01/txt12.htm#3> [дата обращения 21.02.2019].

2 Жданов О. И. Социально-психологический климат в коллективе. Центр дистанционного образования «Элитариум». [Электронный ресурс]. URL: http://www.elitarium.ru/2007/11/14/klimat_y_kollektive.html [дата обращения 21.02.2019].

3 Сайт кадрового консультационного центра «Персонал-Парк». Ключ к карьере. [Электронный ресурс]. URL: http://www.personal-park.ru/key_stat/ [дата обращения 21.02.2019].

1.3 БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар

1.3 Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ЖУРНАЛИСТИКАСЫ

ЕЛІКПАЕВ С. Т.

профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ТӨЛЕУТАЙ А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ баспасөзі өзінің көп жылғы тәжірибесінде басқа өнер салаларын насихаттап қана қойған жоқ, сонымен бірге жеке дара өмір сүре алатын қабілеттілігін, өзгелермен тең екендігін, шығармашылық әдіс-тәсілдерінің сан қырлы екендігін дәлелдеді. Журналистика қай уақытта болмасын білім мен таным көзі, әлемдік мәдениеттің озық үлгілерін тарататын тиімді құрал. Сондықтан оның ағартушылық міндетін де назардан тыс қалдыра алмаймыз. Қазақ даласында жаппай сауаттылыққа жол салған, ұлттық інжу-маржандарымызды насихаттап, келешек ұрпаққа жеткізген радио екендігін, ұлттық кадрлар мен зиялы қауымның өсуіне ықпал еткен күш болғандығын ұмытпаймыз. Қазір де оның ағартушылық міндеті шексіз, әсіресе орталықтан алыс елді мекендерге кітаптар, газет-журналдар уақтылы жетпейді, телехабарлар тарамайды. Көбіне, ойын-сауықтық хабарлар журналистика талаптарына толық жауап бере алмайды, сондықтан оның аралық сипатына назар аударамыз. Яғни, мұнда көпшілік мәдениет, шоу бизнес, эстрада мен әзіл-сықақ театрлары элементтері басым түсіп жатады. Оны жүргізушілерден журналистік қабілеттен гөрі, әртістік және коммуникабельділік талап етіледі. Міне, журналистиканың міндеттері сан қырлы екендігіне көз жеткіздік. Оның эстетикалық табиғаты да шексіз, шығармашылық мүмкіндіктері де мол. Бүгінгі жаһандық даму қоғамның бар саласын тек дамыған технологиямен ғана жүргізуді талап етеді. Дамыған технология ғана – қоғамдағы әр істің нәтижелі болуы мен алға жылжыуының кепілі. Әлемді біртұтас етіп жинақтап отырған жаһандық тұтасулар ақпараттық жүйе үшін тіпті де – ең бастысы. Себебі, ақпараттық неғұрлым ұтқырлығы мен жеделдігі, неғұрлым молдығы мен жан-жақтылығы жаһандық талаптардың негізгісі. Осы бағытта заманауи журналистиканың негізгі ақпарат

көзі болып отырған – Интернет технология қызметтері мен рөлі, орны туралы зерттеулерді жинақтай отырып, диплом жұмысында Интернет технологияның медиа-индустриядағы мәні ашылады.

Жаңа ақпараттық қоғам электронды журналистиканың аудиториясын да барынша өзгертті. Тыңдармандар мен көрермендерді біріктіретін Интернетке деген қоғам талғамы арта түсуде. Бұл Интернеттің пішіндік, мазмұндық, аудиториялық қамтылу жағынан да өзгерістерді талап етері сөзсіз. Осы бағытта Интернеттегі түрлі тақырыптар мен бірнеше саланы қамтитын бағдарламалардың орнына жүретін жаңа жанрлар шығып келеді. Көретін, тыңдайтын бағдарламалар, хабарлар, баспасөз өнімдері көбейген сайын бәсекелестік артады. Бұл өз кезегінде бәсекелестік арқылы сапаны жақсартады. Баспасөздің, оның ішінде газеттің әлеуметтік қоғамдық өмір саласындағы орнын, қызметтерін саралап берген ғалым-зерттеуші А. Байтұрсынов 1913 жылы «Қазақ» газетінің алғашқы санында: «Газет-жұртқа қызмет ететін нәрсе, олай болатын мәнісі жұрттың білімді, пікірлі, көргені көп көсемдері, оқығаны көп адамдарды газет арқылы халықтың алдына түсіп, жол көрсетіп, жөн сілтеп, басшылық айтып отырады», -деген болатын [1, 10]. Қазақ қоғамының барлық рухани, материалдық құндылықтарын көтеріп, ұлт санасын көтерген ақпараттық әлемнің тарихы әлі де болса терең зерттей түсуді қажет етеді. Қазақ мерзімді баспасөзінің Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңін қайта қарау – уақыт талабы. Төл баспасөзіміздің Алаш кезеңі еліміз тәуелсіздік алғанға дейін ғылыми тұрғыдан бір жақты ғана бағаланды. Әлі де терең қарастыратын тұстар мол. Бұның бірнеше тұстарын атауға болады.

1 Қазан төңкерісіне дейінгі қазақ мерзімді баспасөзі ұлттық мүддені көтеріп, елдің біртұтастығын мен шынайы бостандығы жолындағы бірден бір күрес құралына баспасөзде айналдыру қажеттігін ұқты. Бұл таптық мүддені қолдайтын кеңестік тоталитарлық жүйе идеологиясы қайшы келген еді. Сондықтан да ұлт зиялыларының елдік бағыттағы басылымдарға тарихи шындық тұрғысынан зерттеу жүргізуге тыйым салды. Баспасөздегі ұлттық мүддені көтерген зерттеушілер мен ғалымдарға түрлі тосқауылдар қойды. Ел таихындағы бұл бағыттағы зерттеушілер «ұлтшыл» деп айыпталып, қуғын-сүргінге ұшырады.

2 Қазан төңкерісіне дейінгі газет-журналдардың толыққанды зерттеу жасау мүмкіндігі болмауының келесі бір себебі – қазақ жазуының ғасыр басында бірнеше рет өзгеруі де себеп болды. Ұлт әліпбиі (графикасы) арабшадан латыншаға (1929), одан кириллица

жазуына (1940) көшірілді. Бұл – тарихи құнды мұраттарды ұлт игілігіне жаратуда үлкен кедергілердің бірі. Әліпбидің ауысуы кейінгі ұрпақ үшін мұрағат материалдарын түпнұсқалық негізде оқуға қиындық келтіріп отыр.

3 Ұлттың құнды рухани мұрасы болып табылатын Алаш баспасөзінің материалдары мұрағаттарда әлі де көпшілігі ашыла қойған жоқ. Халықтың асыл мұралары кеңес елінің әр қиырынан толық жинала қоймағаны белгілі. Алғашқы қазақ мерзімді баспасөзі туралы мәселе көтерген ұлт қайраткерлері М. Дулатов, С. Сәдуақасов, М. Әуезовтер екені анық. М. Дулатов «Еңбеші қазақ» газетіне жариялаған «Баспасөзіміз не күйде» атты мақаласында Қазақстанда шығатын газет-журналдардың арасынан жастардың «Өртең» газетін атап, жалпы баспасөзді дамытудың әдіс-амалдарын көтереді. С. Сәдуақасов өзінің ғылыми-публицистикалық «Жастарға жаңа жол» деп аталатын еңбегінде Қазан төңкерісіне дейін жастардың «Бірлік» ұйымының «Балапан» жазба журналын шығарғандығы жөнінде мәліметтер келтіреді. Баспасөздің рөлін арттыру үшін РК(б)П Қазақ өлкелік комитетінің секретариаты мен ұйымдастыру бюросы 1925 жылы наурыз және қазан айларында, 1926 жылы 2 сәуірде «Жетекші қазақ баспасөзі» деп аталатын қаулы сегіз қабылдайды. Осы қаулыларды негізге ала отырып, партия органдары баспасөзге басшылық жасап, газет, журнал редакцияларына партияның саясатын насихаттауға қабілетті қоғам қайраткерлерін тартты. 1926 жылы 10 мамырда өлкелік партия комитетінің жаңадан құрылған баспасөз бөлімінің меңгерушісі болып Т. Рысқұлов тағайындалады. Қазақстанда баспасөз саласын дамыту жайында бірқатар мақалалар жазып, жастар баспасөзін дамыту мәселелерін жан-жақты талқылады. Қазақ халқы тарихының кейбір мәселелерінің баспасөзде көтерілуі, халықты білімге, өнерге баулып, олардың рухани дүниесінің өсуіне ұлт зиялылары, ағартушылар, ақын-жазушылар өз үлесін қосып отырған. С. Мұқановтың «Қазақ халқының мақтанышы» -атты мақаласында қазақ халқының өнер білімге жетудің, оны меңгерудің жолын сызған қазақ тарихында Шоқан, Абай, Ыбырайлардың еңбектері айтылады. Олардың кейінгіге қалдырған насихаттары оқу білім үйрену, жаңа заман жаршысы болу екендігін айтады. Біздің заманда өнерлі, білімді болам деген адамға, соған апаратын жол атаулының бәрі де жарқын, даңғыл екендігіне жар етіп, соын мақтан еткен жазушы С. Мұқанов халықты білімге, өнер шыңына өрлеудің жолын көрсетеді. Бұл қазақ баспасөзінің тарихында

насихат, үгіт, ақыл беру дәстүрінің үздік үлгісі болып қала береді. Қазақ баспасөзі ісіне байланысты деректерді Кеңес өкіметі Коммунистік партиясының съезд, пленум, конференциялары қаулы-қарарлары және баспасөз мәселелеріне қатысты құжаттар мен материалдарынан, статистикалық жинақтардан, баспасөз материалдары мен мұрағат құжаттарынан, ғылыми және саяси әдебиеттерден кездестіруге болады. 20-ғасырдың бас кезінен басталған қазақ баспасөзі 20-жылдардың басында өркен жайып дамыды. Қазақ баспасөз саласын дамытуға қазақ зиялылары А. Байтұрсынов, М. Сералин, М. Қаратаев, М. Әуезов, Н. Құлжанова, М. Дулатов, М. Қазанғапов, А. Асылбеков, Ш. Тоқжігітов, Т. Рысқұлов, Б. Майлин, Ж. Аймауытовтар және т.б. белсене қатысты. Қазақ баспасөзінің мәселелері «Қазақ», «Айқаптан» басталып, «Еңбекшіл қазақ», «Қазақ тілі» газеттері мен «Қызыл Қазақстан», «Шолпан» журналдарында және басқа мерзімді басылымдарға жарияланған мақалаларында айқын көтерілді. Мерзімді баспасөз тарихы ғалым С. М. Бабинцев пен А. Сексенбайұлының еңбектерінде қарастырылып, 20-ғасыр басындағы кезеңі әсіресе 20–30-жылдардағы мерзімді баспасөз, яғни қазақ және орыс тілдерінде шығып тұрған газеттер мен журналдар туралы құнды мәліметтерге талдау жасалды. Кеңес өкіметі 20-ғасыр басындағы қазақ мерзімді баспасөзінің көптеген басылымдарын жауып тастады. Ұлттық құндылықтарды көтеріп, халық тілегін жазған газет-журналдарға «ұлтшыл» айыбымен зерттеуден тыс қалды. «Қазақ», «Алаш», «Сарыарқа», «Ұран», «Бірлік туы», «Жас азамат» сияқты газет журналдарда жарық көрген А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Ә. Бөкейхан, М. Шоқай, Х. Досмұхамедұлы, М. Тынышбайұлы, Х. Ғаббасұлы, С. Қожанұлы, Н. Төреқұлұлы, Т. Шонанұлы т.б. еңбектерінде ұл қайраткерлерінің халық тілегі, ұлттық мүддені көтере жазған публицистикалық мақалалары зерттеуден тыс қалды. Тек тәуелсіздіктен кейін ғана ғылыми айналымға түсіп, өзінің тісті бағаларын алып та үлгерді. Төл баспасөзіміздің тарихын ежелгі тас ескерткіштердегі ақпарат үлгілерінен бастап, 19-ғасырдың екінші жартысына дейінге аралықтағы түрлері Кеңестік дәуір (1917–1990) мен 1991 жылдан басталатын тәуелсіздік жылдарына дейінгі қалыпта қоғаммен байланыста көп өзгешелік бар екені белгілі. Қазақ баспасөз тарихын зерттеу журналистикада да өріс алды. Бұл зерттеулердің басты кемшілігі қазақ баспасөзінің қалыптасуы мен дамуы таптық тұрғыдан қарастырылды. Баспасөз дамуы коммунистік идеологияны

дәріптеуіне қарай түсіндірілді. Қазақ баспасөзінің тарихын зерттеу 20-ғасырдың 40-жылдарындағы Қайыржан Бекхожиннің «Дала уәлаяты газеті – бірінші қазақ газеті» деген тақырыптағы кандидаттық диссертациясынан бастау алады. «50-жылдың басында қазақ баспасөзінің тарихын зерттеуде жаңа серпіліс пайда болды. 20 жж. жарық көрген кеңестік мерзімді басылымдар тарихын қарастырған Б. Кенжебаев пен Х. Бекхожиннің ғылыми еңбектері кітап болып басылып шықса, ғалым С. Н. Имашев Қазақстандағы жергілікті баспасөзді қалыптастыру мен нығайтудағы коммунистік партияның рөліне қатысты кандидаттық диссертация қорғап, жариялаған еңбектерінде 1917–1925 жылдар аралығында орыс, қазақ тілдерінде шыққан басылымдардың партияның ұсынған міндеттерін орындау барысы мен журналист кадрларын даярлаудағы бағыттарын ашып көрсетпекке талпыныс жасады. Алайда оның зерттеу еңбектерінде коммунистік партия идеологиясын дәріптеу, кеңестік-партия баспасөз тарихын марксизм-ленинизм еңбектері мен пленум шешімдеріне сүйене негіздеу, таптық-партиялық методологиялық көзқарас тұрғысында бағалау орын алды [2, 6]. Осы тұста идеология мәдениетпен астаса жүргізілді. Бұл мәдениеттің өзі идеология құралы екендігін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Субханбердина Ү., Дәуітов С., Сахов Қ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 – 560 б.

2 Мажитов С. Ф. Формирование исторического сознания в Республике Казахстан: реалии и перспективы // Современное состояние и перспективы развития исторической науки Казахстана и России: Сборник материалов Междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. С. Ф. Мажитова. – Алматы: Тарих тағылымы, 2008. – 424 с.

3 Ыдырысов А. Қазақстан коммунистік партиясын 1926–1932 жылдардағы республика партия-совет баспасөзін одан әрі дамыту жөніндегі қызметі: т.ғ.к. дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 1972. – 196 б; Ахметова Л.М. Қазақстан баспасөзінің әйелдерді социализмге жұмылдыруы. – Алматы, 1974. – 193 б.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКАНСКИМИ И РЕГИОНАЛЬНЫМИ ТЕЛЕКАНАЛАМИ

КАИРБЕКОВА С. Б.

студент, 4 курс, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

КАНАПЬЯНОВ К. Н.

к.ф.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Наше телевизионное пространство – это не только государственные каналы, но и областное телевидение. Сегодня большое внимание уделяется региональному телевидению, его программированию, проблематике, функционированию, развитию, влиянию на общественное мнение и культуру зрителей. Прежде всего, это связано с тем, что значение регионального телевидения возрастает с каждым днём.

Но существует ряд причин, тормозящих развитие и процветание регионального телевидения, судить о которых можно по «визитной карточке» любого телеканала – информационным программам. Именно в информационных программах региональных телекомпаний звучит голос местного руководства и тех, кем оно управляет, даётся оценка власти и состояния жизни населения региона. Региональное телевидение является активным участником всех событий местного масштаба, оно информирует своего зрителя о том, что выходит за рамки возможностей и интересов центральных каналов. Кроме того, оно активно привлекает аудиторию к проблемам управления регионом, областью. Однако вместе с популярностью растут и «требования зрителей к качеству работы местного телевидения».

«Исследования в этой области объединяет одна особенность: проблемы телевидения в том или ином регионе рассматриваются, в конечном счёте, обособленно, словно бы речь идёт об отдельном от общей телевизионной системы явлении». Многие исследователи отмечают бурное развитие регионального телевидения за последние 25 лет и, как следствие этого, перспективность его дальнейшего становления, хотя ещё в 1991 году было трудно представить, что развитие телевизионной индустрии пойдёт подобным образом. Однако распад СССР, приведший к разрушению единого информационного пространства и ликвидации «Гостелерадио», отмена политической цензуры, существование различных форм собственности в телевизионной сфере, разделение телекомпаний по типу деятельности явились предпосылками для возникновения рынка программ и появление конкуренции в этой области, которая послужила толчком для поисков новых способов

укрепления позиций как государственного, так и негосударственного регионального телевидения страны. Коммерческое негосударственное телевидение занял свою нишу, и его дальнейшее разведение вызывает сомнений. Этот период оказался плодотворным для появления и становления Павлодарских телекомпаний. На сегодняшний день, это телеканал «ERTIS» и «ИРБИС».

Наряду традиционными качествами, характеризующими Региональное Телевидение, в связи с произошедшими изменениями в телевизионной индустрии появляется ряд новых особенностей:

- формирование вещания регионального телевидения из собственного вещания и вещания центрального канала;
- существование своего графика выпуска новостей – в основном в вечернее время с 19 до 22 часов с утренними повторами;
- ангажированность местными властями (особенно, если администрация области является совладельцем или спонсором);
- отсутствие журналистского образования у некоторых работников региональных телестудий;
- отличие стилей и общей тональности вещание.

Многие исследователи уделяют особое внимание специфике информационных программ в периодических изданиях. Так, А. Варганов, характеризуя сегодняшнее телевидение, пишет: «тележурналисты подчиняются уже законам не только тех, то властно заказывает музыку, но и законам творчества». И. Петровская среди основных причин популярности информационных программ называют такую, как «усиление внимания деталям и подробностям».

Возрастание роли регионального телевидения сегодня обусловлено, во-первых, большим доверием к нему население по сравнению с центральными вещателями, а во-вторых, стоящей перед ним в современных условиях задачей – стать ключевым консолидирующим звеном в системе коммуникаций, объединяющий население региона на основе культурных ценностей, самобытных традиций. Местное телевидение сегодня заявила о себе на всей территории Казахстана, став не только новым источником развлечений, но и источником местной информации. Производство местных телевизионных новостей впервые дало возможность высказывать мнение и выражать интересы местной аудитории, а это важно для государства, которое традиционно опиралось на централизованные структуры.

Начиная с 1991 года, наблюдалось небывалое развитие всех секторов телевизионной индустрии Казахстан. Количество

передающих станций и ретрансляторов в Казахстане значительно увеличилось, помимо государственного телевидения появились негосударственные станции, программы стали более разнообразными, увеличилось количество часов в вещания. Потребители покупают больше телевизоров, а развивается рынок рекламы, появляются новые производственные мощности, станции и передатчики.

Сегодня региональная журналистика представлена изданиями и программами территориального или национально-этнического характера, удовлетворяющими потребности аудитории в информации местного масштаба».

В системе региональной журналистики, наряду с прессой и радио функционирует телевидение, которое заняло доминирующее положение в системе средств массовой информации, как на центральном, так и на региональном уровне. Только с приходом интернета, положение телевидения стало немного шатким, но в итоге, сейчас телевидение занимает общую ступень с интернетом, и в полной мере использует его возможности для своего блага. Несмотря на изменение положения регионального телевидения в общей системе СМИ, оно обладает следующими традиционными качествами:

- камерность (нацеленность на потребности жителя конкретного региона);
- ограниченность информационного поля (город, область или несколько близлежащих областей);
- дефицит социально-значимой информации, что влечёт за собой тяготение не столько к информативности, сколько к аналитичности (то есть освещение фактов с комментарием).

Областные теле- и радиостудий в СССР традиционно представляли собой не более чем региональный подразделение Гостелерадио. Вещая обычно один-два часа в сутки, они практически не обладали культурно-информационным потенциалом, позволяющим составить конкуренцию центральному телевидению.

По-настоящему региональное телевидение начало формироваться только в начале 90-ых годов, когда местные политические элиты почувствовали необходимость в собственном информационном пространстве, через которое они непосредственно могли бы влиять на общественное мнение, и оно постепенно перестало быть калькой центрального телевидения, обретая собственный взгляд и голос.

Первые частные станции в Казахстане появились в 1990 году. Это КТК в Алматы, «Эфир» в ныне новой столице республике

Астане (тогда город назывался Целиноградом), РИКА-ТВ в Актюбинске. До 1996 года местные негосударственные теле- и радиостанции возникли в каждом крупном городе Казахстана.

Частные электронные средства массовой информации достигли наибольшего распространения в декабре 1996 года, когда в республике насчитывалось 50 телевизионных и 30 радиостанций.

Не все станции имеют сильный профессиональный уровень и оснащение высококачественной аппаратурой. Вещатели в регионах часто работают на оборудовании формата S-VHS. Надо отметить, что благодаря усилиям Интерньюса в Казахстане, местные станции стали производить местные новости, отличные по содержанию и характеру от выпусков новостей государственных станций. В 1995 году Интерньюс оказал частному телевидению техническую помощь, бесплатно предоставив комплекты съёмочного и монтажного S-VHS оборудования 6 самым перспективным на то время станциям. За первые четыре года своей деятельности Представительство Интерньюса в Казахстане провело в стране более 40 учебных семинаров, в которых прошло профессиональную подготовку более 700 специалистов из вещательных компаний стран Центральной Азии.

Со временем меняется и творческий уровень, и техническое оснащение частных телевизионных и радиокомпаний.

Но в последний годы развитие независимого частного вещания существенно замедлилось.

Неуклонный рост популярности частных станций вызвал ответную реакцию со стороны властей и государственных каналов. Учитывая стремительный рост количества негосударственных электронных СМИ, а также возрастающий спрос в связи с этим на теле радиочастотный ресурс, Правительство Республики Казахстан пришло к выводу о необходимости регулирования этого процесса. 11 декабря 1996 года вышло Постановление № 1523 «Об образовании комиссии по проведению конкурса-аукциона на право использования радиочастотного спектра».

Одна из главных целей конкурса состояла в том, чтобы каналы, желающие вещать в эфире, платили государству за лицензию на вещание и пополняли таким образом госбюджет. Ещё одним обоснованием для проведения тендера стало приведение технического качества вещания частных станций в соответствие с государственными стандартами.

Однако суммы за право вещания в телеэфире оказались слишком высокими для многих станций (в среднем за лицензию

на вещание в течение трех лет пришлось бы платить от 80 до 120 тыс. долларов в зависимости от мощности предполагаемого передатчика).

В результате высоких цен на вещательную лицензию часть станций вынуждена была закрыться (по данным Интерньюс, в начале 1997 года прекратили существование около 20 частных станций). В их число попали и те, которые позволяли себе критичные по отношению к властям передачи («ТВ-М», «Тотем»). Позже эти станции пытались судиться с правительством (суть претензий – ущерб, нанесённый телерадиокомпаниям в результате тендера на частоты, а также вынужденное прекращение их работы), однако успехом это не увенчалось.

В 1997–1998 годы состоялось ещё несколько тендеров на право пользования телерадиоканалами.

В первой половине 1999 года, несмотря на обещания Министерства культуры, информации и общественного согласия, не состоялось ни одного.

В Казахстане в 1998 году произошла монополизация информационного пространства. В собственность частных лиц, близких к президентским кругам, перешли крупнейшие электронные СМИ. Дочь президента Казахстана Дарига Назарбаева контролирует, по крайней мере, четыре телевизионные и три радиосети вещания. Она является владельцем и главой крупнейшего Национального Телевизионного Агентства «Хабар», которое имеет очень странный статус: с одной стороны, оно является закрытым акционерным обществом, с другой, утверждается, что 100 % акций принадлежат государственной организации (Государственный Комитет по государственному имуществу).

К сожалению, вопрос о владельцах СМИ в Казахстане остаётся тайной за семью печатями. Складывается парадоксальная ситуация, когда с одной стороны СМИ являются формально независимыми (то есть негосударственными, частными), а с другой стороны, государственные чиновники, являясь владельцами акций крупнейших теле- и радиосетей, и имея тесные финансовые и административные связи со СМИ, диктуют журналистам, как нужно освещать государственную политику и пресекают независимые попытки обнародования материалов критического содержания.

В начале 1997 года из казахстанского эфира почти исчезают российские каналы (сейчас трансляции передач российских каналов можно смотреть по кабельному телевидению). В конце 1997 года

создаётся фирма ОРТ-Казахстан, которая получила право вырезать российскую рекламу из передач ОРТ на казахстанскую территорию и продавать рекламное время самостоятельно.

Сегодня фактически сформированы частные национальные телевизионные сети («ОРТ – Казахстан», «Хабар», НТК и КТК), деятельность которых заметно контролируется властями, которые являются в большинстве случаев, к тому же и их собственниками, в той или иной форме. В январе 1998 года телекомпания НТК получает право без всякого тендера бесплатно вещать в 18 городах республики. Такие же льготы получают ещё две алматинские компании: телевизионная КТК и радио НС. Комиссия по проведению конкурсов выделяет этим телекомпаниям в некоторых городах метровые диапазоны, что противоречит постановлениям Кабинета Министров и прежним решениям самой Комиссии, оставляющим частоты метрового диапазона только за государственными компаниями.

По данным Интерньюс, на 1 мая 1999 года в республике вещает более 30 телекомпаний и более 20 радиостанций. Из них несколько станций в регионах, несмотря на жёсткие, неравноправные и силовые методы конкуренции со стороны частных национальных сетей, все-таки сохраняют жизнеспособность.

Достойны самых добрых слов стойкие коллективы таких региональных станций, как «Отырар» из Шымкента, РИКА-ТВ и «Радио-Рифма» из Актюбинска, «Алау» из Костаная, ТВК-6 из Семипалатинска и другие. Способность частных независимых вещателей не просто выжить, но и последовательно двигаться вперёд, развиваясь и завоёвывая все большую популярность у аудитории, оставляет надежды на то, что самые черные времена для независимой прессы в Казахстане останутся позади.

Всего по данным министерства культуры, информации и общественного согласия в Казахстане зарегистрировано 3652 СМИ, в том числе 1019 газет, 378 журналов, 76 телекомпаний, 28 радиокompаний, 14 информагентств. 80 % СМИ – негосударственные.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что процесс регионализации на сегодняшний день указывает приоритетность местного источника информации, и, следовательно, возможность вещать для «своего» зрителя даёт местному телевидению реальное преимущество, которое необходимо реализовывать и по мере возможностей монополизировать.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 С. Х. Барлыбаева. Современные средства массовой коммуникации в эру глобализации. 2012
- 2 Э. Г. Багиров Место телевидения в системе средств массовой информации и пропаганды. 1976
- 3 А. Я. Юровский. Телевидение – поиски и решения. 1983
- 4 В. И. Михалкович. Очерк истории телевидения. 1996

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТРАДИЦИОННЫХ СМИ С БЛОГОСФЕРОЙ

КАЛИАСКАР А. С.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БЕЛЬГИБАЕВА К. К.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Сегодня, во всём мире наблюдается всё больший интерес к процессам сетевой коммуникации в интернете. Интернет предоставил человеку новые возможности в сфере межкультурной коммуникации и стал новым средством общемирового вещания. Для всех нас открылись возможности, охватывающие весь земной шар. В современных медиа регулярно появляются все новые и новые электронные технологии, главную роль которых занимает Интернет. Интернет становится универсальным и уникальным средством хранения, получения и распространения информации. Всё это дало жизнь такой важной форме медиа, как блоги, которые очень трудно отличить от традиционных СМИ.

Всё началось в августе 1999 года, когда был открыт сайт Blogger – первая в мире бесплатная блогговая служба.

За свои 20 лет блоги проделали путь от причуды Интернет-фанатов до реальной альтернативы средствам массовой информации, своеобразной теневой медиа-империи, соперничающей с ними по уровню политического влияния, превращающейся в информационный канал для серьезных новостей и комментариев [7].

Блоги стали очень популярны в мире, всё чаще они конкурируют со СМИ и в качестве источников информации, и аналитики, и как площадки для общественных дискуссий [3].

Ввиду событий последних лет можно сказать, что они становятся катализатором многих общественно-политических событий в мире, привносят в них серьезные изменения и становятся новым явлением

и вектором жизни. Блоги живут по своим еще не изученным законам и уже превратились в социальное явление, распространяющее свое влияние на многие сферы человеческой жизни [9]. Журналисты, политики, врачи, психологи, литераторы, люди науки, студенты и школьники – практически все слои населения причастны к блогам: или ведут их, или хотя бы активно читают. С момента популяризации блогов было много сравнений их со СМИ, попыток отождествления или, наоборот, опровержения идентичности [8].

Мы сопоставили главные функции и характеристики деятельности СМИ и блогов, чтобы прояснить те отношения, которые прочно устоялись между этими двумя информационными структурами.

Новые формы журналистики – блоги или микроблоги, обогащают уже существующие СМИ во всем мире. В той мере, в какой эти источники реализуют основные ценности журналистики, как то надежность, тщательное исследование материала, независимость и преданность читателю, их голос имеет значение. Иногда блоги уязвляют СМИ, зачастую небезосновательно. Получать время от времени такие «уколы» от блогеров полезно. Это держит журналистов в тонусе [10].

Блогеры ставят перед всеми актуальные проблемы, которые касаются каждого из нас, которые мы видим ежедневно в нашей жизни, семьях, дворах, офисах. Из года в год к мнению и информации блогеров стараются прислушиваться.

Журналист Артур Вельф отмечает следующие очевидные преимущества гражданской журналистики [5]:

- многочисленность корреспондентов «такую корреспондентскую сеть не может позволить себе содержать ни одно издание», поэтому большинство пользователей выбирают блоги, как возможность получить разностороннюю информацию, исходящую непосредственно от очевидцев, таким образом «составляя себе интегральную картину происходящего из многих точек зрения»;

- независимость и объективность (впрочем, насчёт объективности блогосферы можно и поспорить) – информация из первых рук, полученная от непосредственных очевидцев событий, отсутствие редакции (тоже не всегда благо), отсутствие географических и временных границ (в блоги люди пишут откуда угодно и когда угодно), многомерность информационной картины;

- бесплатность контента для читателей (это – главное преимущество большинства электронных ресурсов, в том числе и блогов).

Из всего перечисленного хотелось бы выделить главное отличие блогов от большинства традиционных печатных и некоторых электронных СМИ – это их бесплатность для потребителя информации. Уже сейчас можно уверенно сделать прогноз, что продукция журналистики будущего будет абсолютно бесплатной для её потребителя. При этом выживать издания будут исключительно за счёт предоставления места под рекламу.

Стирается грань между политическими блогами и «большой журналистикой». До сих пор остается спорным вопрос о том, стоит ли относить блоги к новым средствам массовой информации. Именно поэтому мы выбрали эту тему в своей научной работе.

Блоги не подпадают под действие закона о СМИ и избегают ответственности за содержание [4].

То есть, в СМИ установлены жесткие требования к форме подачи и содержанию информации. Уровень журналистских материалов должен быть высоким, информация СМИ должна быть достоверной, соответствовать принятым нормам (не наносить оскорблений, воздерживаться от скоропалительных и компрометирующих выводов, не быть нелегально заимствованной у других СМИ (плагиат) и другое), должна соответствовать определенному жанру, быть актуальной и т.д. [8].

Эти требования становятся необязательными для блогов. Кроме того, в блогах информация приобретает специфические черты: она становится массовой не только потому, что ориентирована на большую аудиторию, а потому, что ее произвела массовая аудитория.

Блогосфера имеет два главных для СМИ элемента: информацию и аудиторию. Таким образом, тесное взаимодействие СМИ и блогов будет выгодно обоим сторонам, так как имеет ряд характерных черт. Сотрудничество блогосферы со СМИ и другими институтами, занимающимися сбором, обработкой и распространением информации, заключается в [1]:

- заимствовании фактической информации – это взаимодействие на уровне контента;
- заимствовании данных об аудитории и ее интересах,
- заимствовании самой аудитории и
- заимствовании услуг аудитории.

С другой стороны, блоги – это канал свободного доступа к массовой аудитории. За счет популярности и доверия аудитории блоги используются как канал свободного массового распространения

информации, способной активировать аудиторию и спровоцировать ее на действия. Аналогично со сдвоенным рынком товаров и услуг, блоги как технология бесплатно предоставляют, с одной стороны, контент и, с другой, – доступ к массовой аудитории [2].

Американец Хью Хьюитт, которого в США называют «первым историком блогализации», считает, что блоги кардинально меняют суть журналистики. Традиционная журналистика опирается на факт: интересный факт способен «создать» новость. Блог делает ставку не на факт, а на мнение об этом факте. По факту, это означает, что эхо становится важнее, чем голос человека. Кроме того, блоги воплощают идею децентрализации средств массовой информации, доводя ее до абсолюта. С начала 20 века в мире формируются медиа-империи, которые формируют мировое общественное мнение. Однако блоги (разрозненные и исповедующие совершенно различные точки зрения) уничтожают их влияние. По его словам, «медиа-империям крайне сложно дебатировать с блогами, как сложно медведю противостоять миллионам пчел» [5].

Есть и другая сторона у легкости в выражении народного мнения устами народа (или якобы его устами). Учитывая, что блоги – это средство массовой коммуникации с отсутствующими входными барьерами, они представляют собой поле для намеренного распространения недостоверной или предвзятой информации. Блоги широко используются как инструмент манипуляции и оружие в информационных войнах, как и традиционные СМИ [4].

Мы выделили основные отличия блогеров, как гражданских журналистов, и журналистов традиционных СМИ.

Оперативность – это отличие очень актуально было лет 5 назад, когда блогеры выкладывали посты оперативней, чем СМИ, сейчас же информагентства стали делать это быстрее.

И тут хотелось бы поговорить о таком различии, как субъективность, личное мнение. В журналистике сложней, так как освещая то или иное событие высказывать точку зрения новостнику считается странным, ну а поразмышлять над темой, проанализировать ситуацию журналисты могут лишь в авторских колонках или специальном репортаже. Всегда считалось дурным тоном диктору в новостях даже тоном голоса и выражением лица показывать свое отношение к анонсируемому новостному сюжету [6].

В журналистике всегда считалось хорошим тоном дать в своём материале несколько противоположных точек. Блогер же чаще

говорит либо придерживается одной стороны. Хорошо ли это? Нельзя сказать однозначно.

Теперь о форматности. Формат, которому следует любой блогер находится у него в голове. Это то, каким он видит свой блог. Он не смотрит на «редакционную политику», позицию издания, спонсорские взаимоотношения и так далее. И это тоже не всегда идет ему на руку.

Все мы люди и – естественно, что лояльность блогера, как частного лица получается теми же способами, что и лояльность изданий. Конечно, есть те, которые не оглядываются вообще ни на что и ни на кого, но бывает это редко.

Итак, можно ли блогерам с журналистами взаимодействовать?

Мы считаем, что не только можно, но и нужно и способов для этого можно найти множество. Вот самые очевидные: СМИ умеют грамотно «подхватывать» заданную блогерами тему, блогеры могут обсуждать у себя новости и сюжеты изданий. Зачастую это дает не только дополнительный контент и тем, и другим, а также решения порой важных вопросов [7].

Об этом и хочется сказать, если берется блогерская тема – было бы правильно указывать «источник вдохновения».

Далее, контент-для блогеров, авторское право-для журналистов. С точки зрения СМИ, здесь существует огромная несправедливость – если блогер возьмет материал редакции, по существующему законодательству, ему от этого не будет ничего.

Часто редакция сама прописывает разрешение использования ее материалов.

Ну и последнее по очереди, но не по важности-коммерция. Даже если блог монетизирован, это личная страница и размещение на ней официально не преследует коммерческих целей. СМИ же являются коммерческим предприятием.

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что только при правильном сотрудничестве а не вражде, каждый из катализаторов общественного мнения может найти для себя плюсы. И взаимодействие журналистов с блогерами может привести к очень хорошим результатам, удерживая нужный интерес и влияние на общественное мнение .

ЛИТЕРАТУРА

1 Практическая журналистика в Казахстане: Учебное пособие. – Алматы, 2006. – Международный центр журналистики «MediaNet», 2006. – 348 с.

2 Муха А.В., Кихтан В.В. БЛОГИ И СМИ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ // Международный студенческий научный вестник. – 2014. – № 2.;

3 Черных А. Социология массовых коммуникаций. М.: ГУ ВШЭ, 2008.

4 Лукина М.М, Фомичева И.Д. СМИ в пространстве Интернета. М.: Факультет журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова, 2005.

5 Альпина Паблшер, Информация и общественное мнение: от репортажа в СМИ к реальным переменам, – 2018. –293 с.

6 Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. М.: Аспект-Пресс, 2007.

7 <https://anni-sanni.livejournal.com/935621.html>

8 <http://kgu-journalist.ucoz.ru/publ/>

9 <http://vestnik.journ.msu.ru/books/2010/4/blogosfera-traditsionnye-smi-vs-netraditsionnye/>

10 http://pedagogika-smi.net/load/vserossijskie_konkursy_2017_2018_uch_goda/

ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА НА ПРИМЕРЕ МАСС МЕДИА США И КАЗАХСТАНА

КАНТАЙ М.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БЕЛЬГИБАЕВА К. К.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Мы попытались освятить проблему мультикультурного дискурса на примере двух стра: США и Казахстан. Наиболее достоверным будет рассмотреть через призму масс медиа.

Современная культурная ситуация характеризуется глобальным развитием медиа-ресурсов, ускорением процесса создания и распространения средств глобальной коммуникации, национальных и транснациональных средств массовой информации.

С развитием Интернета медиа-сеть охватывает даже самые удаленные точки планеты и поистине становится государством в государствах, оказывая воздействие на социум как внутри национальных государств, так и в мировом масштабе.

Казалось бы, национальные СМИ более не подвержены абсолютному контролю над потоками информации, а также никто не

может, включая даже националистические режимы, предотвратить доступ населения к сети Интернет для получения альтернативной информации. Здесь необходимо отметить, что большая часть мировых средств массовой информации, в частности, в США контролируются крупными медиахолдингами, которые являются лидирующими игроками мирового рынка СМИ. Компании Disney, Time Warner, Rupert Murdoch's News Corp, Bertelsmann и General Electric. Что касается Казахских масс медиа, они контролируются полностью и в большинстве наши местные СМИ зависят от государственных заказов. Рассматривая мультикультурализм как политику нациестроительства в Казахстане, мы неизбежно сталкиваемся с проблемами толерантности, национализма и ксенофобии. В рамках марксистской советской и постсоветской традиции мы привыкли использовать понятие национализма как нечто негативное, противостоящее пролетарскому интернационализму. Такое понимание национализма глубоко вошло в массовое сознание и во многом еще сохраняется на всем постсоветском пространстве. Понятие «националист» все еще используется в публицистике и взаимоотношениях этнических групп как ярлык, а в обыденном сознании превалирует мнение, что патриот – это тот, кто любит «своих», а националист – это тот, кто ненавидит «чужих».

Г. А. Нарбекова дает свое определение мультикультурализму и поддерживает его реализацию в Казахстане: «Мультикультурализм – это прежде всего взаимодействие, взаимосвязь и взаимообогащение национальных культур, признание и приобщение к духовным ценностям, нормам, сущность которых состоит в уважении статуса и свободы самореализации каждого этнокультурного субъекта. Способность народов к восприятию другой национальной культуры предполагает наличие в воспринимаемой культуре общечеловеческого содержания. Народы и этносы в разных концах земли все больше проникаются осознанием того, что они живут в едином мультикультурном мире» [1, с. 97–105].

Доктор философских наук Н. Ж. Байтенова отмечает, что «перед современной государственной политикой Казахстана в области культуры стоит двоякая задача: с одной стороны, необходимо разработать комплекс мероприятий, направленных на развитие и поддержание самобытных этнических культур, с другой стороны, необходимо создать условия для оптимального развития и безболезненной интеграции в единую казахстанскую культуру. Основной стержневой идеей государственной национальной

политики должна быть многокультурность, без которой нам сложно будет сохранить нашу государственность» [2, с. 12–22].

Таким образом, не будет преувеличением сказать, что средства массовой информации реализуют политику, которая полностью отвечает интересам контролирующих их групп. Посредством СМИ реализуется идеологическая политика как внутри страны, так и за ее пределами. Даже самые крупные издания Америки, которые претендуют на объективность изложения материалов, не открыто, но придерживаются определенных политических взглядов. Например, влиятельная газета «The New York Times» общепризнанно считается леволиберальным изданием, в то время как «The Wall Street Journal» более тяготеет к правому крылу политического спектра. Журналы «Time» and «Newsweek» умеренно левые издания, в то время как «U.S. News» – правое, хотя все три издания стремятся к объективному изложению материалов, например, журнал «Time» называет «Персону года», «U.S. News» публикует ежегодные рейтинги американских колледжей и университетов.

Проблема этнической стереотипизации, и вообще представления вопросов, связанных с культурой меньшинств, понятиями расы, этничности в СМИ, хорошо изучена в западной науке. К примеру, исследования в рамках дискурс-анализа показали, что медиа освещение действительно формирует общественное мнение о меньшинствах (Van Dijk, 1987). На основе качественного анализа интервью с иммигрантами, проживающих в бедных кварталах американских городов, Тойн А. ван Дейк обнаружил, что СМИ наряду с личным опытом и слухами составляют один из главенствующих источников историй об этнических меньшинствах для «белого» населения. СМИ являются ключевым элементом в присвоении и воспроизведении общего социального знания об этнических меньшинствах [3, с. 245].

По мнению американского исследователя медиасреды Родни Бенсона (Rodney Benson), средства массовой информации, акцентируя внимание на криминальных новостях, используя «жареные сенсационные» факты невольно создают расовые стереотипы, так как преступления по большей части совершаются людьми из малообеспеченной среды, значительную часть которой составляют латиносы и чернокожие. И мало внимания уделяется не меньшинствам, как считают мультикультуралисты, а представителям доминантного населения, которые также теряют работу, совершают преступления – это как раз те новости, которые

смогли бы разрушить ту автоматическую ассоциацию, которую американцы делают между меньшинствами и социальными проблемами [4].

Еще одним немаловажным фактором является то, что пропасть между реальным многообразием и идеологическим многообразием в медиа-среде расширяется, потому что журнализм в этой сфере все больше связан с мультикультурным маркетингом и областью PR – связей с общественностью. В 80-90-е годы СМИ характеризуются все большей сегментированностью и поляризацией, массовые печатные и электронные СМИ уступают место изданиям и каналам, ориентированным на определенные целевые аудитории, среди которых меньшинства занимают далеко не последнее место. Путь к новым аудиториям находят испаноязычная пресса, ТВ и радиоканалы. Вместо неэффективного массового маркетинга медийные структуры начинают работать по пути строго направленного целевого маркетинга. Например, испаноязычная телевизионная сеть Univision имеет более 600 местных филиалов в США.

Также не стоит забывать, что с течением времени в странах с устоявшейся традицией существования этнических меньшинства, таких как США, группы сами обрели больший доступ к прямому представлению своих интересов в СМИ, таким образом, способствуя более сбалансированной картине культурного многообразия.

Проблема медийной составляющей мульти-культурного дискурса является достаточно сложной. С одной стороны, СМИ формируют сильную оппозицию мультикультурным процессам в обществе, с другой стороны, мультикультурное общество приспособливает под себя медиа-ресурсы, а также активно их использует для представления и лоббирования насущных проблем меньшинств. На современном этапе развития американского общества можно с уверенностью констатировать, что эпоха мультикультурных войн в СМИ миновала: политическая элита и общество инкорпорировали идеи многообразия. Сумеет ли американское общество совместить мультикультурализм с извечным стремлением нации к единству – этот вопрос пока остается открытым.

ЛИТЕРАТУРА

1 Нарбекова Г. А. Человек, ценности и культура в контексте глобализационных изменений // Мультикультурное общество в Казахстане: модели, проблемы, перспективы: материалы Междунар.

науч. конф. Алматы: Институт философии и политологии МОН РК, 2002. С. 97-105.

2 Байтенова Н. Ж. Мультикультурализм как модель бесконфликтного этносоциального развития // Мультикультурное общество в Казахстане: модели, проблемы, перспективы: материалы Междунар. науч. конф. Алматы: Институт философии и политологии МОН РК, 2002. С. 12-22.

3 Van Dijk, T. A. Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk. Newbury Park, CA: Sage, 1987. p.245

4 Benson R. American journalism and the politics of diversity // Media, Culture & Society, Vol. 27, No. 1, 520 (2005) /http://mcs.sagepub.com/cgi/reprint/27/1/5.pdf

ҚАЗІРГІ ЖАҢА МЕДИА ЖӘНЕ КОНВЕРГЕНТТІ ЖУРНАЛИСТИКА

ҚАЙРУЛЛИН Е.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛІКПАЕВ С. Т.

профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

«Түбінде журналистердің дені мобильді телефон компанияларына қызмет етеді» депті 1996 жылы Луис Робертсон деген шетелдік журналист. Шын сияқты. Әрбір адам – шағын медиа-студияның қожайыны. Компьютердің көлемі қалтафон деңгейіне түсті. Америка университетінің кітапханасында 2006 жарияланған «Emerging Issues in Contemporary Journalism» деген кітапты парақтап отырмын. Facebook-қа қалдырған ой сол кітаптан туындады. «What is convergence?» (Конвергенция дегеніміз не?) деген сауалға Джеф Роу деген зерттеуші былай жауап беріпті. Көңіліме қонған анықтама болған соң, әуелі ағылшыншасын сосын қазақша аудармасын көрсетіп отырмын: «Melding the media in a way that makes sense for readers, listeners and viewers. News stories are presented throughout the day on different mediums in logical sequences as they develop and as people in their daily life can access them» (Jeff Rowe)

1 Оқырман, тыңдарман және көрерменнің ынғайына қарай медианың Fort Lauderdale Sun Sentinel/WTVJ/NPR

2 Lawrence (Kansas) Journal World

Батыстың медиа ғылымында «media bigot» өзара бірігуі. Адамдар онай танып, білуі үшін жаңалықтар күні бойы өзара

үндескен медиаларда ұсынылып, толықтырылып отырады (Джеф Роу) [1]. Конвергентті журналистикада оқиға мына ретпен тарайды:

1 Келіп жеткен ақпарат туралы сайтқа бір-екі абзацты хабарлама жарияланады.

2 Болып жатқан оқиға туралы толығырақ ақпаратты қайдан алуға болатынын хабарлайтын радио хабар таратылады.

3 Видео түсіріліп, теледидардан жаңалық айтылып, радиодан оқиға туралы сайттағы ақпарат таратылады.

4 Сайтқа толықтырылған мәтін видеомен бірге жарияланып, газетке басылып шығуы ықтимал графиканың кескіні жарияланады. Сайттарға мәтіннің бәрінде сілтемелер болады.

5 Күндізгі/кешкі радио және теле жаңалықтарға оқиғаның толық нұсқасы әзірленеді. Радио және теле жаңалықты таныстырғандар оқиға туралы толық ақпаратты сайттан және ертең жарық көретін газеттен оқуға болатынын ескертеді.

6 Газет жарық көреді. Газеттегі мақалада оқиға қатысты видеоны, аудионы және тағы басқа қосымша сілтемелерді сайттан табуға болатыны хабарланады (Emerging Issues in Contemporary Journalism, 2006). Оқиғаның хабарлану реті медиа ұйымның қолында бар ресурстарға орай түрленуі ықтимал. Енді «осындай жүйеде қызмет ететін журналист қандай болуы керек?» деген сауал туындайды. Конвергентті журналист жоғарыдағы медианың барлық түрінде ақпараттың қалай әзірленетінін білуі тиіс. Яғни, оқиға туралы ақпарат Интернетте, радиода, баспасөзде қалай көрініс табатынын терең түсінуі керек. Жанр қандай, мәтіннің тілі қандай, Интернетке түсірілетін видеоның, үнхабардың, мәтіннің теле мен радио станцияға жіберілетінінен айырмасы қандай, қандай сілтеме мен графика болғаны тиімді т.с.с. әрі ең бастысы ақпараттың бірнеше медиа платформада көшіп жүретінін есте сақтауы тиіс. Қысқаша бұны «мультимедиаға ойлану» [2] дейді. «Конвергенция дегеніміз бір бірімен байланысы жоқ салалардың бір біріне ықпал ете отырып бір бағытқа келуі. Экономика саласында пайда болған бұл термин журналистің практикасына 90-жылдары келді. Конвергентті журналист материалды толықтай өзі дайындап шығады. Ол видео түсіре алады, мәтін жазады, дыбысты көшіреді, сондай-ақ монтаждау жұмысынан хабары бар, графика мен дизайн жасай алады. Бүгінгі журналистика тілшіден конвергентті біліктілікті талап етеді. Журналистика факультетіне түсуге қазақстан тарихы, қазақ тілі, әдебиет пәндерінен алған бағалары есептелінеді. Алайда журналистика деген филология

емес қой. Журналистика – біраз әлеуметтану, антропология, біраз саясаттану және экономика. Мектепте Адам және қоғам деген пән бар. Олай болса, бұл факультетке тапсыратын түлектердің балы осы пәнмен есптелуі тиіс деп ойлаймын, – деді М. Ергебеков [3]. «Ақпаратты Қазақстан – 2020» [орысша] атты бағдарламада қазақ журналистикасын конвергенциялау қажеттілігі айтылған. Енді «конвергенттілік» қазақ медиасында қалай көрініс табуы мүмкін екенін болжап көрелік. Америкада конвергенттілік құбылысы газеттегі жарнаманың құны түсіп, Интернет арқылы жарнама тарту үшін жанталасумен басталды. Ормандарды сатып алып, қағаз бизнесіне ақша құюдың тиімді емес екенін түсінуден өрбіді. «Оқырман смартфон мен iPad-қа көшсе, ақпаратты біз де соған бейімдеуіміз керек» дегеннен туындады. Ал Қазақстанда медианың коммерцияланбағанын білесіз. Конвергенттілік болуы үшін ТВ-Радио-Газет = Интернет болуы керек. Ал біздегі ТВ мен радиода бір ғана қожайын бар... Бәлкім, Қазақстанның өзіне ғана тән бір «конвергентті құбылыс» болатын шығар. Америкадағы конвергенцияға көшкен үздік 5 мысал (2006 жылғы дерек) Washington Post/Newsweek/NBC-MSNBC-CNBC Chicago Tribune/CLTV/WGN Orlando Sentinel/WESH TV деген тіркес бар. Қазақшаласам, «дүмше журналист» дегенге саяды. Дүмше журналистер «газет газет үшін, теледидар теледидар үшін, ал Интернет өз алдына Интернет үшін қызмет етеді. Бұл үшеуі ешқашан өзара бірікпейді» деп санайды. Медиа дамудағы конвергентті журналистика туралы бірнеше пікірлер бар. Бүгінгі таңда байланыс технологияларының, нарықтардың, БАҚ-тың, тұрмыстық және кәсіби техникалардың бірігуі – «конвергенция үрдісі» етек жайып келеді. Конвергенция латынша «convergere» – жақындау, қосылу деген мағынаны білдіреді.

Конвергенция – бұл нарықтардың қосылуы. Қазіргі уақытта БАҚ индустриясының телекоммуникациялық сектормен, тұрмыстық техника өндірісімен, ақпараттық технологиялармен бірігу үрдісі жүріп жатыр. Нәтижесінде мультимедиялық қызметтер, желілік қызмет көрсету және бағдарламалық өнімдерді жасау істері бір бірімен тығыз байланыста болатын жаңа біріктірілген нарық пайда болды.

Конвергенция ақпараттық өнімді жасау, жинау және таратуға зор ықпал етеді. Конвергенция БАҚ құрылымын қайта құрып, ақпараттарды басқару тәсілін түбегейлі өзгертіп қана қоймай, мәтіндік, визуалды, аудио, аудиовизуалды, графикалық және т.б. элементтерден тұратын жаңа бизнестің негізін салып отыр.

Ақпарат құралдарының бір түрінің екінші түрге өзара ықпал етуі қазіргі медиа дамудың мультимедиялығын анықтайды. Конвергентті журналистика – медиа холдингтің (интернет, радио, телевидение, пресса) құрамындағы ақпарат құралдарының барлық түрі үшін хабар тарататын редакция. Олар кросс-промоушн арқылы бір бірін өзара қолдап отырады.

Конвергентті редакция – журналистер қызметінің жаңа моделі іспеттес. Ол журналистердің жұмысын барынша жедел, жақсы ұйымдастырылған әрі өнімді етуге мүмкіндік береді. Конвергентті редакция өз ішінде газеттегі мақала мазмұнының тереңдігін, бейне материалдардың эмоциялық әсерін жеткізетін толыққанды материал ұсынады.

Жаңа БАҚ байланыстар мүмкіндігін көбейтіп, қолданушы мен өндірушіге әртүрлі интерактивті өзара әрекеттесуді, сондай-ақ материалды таратуды ұсынып отыр. Осындай үрдіс барысында жеке модернизацияның дамуы жүріп жатыр. Бұқаралық ақпарат құралдарының арасында жаңадан тәуелсіз БАҚ пен медиа ұйымдардың пайда болуымен ақпараттар ағымының көбеюіне алып келген үрдістер орын алуда. Нәтижесінде коммуникациялық, ақпараттық аландар туралы бұрын-соңды қалыптасқан пікірлер түбегейлі өзгеріске ұшырауда.

Қазақстандық нарық үшін «журналистиканың конвергенциясы» әлі тың тақырып болып қалып отыр. Десек те, Отандық ақпарат құралдары мультимедиялық редакцияларға көшуді белсенді қолға алып жатыр. Ірі медиа холдингтердің барлығы дерлік өз ішінде мультимедиялық кеңістіктерді құруда. Ендігі мәселе олардың жұмысының қаншалықты сапалы деңгейде ұйымдастырылуында.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Конвергентті журналистика! Бұл не? <https://scienceforum.ru/2017/article/2017033255>
2. Жаңа медиа: әдістер мен жұмыс стилі. <https://b-ok.org>
3. Конвергентті журналистика. postupi.online

ДЕЗИНФОРМАЦИЯ КАК НЕГАТИВНАЯ ТЕНДЕНЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ СМИ

ОРАЗАЛИНА А. М.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БЕЛЬГИБАЕВА К. К.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

С развитием технологий в 21 веке и увеличением количества информационной насыщенности, стали проявляться неприятные и опасные явления, глобального масштаба. Можно выделить два основных явления оказывающих наиболее разрушительное воздействие на общество:

- 1) дезинформация;
- 2) информационный взрыв.

Дезинформация – это заведомо ложные сведения, используемые для достижения какой-либо цели. В современном обществе дезинформация проникла повсюду, начиная от сведений предоставляемых отдельными физическими лицами до информации подаваемой авторитетными СМИ и политиками. Дезинформацию используют в первую очередь для манипулирования общественным мнением, чтобы вызвать ту или иную реакцию.

Можно выделить несколько уровней по глубине воздействия на манипулируемых:

Усиление в сознании людей уже существующих фактов, идей, взглядов, мотивов необходимых для оказания воздействия;

Малые, частные изменения, корректировка взглядов на происходящее событие, некий факт оказывающий воздействие на отношение к какому-либо событию, эмоционально и практически.

Масштабное изменение жизненных установок, мотивов, целей или мировоззрения.

Так же можно выделить общеизвестные способы воздействия на общество:

Дозирование информации. Сообщение только определенной части информации, что приводит к искажению общей картины события в определенную сторону или вовсе делает её непонятной.

Глобальная ложь. Основной принцип в следующем: чем сильнее и больше ложь, тем больше вероятность, что в неё поверят, главное правильно подать.

Разбавление правдоподобных фактов с всевозможными вымыслами, слухами, гипотезами и неподтвержденными сведениями, что приводит к невозможности различения правды и вымысла.

Способ, при котором обнаружение важной информации оттягивается или переносится на неопределенный срок до тех пор, пока это не будет нужно.

Способ «возвратного удара». Выгодную версию событий (возможно вымышленную) распространяют через подставных лиц людей в нейтральных СМИ, и они перенимают эту информацию, выдавая её за объективную, сами того не подозревая.

Способ, при котором ложь подается в нужный момент (своевременная ложь) когда ожидается подобная информация. Чем больше сведения отвечают ожидаемым настроениям, тем более охотно они принимаются.

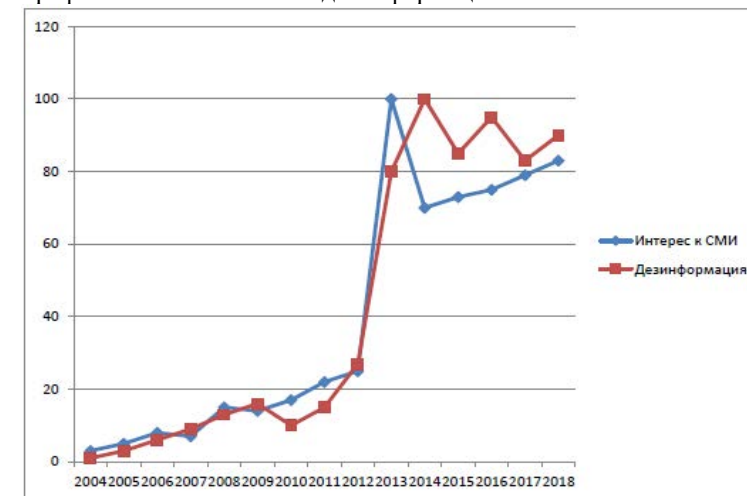
По словам С. А. Зелинского, автора книги «Манипуляции массами и психоанализ», воздействовать на общество довольно просто – «В большинстве своем толпа спонтанна и живет только настоящим. К тому же следует учитывать, что толпа непостоянна, безответственна и достаточно легко подвергается различного рода внушениям.

Также, не имея каких-либо традиций, толпа руководствуется сиюминутными желаниями и действует на основании единого порыва, направляющего ее. Масса до удивления просто отзывается на какие-либо манипуляции» [1, с 23–24]. И в 21 веке дезинформация стала мощнейшим психологическим инструментом воздействия на общество.

Для отображения масштабности проблемы был проведен анализ с использованием сети интернет. Первый анализ показал, что интерес к СМИ и новостям в странах СНГ, равномерно возрастал, начиная с 2004 года до 2013. После чего произошел резкий скачок (пик) заинтересованности который так же стремительно спал, однако общая заинтересованность по-прежнему находится близко к максимальному значению. Эти значения коррелируются с заинтересованностью общества дезинформацией. То есть люди не могут отличить, где правда, а где вымысел. Примечательно то, что подобные скачки информационной заинтересованности и распространения дезинформации происходят на фоне значимых политических событий. Пик интереса общественности произошел в 2013-2014 годах, как раз приходящихся на время политического кризиса на Украине. Второе максимальное значение по дезинформации приходится на

2015-2016 годы. В это время Российская Федерация и США начинают военные операции в Сирии.

График 1 – Анализ кол-ва дезинформации

Так же был проведен количественный контент анализ комментариев к значимым новостям за 2014 и 2018 годы чтобы выяснить как часто критикуют СМИ за дезинформацию. За основу были взяты по одной новости об Украинском и Сирийском кризисе программы Вести.

В каждой новости были отобраны первые 20 комментариев которые относятся к обсуждению самой новости. Все комментарии были разделены на две группы в зависимости от уровня доверия людей. Результаты следующие:

Таблица 1

Новость об Украинском кризисе	
Доверие к СМИ	6
Недоверие к СМИ	14
Новость о Сирийском кризисе	
Доверие к СМИ	9
Недоверие к СМИ	11

Рисунок 1

Вторым явлением, оказывающим негативное влияние на развитие СМИ, является информационная перегруженность. Это явление получило название «информационный взрыв». Он характеризуется постоянным, лавинообразным нарастанием массива разнородной информации, а также увеличением скорости и объемов публикаций (объема информации) в масштабах планеты. Негативное влияние оказывает не само явление, а его взаимодействие с дезинформацией. Чем больше информации, тем следовательно и дезинформации, более того увеличивается сложность различения истины от вымысла.

Информационный взрыв, прогрессирующая проблема современного общества. В век глобализации и свободы информации почти каждый человек в мире получил доступ не только к изучению новых знаний, но и к публикации своих сведений.

По статистическим данным в 2002 году люди произвели около 18·1018 байт (18 Эксабайт) данных. А за последние 5 лет человечеством было произведено информации больше чем за всю историю существования нашего вида. Объем информации в мире возрастает ежегодно на 30 %.

Постоянное увеличение информации и информационного пространства приводит еще и к усложнению обработки данных. Приходится отделять основные факты от множества второстепенных. Из-за этого у многих СМИ падает качество подачи информации. Так же растет количество информационных источников, и общество не может объективно воспринимать и оценивать информацию, а хватаются за первую услышанную новость.

Локальное перенасыщение информацией может быть использовано в качестве приема с целью уменьшить интерес к определенной теме. Например: одна и та же информацией подается многократно до тех пор, пока не отбивает интерес у людей изучать что-либо по данному вопросу.

Исходя из всех вышеперечисленных фактов и опираясь на данные анализа, можно сделать вывод, что дезинформация активно используется как инструмент в политических конфликтах и средство манипуляции общественностью, а информационный взрыв служит дополнительным «двигателем» этого процесса, что негативно сказывается на отношении людей к СМИ. Также последние 5 лет колво дезинформации как и уровень недоверия людей к СМИ, находятся на высоком уровне, и уже стала негативной тенденцией во всем мире.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 С. А. Зелинский, «Манипуляция массами и психоанализ», 2008г.
- 2 <https://lastday.club/dezinformatsiya-osnovnyi-sovremennyye-praktiki-raspoznavanie-protivodeystvie/>
- 3 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B2%D0%B7%D1%80%D1%8B%D0%B2
- 4 <https://www.youtube.com/watch?v=y80B7Cni5p4>
- 5 <https://www.youtube.com/watch?v=uvStw17FrY>

СМИ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

ПАВЛЮК А. В.
студент, 4 курс, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ЗЕЙНУЛИНА А. Ф.
к.ф.н., доцент ВАК, ПГУ имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

В настоящее время важно осознавать огромное влияние СМИ, особенно электронных – радио и телевидения, на формирование современного общества и их культуру речи. По данным исследований, на данный момент 70–80 % массовой социальной информации потребители получают по каналам радио- и телевидения. Лишь 20–30 % из них – через печатные периодические издания. Электронные СМИ на рубеже XX и XXI веков получили возможность во всех возрастных слоях миллионных масс людей формировать языковую культуру речи. Многие исследователи

и журналисты оценивают это формирование как негативное на современное поколение молодёжи.

Функции и задачи СМИ в XXI веке.

Обычно выделяют следующие функции СМИ:

Познавательную-просветительную (культурную, историческую информацию, СМИ способствует пополнению фонда знаний своих зрителей, читателей или слушателей);

Информационную (сообщение о положении дел, разного рода фактах и событиях);

Воздействия (СМИ не зря определяют как «четвёртую власть»: их влияние на поведение и взгляды людей очевидно, особенно в периоды так называемых инверсионных изменений общества или в ходе проведения массовых социально-политических акций, например, во время всеобщих выборов главы государства);

Комментарно-оценочную (часто изложение фактов сопровождается их оценкой и анализом, комментариями к ним);

Гедонистическую (подразумевается не только развлекательная информация, но тот факт, что любая информация воспринимается с ещё большим положительным эффектом, когда сам способ её передачи отвечает эстетическим потребностям адресата)

В современных условиях СМИ оказывают большое влияние на формирование массового политического сознания, поэтому очевидно, что политическое сознание и поведение людей зависит от информационного поля, создаваемого СМИ. Исследователь Э. Деннис предполагает, что «СМИ «формируют» наше мышление, «воздействуют» на наши мнения и установки, «подталкивают» нас к определенным видам поведения. Российский учёный Кузьмен О.В. считает, что влияние СМИ на поведение граждан осуществляется путём создания определённого общественного мнения. «Благодаря возможности придавать общественному мнению массовость, СМИ обладают способностью управлять и даже манипулировать им». Ряд исследователей масс-медиа, а также многие политики и журналисты, говорят о грядущей эпохе «медиактарии» – власти СМИ, которые уже не столько отражают и интерпретируют действительность, сколько конструируют ее по своим правилам и усмотрению. Более того, «в постиндустриальном обществе власть знаний и информации, возможность манипуляции ими, становится решающей в управлении обществом. Непосредственными носителями и особенно, распространителями знаний и другой политически значимой информации являются СМИ».

Существуют объективные причины языковых изменений. В первую очередь, в XXI веке существует опасность засорения языка жаргонизмами и иностранными словами. Более того, сегодня наш язык меняется из-за того, что меняется сама повседневная жизнь. Необходимо найти промежуточную линию, которая бы дала возможность обогащать язык за счёт живой уличной речи, и одновременно сохранить ценность речи во всём её многообразии. Одной из главных причин сильного снижения уровня культуры речи в СМИ является подражание молодёжи на кумиров, которые в свою очередь для создания контента несут ненормативную лексику как в тексте так и в видео. Исправление ущерба, причинённого родному языку в печатных и электронных СМИ следует начать с подготовки и переподготовки кадров: дикторов, ведущих программ, публицистов, комментаторов, – всех тех, кто выходит в эфир. Высокий уровень культуры русского языка творческих работников в теле- и радиовещании напрямую будет оказывать влияние на миллионные массы телезрителей и радиослушателей. Также языковая культура творческих работников даст возможность уберечь эти массы от неотвратимой опасности влияния на слушателей ненормативного языка героев «прямого эфира».

Еще раньше, на XVII сессии Ассамблеи народа Казахстана Глава государства отметил, что «мы поставили цель к 2017 году овладения государственным языком 80 % населения республики, а к 2020 году не менее 95 %, к 2020 году доля населения. Мы также будем развивать русский язык, языки других казахстанских этносов».

Эту мысль Президент страны развил в образных символах в своём Послании народу, в котором выдвинул новый политический курс государства – Стратегию «Казахстан-2050»: «уже к 2025 году казахский язык станет главенствовать во всех сферах жизни, станет языком повсеместного общения как на экранах так и в жизни. Наш суверенитет, наша независимость наконец-то обретёт то, что скрепляет нацию, цементирует её, – это родной язык. Это главный бриллиант в короне суверенности нашего государства».

Таким образом подводя итоги, стоит отметить, что существуют объективные причины языковых изменений: сегодня наш язык меняется и потому, что меняется жизнь.

Роль СМИ в развитии современного казахского языка велика. Это происходит и в связи с уменьшением роли художественной литературы, и с постоянным ростом количества каналов ТВ, радиостанций, газет и журналов. Это увеличение количества СМИ, к сожалению, привело к снижению качества вещания. В результате во всех средствах

массовой информации мы постоянно наблюдаем нарушение норм языка. Это и употребление варваризмов, и многочисленные нарушения в ударении, и засорение языка иностранными словами (далеко не всегда оправдано заимствованными). Но самый большой вред сегодня наносят не иностранные слова, а наши «родные» жаргонизмы, просторечия бранная и ненормативная лексика в СМИ. Такое масштабное внедрение в речь жаргона, сленга, грубой лексики с негативной эмоционально-экспрессивной окраской неизбежно приведёт к изменению мировоззрения носителей языка, огрублению речевого поведения и в итоге к утрате того богатого казахского языка, который неизменно является основой нашей культуры. Можно сказать, что СМИ, особенно электронные, создают «благодатную» почву для неуважительного отношения к языку. А должно быть наоборот. Ведь «сегодня СМИ – творцы литературной нормы. Вот кто сегодня у языковой власти» (Г. Солганик). То есть влияние и возможности СМИ огромны.

К сожалению, большинство наших журналистов не выбирает себе аудиторию, они обслуживают массы и вынуждены работать на том языке, который сегодня выбирают массы. Поэтому для изменения ситуации необходимо вмешательство на государственном уровне, ведь насколько современные СМИ сегодня разрушают нормативный язык, настолько они, при соответствующем государственном контроле, не ограничивающем свободу слова, а лишь следящем за нормативностью лексики журналистов, могут выступить в роли целителя и созидателя, ведь охват аудитории и свойства воздействия на сознание посредством СМИ остаются неизменными.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://nauchforum.ru/studconf/gum/xviii/4747>
- 2 <https://articlekz.com/article/17700>
- 3 <https://camonitor.kz/26595-yazykovaya-politika-gosudarstvakakovo-v-ney-mesto-kazahskogo.html>
- 4 Современный западный социологический словарь. М., С.
- 5 Современный словарь иностранных слов. М., С. 294
- 6 Выступление Президента РК – Лидера Нации Н. А. Назарбаева на XX сессии Ассамблеи народа Казахстана // Казахстанская правда. – 2013. – 25 апреля.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ PR-ТЕХНОЛОГИЙ В РК

СМАГУЛОВА А. К.
студент, 4 курс, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
КАНАПЬЯНОВ К. Н.
к.ф.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Понятие «PR» вызывает определенные ассоциации в экономическом, социокультурном и политическом смысле. В экономическом смысле PR чаще всего ассоциируется с производством, бизнесом, торговлей, коммерцией, товарами, услугами, занятостью, в социокультурном – с зрелищными мероприятиями, путешествиями, модой, шоу, религиозными и благотворительными акциями, знакомствами, в политическом – с политическими партиями, лидерами, выборами, лозунгами, листовками или акциями протеста.

Продвижение компании на рынке представляет собой достаточно сложную задачу, решение которой требует времени, терпения и финансовых затрат. Задача усложняется, если речь идет о незнакомом рынке, процесс продвижения на котором сопровождается нехваткой информации о специфике территории и характеристиках целевой аудитории, о желаниях потенциальных потребителей. Успешное развитие компании на других рынках еще не является гарантией того, что процесс продвижения будет столь же эффективным при использовании тех же коммуникативных инструментов без адаптации их к конкретным условиям. PR как важный элемент этой системы призван помочь производителю в продвижении его товаров и услуг на рынке.

Public Relations предусматривает коммуникативную активность компании, направленную на формирование гармоничных отношений с обществом, установление и поддержание результативных отношений с полезными аудиториями, изучение общественного мнения и реагирование на него.

Целями Public Relations являются:

- 1) Создание внешней и внутренней социально-психологической среды, благоприятной для успеха организации;
- 2) Налаживание или поддержание взаимовыгодных, гармоничных связей, взаимного понимания и доброжелательности между организацией и общественностью, от которой зависит ее успех или неудача;

Задачи PR:

- 1) Оценка отношений организации с общественностью;

2) Выявление зоны совмещения и согласования интересов организации и общественности;

3) Формирование взаимопонимания и установления взаимоотношений между организацией и окружающей ее аудиторией путем коммуникации, предусматривающей наличие обратной связи.

В настоящее время эксперты делят казахстанские PR на три вида: бизнес PR, политический и социальный. Последние два, по их мнению, менее развиты. Рынок политического PR специалисты считают сезонным, когда большие суммы крутятся только во время предвыборных кампаний или иных политических акций. Кроме того, бытует мнение, что в последнее время казахстанские политики всё чаще обращаются к помощи либо российских, либо украинских политтехнологов. Что же касается социального пиара, то это вид деятельность, как говорят в PR агентство, во многом зависит от развития третьего сектора и CSR (социальной ответственности бизнеса), а оно пока находится на недостаточном уровне. Поэтому речь в основном пойдет о роли бизнес – пиара, а также о том, что такое PR для отечественного бизнеса сегодня: дань моде или важный аргумент в конкурентной борьбе с средством формирования деловой репутации.

Public Relations (PR) – система коммуникаций, обеспечивающая локализацию объекта компании или физического лица в информационном пространстве и его отдельных сегментах.

Government Relations – комплекс мероприятий, ориентированных на организм органы государственной власти.

Investor Relations (GR) – комплекс PR – мероприятий, ориентированных на собственников компании и потенциальных инвесторов.

Below – The – Line (BTL) – комплекс мероприятий, косвенно стимулирующий сбыт, – мерчендайзинг, сэмплинг, игровые акции, программы лояльности и т.д.

Сегодня казахстанский рынок весьма неоднороден, а потребители пиар услуг по степени «зрелости» делится на несколько основных групп. В первую входят компании, осознающие важность связей с общественностью и активно использующие принципы PR своей практики. Они, как правило, имеют собственные PR структуры и определенные имиджевые стратегии. Данную группу формирует ряд предприятий нефтегазового сектора, банки, и IT-компании.

Вторая достаточно многочисленная группа состоит из потребителей, которые понимают актуальность PR, но недостаточно

хорошо владеют навыками его применение. Им также не всегда понятны механизмы построения коммуникации. И хотя такие компании заинтересованы в создании привлекательного имиджа, подчас они не готовы к публичности и транспарентности. Хорошо, если во главе компании стоит харизматичный и компетентный лидер, но если такого «козыря» нет, то её конкурентные преимущества становится не очевидными.

И, наконец, третья группа – это компании, которые не используют PR в своей деятельности, поскольку не убеждены в его эффективности из-за недопонимание либо «аллергии», выработавшейся по вине непрофессиональных агентов. К сожалению, подобный синдром встречается даже у довольно крупных предприятий.

Конечно, среди клиентов PR-агентств пока преобладают компании из второй группы, однако, по прогнозам экспертов, обращение в коммуникативное агентство или открытия собственной PR-службы станет в скором времени общепринятой практикой.

При поверхностном анализе создается впечатление, что за последние годы на казахстанском рынке произошли значительные изменения в плане увеличения количества игроков, роста их клиентской базы, и возможно улучшение качества предоставляемых услуг. Однако говорить о каких-то кардинальных изменениях пока рано, поскольку сам рынок находится на стадии своего формирования и переживает естественное для этого периода болезни роста.

Несмотря на увеличение предложения, что связано с появлением на рынке новых PR- агентств, качественный уровень услуг в целом остается низким. Компании, уже довольно давно работающие в этом бизнесе, продолжают предлагать прежний набор продуктов. Более того рекламные и маркетинговые агентства зачастую предлагают PR-услуги ограничиваясь, как правило, размещением в СМИ платных материалов. Зачастую агентство просто не в состоянии квалифицированно выделить конкурентные преимущества компании -потребители, профессионально провести имиджевую диагностику и предложить эффективные инструменты. В результате клиент разочаровывается не только в самом агентстве, но его эффективности PR – технологий в целом.

С другой стороны, проблема качества PR – услуг возникает и из-за недостаточной активности самих компании клиентов. Многие из них не осознают важность и комплексного подхода в PR – деятельности и предпочитают разовые акции в ущерб

полноценно PR-стратегии. Как правило, финансирование проекта осуществляется ими по остаточному принципу, а PR – акции понимаются ими лишь как размещения в СМИ платных материалов.

PR – комплексные технологии взаимодействия с аудиторией, необходимые для формирования положительного имиджа бренда, в компании или политической партии в обществе. Главная цель – внедрение продвигаемого объекта в ценностный ряд, то есть его полная идентификация целевой группы. Задача требует много времени и далеко не всегда дают эффект, которые можно подсчитать деньгами.

Имидж – это, по сути, восприятие; это не то, что представляет собой компания, продукт или услуга, а то, как они воспринимаются публикой. Имидж существует в умах публики.

Все элементы от упаковки до идентичности является посланниками, влияющими на восприятие, которые формируются на рынке. PR и «живое слово» также является солдатами, влияющими на ход сражения.

Идентичность – это понятие не стоит путать с такими терминами, как «идентичность фирмы» или «идентичность бренда». Идентичность – это то, что на самом деле представляет собой компания, продукт или услуга, прежде чем их послание оказывается на рынке, а значит доходит до умов и чувств потребителей.

Бренд – это то, что существуют исключительно в умах потребителей. Первоначально это слово означало клеймо, которое ставили на особях крупного рогатого скота, чтобы можно было определить, кто из какого стада. Цель умелой разработки идентичности бренда – дать возможность потребителю легко и быстро «идентифицировать» продукт в товарных «стадах» рынка. Хорошая идентичность бренда, отражающая все его атрибуты и аспекты, имеет уникальный голос. Этот голос четко различим в рыночном шуме. Более того, он позволяет продукту подняться выше этого шума.

Идентичность фирмы – это понятие, во многом сходное с идентичностью бренда, но обычно она больше относится к самой компанией или взаимоотношению компаний. Основное различие между идентичностью бренда и идентичностью фирмы можно описать так: потребитель покупает именно бренд, но он может отдавать предпочтение компании и ее продуктам.

Брэиндинг – это коллективные действия по созданию дизайна, упаковки, меседжа и личность и бренд, выбора цвета и средства коммуникации, предпринимаемые компании с целью создания своего имиджа или имиджа своего продукта, услуги. Если в этом

направлении не действовать целенаправленно, бренд просто получится таким, каким получится.

В отличие от рекламы и других маркетинговых коммуникаций PR мероприятия рассчитаны на широкий охват аудитории, взаимную связь, и дол-досрочные отношения, тогда как рекламные мероприятия характеризуются односторонней связью с определенной целевой аудиторией и чаще всего это кратковременный акт.

Чаще всего PR – статьи находят места в массовые прессы, которые рассчитаны на широкие слои населения и пользуются наибольшей популярностью. Массовая пресса является наиболее влиятельным средством формирования общественного мировоззрения, поскольку охватывает большее количество читателей. Подвергается сомнению том что деловые люди и те, кто причисляет себя к клиентам категории «люкс», не читают бульварную прессу. В действительности их не меньше других привлекают скандалы и сенсации.

Общественная потребность в полной и объективной информации в условиях рынка усилило роль казахстанских средств массовой информации. Масс-медиа стали трибуны для общества и рупором общественной жизни. Отечественные масс-медиа разного уровня разделились на различные модели издания, выпуска теле- и радиопередач. Свободный рынок способствовало переходу к новому формированию и динамичному развитию современных казахстанских средств массовой информации. В связи с прогрессивным развитием спутниковых, компьютерных коммуникаций и формированием современного информационного общества актуален вопрос обратной связи средства массовой информации с аудиторией.

Привлекательный журналистский текст – это мастерство подбора слов. Так, хорошо составленный PR-текст обычно заслуживает внимание и доверия аудитории. PR-сообщение должно содержать ключевые моменты коммерческой идеи и раскрывать вопросы, которые могут возникнуть при полу-чтении информации. Как известно, рассылка пресс-релизов в СМИ в обычных случаях остается без внимания последних. За исключением тех случаев, когда содержание представляет собой важное и интересное событие с точки зрения редактора СМИ. Организованные PR-мероприятия с участием средств массовой информации повышают вероятность доведения позитивной информации этот целевой аудитории, чем обеспечивают дальнейших успехов в развитии организации товара, торговой марки, услуги, личности. Мероприятия требует больших

финансовых затрат чем другие маркетинговые коммуникации, но являются показателем того, что компания солидная и представляет собой серьезного игрока на рынке.

PR менеджером необходимо иметь прочные профессиональные партнерские отношения к журналистам. Это поможет в корректном освещении материала о товаре, услуги, компании, личности, поскольку журналист знает целевую аудиторию своего масс-медиа и знает в каком жанре преподнести ей информацию. Всем работникам масс-медиа ежедневно нужна информация, необязательно сенсация, и если предоставляемое компанией сообщение заинтересует их, а затем редактора, то его непременно публикует. Следовательно, Одним из важнейших моментов PR-деятельности является предоставление не стандартных, «сухих» пресс-релизов, а информация с «шармом».

Иногда, если нет эксклюзивного информационного повода, PR-менеджеры сами создают событие и ажиотаж вокруг своей компании, о чём средства массовой информации будут с интересом публиковать. А журналистам всегда нужна интересной информации. Журналистам всегда приходится решать на чем сосредоточить общественное внимание. Темы приходят из разных источников – жизненного опыта самого журналиста, инструктирование со стороны руководящих органов, из редакционной почты на встрече с людьми.

Стабильную конкурентоспособность компании можно построить двумя способами. Во-первых, существует, и в ряде случаев весьма успешно, старая стратегия: создание рациональной инновации уникальный бизнес моделей, отлично приспособлены под новые условия бизнеса. И, во-вторых, появилась новая модель эмоциональной стратегии, которая создает у покупателя настроение, привлекает его и делает зависимым от продуктов или услуг вашей компании. Люди – эмоционально заряженные существа.

Сегодня прогрессивно мыслящий издатели активно переходят на новые бизнес-модели, технологии и форматы, оптимизирует маркетинговую политику, без которой нельзя адаптировать традиционный издательский бизнес к новым условиям цифровой медиа среды, выстроить эффективные отношения с читателями и рекламными клиентами, правильно позиционировать себя на фоне ТВ, радио, Интернета, стремительно растущих новых медиа. Современные понятия «газета» больше не сводится только к бумажному носителю. Во всём мире экономический сильный издатели газеты, стремясь не просто сохранить, но и увеличить долю покрытия рынка СМИ своими продуктами, превращаются

из производители печатных СМИ в поставщиков разнообразного контента, которую затем распространяется потребителями на любых носителях и по всем возможным каналам коммуникаций – бумага, онлайн, мобильные устройства, ТВ, радио и другое.

PR как профессия пересекается с журналистикой. Взаимодействие PR-специалистов и журналистов зависит качество и эффективность работы, с одной стороны, все компании, а с другой – редакция СМИ. Не секрет, что отношения между PR-специалистами и представителями масс-медиа иногда оставляют желать лучшего. Причина частых конфликтов между ними кроется в непрофессионализме и отсутствие взаимопонимания между PR-специалистами, и журналистами. Журналисты сетуют на работу PR-специалистов, а именно непрофессионализм: отсутствие информационного повода или его не актуальность, плохо составленные пресс-релизы, отсутствие уникальности предложения, неправильное определение информационной стоянке целевой аудитории, то есть PR-сообщение я не соответствует стилю и типу издания.

В современном бизнесе во взаимоотношении со СМИ можно не только заявить о себе, но и быстро подготовиться и рассказать свою историю. Компании необходимо стать так называемым «источником», то есть позиционировать компанию или представителя как интересного и знающего эксперта, тем самым стать авторитетом среди журналистов.

Как и всякое явление, журналистика имеет историю, и у казахстанской журналистики богатая история. Прошлый век был насыщен яркими и динамичными событиями в истории отечественной журналистики: в дореволюционной прессе господствовала политика царской империи, после Октябрьской революции 1917 года журналистика находилась под контролем коммунистической партии, после приобретения независимости казахстанские СМИ стали свободны. Формирование и медиа бизнеса и рекламной деятельности в отечественной журналистики как элемент рыночной экономике происходило стихийно.

В современном понимании сфера Public Relations зародилась в Казахстане чуть больше 20 лет назад. За это время отношения нашего общества к PR изменялась не раз, поскольку понимание его целей и задач было размыто, и он чаще всего отождествлялся с рекламой. Уже позже с помощью простых определений их целей: для рекламы – «купить или не купить», а для PR «любить или не любить», – смогли объяснить разницу между этими двумя понятиями.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алешина И. М. Паблик рилейшнз для менеджеров и маркетингологов. М. 1997
- 2 Блажнов Е. А. Паблик рилейшнз. М., 1994.
- 3 Григорьева Н. Работа учреждения с общественностью – СПб.: СПбГУП, 1999.
- 4 Стахова Т. В. Связи с общественностью для третьего сектора.- М.: Знамя, 1996.

ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ТУРАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

ТАСБОЛАТОВА А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛІКПАЕВ С. Т.

профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Бүгінгі жаһандық даму қоғамның бар саласын тек дамыған технологиямен ғана жүргізуді талап етеді. Дамыған технология ғана – қоғамдағы әр істің нәтижелі болуы мен алға жылжыуының кепілі.

Әлемді біртұтас етіп жинақтап отырған жаһандық тұтасулар ақпараттық жүйе үшін тіпті де – ең бастысы. Себебі, ақпараттық неғұрлым ұтқырлығы мен жеделдігі, неғұрлым молдығы мен жан-жақтылығы жаһандық талаптардың негізгісі. Осы бағытта заманауи журналистиканың негізгі ақпарат көзі болып отырған – Интернет технология қызметтері мен рөлі, орны туралы зерттеулерді жинақтай отырып, Интернет технологияның медиа-индустриядағы мәні ашылады.

Бүгінгі қазақстан да – жаңа технологияларға дендеп еніп отыр. Қазақстандық Интернет технологияның БАҚ-тағы орны мен көркемдік және жанрлық ерекшеліктері, ақпарат жеткізудегі артықшылықтары мен әлі де толықтырулар мен қайта зерделей қарастыруды қажет етер тұстары талданады.

Жаңа ақпараттық қоғам электронды журналистиканың аудиториясын да барынша өзгертті. Тыңдармандар мен көрермендерді біріктіретін Интернетке деген қоғам талғамы арта түсуде. Бұл Интернеттің пішіндік, мазмұндық, аудиториялық қамтылу жағынан да өзгерістерді талап етері сөзсіз. Осы бағытта Интернеттегі түрлі тақырыптар мен бірнеше саланы қамтитын бағдарламалардың орнына жүретін жаңа жанрлар шығып келеді. Көретін, тыңдайтын бағдарламалар, хабарлар, баспасөз өнімдері

көбейген сайын бәсекелестік артады. Бұл өз кезегінде бәсекелестік арқылы сапаны жақсартады.

Әлемнің жаңа келбетін танытуда радио мен телевизияның мүмкіндігі шектеулі болып қалды. Барлық БАҚ-тардың негізгі атқаратын міндеті – ақпарат тарату. дегенмен электронды бұқаралық ақпарат құралдарының басты ерекшелігі сол дыбыстылығында, әуезділігінде, ұтқырлығы мен жылдамдығында, әр түрлілігі мен жан-жақтылығында. Әлемдік Интернет технология бұған дейінгі ақпарат құралдарының да дамуына елеулі ықпал етті.

1 Бүгінгі егемендік, тәуелсіздік жағдайындағы радио мен телевизияның мүмкіндігі шексіз артты.

2 Бет бейнелері өзгерді.

3 БАҚ-тағы бәсекелестік күшейді, таңдау мүмкіндігі пайда болды.

4 Әр түрлі бағыт бағдардағы, стиль мен мәнердегі, пішіндік құрылымы өзгерген хабарлар, бағдарламалар көбейді.

5 БАҚ өзін-өзі қаржыландыру үшін жаңа шығармашылық жолдарды қарастыра бастады. Еркіндік шексіз мүмкіндіктерге жол ашты.

6 Интернетке қарай бейімделген өзге ақпарат құралдары адамның биологиялық, физиологиялық қасиеттерімен қоса оның жан дүниесін, психологиясын да ескеретін бұқаралық ақпарат құралдарының бірі бола алуға.

7 Интернет көрермен, тыңдарман үшін әмбебап ақпарат таратуымен де қолайлы.

8 Ауа райынан бастап маңызды саяси оқиғалар, төтенше, ерекше, елді елең еткізер жағдайлар, экономикалық, мәдени, шаруашылық жаңалықтар, спорт барлығы да жылдам, жан-жақты, әр түрлілігімен де ерекше. Әртүрлілік ойдың, талдаудың сан алуандығымен айқындалады.

9 Бүгінгі қазақстандық Интернет технологияның ақпарат тарату бағыт бағдары да өзгерді. Өз аудиториясын жинау үшін солардың сұранысына орай маманданды. Нақты бір аудиторияға бейімделе бастады.

10 Жастар, ересектер, балалар ақпарат, сайт, блогтарына қоса саясаткерлерге, экономистерге, заңгерлерге т.б. қоғамға қажетті, сұраныстағы мәселелерді қамти алатын хабарлар, бағдарламалар қатары өсті.

11 Бүгінгі Интернет сайттардың бірі – жедел ақпарат пен музыкаға көңіл аударады. Тек ақпараттық бағытты қалағандарымен бірге,

нақты бір сала мамандарына ыңғайланғандары, белгілі бір тақырыпты таңдағандары да бар. Енді бірі ескі өткенді қайта жаңғырту арқылы Интернет аудиторияға көп ыңғайлана қоймаған ортаны тартады. Осындай сипаттарды әр түрлі тақырыптағы хабар, ақпараттарға ыңғайланған сан алуан сайттар мен блогтар туралы айтуға болады.

12 Қоғам дамуының демократия жолын таңдаған егемен Қазақстан жағдайында БАҚ сөз бостандығын алды. Кеңес өкіметі тұқсындағыдай цензураға жол жоқ. Бірақ тым ашықтық, тым бетімен кетушілікке де ықпал ететіні байқалуда. әр редакцияның жанында арнайы цензуралық бақылау бөлімдері жоқ.

13 БАҚ түрлерінің ішінде, әсіресе Интернет желісінде жекеменшіктік қарым-қатынас орнады. Бұл қаржының ақталуы мен қайта қайтуы, пайда табу мақсаттарын орындайтындықтан да, бәсекелестік күшейді. Ақпараттық саясат көбіне аудитория талабы мен қызығушылығына қарай өзгерді.

Интернет технологияның қазіргі таңдағы осындай өзектілігі оны зерттеуді, қарастыруды қажет етеді деп таптық.

Қазақ журналистикасында Интернет технология туралы алғашқы пікірлерді беруші – М. К. Барманқұлов. Ғалым Қазақстандық Интернеттің пайда болуы, электронды ақпарат көздерінің сипаттары, Интернет пен электронды ақпарат құралдарының байланысы және ықпалы, орыны мен қызметі туралы пікірлерді «Телевидение: деньги или власть?» деген 1997 жылы шыққан кітабында жазды [1].

Интернеттің қоғамдағы рөліне, оның өркендеуіне, қоғамдық сананың дамуына, ел мәдениеті мен руханияты және мемлекеттің әлемдік ақпарат кеңістіктегі орнын анықтаушы фактор ретінде бағалайды. Интернеттің қоғамды тұтастыратын, біріктіретін жүйе ретіндегі орнын қарастырды. Әлемде алғаш рет Интернет ақпарат пен бүкіл жаһандық бірлікті тұтастыратын құрал болды. Бұны бірінші болып көре біліп, терең зерттеу жасаушы ғалым Интернеттің дүниежүзін біріктіруші жүйе ретіндегі болашағына көңіл аудартады. Интернеттің алғашқы қадамдарына зер сала отырып, болашақтағы Қазақстан үшін маңызды болады деген тұжырымдарды да көрсетті. Ғалым соның ішінде келесі мәселелерге ерекше көңіл аударады. Интернет әлем ақпаратты жалғастырады, жақындастырады. Осы арқылы журналистердің әлеммен жақындасуы әлемдік даму, әлемдік мүдде мен ұлттық мүдде, халықтық ұстаным ара-жігін анықтауға мүмкіндік беретініне сенеді.

Ақпараттық монополиялануына жағдай жасайды. Бұл оның сапасына және дамуына ықпал етеді.

Қоғамды баламалы, сан пікірлі, ақпаратпен қамтамасыз етеді. Өз кезегінде бұл алуан ой мен пікірдің дамуына жағдай жасайды. Ғалым Интернет және телевидение симбиозы туралы жазды. Бұл симбиозды талдай келе оның артықшылықтарын дәлелмен, нақты дерекпен көрсетеді. Ақпараттық ұтқырлығы, жеделдігін алға шығарады. Си-Эн-Эн компаниясының тәулік бойы көрсететін хабарларына қызығушылық танытады. Ең бастысы, әр елдің билеушілері бүгінгі күні барлық ақпаратты осы Си-Эн-Эн арқылы таразылайды [1,15] деген пікірлер айтады. А. Еркімбаев «Жаңа медиа: монологтан диалогқа» деген еңбегінде алып медиа орталығы бола алатындығына баса ден қойып, Интернеттің басты сипаты – жекеліктен көпке қарай бағыт алуы оның артықшылығы деп есептейді. Бір ғана пікір емес, көпшілік пікір білдіре алуы, еркіндігі, сөз бостандығына негіз болады дейді [2]. Г. А. Калина «Информация в Интернете. Всему ли можно доверять?» [3] еңбегінде таза деректер жөнінде айтады. Интернет деректің астарында не бар деген мәселені талдайды. Осы ойды ресейлік зерттеушілер А. А. Калмыков, Л. А. Кохановалар жалғастырады. «Интернет-журналистика» деген еңбекте: «Ақпарат болған оқиғаны болды дейді. Ол болған жайтты одан да күшті, әсерлі етіп беруі мүмкін. Оның үстіне болған құбылысты әр қырынан, қызығушы мен қатысушының көзқарастарын сәйкестендіріп беруі мүмкін. Ақпарат тек болған оқиғаға ғана емес, оны хабарлау әдісіне де, қоғамдық пікірге де байланысты. Демек, бұқаралық ақпарат құралдарының жаппайлық табиғатын ескерсек, сапалы элитарлы аудиторияға да, орташа қауымға да, төменгі топтарға да кеңінен назар аударуды талап етеді.

Батыс баспасөзінде қалыптасқан үрдісті біздің журналистер тікелей көшіргісі келмейді, өз уақытын тек төтенше оқиғаларға бөле алмайды, себебі жаңалықтар жаңа, жүйелі түрде, сағат сайын, күн сайын шығып тұруы керек. Бірақ, кей кезде бір күннің ішінде көптеген оқиғалар болып та қалады. Жаңалық – салыстырмалы түрде жақында пайда болған өнім. Оны жасайды, көшіреді және екі жүз жыл бойы келе жатқан дәстүр бойынша жеткізеді. Қаншама жыл өтсін, мейлі, жаңалықтың ең басты-сы жаңа өнім болғандығы» [4, 19].

Интернет технологияның зерттелуіне қатысты еңбектерде оның түрлі аспектілері қарастырылады. Зерттеуші И. Д. Фомичева оның әлеуметтік сипатына баса көңіл бөледі. Қоғамдағы әлеуметке психологиялық, рухани ықпалы тұрғысынан баға беруді дұрыс көреді [5].

В. Н. Монахов Интернет пен Заңнамалық актілердің қатынасна назар салады [6]. Қоғамды реттеудегі рөлін зерттейді. Ал М.М. Лукина Интернетті деректер көзі мен нақтылықты айқындаушы ретінде қарастырады [7].

Жаңа ақпараттық қоғамның артықшылығы ретінде зерттеушілер конвергенция көптеген жаңа функциялар рөлін ұсынады. Бұл бірнеше сипаттарымен көрінеді. Жаңа конвергенция бұған дейін бір бірінен алшақтау жатқан бұқаралық ақпарат құралдарының бірігуіне жол ашады. Журналист кез келген материалды дайындап, оны газетке, онлайн ақпараттық құралға, телеарнаға пайдалана алады.

Жаңа ақпараттық-коммуникациялық кеңістікте дәстүрлі БАҚ пен жаңа медиа әрекеттерінің алмасуы, коммуникацияның алуан арналарда түрлі қалыпта бейнеленуі, коммуникациялық арналармен бір ғана ақпаратты алу мүмкіндігі туады. Бұл коммуникация және ақпарат арналары туралы түсінікті өзгеріске ұшыратады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Барманкулов М. К. Телевидение: деньги или власть? – Алматы: Санат, 1997. С. 272.
- 2 Еркімбаев А. «Жаңа медиа: монологтан диалогқа» Алматы, 2012
- 3 Калина, Г. А. Информация в Интернете. Всеми ли можно доверять? [Электронный ресурс] / Г. А. Калина, Е. В. Якушина, Л. И. Ястребов // Режим доступа: http://vio.uchim.info/Vio_33/cd_site/articles/art_2_7.htm
- 4 Калмыков А. А., Коханова Л. А. Интернет-журналистика. Москва: Юнити, 2005
- 5 Фомичева И. Д. Социология Интернет-СМИ: Учебное пособие. М.: Факультет журналистики МГУ имени М. В. Ломоносова, 2005.
- 6 Монахов В. Н. СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. М.: Экопринт, 2003
7. Лукина М. М. СМИ в домене Ру: хроника, цифры, типы // Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2001, № 6
- 8 Исследование аудитории: телевидение, Интернет. Материалы VII Международного конгресса НАТ «Прогресс технологий телерадиовещания». М. : Медиакомитет, 2004

1.4 Павлодар облысы белгілі тумаларының мәдени және рухани мұрасы 1.4 Культурное и духовное наследие знаменательных выходцев Павлодарской области

МӘШҲҮР ЖҮСІП ЖӘНЕ ҚҰРАН-ХАДИС

АШИМОВА А. А.
студент, ПМПУ, Павлодар қ.

«Кешегіміз түгенделмей, бүгінгіміз бүтінделмейді», – дейді алаштың ардақты азаматы Қошқе Кеменгеров. Шынымен де, ұлылар мұрасын игере білу, ең алдымен, кешегі тағдыр – тарихымызды терең тану үшін, сол арқылы бүгінгіміздің мәнін жете парықтауымыз үшін керек.

Осыған байланысты қазіргі күні дін, таза дін тақырыбы өзекті мәселенің бірі болып тұрғаны, өкінішке орай, көңіл күмілжітеді. Рас, ертеден-ақ қасаң діни қағидаттар шырмауында шандылып қалған «діндарлар» аз емес. Әлі күнге дейін дін білгірлері санатына сол көргенінен жазбайтын, «соқыр» діндарлар қосылып жүр. Сол үшін бағыты бұрыс емес, дегені дұрыс «дін жанашырын», Алланың шынайы құлын оқып, көзімізді ашуымыз керек. Ал жалпы дінді Мәшһүр атамның сөзін танымай, ұғыну мүмкін емес. Егер біз хакім атамның сөзі мен оның мәніне бойласақ, ислам қағидаттарын да танып білеміз. Түптің-түбінде өзімізді тануға, «адам» боп қалыптасуға ол септігін тигізеді. Себебі, ислам әлемін неғұрлым тереңірек таныған сайын, соғұрлым оның тұңғығына сүнгіп, інжу-маржан ілерің сөзсіз. Ол інжу-маржан М. Жұмабаев сөзімен айтпақшы: «Адам деген құр атты жапсырмай, шын мағынасында адам болып» қалыптасуда үлкен пайдасын тигізеді [1, 26].

Кішкентайынан Құранды жаттап, діни тәлім-тәрбие алған Мәшһүр шарифат ережелерін бұрмалаған қожа-молдаларға қарсы болып, өмір бойы күрес жүргізіп өтті. Құран сөздерін түсінбейтін, «әліпті таяқ деп» білмейтін дүмше молдалардың іс-әрекеттерін шенеп:

Өсекті қожа менен молда айтады,
Басқадан олар тіпті онды айтады.
Арасын ағайынның балдай тәтті,

Дау-жанжал ұрыспенен молайтады, – [2] деп, өздері тағдыр тауқыметін тартып отырған жұртқа тағылым айтпай, керісінше «жақсы менен жаманды айыртқызбай, ұрттарының бірін – қан, бірін – май қылдырғандары» үшін оларды кінәлайды. Ол дінбұзарларды

күран қағидаларын дұрыс ұстай алмадың, шарттарын жақсылап атқармадың деп жазғырады, бетіне басады. Бұл шығармаларды талдау барысында Мәшһүр Жүсіп дін мен Тәңірді адамның жалпы этикалық-адамгершілік табиғатын шектейтін тылсым күш емес, оған керісінше тазаруға ықпал ететін ғаламат ретінде толғайды. Дінбұзар дүмшелерге қарсы майдан ашуы да оның осындай азаматтық кредосы мен шығармашылық ұмтылысына байланысты.

Тұспал сарында жазылған «Жарты нан» атты өнегеге толы өлеңі оқығанның бәріне ой салады. Ол тіпті жолда кездескен жолаушыларды да:

Оразаң отыз күнгі – отыз кісің,

Бес кісі- бес намазың, білемісің. – [7] деп көрсеткен. Яғни, бұл өлеңнің сюжеті бойынша жолда келе жатқан адамға оңай олжа кездесіп қалады-мыс. Бірақ ол сандықта шын мәнінде олжа емес, улы жылан жатқан болып шығады.

Жамандық қайдан туар, тілден туар,

Әркім де ғақыл болса, тілін буар.

Шығарсаң бір жаман сөз сен аузыңнан,

Артыңнан айдаһар боп сені қуар, – [5] деп, қандай пәле болмасын, ең алдымен, тілден болатынын және қызығы мен шыжығы қатар жүретін мына фәни жалғанда ештеңенің оңай жолмен келмейтінін айтады. Әрі жолда келе жатқан бес адам да, отыз адам да оған көмек бере алмады. Егер де ол хақ жолында жүріп, уақытылы бес уақыт намазын қаза қылмай оқып, оразада ас-судан өзін шектеген болса, олар оны құтқарар еді. Өттен. Бірақ таңдаудың бәрі адамның өз қолында емес пе? «Расында сондай бізге жолығуларын үміт етпегендер және дүние тіршілігіне мәз болып сонымен көңілдері жай тапқандар, міне солар, аяттарымыздан хабарсыз.» деп «Юнус» сүресінің жетінші аятында [8] жазылғандай, дүниенің алдамшы тіршілігіне көңілі қонымды болғандар дүниеге деген қызығушылығы қаншалықты көп болса, Алладан қашықтығы да соншалық.

Қайыр, ықсан, сауапты,- жарты қылмай,

Қыла гөр күні бұрын соны бүтін, – деп әлгі адамды құтқарушы «Жарты нан» осындай ғибрат айтып кетеді. Бұл жерден де «жетім көрсең жебей жүр» демекші бес парыздың бірі зекет, садақа беру, мейірімді болу мәселелерінің астарланған айшығын көре аламыз.

«Суреті адамға ұқсаған, мінезі аңға» [6] деп сынала суреттелетін «Соқыр, саңырау және жалаңаш» шығармасындағы үш кейіпкер де Құранды құптамай, Алладан алыстағандар. Сыртқы сырт бейнесі адамға ұқсап тұрса да, сөйлеген сөздері мен істеген қылықтары хайуаннан бетер

сипатталады. Тіпті автордың оларға жиіркенішпен қарағаны соншалық, сол үшемнің кесірінен жол үсті, тіпті барлық дүние шаң-тозаңға толып қалды деп суреттейді. Шаң-тозаң деп отырғанның бұркеуінде ластық пен өтірік те, күндестік мен озбырлық та, жалпы жамандық атаулы жатыр. Мәшһүр-Жүсіп бұл туындысында адам сезімін, көзқарасын күрделі, қайшылығы мол қалпында көрсетуге көңіл бөледі. Бір адамның әрі басқаның кемшілігін байқағыш екені әрі өзіне керек істі мүлде көрмейтіні, қайшылығы нақты ашылған. Шартты түрде «соқыр» деп алынған образ құмырсқадай ұсақ заттарды көргіш те, одан ірірек нәрсе, жан-жануар атаулыны мүлдем көрмейтін болып алынған. Шартты түрде «саңырау» деп аталған екінші адам болса, ол қатты шыққан дыбыс атаулыны мүлде қабылдамайды да, өте бәсең үнді, сыбырды, «құлақтыдан» бұрын естіп қояды. Ақын өлең аяғында «саңырау» дегені – «бәрі өзім білдім» деп, ұзақ ойға салынған, «өз жанының пайдасын» естімейтін адам екенін айтады. Ақын шартты түрде «жалаңаш» деп аталған үшінші адам арқылы өмірінің өткінші, қысқа екенін ұмытып, ойға алғанының бәрі тындырдым деп, бос жүрген жандарды сынайды.

«Алла олардың жүректерін, құлақтарын бітеген, әрі көздерінде перде бар.» деп «Бақара» сүресінің жетінші аятында [8] жазылғандай, мұндай жандардың ең алдымен жүректерінде кінәрат бар. Жүрегі таза, пәк болған жағдайда, өзгеден мін іздеп, өзінің жаман әрекетін көрместей күй кешпес еді.

«Біле алмай артқан жүгің не екенін» [3] деп, оқырманды қызықтырып әкетіп, мына малғұн базарда «Шынымен де не сатпақшы екен?» деген ой тастайтын «Шайтанның саудасы» өлеңі – Мәшһүр Жүсіп атамыздың тұспал өлеңдерінің тап падишасы іспеттес. «Не сатпақшы?» деп көкейді тескен сұрақтың жауабына әсте көңілін марқаймайды, керісінше, алабұртады. Сонымен ол нендей тауар болып шықты дейсіз бе? Олай болса айтайын. Дүниенің арзан болса да, қымбатқа сатылып жүрген тауарлары – өтірік, мікір-хайла, күншілдік, зорлық пен тәкаппарлық.

Киер киім, ішер ас, тамақ емес,

Керек қып бұларыңды кім алады? – десек, көңіліңіздің күйі түсетіні сол, әрқайсысының тұрақты сатып алушысы да дайын екен.

Кім болса бұл заманда сол әкелер,

Қор болып қашан өтірік жерде қалған, – деп өтіріктің ең өтімді тауар екенін сатушы еш жасырмастан, бүкпесіз айтып отыр. Таң қаласың. «Ол көктерді және жерді шындықпен жаратты.» [8] деп «Нахл» сүресінің үшінші аятында жазулы емес пе? Алладан

корықпай қалайша өтіріктің өрмегін тоқиды екен, а? «Өтіріктің күйрығы бір-ақ тұтам екенін» олар әсте естен шығарған шамасы.

Ал анау күншілдіктің алушысы кім десек:

Білетін күншілдіктің қадір, құнын

Оқыған көп оқуды молда алады, – деп сатушы жауап қатты. «Олардың жүректерінде дерт бар. (Ол – Күншілдік дерті).» – деп «Құранның» «Бақара» сүресінде де [8] жазылған. Сол бір дертке дерт қосып алғанша, дерттің емін табудың қамын ойламасқа болмай ма?

Ал соңғы тауар – тәкаппарлық – ең бір нашар тауар емес пе? Алла тағаламыз тәкаппарларды жек көрген. Кімде-кімнің бойында титтей тәкаппарлық татымы болса, ондайға Алла ашумен қараған. Ондайға жұмақтан орын жоқтығын айтқан.

Бұл өлеңде қамтылған өтірік, мікір-хайла, күншілдік, зорлық пен тәкаппарлық атаулының бәрі – Алладан аластатар харамдар. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы да адамды азғыртып, адамдығынан айыратын бұларды тектен-текке түспал өлеңдеріне арқау етпеді. Нәліды, іші күйді, жаны ашыды. Мұсылманның, қазақтың қарайып бара жатқанынан шошынды. Атамыздың бір жарым ғасыр бұрын жазып кеткен толғамдары дәл қазіргі күні өз өзектілігін әлі де жоғалтпады. Бұл қуанарлық емес, жыларлық дүние. Иә, иә, ащы айғаймен жылап-жоқтайтын дүние.

Бұдан бөлек оның «Дін тағылымы» атты жазбасын оқып отырсақ, нағыз мұсылман адамның айтуға тиіс сөздеріне қуана тойынасың. «Иә, Аллаһ, жарылқа!» Міне, осындай сөздерімен Мәшһүр атамыз Аллаға жүгінеді. Алла Тағаламыздың шексіз мейіріміне бас июі де, кешірім сұрауы да, тәубе етуі де – бәрі бар. Әрі жеке өз атынан емес, барлық мұсылман бауырлары атынан сөйлеп тұр. Алланың Адам Сафиуллианы қараңғылықтан жарыққа шығарып, анамыз Хауа ана илан екеуінің басын қосып, қанша көп қайғысын кетіріп, көңілдеріне шаттық ұялатқанын, Нұх пайғамбардың дүние жүзін қаптаған топаннан етегіне дым тигізбей сәлемет сақтағандығын, одан бөлек оның мына жер бетіндегі мұсылман пейішті жанның бәріне қылып жүрген мырзалығы мен төгіп жүрген мейірімі, шексіз қайырымы – осының бәрін Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы еш үлкейтусіз қағазға түсірген. Себебі, шынымен де «Фурқан» сүресінің алтыншы аятында жазылғандай: «Күдіңсіз Аллаһ өте жарылқаушы, аса мейірімді» [8].

«Жазсақ жазғанымызға тәубе, азсақ азғанымызға тәубе, адассак адасқанымызға тәубе, жаңылсақ жаңылғанымызға тәубе, білмесек білмегенімізге тәубе, қылмасак қылмағанымызға тәубе»

[4, 197] дейді автор. «Құранда» да: «Егер тәубе қылсаңдар, сендер үшін жақсы болады. Ал егер жалтайсаңдар, Алланы еш осалдата алмайтындықтарыңды біліңдер. (Әй Мұхаммед!) Қарсы болғандарды күйзелтуші азаппен сүйіншіле.» делінген «Тәубә» сүресінің [8] үшінші аятында. Шынымен-ақ, Мәшһүр заманында да, қазір де адамның шүкіршілік айтуы кемде-кем. Пенде болған соң ұмытып кетеді бәрі-мыс. Сөйтіп жүріп қараңғылыққа тап болса болды, Алланы еске алады. Ал шын мұсылман баласы қас қағым сәтке де жаратушысын естен шығармау керек. Мейлің құзға көтерілсең де, мейлің құздан құлап бара жатсаң да. Бұл тұста М.Ж.Көпейұлы тағы былай жазады: «Күшті жұрт «күштілігімен өзім таптым» дейді. Білімді жұрт «білімділігімен өзім жетілдім» дейді. «Құдай жеткізді» деп екеуі де айтпайды.» [4, 198]. Міне, осындай тұстарда елді шүкір етсін, тәубесіне келсін деп шақырады. «Атар таң, шығар күн, жарық сәуле бола қалса «айналайын, Құдайымның патшалығынан болды» деп біліңдер» дейді ол. Міне, Мәшһүр атамыздың көрегендігі қайда жатыр. Алласына мойынсынуы қандай!

Біздің тек бір Алланың құлы екеніміз – айдан жарық, күннен раушан, яғни бәріне аян. «Біздің айтып тұрғанымыз түгіл, ойымыздағыны білетұғын Құдай – сенсің!» дейді автор [4, 198]. Шынымен де, жер бетіндегі күллі әрекет, тіпті ағаш жапырағының жерге түсуі де Құдіретті Алланың өмірімен. «Оны Ол, өзі ғана біледі. Және күрлықтағы, теңіздегі нәрселерді біледі. Бір жапырақ түссе де, Алла оны біледі.» делінген «Ән'ам» сүресінің елу тоғызыншы аятында. Одан бөлек «Фатыр» сүресінің отыз сегізінші аятында [8] да жазылғандай: «Шүбәсіз Аллаһ көктер мен жердің құпиясын біледі. Шындығында Ол көңілдегіні (ойлаған ойды) да біледі». Ол – біздің бір секундқа ойлап қалған ойымызды да, жан баласына естіртпеген құпиямызды да, бәрін де білетін жалғыз Жаратушы.

Одан бөлек Алланың әрдайым өз мүминдеріне айтқаны: оқу, білімнен кемде қалмау керек, ғылым жолына түсіндер деген. Осы бір ауыз «оқы» деген сөзбен «Алақ» сүресінің үшінші аяты [8] басталған: «Оқы! Ол Раббың аса ардақты.» Тіпті, қасиетті «Құран» сөзінің өзі арабтың «оқу» деген сөзінен шыққан. Осы тұста М. Ж. Көпейұлы өзінің «Ғылым және дін» жазбасында [4, 195] : «Құдайға жуықтасу, жақын болу ниетінде болса: бай-малыңды; жоқ жарлы-жаныңды ғылым білім жолына жұмса. Һәм өзін жуық, жақын боласың, Һәм екінші біреудің Құдайға жуық, жақын болуына себепші боласың. Мешіт, медресе сал да, Құдай үшін жұмсалатын күшінді мешіт, медресеге жұмса, не берсең, талиб ғылымға бер.» дейді. Яғни, бұл

жерде автор мұсылманға тән – мейірім мен қайырым, бауырмалдылық пен ізгілікті жақсы көрсетіп, Алланың сүйікті дүниесі – оқу білім, ғылымға жақын болу екендігін айта келе, адамзатты сол бағытқа үндейді. Бірақ та «Палау менен бәлішке құрсағын толтырып, егіншінің өгізі мен есегінен өнеге алған, өзі бір басты, екіаяқты бола тұрып төрт аяқты қайқы құйрықтылардың ауылына қайтып жүргендерді талиб ғылым демендер! Жаңа медресеге ондай қуларды кіргізбендер!» [4, 195] деген. Бұл дегеніміз, Хазірет сопы Аллаһар айтпақшы «Ащы жерге тұқым сеппеу керектігі» еді.

Міне, Құдай сөзі – Құран, ал пайғамбар сөзі – Хадис шәриф ешқашан да тозбайды. Өз заманында Алланың сүйікті құлы болған Мәшһүр атамыздай киелілер сөзі осындай. Оның қалауы – Алланың ақ жолынан айнымай, исламның иісін кетірмей, мұсылманшылықтың мерейін өсірер салиқалы ұрпақ тәрбиелеу, келешегіміздің кемел жастарына кәусар «Зәмзәм» судың дәмін татқызып, Аллаға жақындастыру еді. Бірақ та «Хашр» сүресінің он алтыншы аятында [8] жазылғандай: «Әр адамның өз еркі бар. Шайтан сендердің істеріңе жауапты болмайды». Бәрі де өз қолымызда...

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбенбаев С. Ш. Тәрбие теориясы мен әдістемесі: оқу құралы. – Алматы: Дарын, 2004. – 152 б.
- 2 Көпеев М. Ж. Хал-ахуал. Өлеңдер жинағы. – Қазан, 1907. – 20 б.
- 3 Көпейұлы М. Ж. Шығармалары. Жиырма томдық. – Павлодар: ЭКО, 2003-2008.
- 4 Сүтжан С., Құралханова Б. Сопылық ғибратнама: хрестоматия-копендиум. – Павлодар: ПМПИ, 2016. – 212 б.
- 5 Бөжеев М. Мәшһүр-Жүсіп мұралары хақында. //Жалын, 3, 1974. – 127-129б.
- 6 Қоңыратбаев Ә. М. Ж. Көпеев лирикасы. II Қазақ әдебиеті, 19 июнь, 1959. – 3 б.
- 7 <http://www.bilim-all.kz>
- 8 <http://kuran.kz>

БОЛАШАҚТЫ БОЛЖАҒАН ҚАНЫШ АҒА

МАХМЕТ Н. А.
студент, ПМПУ колледжі, Павлодар қ.
СӘРСЕНБЕК А. Р.

қазақ тілі және әдебиеті пәнінің оқытушысы, ПМПУ колледжі, Павлодар қ.

Арқаның әсем де көрікті, сұлу жері Баянауылдың сыртқы бөктерінде Ақкелін таулары орналасқан. Бұл бұйрат бөктерлерді жыланша орай ирелендеп ағатын өзенді Ащының суы дейді. Оған құятын екі саланың бірі Айырық аталынады. Сол Айырықтың биік жарқабағында сол ауылдың биі Имантай ақсақалдың ата қыстауында доңыз, яғни 1899 жылы сәуір айының 12 жұлдызында болашақ ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаев дүниеге келеді. Сәби дүниеге келген соң әкесі Құрмантай абызды шақырып, жаңа туған нәрестеге ат қоюын өтіне сұрайды. Абыз азан шақырып атын Ғабдулғани қояды. Мейірман анасы Сәлима «Кенжетайым» деп мейірлене искеп кішкентай бөбегін «Ғаниым, менің Ғанышым» десе керек. Осыдан бастап Ғани, Ғаныш дей жүріп, ауыл-аймағы баланы Қаныш атап кетеді. «Әке балаға сыншы» дегендей Имантай ата: «Менің осы балам сөз ұқпайтың маубас, не елден асқан данышпан болады.

«Ұлыны ұлы таниды ғой». Қаныш Сәтбаев Затаевичтің еңбектерінің дер кезінде баспадан шығуына қамқорлық жасаған адам. «Қазақ ұлт театры» ел өмірінің айнасы, ел міндеттерінің құрылу тезі, түзеуші ұстазы, қазақтың салт-сана, күй, сарындары сияқты мәдениет, өнер кендерінің терең ошағы, ұйытқысы ретінде дамуы қажетдеп түсінген Қ. И. Сәтбаев халық ағарту комиссариаты мен театр басшыларын тума дарындары мол қазақтың өнерін Еуропаның, орыс мәдениетінің таңдаулы үлгілерін игере отырып, профессионалдык биік сатыға көтеруге шақырады. Жас Қаныш сол кездегі баспасөз бетінде, әсіресе «Қазақ тілі» газетінде «Байшуақ» деген бүркеншек атпен жиі көрініп тұрған. Осы газеттің 1923 жылғы 13 желтоқсанда жарияланған «Обаған» атты мақаласы осы аттас әннің шығу тарихын өте тартымды да көркем баяндаған. Ал оның «Ел Едіге» атты мақаласы эпостық жанрдың табиғатына терең бойлап, әннің алдындағы фольклор зерттеушілердің тарихы шындықты көріне бұрмалап, жаза басқан жерлерін тайға таңба басқандай етіп ашық көрсетеді. Бұл болашақ ғұламаның ғылым жолындағы бастапқы қадамы деуге болатын ғылыми жұмысқа бара бар еңбек еді.

Қ. И. Сәтбаев шәкірттік кезінен бастап көтерген өнер мәселелерін өмір бойы назарынан тыс қалдырмаған, оған өрқашан қамқорлық жасап

отырған. Оған Қ. И. Сәтбаевтың Ғылым академиясын басқарып отырған кезде жасаған басшылығы толық дәлел. Елуінші жылдары Мәскеудің белгілі театр зерттеушісі Николай Иванович Львов қазақтың театр өнері туралы «Қазақтың академиялық театры» деген тұңғыш монографияны жазады. Мамандардың пікірінше, бұл іргелі еңбек қазақ театры өнері туғаннан бастап 1950 жылдың басына дейінгі оның «энциклопедиясы» деп танылды. Жалғыз театр ғана емес, музыкалық фольклорды жазып жинастыру мәселесіне де Қаныш Имантайұлы ерекше маңыз берген. Академия жанынан осы жұмыспен арнайы айналысатын сектор құрылып, ол кейін бөлімге айналады. Ғылым академиясы президентінің тікелей нұсқауымен жер-жерлерге музыкалық фольклор қоры жыл сайын әндер мен күйлердің жаңа жазбаларымен толықтырыла түседі. Сөйтіп, ертеректе және сол жылдары жиналған жазбалар негізінде композитор Борис Гиршевич Ерзакович «Қазақстанның халық әндері» деген музыкалық-этнографиялық жинақ құрастырды. Ол жинақ 1955 жылы жарық көрді. Жинаққа екі жүзден астам көне және осы заманғы әндер енді. Жинақ шыққаннан кейін, – деп еске алады Б. Г. Ерзакович мені Қаныш Имантайұлы осы еңбегімен шын жүректен құттықтап, әр данасын қандай-қандай мекемелерге міндетті түрде жіберу керек екеніне дейін айтып берді.

Қаныш Имантайұлы А.В.Затаевич еңбектерінің жарық көруіне ерекше қамқорлық жасаған. Оның артында қалған мұраларын жинастыруға да, музыка зерттеушінің ұрпақтарына да шын пейілді жанашырлық жасап, үлкен қамқорлық көрсеткен. Туған халқының барлық саладан да шоқтығы биік, мерейі үстем болуын ойлаған Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың өнер саласына сіңірген еңбегінің жекелеген осындай шағын көріністерінен-ақ оның елге ерекше қадірлі болуын түсіну қиын емес. Ол – өзі өнерлі болып қана қоймай, өнерді де қастерлей білген ұлы тұлға.

Қаныш Сәтбаев үнемі уақытынан озып отырды. Баянауылда судья болып еңбек етіп жүрген жас қазақ жігіттің қазақ даласы түгілі, жалпақ Ресей аумағында өндіріс ошақтары өрістемей тұрған кезде, яки 1921 жылы өзіне геолог мамандығын таңдап, қиырдағы Томск қаласына аттануы: демек ол заман аужайын дұрыс болжап, туған өлкесінің қазба байлығын іздеумен айналысып, сол арқылы ел тірегін өзгертуге күштарланған... «Отызда орда бұзбасан-қырқында қамал алдым дегеніне ешкім сенбейді»-дейтін нақылды, тегінде, бабаларымыз ізбасар ұрпағын намысқой етіп өсіру үшін айтқан ғой деп ойлаймын. Осы игілікті жұмыстарды жүргізген кезде Қ. И. Сәтбаев отыз жаста болған.

1960 жылы «Білім және еңбек» журналының 10-санында ғалым «Қазына қоймасы-Қазақстан» деген мақаласында біздің жеріміздегі байлықтардың енді ғана толық біліне, алына бастағанын айтып, негізгі берері әлі алда, келесі ғасырда екенін болжайды. Сол жаңа ғасыр келгенде Қазақстан өз қазынасына ие болып отыр. Сол кездерде Сәтбаев: «Орталық Қазақстан мен Алтайдың бір миллион шаршы километрге жуық темір мен марганец, мыс пен қорғасын, қалайы мен мобилден, вольфрам мен күміс және басқа металдар болуға тиіс орындарды нақты барлап, біздің ғалымдар жасаған болжамдық, металлогениялық картаны кеңінен пайдалануымыз керек»-деген. Соның арқасында, мысалы Жәйремеде сан алуан түсті металдар қоры ашылды. Бір миллион тонна күміс бары анықталды. Жезқазған даласында қыруар вольфрам жатыр. Қостанайдағы Шәймерден кенінде миллион тоннадан асатын мырыш бар екен. Көкшетау өңірінен қалайы мен техникалық алмас ашылды.

Академияның ғалымдарымен бірге Қ. И. Сәтбаев, Қазақстанның біртұтас энергетикалық жүйесін жасау идеясын батыл қолдады. Павлодар-Екібастұз аймағындағы мол да арзан электр қуатын Қазақстанның энергиясы тапшы оңтүстік облыстарына жеткізіп тұру қажет еді. Сол үшін де Екібастұздан Алматыға одан әрі Жамбыл мен Шымкентке дейін жалғастыратын жоғарғы кернеулі электр желісі тартылмақ болатын. Ол жұмыс ғалымдардың ұсыныс болжамы негізінде қолға алынып, басталған-ды. Ол желі Ағадырға дейін тартылған еді. Енді оны Алматыға жеткізу керек еді. Ақыры, ол маңызды жұмыс кідіріп қалды. Соның салдарынан оңтүстік аймақта, соның ішінде Алматыда энергия тапшылығы қатты сезіліп отыр. Жетпейтін қуатты көрші қырғыз елінен дүниежүзілік бағамен, әрі әлсін-әлі тоқтаумен алып жатырмыз. Ал, Павлодардағы басы артық энергияны алатын ешкім болмай, енді оны Тарбағатайдан асырып Қытайға сатамыз деп деп әрекет жасап жатыр.

«Жезқазғанға жол тартылсын...» деген мақаласы 1935 жылы маусымның 4-інде «Казахстанская правда» газетінде жарияланды. Ол тек мәселе қою, талап ету ғана емес, сол жолды салудың қажеттігін, оны қалай арзан да шапшаң салып шығуға болатынын дәлелдеп берген. Бұл жолдың өтетін жері көбіне жазық дала, жер қазу жұмыстары аз болады деп жазды ол. Мұны екі жылда бітіруге болатынын дәлелдеп айтқан. Ақыры солай болып шықты. Қ. Сәтбаевтың жасаған жолы Жезқазғанға тартылған күре тамыр секілді қазыналы аймаққа қан беріп, жан бітірді.

Жезқазғанға тартылатын жол бір ғана бұл емес. Болашақта оны Ташкент жолымен жалғастыратын Жосалы-Жезқазған теміржолы, одан әрі Жезқазған-Атбасар жолын тарту болатынын да айтқан. Өзінен дұрыс та қажет екенін көрсеткен бұл идея-жоба қазір нақты жоспарларға еніп отыр. Одан арғы болашақта Арал-Жезқазған-Ақмола магистралі тартылуға тиіс деген ой да айтылған. Академиктің үлкен ұсыныс-идеяларының бірі-Қарағандыдан Қарқаралы арқылы, Павлодардан Ақсу арқылы теміржолдар тарту болатын. Ол енді жүзеге асырыла бастады. Ақсу-Курчатов жолы салынып жатыр. Ертіс-Қарағанды каналын тарту идеясын Қаныш аға әуелден қозғаған. Қаулап өсіп келе жатқан Орталық Қазақстан өндіріс шоғырын-Қарағандыны, Теміртауды сумен қамтамасыз етудің бірден бір жолы-Ертіс суын бұрып әкелу, канал тарту. Оның жобасы алғашында тан қалдыратындай, тіпті адам зәресін алатындай көрінген еді. Оған бірден сену, көну үшін адамға үлкен білім мен билік қажет еді. Ұзындығы 514 шақырым (дүние жүзіндегі ең ұзын Эри каналынан кейін екінші орында, ол Суэц каналынан 3 есе ұзын арна) оның суын жарты шақырымға көтеру керек болған. Сол толық орындалды.

Қ. И. Сәтбаевтың Ұлы Отан соғысы кезіндегі қосқан үлесі де мол. Ол кісі адамзатты фашистік алапаттан құтқаруда баға жетпес қолғабыс жасапты. Майданға керекті металды тез тауып және оны аз уақыт іске қосудың тәсілін тапқан ғажайып ғалымдық және ұйымдастырушылық қызметі, оның беделін арттыра түсті.

Ұлы жазушы Мұхтар Әуезов бұл жайында былай депті: «Самғағыш самолет, тозбас танк, мойымас мылтық, өрттей оқ жасауға керек заттың бәрін беруде Сәтбаевтың әрі отаншыл басшылығы, әрі білгір мамандығы, жіті қырағылығы, қажымас еңбегі өзгеше орын алды». Соғысқа қажетті, яғни бүкіл елге қажетті кен орындарын ашу жолында Қ.Сәтбаев басқарған ғалымдар сол жылдары 350 экспедиция ұйымдастырса, соның 160-ы үкіметке практикалық ұсыныстар енгізіпті.

Қазақстан астанасын Ақмолаға ауыстыру жайында сөз басталған кезде, Қ. И. Сәтбаевтың 1948 жылы үкімет мәжілісінде осы мәселе талқыланды. Ол кісі: «Алматының сейсмикалық аймақта орналасуы, қаланың үлкеюіне жерінің тарлығы, құбылмалы ауа райы оны үлкен елдің астанасы болуға кешекте жарамсыз етеді. Бізде орталық атануға қолайлы екі қала бар, олар-Қарағанды мен Ақмола. Бірақ алғашқысы көмірдің үстінде тұр және онда су тапшы. Екіншісінде су да мол, әрі күллі Қазақстанның географиялық

кіндігінде орналасқан...» – деген. Қаныш ағамыздың асқан көрегендікпен меңзеген асыл ойы елу жылдан кейін жүзеге асырылды.

Қ. И. Сәтбаевтың жарық көрген 240-тан астам ғылыми еңбегі, 300-ге жуық мақалалары мен шағын туындылары болса, әлі 500-ден астам дүниесі жарық көрген жоқ. Бұл- ұланғайыр ғылым теңізі және өте құнды, елге қажет мол қазына. «Үлкен адамдардан қалған рухани мұраға жеңіл-желпі қараушылықтың өзі жақсылыққа апармақ емес» – дейді академик Е. А. Букетов.

Ғұлама ғалым Қаныш Сәтбаевтың ғылымға қосқан жаңалығы қомақты да, жан-жақты. Тек геология саласында ғана емес, әдебиет, тарих, археология, топология, өнертану салаларына да қосқан үлесі орасан. Соның бір дәлелі, 20-жылдардың басында Томск университетін бітіріп келген жас ғалым Орталық Қазақстанның кен қорларын зерттеп, Ұлытаудағы археологиялық мұраларды да жинастырады. Тастағы көне таңбалардың сырын ашып, Алашахан, Жошы кесенелерін тарихи мұра ретінде қорғау қажеттігін мемлекет алдына міндет етіп қояды. Едіге тауының басындағы батырдың ел аузында аты аңызға айналған бейтіне көтеріледі. Кейін қастандықпен қиратылған Ерденнің Сарыкендегі кешенін, Домбауыл қорымын құнды археологиялық мұралар деп қарайды.

Тау ішіндегі Ақсақ Темір сарбаздарына қару жасап, болат балқытқан орынды табады. Соның орны әлі күнге дейін сақталған. Дәл осы жерден бетіне араб әріпімен жазылған белгісі бар қара тасты кездестіреді. Бұл жәдігерде Әмір Темірдің 1392 жылы Токтамысқа қарсы жорығы кезінде Ұлытауға келіп тоқтағаны айтылады.

Қаныш Сәтбаев қара тасты тапқан кезде Қазақстан қалаларында тарихи мұражайлар болмағандықтан, өгіз жеккен арбаға артып, оны Қызылордадағы теміржол бекетіне әкеліп, 1927 жылы поезбен Ленинград қаласына жөнелтеді. Қаныш Сәтбаев мұны Ресейдегі құнды мұралар жинақталған Эрмитажға жолдайды. Бұл тас 1935 жылы Түркістаннан алдырылған тайқазанмен бірге Эрмитаждың арнаулы бір бөлмесіне қойылған. Қаныш Сәтбаев 1961 жылы Ленинградқа барғанда, Эрмитажды аралап жүріп, фотоаппаратқа жасырын түсіріп алады. Мұнда Қожа Ахмет кешенінен тайқазанмен бірге әкелінген, алтын жалатып, күмістен күйған екі шырағдан да бар екен. Кезінде осындай алты шырағдан болған. Оның біреуі Париждегі Луврде. Қалған үшеуі бүгінде қайда екені белгісіз... Қолды болған сияқты. Өкінішке орай, тайқазаннан басқа мұрағаттар әлі күнге дейін Қазақстанға қайтарылған жоқ. Бөтен елдің меншігінде қалып қойған

екен. Бір ғана Эрмитаждың өзінде кезінде қазақ жерінен әкелінген аса бағалы бұйымдарды да кездестіруге болады деп жазған.

Міне, бүгінде еліміздің егемендікке қолы жетуіне байланысты осы баға жетпес мұраларды қайтарып алуымыз қажет деп ойлаймын. Ол тарих үшін ғана емес, болашақ біздерге өте қажет. Қаныш Имантайұлының басынан кешкен өкінішті оқиғалар, шындығын айтсақ, бүкіл халқымыз зәбір шеккен, өсіресе ұлтжанды зиялы тобы түгелдей көрген, кешегі зер заманның тас дөңбегінде көпшілігі мерт болған залалды кесепаттар. Қаншама заңғар алыптарымыздан айырылды-Шәкәрім, Әлихан, Ахмет, Міржақып, Жүсіпбек, Мағжан, Сәкен, Илияс, Бейімб... Бәрі де ұлт беделін, мерейін биікке көтерген ұлт жандар еді, амал қанша.. Солардың шерлі тағдырына қарағанда, шүкір делік. Мұхтар, Қаныш сынды ағаларымыз аман қалып, туған жұртының бақ-мерейі үшін талмай еңбек етіп, мәңгі өлмес игі істер жасап кетті... Сәтбаев болса қандай қиянат көріп, қысасқа түспесін: «Шындық әрқашанда жеңеді!».-деген уәжге бекем сеніп, бәрін де ұлан-асыр еңбегімен, айшықты істерімен жеңді. Оның халқын тәнті еткен ұлылығы да осында деп ойлаймын.

Академик Сәтбаев мұрасын дүние жүзіне әйгілеумен Қазақстан ғылымының кешегі бүгінгі жетістігін, өрісін, келешегін көрсетуді мақсат етті. Қ. Сәтбаев – кен геология саласындағы көрнекті маман, Кенес Одағында метоллогения ғылымын дамушылардың белгілі өкілі, Қазақстандық метоллогения мектебінің негізін салушы. Өзінің ғылыми ізденістерінің көпшілігін өз Қазақстанның кен орындары мен минералдық ресурстарының геологиялық мәселелеріне арнады. Жезқазған кенін зерттеу және Орталық Қазақстанның металлогендік болжам картасын жасауда көп еңбек сіңірді. 1929–1931 жылдары Жезқазған- Ұлытау аймақтарында оның айтуымен Жезқазғанның қайта қарауға мүмкіндік берген жаңа зерттеу бағдарламасы белгіленді. Геология барлау қызметін озық теориямен қаруландырудың іздеу барлау жұмыстары бағытын анықтап берді.

Халқымыз өзінің ғалым ұлын зор құрметке бөледі. Ол төрт рет Ленин орденімен марапатталды. КПСС XX, XXI, XXII съездерінде делегат болды. Қазір Қазақ ССР Ғылым академиясының Геология ғылыми институты Қ. Сәтбаевтың есімімен аталады. Бұл институт республикадағы ғылыми мекемелер ішінде ең алғашқылардың бірі болып Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталған. Міне, бұл да Қ. И. Сәтбаевтың еңбегінің жемісі. Ол өсірген ғылымның мәуелі бағы жыл өткен сайын дәл осылай гүлдене бермек.

«Ол нағыз ғылымның адамы еді. Сонымен бірге ол аса кішіпейіл, қамқор ұстаз болды. Төңірегіндегі аға болсын, іні болсын, ғалым солардан әйтеуір бір нәрсені білмекке, үйренбекке әр дәйім құмар болды. Ал, өзі оқытып, жетекшілік етіп, ғылымның заңғар биігіне ұшырған шәкірттері қаншама оның» – деп жазады Г. Б. Жилинский.

Қ. И. Сәтбаев өмірдің барлық саласындағы жан-жақты білімімен тандандырған. Ғалымның есімін мәңгі есте сақтау шараларының бірі Марс пен Юпитер аралығында Күнді айнала қозғалатын планетаға Қ. И. Сәтбаев атына беру туралы Халықаралық планета орталығының шешімі отандастарымызды зор қуанышқа бөледі. Осы оқиғаға байланысты талантты, белгілі ақын, Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Хамит Ерғалиев «Ғарыштағы Қаныш» балладасын жазуы жұртшылықты дән риза етті.

1981 жылы ғылым Академиясының оң жағынан «Ғалымдар үйі» саланды. Фимарат кешені азаматтық сәулет өнерінің үлгісі болып есептеледі. Сонымен, Қ. И. Сәтбаевтың 100 жылдығына орай 1999 жылы шығармалар жинағының алғашқы томдары жарияланды. Медеу Сәрсекенің «Қазақтың Қанышы» романы, «Сәтбаев әлемі» атты жинақ жарияланды.

«Академик Қ. И. Сәтбаев хаттар мен жазбалардан» деген құжаттар жинағы, «Қ. И. Сәтбаев және Қазақстанның қоғамдық ғылымдар» атты ғылыми мақалалар жинағы шықты. Алматы, Жезқазған қалаларында Қ. И. Сәтбаевқа еңселі ескерткіштер қойылды. Ғалымның Баянауылдағы, Жезқазған мен Қарсақбайдағы мұражайлар жөндеуден өтті.

Сөз соңында айтарым, Қ. И. Сәтбаевтың қиын да қызықты өмірінен, мінезінің қарапайылығынан үлгі алған жас ұрпақтың бірімін. Тәуелсіз елдің біздей ұрпақтарына, ешқандай кедергісіз білім алып, қазіргі таңда әлі де болса толық зерттелмей қолды болып жүрген, архивтерде жатқан еңбектерін жарыққа шығару болашақ, біздердің қолымызда деп ойлаймын. Осыған байланысты ғұлама ғалымның еңбегі мен қалдырған мұрасына басымызды иеміз.

Тәуелсіз елімізде Қ. И. Сәтбаев жаңғыртқан ел экономикасының шығарған өнімдері де, шығаратыны да өте мол. Соның бір дәлелі, ғалым болжаған өндіріс орындары қазіргі таңда, ел бойынша барлығы сегіз жүзге жуық әртүрлі өндіріс орны құрылды. 152 кәсіпорын іске қосылып, 24 мыңға жуық қазақстандықты тұрақты жұмыспен қамтамтыған. Біз әлемнің 126 еліне 200-ден астам өнім түрін шығарудамыз. Елбасымыздың әр жыл сайын Қазақстан

халқына жолдаған «Жолауында» осы экономика саласындағы жетістіктерімізді мақтан етіп жолдап отырады.

Тарих тудырған таланттың ер тұлғасы Қ. И. Сәтбаевтың есімі қазақ рухының бастауында тұр. Ендеше ұлттық рухымыз бар жерде оның есімі ешқашан өлмек емес.

Сөз соңында зерттеуші-ғалымдарымызға айтатын ұсынысым:

1 Қ. И. Сәтбаев тапқан баға жетпес археологиялық мұраларды елге қайтарса;

2 Қ. И. Сәтбаевтың қолда бар ғылыми еңбектерін, зерттеулерін, сонымен қатар архив, кітапхана және қолда жүрген 500-ге жуық жарық көрмеген қолжазбалар жинағын толық шығарған абзал.

3 Өлкеміздің тарихын жандандыру мақсатында және келешек ұрпаққа мол мұра қалдыру үшін Баянауыл ауданы, «Ақкеліннен» шыққан тарихи тұлғалар жайында деректі фильмдер түсірсе нұр үстіне нұр болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Е. М. Арын, Б. Т. Баткиева, Қ. М. Алдабергенов «Бір туар дара тұлғалар». Павлодар 2003.

2 М. Сәрсекеев «Сәтбаев» Алматы. 1988.

3 Ш. Қ. Сәтбаева, Ф. О. Батырбеков, Ә. Қ. Жармағанбетов. «Қаныш аға». Алматы 1989.

4 Е. Букетов. «Жас Қаныш». Алматы. 1999ж.

5 «Отарқа» 9сәуір 1999ж.

6 «Сарыарқа самалы» 28 желтоқсан 1999ж.

7 «Егемен Қазақстан» 9 сәуір 1999ж

1.9 Қазіргі білім үрдісі және кәсіби бағытталған басқа тілдік білімнің дамуы

1.9 Современный образовательный процесс и развитие профессионально-ориентированного иноязычного образования

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА КҮНДЕЛІКТІ ЕНГІЗУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҒЫЛМАЛАРЫН АРТТЫРУ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУҒА ӘДІСІ РЕТІНДЕ

ЖУНУСОВА А. Ж.
студент, ПГПУ, г. Павлодар
КУЛАХМЕТОВА М. С.
к.ф.н., профессор, ПГПУ, г. Павлодар

Егеменді еліміздің өсіп келе жатқан ұрпағына ойлы да іскер, жігерлі де батыл, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалдық деңгейі биік, дүниетанымы дұрыс қалыптасқан азамат етіп тәрбиелеуде мектептің алатын орны айрықша. Мектеп қазіргі қоғамның дамуымен, әлеуметтік практикамен тығыз байланысты. Мектеп өмірі балаға жаңа әлемнің есігін ашып беріп, рухани дүниесінің қалыптасуына негіз салады.

Мектепте алған білімдері – балаға келешектегі өміріне, оқуына, мамандықтың тандауына негіз болады. Сондықтан мектеп табалдырығынан бастап балаға жүйелі білім беру талаптардың бірі.

Жалпы білім беру мен кәсіптік лицейлерді дамытудың қазіргі кезеңінде жаңғыртудың негізгі бағыты, бірінші кезекте, жалпы білім беру және кәсіптік білімді меңгеру сапасын арттыру, мектеп бітірушілерінің практикалық және шығармашылық дайындығын қамтамасыз ету. Жалпы білім беру пәні ретінде шет тілі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға өз үлесін қосуы керек.

Еліміздің Президенті Н. Ә. Назарбаев айтқандай: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланылатын жоғары білімді ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» [1].

Шетел тілін оқыту оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, оқу және даму әлеуетіне ие бола отырып, шет тілін тек практикалық оқу мақсатына жету арқылы жүзеге асыруға болады, яғни оқушы шетел тілдік коммуникативтік және когнитивтік белсенділік

кезінде (тындау, сөйлеу, оқу, жазу) білім беру қабілетін кеңейтеді, ойлау, есте сақтау, сезім мен эмоцияларды дамытады; егер шетел тіліндегі қарым-қатынас барысында адамның әлеуметтік-құндылық қасиеттері қалыптасса: дүниетаным, моральдық құндылықтар мен сенімдер, мінез-құлық ерекшеліктері.

Қазіргі заманда шетел тілді білу, оның жазу тілімен қатар сөйлеу мәдениетін меңгеру – қазіргі заман талабы. Болашақта бәсекелестікке түсе алатын, ойының ұшқырлығымен, қоғамда өз орнын табатын азаматтарды тәрбиелеп өсіру – ұстаздардың басты міндеті болып табылады. Өз туған тілімен қатар жүретін шетел тілін үйрену – осы азаматтардың болашақта білімі кемел болатын, шет елдерден білім алып, жұмысқа орналасуына көмек болатын, жолын ашып беретін бір де бір кілті болып табылады. Ағымдық үрдіс – шетел тілін мектеп қабырғасында үйрену екінші сыныптан бастау, қоғамның талаптарына жауап берудің көрінісі болып табылады. Мұның бәрі – адамзаттың білім деңгейін арттыру, сондай-ақ жеке тұлғаны қалыптастыруға қажет, әрі қарай ұлтаралық және мәдениетаралық ынтымақтастықты нығайту болып табылады [2].

Шетел тілін үйрену барысында адам басқа бір ұлттың сөзін, сөйлем құрау тәсілдерін меңгеру арқылы оның ойлау жүйесіне еніп, рухани әлеміне қадам басады; жаңа бір халықтың ұлттық болмысын ашады. Шетел тілінде сөйлеу арқылы сол ұлтша ойлайды; мұның өзі сол ұлтпен іштей жақындастыра түсетін болады. Ең бастысы басқа тілдерді білу адам мен адамды, ұлт пен ұлтты, халық пен халықты жақындастыра түседі.

Тіл білуі барысында адамның қарым-қатынас жасау, әлеуметтену, білімін арттыру мүмкіндіктері екі-үш есеге дейін артады. Өйткені әр тіл – өзінше бір тұтас әлем. Тіл үйрену арқылы адам жаңа бір әлемнің, әлемдік өркениеттің тағы бір ғимаратының есігін ашып, ішіне кіріп, таныса бастайды. Бірінші кезекте адамның ақпараттық, мәдени және экономикалық кеңістігі кеңейіп, таным-түйсігі арта түседі [3, 29 б.].

Ең алдымен, шетел тілі оқу пәні ретінде – әлемге қосымша «терезе», бұл өмірдің, ғылымның, өнердің түрлі салаларындағы білімді толықтырудың құралы, бұл жалпы білім беру үшін маңызды, еңбек және қоғамдық өмірдің түрлі салаларындағы қызметті жүзеге асыруға көмектесетін құрал. Шетел тілі сабақтарында оқушылар басқа оқу пәндері: қоғамтану, әдебиет, музыка, тарих, география, бейнелеу өнері бойынша алған көптеген білім мен түсініктерді тереңдетіп, кеңейтеді.

Шетел тілі сабақтарында шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру, көпқасырлық ұжымдық шығармашылықтың бай тәжірибесін, көптеген ұрпақтың даналығы мен дарындылығын өзіне сіңірген отандық және әлемдік көркем мәдениеттің бір бөлігі оқушылардың шығармашылығы мен дамуы үшін кең ауқым ашуға мүмкіндік берді, олардың өмірін рухани бай және көп қырлы етеді. Оқу-тәрбие үдерісінде шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда ағылшын тілін қолдану мәселесіне көптеген авторлар жүгінеді. Бізді қызықтыратын мәселені шешуге оның психологиялық аспектілерін, мектептегі шығармашылық қызметті ұйымдастыру әдістемесінің тәсілдерін, оның тиімділігін бағалау критерийлерін және жеке тұлғаның шығармашылық қабілетін қалыптастыру мен дамытудың табыстылығын қамтамасыз ететін т.б. анықтауға байланысты ғылыми еңбектерді зерделеу ықпал етті.

Шетел тілін оқытуда, жалпы мектеп қабырғасында сабақты тиімді ұйымдастыруға көптеген факторлар көмектеседі. Осында барлық мәселелерді ескерген жөн. Шетел тілін оқыту тек қана жазбаша және ауызша аспектілерді қамтумен қатар, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту керек. Осы процесті ұйымдастыру кезінде, педагогика мен психологияға жүгінген дұрыс. Мәселен, сыныптың барлық оқушылары бірдей емес, әр оқушы – жеке тұлға екенін ескерген жөн. Сондықтан әр оқушының шығармашылық қызығушылығын ескере отырған дұрыс.

Заман талабына сәйкес оқыту кезінде – жаңа әдіс-тәсілдерді қолданған жөн. Сондықтан осы жұмыста шет тілін оқытуда күнделікті енгізу оқушылардың ынталарын арттыру және шығармашылық қабілеттерін дамыту әдісі ретінде құрастырамыз.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту – білім берудің маңызды міндеттерінің бірі, себебі бұл үдеріс баланың жеке дамуының барлық сатыларына шығады, қабылданған шешімдердің бастамасы мен тәуелсіздігін, еркін пікір білдіру мен өзін-өзі танытуды әдетке айналдырады. Әрбір баланың таланты бар. Әрине, барлық балалар бірдей емес. Дегенмен, адамның таланттарын әртүрлі тәсілдермен дамытуға болады. Солардың ішінде:

- қолайлы атмосфераны қамтамасыз ету;
- мұғалімнің ізгі ниеті, баланы сынаудан бас тартуы;
- қордың қызығушылығын дамыту үшін қоршаған ортаны әртүрлі жаңа заттармен және жағдаймен байыту;
- түпнұсқа идеялардың өрнектерін ынталандыру;

– мәселені шешуге шығармашылық көзқарастың жеке мысалын қолдану;

– балаларға сұрақтар қоюға мүмкіндік беру [4, 61 б.].

Шетел тілі сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту төмендегі жағдайларды есепке ала отырып тиімдірек болады:

– біліктілікке қажеттілік, мұғалім құзыреттілігі;

– мектептің жоғары материалдық-техникалық базасының болуы;

– шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру процесі білім беру, танымдық және практикалық қызметпен тікелей байланысты;

– ағылшын тілін оқытудың педагогикалық әдістері, формалары мен әдістері жасөспірімдердің жас ерекшеліктеріне және психофизиологиялық мүмкіндіктеріне сәйкес, ойын арқылы балалармен қарым-қатынасты жүзеге асырады;

– оқушылардың даралығына, дайындық деңгейіне бағытталған әртүрлі деңгейдегі күрделіліктің жеке және әлеуметтік маңызды білім беру және шығармашылық міндеттерін пайдалану;

– мектептен тыс іс-әрекеттерді қолдану [5, 19 б.].

– Күнделікті жүргізу шетел тілін үйренуге қандай әсер тигізеді?

Тұтастай алғанда, күнделікті жүргізу, әрине, жазбаша ағылшын тілінде немесе сіз жазатын басқа тілде дағдыларыңызды дамытады. Күнделік үнемі өткізіліп отырады деп есептеледі, ал оқушы өз оқығандары туралы өзінің әсерін жазады. Сонымен бірге бірінші кезеңде логикасы, анықтығы, дәйектілігі және грамматикалық дұрыстылығы маңызды емес. Жазбалар негізгі сөздерді, эмоциялар және оқырмандардың көңіл-күйін, сияқты кез-келген ассоциативті сілтемелерді көрсетуі мүмкін.

Ең бастысы – тілдік құралдар мен ресурстардың жинақталуы, содан кейін оқушылар болашақта анағұрлым мағыналы, анық және жарқын бейнесін қалыптастырады.

Күнделікті жүргізу – өзінің ішіндегі эмоциялар мен қорқыныштарын қағаз бетіне түсіру. Сондай-ақ, күнделікті шет тілінде жүргізу сізге шетел тілін тез қолдануға көмектеседі.

Күнделікті жүргізген кезде оның ішіне:

1 Сіздің күнделіктеріңізде: диалогтар, сипаттамалар, жазбаша хаттар, фильмдерде немесе кітаптарда пікірлер жазуға болады. Немесе тіпті тамақ туралы. Бастапқы кезеңде үлкен грамматиканы қажет етпейтін қарапайым сөйлемдерді пайдаланыңыз.

2 Егер сіз шығармашылық адам болсаңыз, айтқыңыз келген нәрсеге шағын сценарий жазыңыз.

3 Өзіңіздің күн тәртібіңізді, мектептегі жағдайлар туралы, тіптен жаттап алған шет тіліндегі сөздерді де жазуға болады.

Сонда оқырман күнделігінің пайдасы неде, ол оқушыларға нені үйретеді?

Оқушалырдан күнделікті жүргізу, шығармашылық қабілеттерін дамыту, ойлауын, ой-өрісін кенейтіп, ынталарын арттырады. Себебі, олар өз қызығушылықтарын жазып, сөз қорларын молайтады. Негізгі идеяны екі немесе үш сөйлемде оқып, түсіндіру үшін, жұмыстың мән-мағынасы туралы қорытынды жасай отырып, басты кейіпкердің кім екенін және кім қайталанатын екенін түсініп, мұның бәрін оқушылар оқығанын есте сақтауға көмектеседі. Ақыр соңында, балалар автордың атын және есімін еске түсіреді және білім деңгейін едәуір арттыратын жұмыс атауын алады.

Негізгі міндет – балаларды ойлануға, ойларын байқауға және ағылшын тілінде уақытында түзетуге үйрету. Оқуға арналған кітап немесе қандай да бір оқиғаның пікірін білу. Мұның бәрі, ең алдымен, жазудың ғана емес, сөйлеудің де дағдыларын дамытады [6, б. 22].

Әдістің атауы оның мәнін толығымен айқындайды – бұл оқу үрдісін қандай да бір түрде көрсететін тұрақты жазбалар. Күнделік тіл үйрену үшін ғана емес, мұғалімдермен немесе өз бетінше жаттығулардың кез-келген түрлерінің бір бөлігі ретінде кеңінен қолданылады. Жиі оны жүзеге асырудың көптеген жолдары бар, ал оның қайсысы таңдау мен артықшылықтар мәселесі болып табылады. Сонымен, кейбір оқулықтар әр күннің соңында (немесе сабақ) кестені толтырып, «Мен бүгін не үйрендім?», «Нені қайталау керек?», «Қандай қиындықтар бар?» және т.б. сұрақтарға жауап беруді ұсынады.

Егер бір нәрсе маңызды, қызықты болса, сұрақтар туындаған немесе күмән тудырған (немесе қасіретін, бұл да орын алса), бұл жазуға тұрарлық нәрселер. Табысты мысалдармен жаңа грамматикалық құрылыс, жаңа сөздіктер, ескі етістіктерді есте сақтауға арналған өлеңдер, сіз кенеттен түсіне бастаған Рэмстейннің сөздері (және түсіндім, қайтадан тындамайсыз), мұғалімнің көңілді сөз тіркестері және тағы басқалар.

Күнделік жүргізудің ең басты ережесі – бірде бір аударма болмауы керек. Тіпті сөздік қоры әлі де шектеулі болса да, қарапайым сөйлемде жазыңыз. Ұзын мәтіндерді кітабынан қайта жазба, сонымен бірге басып шығаруды қолданбаңыз. Егер сіздің сөз байлығыңыз жеткіліксіз болса, онда суреттерді, жапсырмаларды қолданыңыз.

Сабақта күнделікті қолданған кезде мұғалім келесі нәрселерді ескерген жөн:

Барлық құрылғылардың үлкен артықшылықтарына қарамастан, қағаз күнделігін сақтауды ұсынамын. Біріншіден, қолжазбалық хат жады мен көңіл-күйді ынталандырады (өйткені, авто-түзеткіш оқушыларды жалқау етеді);

жеке жазылған қалың дәрттер қатты болып көрінеді және жасалған жұмыстың сезімін береді. Сондай-ақ, сіз әлеуметтік желілерге және Google-да бірден іздеуге кіріспейсіз, өз сөзіңізбен жұмысты жазып, тек қана өз қиялыңызға байланысты жұмыс жасайсыз.

Оқушылардың күнделікті жүргізген кезде бәрін керемет істеудің қажеті жоқ. Сіз тек қана бағыт беріп отырсыз, білмеген нәрсесін айтып отырсыз. Қалғаны баланың қиялына байланысты. Мейлі, кір, түзетулер бола берсін. Ол тек баланың өзіне байланысты шығармашылық жұмыс.

Баланы мадақтап отырыңыз, егер сізге ұнамаған жағдайда өз ойыңызды өзіңіздің ішінде сақтаңыз. Себебі, баланың ойы бөлек [7, 10].

Көптеген шетел тілін үйренушілердің сүйікті жолы күнделікті жүргізу. Бұл күннің оқиғаларын, сондай-ақ білімді қолдану тәжірибесін талдау үшін тамаша мүмкіндік. Жеке тәжірибеге сүйене отырып, күнделікті сақтау кезінде әртүрлі тақырыптарға қол тигізуіңіз керек және көптеген жағдайларға қатысты сөздерді қолдануға болады деп айта аламыз. Грамматика ережелері де қайталап, қолдану тәжірибесі дамиды.

Нәтижесінде шетел тіліндегі жазбаша тілдер жасалды. Егер сіз жазбаңызды қатты дауыстап оқып шықсаңыз, онда сіз оқуды, айтылуды және сөйлеу дағдыларын жақсартасыз. Әрине, сіз ағылшын тілін үйреніп жатқан кезде қиындықтар туындауы мүмкін. Бірақ кез келсе уақытта мұғалімнің көмегіне жүгінуіңіз мүмкін.

Сабақ – күрделі, көп дайындықты талап ететін, мұғалімнің көптеген әдіс-тәсілдердің меңгеруін талап ететін процесс.

Сабақ барысында мұғалімнің: оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, ынталарын, білім деңгейлерін дамыту керек.

Шетел тілі сабағы мектепте күрделі, маңызды сабақтардың бірі болып табылады. Себебі, үш тілде сөйлеу, үш тілді жетік меңгеру – қазіргі заман талабы.

Сабақ барысында мұғалім тек қана бір оқыту әдісін таңдамай, жан-жақты болуы міндет. Мұғалімнің сабақ ұйымдастыру кезіндегі басты мәселелердің бірі, сабақ қызықты етіп өткізу. Сондай мәселе туындаған кезде, мұғалім жан-жақты зерттеулер жүргізіп, өзіне көмек

ретінде қолданылатын тиімді әдістерді қарастыра бастайды. Сол сәтте оның, оқушылардың жас және дербес ерекшеліктерін меңгергені тиіс. Яғни әр сыныпқа, сыныптағы әр балаға мұғалім таңдаған сабақтың әдісі ықпал ету керек, қиындық туғызбауы тиіс.

Әрине сабақта шығармашылық қабілеттерді дамыту үшін көрнекілік әдісі, сұрақ-жауап әдісін т.б. қолданады.

Шетел тілін оқытуда шығармашылық қабілеттерді дамыту үшін қолданылатын тағы бір әдіс – «күнделік толтыру». Ол оқушылардың өзіндік потенциалын, жеке қабілеттерін ашуға көмектеседі. Ал педагогикада ең басты міндеттердің бірі – оқушылардың шығармашылығы мен қабілеттерін дамыту.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Педагогика», Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. «Дарын» әлеуметтік – гуманитариялық институты, 2004 – 230б.
- 2 Шетел тілін оқыту әдістемесі.
- 3 «Шетел тілін оқыту анықтамасы», Қарашашева К.Н., Астана 2015жыл – 42б.
- 4 «Иностранные языки в школе» Тулепова К.М., Алматы 2013год.
- 5 «Основы преподавания иностранных языков», Кудимова Л.М., Москва, издание второе, 2016 год – 83с.
- 6 Жалпыға бірдей міндетті білім беру стандарты, Астана 2013 жылғы 23 тамыз.
- 7 Қазақстан Республикасының қазақ халқына жолдауы, 2018 жыл, 5 қазан.

СОВРЕМЕННЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС И РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

СИМОНЕНКО М. В.

студент, группа П-021, Технологический колледж, г. Павлодар

Обучение иностранному языку в неязыковом образовательном учреждении носит профессионально-направленный и коммуникативно-ориентированный характер. В настоящее время международные деловые контакты, компьютерные сети,

спутниковое телевидение предоставили большие возможности общения с зарубежными коллегами, и в связи с этим растет потребность в специалистах со знанием иностранного языка.

Приходит понимание, что современная глобальная коммуникация подразумевает знание не только языка, но и технологий и тактик общения с представителями различных культур и профессий. Успех коммуникации (как письменной, так и устной) зависит от уровня сформированности социально-гуманитарных умений выраженных в умении структурировать и аргументировать собственную позицию, в умении слушать собеседника, вести переговоры, в умении толерантного отношения в условиях межкультурного общения и пр. Необходимо добавить, что одним из основных умений, выраженных в готовности студентов учиться самостоятельно, является способность студентов использовать навыки коммуникации на иностранном языке, в том числе и для получения дополнительных профессиональных знаний. В связи с языковое образование в колледже приобретает особое значение для тех, кто стремится добиться успеха в карьере.

Многие студенты учебных заведений стараются наряду с освоением основной профессии совершенствовать и знание иностранного языка. Колледжный курс продолжает школьный, поэтому обучение иностранному языку должно обеспечить преемственность в языковой подготовке студентов. И на этом этапе важно продолжить, но на более высоком качественном уровне, формирование коммуникативных умений, предполагающих овладение языковыми средствами и навыками оперирования ими в процессе говорения, аудирования, чтения и письма, а также освоение социокультурных знаний и умений, т. е. обучаемый должен приобрести знания и умения, необходимые для нравственного самоопределения, творчества в социальной и профессиональной сфере.

Обучение иностранному языку в колледже традиционно было ориентировано на чтение, понимание и перевод специальных текстов. Сейчас необходимо думать о перемещении акцента в обучении на развитие навыков речевого общения на профессиональные темы, тем более что работа над ними не мешает развитию навыков, умений и знаний, так как на них базируется. Устная речь в учебном виде должна, по-видимому, пониматься как слушание или чтение, понимание и репродуктивное воспроизведение прослушанного или прочитанного в формах как устной так и письменной. Запись прослушанного

и использование написанного текста как источника устного речевого акта легко осуществимы в условиях учебной аудитории.

Иностраннный язык становится не только инструментом формирования знаний, но, прежде всего, средством общения, в том числе и профессионального, а соответственно и показателем профессиональной компетентности. Характеризуя курс иностранного языка в нашем учебном заведении, можно выделить следующие основные моменты:

– учебно-методические комплексы разрабатываются специально для обучения студентов конкретной специальности и фокусируется на обучении языковым средствам (грамматике, лексике, фонетике) и коммуникативным функциям, характерным для конкретной сферы использования языка, связанной с той или иной специальностью;

– основные приемы обучения иностранному языку направлены на развитие мыслительных способностей студентов; это проблемные задания, задания на развитие стратегий осмысленного чтения (понимания коммуникативного смысла иноязычного текста) с последующим использованием информации, извлеченной из текста, для решения коммуникативной задачи и т.д.;

– обязательно учитываются профессиональные потребности и личностные интересы обучающихся (профессионально значимая тема и ситуации, используемые при обучении языку, аутентичные задания, проблемные тексты, поднимающие актуальные вопросы, связанные с будущей профессиональной деятельностью, и т.д.), которые способствует повышению мотивации при изучении иностранного языка [1, с. 56].

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку признается в настоящее время приоритетным направлением в обновлении образования. Появилась настоятельная необходимость по-новому взглянуть на процесс обучения вообще и на обучение иностранному языку в частности. Иноязычное общение становится существенным компонентом профессиональной деятельности специалистов, а роль его значительно возрастает в их профессиональной деятельности.

В настоящее время ставится задача не только овладения навыками общения на иностранном языке, но и приобретения специальных знаний по выбранной специальности. Профессиональная направленность обучения требует интеграции иностранного языка с профильными дисциплинами, тщательного отбора содержания учебных материалов.

Учебные материалы должны быть ориентированы на последние достижения в той или иной сфере деятельности, своевременно отражать научные открытия, новшества, касающиеся

профессиональных интересов обучающихся, давать им возможность для профессионального роста.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку должно быть направлено на решение следующих задач: развитие коммуникативных умений по видам речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо). Успешное овладение навыками диалогической речи заключается в умении вести беседу на различные темы, обмениваться информацией профессионального характера. Монологическая речь предполагает умение выступить с докладом, сообщением, высказать свою точку зрения в дискуссии. Целью обучения аудированию является формирование умений восприятия и понимания высказываний собеседника на иностранном языке, в соответствии с определенной ситуацией и сферой общения. Результатом обучения чтению становится владение всеми видами чтения публикаций различных жанров, в том числе и специальной литературы. Целями обучения письму являются умение составления изложения прочитанного, перевод, а также написание деловых писем, оформление договоров и т. д. овладение определенными языковыми знаниями (знания фонетических явлений, грамматических форм, правил словообразования, лексических единиц).

Языковые знания приобретаются на протяжении всего курса, так как каждая тема или ситуация общения соотносится с определенными языковыми и речевыми средствами. Формирование социокультурных знаний, которые приобщают обучающихся к культуре народа-носителя изучаемого языка, помогают адаптироваться к иноязычной среде, избежать недопонимания в общении. Но при этом главным является не зазубривание фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт народа, говорящего на изучаемом языке, с собственным опытом, с культурными ценностями своей страны, что способствует формированию общей культуры студентов. овладение определенным набором единиц профессиональной лексики, специальной терминологией на иностранном языке. Изучение языка специальности требует усвоения большого количества терминов и специальных понятий, необходимых будущему специалисту. Но за время, отведенное на изучение иностранного языка в колледже, невозможно овладеть всей терминологией, поэтому очень важным является развитие у студентов навыков работы со специальными словарями, глоссариями, справочниками по специальности [2, 211 с].

Цель профессионально-ориентированного уровня обучения иностранному языку в колледже – наделить студента языковой компетенцией, позволяющей профессионально общаться во всех ситуациях, где такое общение необходимо. Содержание профессионально-ориентированного уровня определяется данной целевой установкой.

В рамках этого уровня мы обучаем языку по специальности. Это означает:

во-первых, накопление – на базе владения общеязыковыми лексико-грамматическими компонентами – специальной терминологии;

во-вторых, активное освоение тех грамматических (синтаксических) особенностей, которые характеризуют научный стиль речи. При этом, необходимо привлечь внимание студентов к особенностям языка именно той специальности, которую они изучают.

В-третьих, необходимо научить студента принципам структурирования научного высказывания, как письменного, так и устного: имеются в виду приемы анализа, синтеза, аргументирования и дискуссии. Именно здесь особое значение приобретают упражнения на понимание заголовков (всех видов), на вычленение ключевых слов. Студент должен приобрести навыки работы с источниками информации – определение основной мысли текста, логической основы высказывания, извлечение разных видов информации (работа со схемами), приемы компрессии текста и, конечно, уметь активизировать эти навыки в устном высказывании. При этом вопрос о том, какие виды работы – с устной речью или письменной – должны превалировать, решается дифференцированно, в приложении к каждой отдельной специальности.

Изучение иностранного языка должно быть не самоцелью, а средством достижения цели повышения уровня образованности, эрудиции в рамках своей узкой специальности. Учет специфики профилирующих специальностей должен проводиться по следующим направлениям: работа над специальными текстами, изучение специальных тем для развития устной речи, изучение словаря-минимума по соответствующей специальности, создание преподавателями пособий для активизации лексического материала обучающихся.

На занятиях по иностранному языку в неязыковых вузах предлагается использовать страноведческий комментарий. Страноведческий материал это одна из форм реализации межпредметных связей. Краткие комментарии страноведческого

или лингвострановедческого характера четко обнаруживают связь практики обучения иностранному языку с содержанием программ других дисциплин и оказывают положительное воздействие на приобретение студентами неязыковых вузов более глубоких профессиональных знаний.

Основой курса иностранного языка на профессионально-ориентированном уровне становятся аутентичные тексты, сформированные по тематическому принципу. Их сопровождает система упражнений, направленная на развитие необходимых для этого уровня навыков и умений. Упражнения лексико-грамматического характера (на словообразование, заимствования, характерные для языка специальности синтаксические и грамматические конструкции, нахождение синонимов, антонимов, терминологических эквивалентов и т.д.) направлены на накопления специальной лексики. Упражнения на уровне текста (вычленение основной мысли ключевых слов, коннекторов, различные виды чтения и т. д.) подводят студента к формированию содержательного высказывания в устной или письменной речи (от подготовленного высказывания к неподготовленному). Упражнения по структурированию информации формируют навыки самостоятельной научной работы с источниками информации на основе определенных правил и критериев. Через них же студент приобретает навыки комментирования, аргументирования, ведения дискуссии и т. д.

Таким образом, после изучения курса студент будет компетентен в знании иностранного языка в объеме, необходимом для получения профессиональной информации из зарубежных источников и элементарного общения на общем и профессиональном уровне. Он сможет проявить компетентность в знании общей, деловой и профессиональной лексики иностранного языка в объеме, необходимом для общения, чтения и перевода (со словарем) иноязычных текстов профессиональной направленности, в знании основных грамматических структур литературного и разговорного языка.

Студент научится использовать иностранный язык в межличностном общении и профессиональной деятельности; свободно и адекватно выражать свои мысли при беседе и понимать речь собеседника на иностранном языке. Он сможет вести на нём письменное общение, интерпретировать и самостоятельно анализировать исторические научные тексты.

Студент приобретет навыки выражения своих мыслей и мнения в межличностном, деловом и профессиональном общении,

речевой деятельности (чтение, письмо, говорение, аудирование) на иностранном языке.

ЛИТЕРАТУРА

1 Вайсбурд М. Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. Обнинск: Титул, 2001. – 127 с.

2 Алексеева Л. Е. Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению студентов факультета международных отношений: Дис. к.п.н.- СПб., 2002. 313 с.

3 Иностраный язык как фактор становления профессиональных качеств современных специалистов // Сборник тезисов научно-практической конференции – Ростов н/Д, 2000. – с. 52–53.

4 Беляева А. П. Тенденции развития профессионального образования // Педагогика. 2003. – № 6. – С. 21–27.

МОБИЛЬНЫЕ ПОДКАСТЫ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

ЯЦЕНКО Е. В.

студент, Павлодарский государственный педагогический
университет, г. Павлодар

КУЛАХМЕТОВА М. С.

к.ф.н., профессор, Павлодарский государственный педагогический
университет, г. Павлодар

Мобильные подкасты и видеокасты играют, несомненно, важную дидактико-методическую роль в современном обучении иностранному языку. Это не только веяние времени, продиктованное цифровизацией образования в Казахстане, но и качественно новая ступень развития обучающихся с развитием их психологических, физиологических и других данных.

Образовательные или мобильные подкасты, которые применяются для изучения английского языка, позволяют решить целый ряд методических задач. Прежде всего, подкасты неоспоримо обогащают и расширяют активную и пассивную лексику, словарь учащихся, обучают опосредованно формировать и дальше развивать грамматические навыки, позволяя без страха использовать различные их структуры. В конечном счете, подкасты и видеокасты

неоценимо развивают умения аудирования и говорения. Они практически заменяют общение с языконосителем. Хотя, многие авторы подкастов предусматривают и онлайн-общение со своими слушателями и подписчиками.

Еще один аспект важности подкастов при изучении английского языка их использование в учебных целях остается формирование рецептивных навыков аудирования при работе с фонетическим, лексическим и грамматическим материалами; развитие умений понимания иноязычной речи на слух – отделять главное от второстепенного, определять тему сообщения, членить текст на смысловые единицы, устанавливать логические связи, уметь выделять главную мысль, воспринимать в определенном темпе, определенной длительности, до конца без пропусков [1, с. 27].

Подкасты используются в различных направлениях на сегодняшний день: пользователи могут прослушивать файлы без загрузки в режиме онлайн, прослушивать в режиме офлайн с загрузкой файлов, а также создавать свои собственные подкасты и видеокасты.

Подкасты, как средства реального общения на английском языке, содержат информацию, воспринимаемую нами с разной глубиной и точностью понимания. При работе с подкастами учитель должен отбирать их с целью соответствия с содержанием обучения аудированию, разрабатывая задания к ним, должен следовать основным принципам и требованиям работы с аудиотекстом и учитывать реальные потребности, цели слушающих в зависимости от специфики аудиотекста. К примеру, предлагаемые подкасты имеют в своей основе различные преследуемые цели. Так, некоторые из них созданы специально как образовательные аудиоблоги, направленные не только на развитие умений восприятия и понимания связного аудиотекста, но и нацелены на формирование и совершенствование фонетических, лексико-грамматических, лексических и т.д. навыков. Другие же, как аутентичные подкасты представляют информацию для устного и письменного размышления или обсуждения, то есть для развития говорения и устных коммуникативных навыков.

Любая работа с подкастами предполагает выполнение нескольких этапов, включающих подготовку к пониманию, процесс прослушивания и выполнение заданий на понимание, и отработку прослушанного материала. В целом, технология работы с подкастом напоминает или даже совпадает с технологией работы на аудиотекстом и имеет четкую последовательность в действиях учителя и учащихся. Учителю или обучающему следует для начала

провести предварительный инструктаж и предложить выполнить предварительное задание: например, «What did you understand from the topic?», «Was it interesting for you?», «What did you listen to?» etc. Далее учитель собственно организует само прослушивание текста или материала из подкаста или аудиоблога, дает возможность учащимся осмыслить услышанное путем установочных вопросов, заданий, тестов и т.д. Иначе можно предложить проверочные задания в ходе прослушивания, много зависит от уровня владения английским языком. Следующий этап работы с подкастами заключается в контроле понимания услышанного текста посредством предложенных заданий, тестов, текстов с пропусками и т.д.

На сегодняшний день Интернет сообщество предлагает огромное количество подкастов, видеокастов и скринкастов для изучения английского языка, которые озвучиваются носителями языка, как правило, из стран изучаемого языка как Великобритания, США, Австралия, Канада. Отличительная особенность их в языковом плане, где в одних из них ярко выражен классический английский язык, с красивым британским колоритом, интонацией и особенностями лингвокультурологического характера. С другой стороны глобальный американский язык с присущими фонетическими, лексико-грамматическими особенностями современного звучания.

В сети Интернет постоянно проводится рейтинг наиболее интересных, структурированных, отличающихся авторской харизмой подкастов. С целью грамотного обучения и отвечающего вышеуказанным критериям можно выделить в первую очередь подкасты BBC Learning English Podcast. Они считаются самым известным ресурсом аудиоматериалов. Материалы подкастов BBC Learning English Podcast предлагают новости, лекции по грамматике, истории, обучающие лекции, театральные пьесы, комедии, инсценировки и т.д. Жанр очень широкий. Материал предназначен для учащихся старших классов, поскольку он содержит материал сложного уровня в языковом плане, скорость говорения на уровне языконосителя. Отличается академичностью, правильным английским с идеальным произношением, которое сопровождается скриптами, объяснениями слов, выражений и ссылок на статьи по представленной теме. Как правило, длительность эпизодов составляет от 6 до 40 минут [2].

Следующий в рейтинге обучающих мобильных подкастов бесспорно можно считать British Council. British Council Podcast предлагает материалы для прослушивания для широкой аудитории разного уровня знаний английского языка: для детей начального

школьного возраста до бизнес уровня. Их подкасты также отличаются широкой тематической подборкой, разноуровневостью, структурностью, проработанностью материала и конечно ее академичностью. Очень часто к подкастам сразу предлагаются задания до текстовые, в ходе прослушивания и после текстовые, чем облегчает деятельность учителя и учащихся. Используя подкасты British Council Podcast, учителя тем самым смогут решить злободневные цели и задачи обучения английскому языку, поскольку они всегда доступны как в онлайн режиме на их сайтах, так и возможностью их свободно загрузить как отличный дидактический материал. Для обучения аудированию и говорению они представляют собой академическую ценность [3].

Продолжает перечень известных производителей подкастов VOA или Voice of America. Подкасты VOA делятся на записи радиопередач и на специальные программы для изучающих английский (американский). Некоторые материалы предлагаются в замедленном темпе. Подкастинг VOA предлагает также обсуждение новостей, последние достижения человечества, сказки, истории мира, чтение классической литературы, разбор грамматики, изучение лексических единиц, устойчивых фраз и т.д. Весь материал четко разработан, с учетом скорости чтения, ясностью речи, дикции говорящих. Длительность подкастов отмечается от 5 до 40 минут. Материалами сайта можно пользоваться в любое время и бесплатно [4].

Одним из блогеров и разработчиков подкастов на сегодняшний день, стремительно набирающих популярность, является аудиоблогер из Великобритании, автор многих подкастов Luke Thompson (Luke's English Podcast). Подкасты также ориентированы на учащихся старших классов с продвинутыми знаниями английского языка, широким запасом лексики. Эпизоды Luke's English Podcast отличаются постоянством, сочным и колоритным британским акцентом (Лондонский). Автор в своих подкастах предлагает понять и изучить не только грамматические и лексические единицы, но также комментарии к новостным материалам, рассказы о личных путешествиях, беседы и встречи с интересными людьми. Очень часто предлагает понять типичный английский юмор в непосредственной обстановке. Его материалы отличаются несложностью, академичностью, с хорошим темпом речи. Продолжительность его эпизодов может длиться от 10 до 60 и более минут [5]. Таким образом, мы перечислили только те мобильные или учебные сайты, подкасты которых можно использовать в образовательных и обучающих целях, отличающихся академичностью и популярностью. Следует

также отметить, что практически все подкасты, представленные интернет сайтами, по существу могут быть источником получения знаний, обучения и развития навыков аудирования и говорения учащимся старших классов. То есть той категории учащихся, которые имеют определенные навыки в овладении английским языком. Для начинающих обучающихся, таких как школьники начальных классов, или обучающиеся с уровнем формирования иноязычной компетенции столкнутся с определенными сложностями при работе с подкастами. Об этом должны знать и иметь в виду при планировании учителя иностранных языков образовательных учреждений.

Согласно исследованиям Дмитриева Д. В. и Мещерякова А. С., подкасты имеют незаменимый дидактический потенциал, в особенности если авторами являются сами языконосители. Отмечая значимость в методическом плане подкастов, авторы исследования выделяют такие аспекты как аутентичность, многофункциональность, медиакомпетентность, актуальность, многоканальное восприятие, интерактивность, мотивация [6, с. 195]. Подкасты, которые являются действительно сильным мотивационным средством, воздействуют на положительном эмоциональном уровне, вызывая повышенный интерес к изучению иностранного языка. Сознание того, что обучающийся понимает содержание подкастов на изучаемом языке, он оценивает возможность обучаться непосредственно с языконосителями посредством подкастинга, приводит его в восторг и повышает мотивацию. Весь дидактический материал подкастов содержит не просто элементы повседневной жизни языконосителя, при этом раскрывает их культурные, лингвистические, современные традиции, которые в свою очередь разрешают проблему культурного шока при межкультурной коммуникации. Понятия языкового барьера, культурного шока после систематического использования подкастов при обучении иностранному языку постепенно минимизируются, придавая больше уверенности и осознания полезности их применения у учащихся старших классов образовательных школ. Тематика подкастов, охватывающая широкий спектр от истории искусств по особенности повседневной жизни и быта языконосителей, настолько многообразная и разноаспектная, что однозначно расширяют кругозор обучающихся. Поэтому соединение познавательного и эмоционального вызывает не просто повышенный интерес или повышает мотивацию к изучению иностранного языка, но и оказывает положительное влияние на запоминание учебного материала, повышает и воспитательный аспект обучения.

Таким образом, учебный или мобильный подкаст является на сегодняшний самый актуальным и аутентичным материалом способным заменить языконосителей при обучении аудированию и говорению, развивая и расширяя активный и пассивный словарный запас обучающихся, равно как и обогащение лингвокультурологического аспекта.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Соловова, Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: Пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.

СТАТЬЯ В ЖУРНАЛЕ:

2 Дмитриев Дмитрий Вячеславович, Мещеряков Анатолий Семенович Подкасты как инновационное средство обучения английскому языку в вузе // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2014. № 3 (31).

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

3 www.bbc.co.uk/podcasts [дата обращения 17.01.2019]

4 <https://learnenglish.britishcouncil.org/learnenglish-podcasts> [дата обращения 27.01.2019]

5 americanenglish.state.gov/node/1374 [дата обращения 30.01.2019]

6 teacherluke.co.uk [дата обращения 06.02.2019]

1.10 Тарих, археология, этнология 1.10 История, археология, этнология

ПРОБЛЕМА ЗАЩИТНОГО ВООРУЖЕНИЯ КАЗАХОВ

АЙТБАЙҰЛЫ Т.

студент, ШГПУ, г. Павлодар

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

к.и.н., доцент, ШГПУ, г. Павлодар

Защитное вооружение имело столь же важное значение в жизни кочевников, как и наступательное вооружение. Максимальная защита воина могла сохранить ему жизнь и минимизировать последствия от столкновения с врагом. Казахи также имели как наступательное, так и защитное вооружения способное противостоять вооружению соседних кочевых и оседло-земледельческих народов.

Защитное вооружение делиться на несколько классификаций. По мнению оружейоведа Л. А. Боброва защитное вооружение можно разделить на:

- 1 Панцири (защита корпуса);
- 2 Шлемы и бармицы (защита головы и шеи);
- 3 Дополнительная защита конечностей;
- 4 Щиты (общая защита) [1].

Первое и самое главное для воина идет защита корпуса. Потому – что большинство ударов противника приходят именно на эту часть тела. Для защиты корпуса казахи использовали следующие защитное вооружение көбе сауыт (чешуйчатый доспех); кіреуке сауыт (кольчужный доспех); қатғау (многослойный доспех); қалқан (прикрывающий); көбе (тон чешуйчатая одежда); женсіз берен (безрукавный берен) [2, с. 90]. В казахском фольклоре оборонительное снаряжение воинов фигурируют под общим понятием «сауыт» или «сауыт – сайман». Материалы эпоса говорят о различных видах защитных доспехов воинов – батыров: көбе, торғауыт, жаланкат, шайрана [3, с. 76].

В героическом эпосе казахов и в фольклорных источниках доспех казахских воинов – это «көбе сауыт» («чешуйчато – пластинчатый доспех»). Пластины на этом доспехе скреплялись между собой, частично прикрывая друг друга по горизонтали и по вертикали [2, с. 126]. Данная методика скрепления железных пластин и получило название «көбелену». Глагол «көбелену» в казахском языке буквально

означает «расположиться, частично прикрывая друг друга» [2, с. 127]. Доспех көбе по форме бронирующих пластин подразделяется на две группы. К первой группе относятся панцири, изготовленные из мелких чешуеобразных пластин, подобных чешуе змеи и рыб. Ко второй группе доспеха көбе относятся панцири, набранные из удлиненных пластин, подобных перьям [2, с. 128]. Данный вид доспеха был рассчитан на максимальную защиту всего туловища воина. Расположение железных пластин данным образом сыграли немаловажную роль. При прямом или боковом ударе по данному доспеху саблей или же стрелой удар оказался скользким и не наносил урон. Для поражения воина облаченного в данный доспех, нужно было предпринять как можно больше усилий, чтоб повергнуть противника.

Кольчатые доспехи. По свидетельствам письменным и изобразительным источникам, кольчатый доспех широко использовался казахами уже в период образования и становления Казахского ханства. Основным и самым распространенным видом кольчатого доспеха казахов является кольчужный доспех «кіреуке» (кольчуга) – нательный доспех, сплетенный из мелких железных колец в форме рубашки квадратным воротом и короткими рукавами [2, с. 130].

Следующую группу кольчатых доспехов казахов занимают кольчато-пластинчатые доспехи. Такой вид кольчатого доспеха казахи называли «зере сауыт». Существуют две разновидности кольчато-пластинчатых доспехов. Первое разновидность доспеха набиралась из узких, маленьких стальных пластин, которые скреплялись между собой по краям кольчужными или панцирными кольцами [2, с. 135]. Вторая группа пластинчатого – кольчатого доспеха с вплетенными крупными стальными четырехугольными досками на груди, на спине и по бокам [2, с. 136]. Данный кольчатый доспех был удобен и комфортен. В бою данный доспех не стеснял движения, что было весьма не мало важным фактором для воина. Кольчатый доспех защищал воина от неожиданных ударов сабли или же копий. Но был уязвим от игольчатых наконечников стрел. Данный наконечник своей остротой разрывал кольца доспеха проникая в плоть воина, он оставлял игольчатую рану и наносил поражение противнику, воин умирал от внутреннего кровотечения.

Пластинчатый (дошатый) доспех. Это пластинчатый панцирь, бронированный стальными досками, нашитыми встык на кожаную или тканевую основу. Такой доспех казахи называли «беренді сауыт / беренгілік сауыт» (доспех из досок берен) или «берен сауыт» (дошатый

панцирь) или просто «берен». Доспех берен надевали поверх прочных доспехов, таких как кольчуга, стеганный панцирь [2, с. 136–137].

Латный доспех. Один из видов нательной брони казахских воинов, упоминаемый в героическом эпосе казахов, – это жаланкат. Доспех жаланкат состоит из двух частей – нагрудной и спинной, целью выкованных из металла. Эти части соединялись с одного бока металлическими петлями, а с другой и на плечах – ремешками и пряжками [2, с. 138–139].

Мягкий доспех. Наряду с твердыми доспехами, изготовленными из кожи и кованными из металла, казахские воины использовали в прошлом и мягкий доспех, сшитый из несколько слоев ткани и стеганный на вате и шерсти. Такой вид доспеха казахи называли «қаттама сауыт» (многослойный доспех) или «қаттау» (многослойный) [2, с. 139]. Из-за мягкости данный доспех поглощал тяжелые удары булавой или секирой. По своей структуры данный доспех было достаточно тяжело пробить, нежели жесткий доспех. От удара по такому доспеху оставались только ссадины и ушибы. Для поражения противника в данном доспехе применялось колющее или режущие холодное оружие.

Боевое зеркало. Дополнительное защитное снаряжение, используемое вместе с доспехом и предназначенное для защиты грудной части воина – боевое зеркало на казахском языке называется шарайна. Зеркала как дополнительная защитная броня надевалось в основном поверх кольчуги, байданы, но иногда его надевали и поверх других видов доспех для большого усиления [2, с. 143–144]. Щитки первой группы зеркал имеют круглую форму, между собой соединяются кожаными ремешками. Данный вид зеркал защищал верхнюю часть корпуса воина – грудь, лопатки, плечи [2, с. 143]. Щитки второй группы зеркал были прямоугольными, которые также соединялись ремешками и пряжками. Эти зеркала состояли из четырех досок, одна из них являлась нагрудной, другая – на спинной и две – были одинаковы [2, с. 144]. Зеркала в основном защищали важные части органов человека, при нанесение которых воин мог погибнуть. Зеркала защищали нагрудную часть тела от прямого попадания стрелы или же от копья. Боковые и наспинные части зеркал также защищали воина от неожиданного удара из-за спины или же бокового удара.

Боевой пояс. К разряду боевого защитного и вспомогательного (дополнительного) снаряжения следует отнести казахские кожаные мужские пояса. Ширина большинства поясов доходит до 4 сантиметров, но встречаются и более широкие пояса – 7,5 и 8 сантиметров. Пояса были предназначены для защиты нижней

части живота, куда в основном приходился удар, а также защищал спинную и боковую часть воина. Также пояса были предназначены для прикрепления оружия воина кинжал, ножны сабель, налущья и колчан со стрелами [3, с. 80–82].

Шлемы. В арсенал средневековых кочевников казахов входили такие средства защиты как боевые шлемы. По словам А. И. Левшина «для защиты от неприятельских ударов, киргиз – казаки надевают на себя панцири и иногда шлемы» [5, с. 312]. Боевые наголовья казахских воинов служил шлем – «дулыга» (алтын калпак дулыга, ак дулыга, курама болат дулыга). Казахские шлемы по своей конструкции, видимо, связаны с более ранними типами боевых защитных наверший тюрко-монгольских кочевников в средневековья [3, с. 80]. Стеганный шлем – у кочевых народов в древности и средневековья вместе с мягкими стегаными панцирями использовались мягкие шлемы, сшитые из ткани [2 с. 156]. Ношение воинами шлемов защищали головную часть от неприятельских ударов противника, наносимых в боевом столкновении. Стеганные шлемы благодаря своему составу и прочности защищали воина от попадания стрел в голову. Своему плотному составу стеганный шлем воспрепятствовал поражению головной части воина, стрела увязала в плотной ткани шлема и застревала.

Дополнительная защита конечностей

Поскольку все виды доспехов были с короткими рукавами явилось необходимость в защите конечностей рук. В казахском языке этот вид защитного снаряжения – называется женсе («наруч»). Боевые налокотники казахских воинов состояли из двух половинок, соединенных шарниром и ремешками. С внутренней стороны налокотник имел подкладку из ткани (бархат, сукна) [2, с. 152]. Средства для защиты конечностей – налокотники, набедренники, поножи, наколенники служили дополнительной защитой [4]. Защита конечностей рук имело большое значение для воина. При получения воином от противника увечий в области руки, он терял свою боеспособность и был не в состоянии владеть оружием.

Щит. В кочевой среде в боевом арсенале средневековых кочевников казахов получили распространение щиты округлой формы из дерева и кожи введу своей простоты изготовления и удобном применении в боевых столкновениях. Казахский щит «калкан» всегда был круглым и имел коническую или сферическую форму, такой щит изготовлялся из легких, но прочных материалов [2, с. 152]. Подобные щиты также были распространены в монгольский период. М. В. Горелик выделяет несколько форм щитов: круглые

деревянные, обтянутые кожей; круглые из многослойной кожи, круглые цельнометаллические; прямоугольные станковые [6, с. 145].

Благодаря округлой формой щиты были легки в использовании и не препятствовали маневренным действиям в боевом столкновении. Щит служил основной защитой для воина при боевых действиях. При наступлении вражеских войск, распространенным явлением оборонительной стороны был обстрел противника шквалом стрел, в этом случае щит проявлял свою острую необходимость для воина в целях защиты своей жизни от попадания стрел. Отсутствие щита у воина могло привести к его скорой гибели. В целях обезоруживание противника, основной защиты применялось целенаправленное метание копья в щит. Так как копье пронизывало щит насквозь, тем самым утяжеляя его, извлечь копье из щита было достаточно трудно и занимало некоторое время. У воина был лишь один выход, отбросить щит в сторону и продолжать бой, но без основной защиты.

Таким образом, защитное вооружение для казахских воинов имело огромное значение для защиты собственной жизни. С совершенствованием наступательного вооружения, пришла необходимость в улучшение защитного вооружения. Воины пытались, как можно максимально защитить себя, чтобы не пасть в бою от ранения холодным оружием. В основном защита воина делала упор на защите достаточно уязвимых мест, от которых воин мог умереть за достаточно короткое время. Но, несмотря на большую потребность в защите от оружия противника, далеко не каждый воин кочевник мог позволить себе приобрести доспехи хорошего качества. Для состоятельных людей в средневековом обществе доспехи изготавливались индивидуально, а простой воин, не имеющий достаточно средств на приобретения качественного защитного вооружения, покупал имеющееся в наличии защитное снаряжение и впоследствии подгонял его под особенности своего тела. Усовершенствование защитного вооружения шло один в один с наступательным вооружением. Изобретением нового поражающего холодного оружия напротив, сопровождалось появлению защитного вооружения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бобров Л. А. Защитное вооружение кочевников Центральной Азии XV – первой половины XVIII вв.: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. истр. наук. – Барнаул., 2005. – 28 с.

2 Ахметжан К. Этнография традиционного вооружения казахов. – А.: ТОО «Алматыкітап», 2007. – 206 с.

3 Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII–XVIII веках. – А.: «Дайк – Пресс», 2001. – 182 с.

4 Карибжанова Е. А., Нуржанов А. А. Традиционное вооружение казахов // Вестник КазНПУ, 2013 [Электронный сайт: <https://articlekz.com/article/10815>] (Дата обращения 10.02.2019)

5 Левшин А. И. Описание Киргиз – казачьих или киргиз – кайсацких орд и степей. – А.: «Санат», 1996. – 656 с.

6 Худяков Ю. С. Вооружение Центрально-Азиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. – Новосибирск: Наука, 1991. – 193 с.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ЗАҢ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

БАЗАРОВА М. Б.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақстан ғылым академиясының академигі заң ғылымының докторы Салиқ Зиманов ақсақал «Қазақтың ата заңдары, құжаттар, деректер, зерттеулер» атты көп томдық бағдарлама жобаны ұсынған еді. Бұл жоба қатысты жақтардың қолдауына ие болып, әділия министрының ұйғаруымен көп кешікпей «Қазақтың ата заңдары» атты 10 томдық еңбекті құрастыру жұмысы басталған еді. 2008-жылдың соңына дейін мұның тоғыз томы баспадан шықты. Бұл томдарда қазақ хандықтары тұсынан бергі қазақ заң-жарғыларының ежелгі болмысы, билер және билер сотының тарихы мен олардың қоғам, мемлекет өміріндегі ерекше рөліне арналған Майқы, Төле, Қазбек, Айтеке сынды атақты билер және олардың ғұмырнамасы, ел басқару, ел бірлігін сақтау, шешендік, билік дәстүрлері аділдік және адамгершілік жолындағы күрестер мен мұралары олардың және басқада белгілі әрі беделді билердің шешендік өнері, өсиет, нақыл сөздері олардың ел тұтастығын, ер намысын қорғау жолындағы сүбелі үлестері «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», және «Тәуке ханның жеті жарғысы» сияқтылардың қазіргі дейін қолға түскен тізімі мен нұсқалары Таяу замандағы Қазақстанды Ресей жаулап алғаннан кейінгі қазаққа қатысты жергілікті ережелер мұның сырт тарихтан бергі қазақ заңдары, қазақтың билері жөніндегі қыруар зерттеу мақалалары қамтылған [1, 202 б.]

Қазақ хандығында билік еткен хандар тұсында заңдар жинағы маңызды рөл атқарады. Қазақ хандары сол заманның талабын ескеріп,

заңдарды мейлінше жетілдіріп отырды. Заңдар жинағының ең бір жетілдірілген тұсы Қасым ханның тұсында орын алды. Қасым хан өзі билік жүргізген жылдары қазақ қоғамындағы құқық-нормаларды реттеу мақсатымен алғашқы қазақ заңы – «Қасқа жолды» жарыққа шығарды. Ел басқару жүйесінде ата жолын ұстанған Қасым хан заман ерекшелігіне орай, жаңа ортаға сәйкес жаңа низам жүйесін енгізеді. «Қасым ханның Қасқа жолы» аталатын бұл көне жарғы сол кездегі қазақ қауымының қоғамдық және құқықтық заңдарын қалыптастырады, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт ережелерін байыптайды, жеке адамдар арасындағы ру-тайпалар мен қоғамдық топтар арасындағы қатынас жүйесін тағайындайды. Қазақ Ордасының мемлекеттік негіздері де осы «Қасқа жолда» көрініс тапқан тәрізді. Зерттеуші-ғалымдардың пікірлерінше, ол бес бөлімнен тұрады: Жекеменшік нормаларын реттейтін құқық, Әскери істерге байланысты құқық нормалары (міндеткерлік), Қылмыстық құқық нормалары, Халықаралық құқық нормалары және елшілік этикет турасында, Қауымішілік және қауымаралық міндеткерлік қатынастары [2].

Бұл заңға енген ережелер: 1) Мүлік заңы (мал, мүлік, жер дауын шешу ережелері); 2) Қылмыс заңы (кісі өлтіру, ел шабу, мал талау, ұрлық қылмыстарына жаза); 3) Әскери заң (қосын құру, аламан міндеті, қара қазан, ердің құны, тұлпар ат); 4) Елшілік жоралары (майталмандық, шешендік, халықаралық қатынасында сыпайылық, әдептілік); 5) Жұртшылық заңы (шүлен тарту, ас, той, мереке үстіндегі ережелер, жасауыл, бөкеуіл, тұтқауылдардың міндеті). «Қасым ханның қасқа жолының» қазақ халқы үшін маңыздылығы оның өміршендігінде [3].

«Қасым ханның қасқа жолы» бір ғасырдай өз қызметін атқарған соң, тиісті толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, Есім ханның (1598–1645 жж.) тұсында «Есім ханның ескі жолы» деп аталған заңдық жүйе өмірге келді. Аталған екі заң жүйесі еш өзгеріссіз XVII ғасырдың аяғы немесе XVIII ғасырдың басына дейін қазақ жұртының игілігіне қызмет етті. Есімнің немересі, Жәңгірдің бел баласы Тәуке хандық құрған XVII ғасырдың аяғы XVIII ғасырдың басы – қазақ елінің абыройы асып, көсегесі көгерген ерекше бір кезеңі болды. Қазақ қоғамында біртұтастық пен ынтымақ орнатуға дәнекер болған ежелгі ереже – қағидалардың үлгілі нұсқасы, халықтың тәртіп низамының, салт-дәстүрінің жүйелі жиынтығы – атақты «Жеті жарғы» еді. «Жеті жарғы» – дана бабаларымыздың «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын мемлекет басқару мен халық билеудің қалыптасқан жосықтарын негізге алып, сахараның сол замандағы тұрмыс-тіршілігіне, қоғамдық, әлеуметтік ахуалын ескере отырып,

келешектің қамын ойлап, жан-жақты байыпталған заңгерлік ұлы мұрасын қалдырды [2].

Ел аузында сақталған аңыздар мен тарихи деректерге қарағанда, Есім хан билік құрған кезеңде «қасқа жолға» қосылған жаңалықтар: 1) Елдік тәртібіне қатысты жоралғылар (хан пәрменіне, батыр, абыз ісі, би мәртебесі); 2) Құн тарту жоралғылары (өнер құны, сүйек құны және құн ісін жайғастыру); 3) Жесір ісіне қатысты жоралғылар (өмеңгерлік және жесір дауын шешу жолы); 4) Жаза белгілеу жоралғылары (жан жазасы, мал жазасы, ар жазасы және оны тарту тәртібі). Есім хан бұрыннан келе жатқан жол-жоралғыларды бір ретке келтіріп, заман ыңғайына қарай оның бойына жаңа нәр береді. Сондықтан да ол халық жадында «ескі жол» ретінде бекіді.

Есім хан қайтыс болған соң хандық әлсірей бастайды. Ташкент пен Өндіжан аймағын Абылай сұлтан билеп, Есімнің орнына билікке Жәңгір хан (Салқам Жәңгір) келді. Жәңгір хан Бұхара хандығымен тығыз байланыс орнатты. XVII ғасырдың I-жартысындағы жоңғар шапқыншылықтары қазақтардың, қырғыздардың, башқұрттардың, карақалпақтардың, ноғайлардың қалыптасқан шаруашылық аудандарын қатты күйзеліске ұшыратқан болатын [3].

«Қасқа жол» мен «Ескі жол» заңдарын толықтырып, елеулі өзгерістер енгізіп дамытқан Тәуке хан бұрынғы бес тарауға тағы да екі тарау қосып, «Жеті жарғы» деп атады. Бұл жаңадан қосылған екі тарау: жер дауы туралы заң мен құн дауы туралы заң еді. «Жеті жарғыны» қазақ халқы негізінде XIX ғасырдың ортасына дейін қолданылып келді. Ал кейбір нормалары Қазан төңкерісіне дейін толығынан қолданылды, қоғамдық қатынастарды реттеу функциясын тиімді атқарып келді. Қазақ хандығы дәуірі XVI–XVIII ғасырларда, яғни қасқа жолды Қасым хан, ескі жолды Есім хан, Жеті жарғыны шығарған Тәуке хан тұсында басқару жүйесі хандық билікке негізделген, саяси жағынан орталықтанған, бірұтас, құқықтық мемлекет болды. Осы кезеңде Қазақ хандығының көрші орналасқан мемлекеттермен байланыста болып, олармен сауда, саяси мәселелерін шешу заң жүйесі арқылы анықталды. Қазақ хандарының негізгі заңдары Қазақ хандығын осы кезде мемлекет ретінде танытып қана қоймай, оның саяси-әлеуметтік, экономикалық дамуына ықпал етті. «Қасқа жол», «Ескі жол», «Жеті жарғы» заңдарын дүниеге әкелген қазақтың данышпан да көреген хандары тек қазақ деген халықтың игілігі, тұрақты, тыныш тұрмыс-тіршілігі, кішкентай ғана мемлекеттің өркендеуі жолында күресіп, қызмет етті [2].

Нурлигенова З. Н., Колосова М. Ю. «Жеті Жарғы» Тауке хана как памятник права Казахстана: его сущность и значение» мақалаларында жазған: «В обычном праве казахов было много норм, поощряющих коллективизм, общность прав, сохранились демократические начала, формы и институты, распространявшиеся на широкий круг отношений – хозяйственных, родовых, бытовых, семейных и политических. Например, правовая традиция избирать ханов и удельных правителей («малых ханов») на народном собрании с участием свободных граждан, способных носить оружие, с поднятием избранного представителями родовых объединений на белой кошме, неукоснительно соблюдалась в периоды ханской власти. Гласность, простота и состязательность судебного процесса, участие в нем представителей сторон, использование силы общественного мнения как средства исполнения судебных решений тоже отличительные черты «Жеті Жарғы». Возможность примирения сторон находит прямой аналог в институте медиации, существующем в действующем законодательстве Казахстана. Имеет прямую аналогию и с успехом используется настоящее время суд присяжных во многом совпадающий с судом биев, имеющимся в «Жеті Жарғы» [4, 751–752 б.].

«Жеті Жарғыға» сай, қазақ билері құқық бұзушыларға жаза белгілеуді жасаған қылмыстың ауырлығы мен қауіптілігіне байланысты жан жазасы, мал жазасы, ар жазасы деп белгілеген. Даулы істің қаралуы екі сатыға бөлінген: біріншісіекі дауласқан жақ билердің істі қарауына дейін, өзара келісім арқылы дауды шешуге қимыл-әрекет жасайды. Әдеттік құқықта оны «Бітім», «Береке», «Салауат» деп атаған. «Бітім» – екі жақтың өзара келісімі арқылы, сөз жүзінде даудың аяқталуы. «Береке» – айырбас, немесе сатып алу туралы сөз жүзінде шарт жасау. «Салауат» – немесе кешірім, – дауласқан екі жақтың бір біріне талап қоюдан бас тартуы, яғни кешірім беруі. Тәуке хан заманынан бастап қалыптасқан тағы бір институт – «Жүгініс» – яғни рулар арасында болған даулар мен қақтығыстарды билердің алқалық құраммен қарауы.

Өзіміз көз жеткізіп отырғандай, Тәуке хан тұсындағы мемлекетіміздің құқықтық негізіне айналған «Жеті жарғы» – далалық демократияның рухына және өз заманына сай Ата заң болды. Бұл заң жинағынан біз қазіргі кездегі демократиялық үлгідегі заманауи заңнаманың белгілерін көре аламыз, бітімгерлік институты, яғни, қазіргі медиацияның көріністері, сондай-ақ, сол кезде орта ғасырларда барша халықта болған «қанға-қан» қағидасының орнына ізгілік қағидаларына негізделген құн төлеу, яғни, кісі өлтіргені үшін немесе адамның дене мүшесіне жарақат

түсіргені үшін белгілі бір мөлшерде моральдық-материалдық төлем ақы төлеу ұстанымы да осыны айғақтайды [3].

Қазақ хандығының құрылуы мен өркендеуімен тығыз байланыста туындаған қазақ даласының Ата заңдары ұлттық сана-сезімнің көрінісі әрі құқықтық мәдениеттің іргетасы болды десек артық болмайды. Бұл, әсіресе қазіргі ХХІ ғасырдағы қазақ сана-сезімінің, өзіндік ұлттық болмысының қалыптасып, өткенін саралап, әлемге өз ерекшеліктері мен өзіне ғана тән құндылықтарын паш етіп отырған заманда өзекті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тоқтарұлы Б. Байырғы қазақ заңдарының тарихи орны мен рөлі жайлы // Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы. – 2017. – № 2 (34). – 199–203 б.

2 Сарбозова Ж. Қазақ хандығы кезіндегі заңдар // <https://egemen.kz/article/kazak-khandygy-kezindegi-zandar>

3 Бисенгали А.М. Қазақ хандығының Ата заңдары // <http://akt.sud.kz/kaz/massmedia/kazak-handygynyn-ata-zandary>

4 Нурлигенова З. Н., Колосова М. Ю. «Жеті Жарғы» Тауке хана как памятник права Казахстана: его сущность и значение // Молодой ученый. – 2013. – № 12. – С. 750–752.

АҚҚУЛЫ МЕКЕН ӨРЕНДЕРІ

БАЙМУЛЬДИНА С. Ж.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Бұрын Семей губерниясына қараған Бесқарағай ауданы 1939 жылы 1 қазаннан Бесқарағай, Лебяжі, Май аудандары болып үшке бөлінді. Міне, Лебяжі ауданының жеке отау болып шығуы осы күннен басталады. Лебяжье ауданы 1939 жылы 16 қазанда құрылған.

Аудан орталығы Аққу ауылы тұрған жердің солтүстік қапталында айдын көл болыпты. Онда аққулар мекендейді екен. Қазақ станицсы өзінің атауын осыдан алыпты. Үлкендер айтушы еді, көктемгі Ертіс тасығанда аудан орталығы мен Широкое ауылының арасын тұтас су алып кетеді деп. Ол су шілдеде Ертіс екінші рет көтерілгенде одан сайын молайып, кей жылдары ауылдың шығыс қапталында жатқан Ақсор көліне барып құяды деп, Жамбыл

ауылынан сәл төменіректе жатқан Баймұрат тоғайын, одан әріде Байжан тоғайын кемерлеп, Шабар құмына құйылып, Шәмші ауылының жарқабағына соғып, айдынданып жатады екен [1, 10 б.].

Лебяжі ауданының көлемінде ірілі-ұсақты 15–16 көлдер, 20–25 бұлақтар бар. Олардың көпшілігінің негізінде суы тұшы. Бес шаруашылық Ертіс өзенінің жағасына орналасқан. Бұл аудан көршілес Алтай өлкесімен, Семей облысымен, осы облыстың Шарбақты, Павлодар аудандарымен шектеседі. Жері-сары топырақты, құмдауытты, топырағында ылғал ұзақ сақталмайды. Орманы Алтай өлкесімен шектеседі. Екі орман шаруашылығы бар. Олар 160 мың гектар жерді алып жатады.

Аудан жерінде тың және тыңайған жерлерді игеруге дейін 26 колхоз, екі совхоз, осыларды қамтитын 15 ауылдық Кеңес орналасқан. Кейін 1960 жылдары 10 совхоз, бір асыл тұқымды қой заводы, екі орман шаруашылығы, екі ПМК, екі автобаза, II ауылдық Кеңес болды.

1962-1963 жылдары аудандарды біріктіру кезінде Лебяжіні Павлодар ауданына қосады. Содан оның құрамында үш жылдай болады. 1965 жылы I-ші қаңтардан бастап жеке аудан болып шығады. 1999 жылы қазан айында ауданның құрылғанына 60 жыл толады. Лебяжі ауданының жері Ертіс өзенін жағалай орналасқан 110–130 километрдей жерге созылады. 60–70 километр жерін орман алып жатады. Малыбай, Тілеуберді, Айдарша, Бөрілі сияқты көлдері, Қалша, Төсағаш, Қызылтүз сияқты суының емдік қасиеті бар халықтың қажетіне жарарлық суы ащы көлі бар.

Арада 20 жыл өтіп, міне 2018 жылы Лебяжі ауданы Аққулы деп өзгертілді. Үлкен, маңызды тарихы бар Аққулы ауданына биыл 80 жыл. 1939 жылдан бері дәл қазіргі уақытқа дейін көптеген өзгерістер орын алды.

Осындай аққулары қалықтап, бірлігі жарасқан ауданнан талай жұлдыздары жанған, беделдері аспандап тұрған, елім, жерім деп майданға аттанған, қаламдарын тербеген тұлғалар шыққан. Ұлы Отан соғысы жылдарында Отанымызды батырлығымен, күш-жігерімен қорғаған жерлестеріміздің бірі Әбілқайыр Баймолдин.

Әбілқайыр Баймолдин 1909 жылы Павлодар облысының Лебяжі ауданындағы Тақыр ауылында дүниеге келген. 1928 жылдары совет партия мектебін бітірді, сол жылы партия қатарына алынды. 1928–1931 жылдары Павлодар аудандық комсомол комитетінің хатшысы болып қызмет атқарып, топтарын ұйымдастыруға атсалысқан. 1931 жылы Алматыдағы қазақтың тұңғыш «Үлгілі» атты полкында эскадрон политругі болып қызмет етті. Қызыл

әскер, курсант, взвод командирінің орынбасары, эскадрон саяси жетекшісі болған Әбілқайыр Баймолдин Қатты қорғанда, Алматыда, Нальчикте, Тульчинада әскери қызмет атқарды. 1938 жылы Қиыр шығыста Хасан көлі, Халкин гол өзенінің маңында жапон самұрайларына қарсы ұрысқа қатысып, «Ерлігі үшін» медалімен марапатталды. Награданы Мәскеуде М.И. Калининнің қолынан алды. Қызыл алаңындағы жеңіс шеруіне қатысты, көп ұзамай аға саяси жетекші Ә. Баймолдин үкіметтің арнайы тапсырмаларын орындағаны үшін «Қызыл жұлдыз» орденімен марапатталды, ал 1939 жылы «Қазақ ССР-інің 15 жылдығы» белгісімен марапатталды.

1941 жылы Ленин атындағы Мәскеудегі әскери саяси академияны бітіріп, генерал-майор Л. Доватордың 2-ші гвардиялық атты әскер корпусындағы төртінші полктің комиссары болып тағайындалды. Ұлы Отан соғысы басталғанда 1941 жылдың 7 қарашасында Әбілқайыр 9-шы атты әскер дивизиясының 51-ші полкіне комиссар болып ұрысқа енеді. Баймолдин соғыс жылдарында бірнеше мәрте ауыр жарақатқа түседі. Невель қаласын жаудан қорғауда Әбілқайыр Баймолдин ерекше батылдық пен ерлік көрсетті. Невель қаласы немістерге Балтық жағалауы мен Белорусияға өтер қақпа болатын, Невель қаласы азат етуіндегі жаудың тойтарыс шабуылдарына қарсылық көрсетіп, жауға қаланы басып алуға жол бермеген. Бұл қаланы азат етумен қатар, пулеметші Мәншүк Маметова мен снайпер Ыбрайым Сүлейменов және тағы да басқа ерлік еткен батырлар батылдық көрсеткен. Невель қаласын азат еткеннен кейін Ә. Баймолдин осы қала коменданты болып тағайындалды. Халқымыздың тарланы, адал перзенті, ақырғы демі біткенше зұлым жаумен бетпе бет айқасқан Әбілқайыр атамыз осылайша қазаға ұшырады, жеңіс күніне жете алмады [2, 45 б.].

Қалиев Сембай Қалиұлы 1916 жылы Павлодар облысы, Лебяжі ауданы, Жамбыл ауылында кедей шаруаның отбасында дүниеге келген. 1933 жылы бастауыш сыныпты бітірген соң № 23 совхозындағы совхозаралық мектебінде қой бағуды меңгерді. Одан кейін Ертіс ауданының «Северный» совхозында совхозаралық мектебінде оқуын әрі қарай жалғастырып, 6 сыныпты «Май зауытының шебері» деген мамандықпен бірге бітіріп шығады. Жасы кәмелетке толған шағында 1937 жылдың 6 тамызында міндетті әскери борышын өтеуге аттнды. Белгілі әскери бөлімшеге келісімен Қиыр Шығыстың 66-шы артиллерия полкіне жіберілді. Мұнан кейін кіші командирлер даярлайтын полктік мектепте оқып, оны мерзімді уақытында үздік бітіріп шықты. 1940 жылдың күзінде

әскери міндетін абыроймен атқарып елге аман-сау оралған болатын. Туған жерге келісімен аудандық оқу-ағарту бөлімінің жанындағы әскери инспекторы болып қызметке алғаш араласа бастайды. 1941 жылдың шілдесі мен 1946 жылдың шілдесі аралығында Кеңес Әскерінің құрамында болды және әскери жолын Черкастік Қызылжалаудың 7-ші гвардиясында, яғни Роменск қаласынан (Мәскеуден Шығысқа қарай 45 км.) Австрияның астанасы Вена қаласынан батысқа қарай 140 км жерде орналасқан Кеңес Әскері ағылшын-американдық одақтық әскерімен қақтығысқан Богдан Хмельницкидің өуе-десанттық дивизиясында өткізді. Соғыс жылдарында қару командирі ретінде қызмет етті, ал 1943 жылдан 1946 жылға дейін батарея парторгі болды. 1943 жылдан бастап ВКП мүшесі болды. Демобилизацияланғаннан кейін, яғни 1946 жылдан 1951 жылға дейін Лебяжі аудандық коммунистік партиясы комитетінде нұсқаушы болып жұмыс істеді. 1951–1953 жылдар аралығында төраға болды. 1953–1956 жылдары Алматы қаласындағы ауыл шаруашылық мектебінде колхоз төрағаларын дайындау бойынша біліктілігін арттырады. 1956 жылы «Жаңа-Ауыл» колхозының төрағасы ретінде қайта оралады. 1957–1961 жылдары «Лебяжинский» және «Майкарагайский» совхоздарында мал технигі, бөлімше жетекшісі болып қызмет етті. 1962 жылдан 1972 жылғы қыркүйек айына дейін Жамбыл атындағы совхозда агроном болып қызметін жалғастырды. 1972 жылғы 25 қыркүйекте, яғни 56 жасында көз жұмды. «Соғыста 4 бронетранспартерды және 2 пантераны жойғаны үшін», «Будапешт үшін», «Ерлік үшін» медальдарымен, «Қызыл жұлдыз», «Ұлы Отан соғысы» ордендерімен марапатталды [3]. Аудандық «Қазақстан-2050 стратегиясына естелік поезы» атты балалар спортының жаму жобасы негізінде 2014 жыл Сембай Қалиевке арналып, 26 спорттық шара өткізіліп, оқушыларға ерлігі дәріптелуде [2, 45 б.].

Сейтебаев Бекбер Сейтебайұлы 1925 жылы Павлодар облысы, Лебяжі ауданы, Ақтайлақ ауылында дүниеге келді. Еңбек жолын 1943 жылы бастады. 1946 жылы Жоғарғы Кеңес Президиумының Жалығымен «Варшава қаласын босатқаны үшін», «Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталды. № 1293 атқыштар полкінде № 114 атқыштар корпусының Беларус майданына қатысты. «Ұлы Отан соғысының» II дәрежелі орденімен, «Ерлігі үшін» медалімен, «Қызыл Жұлдыз» орденімен, 1957 жылы Жоғарғы Кеңес Президиумының атынан «Тың жерлерді игергені үшін» медалімен марапатталды. «Ұлы Отан соғысының» 20, 25, 30, 40, 50, 60 жылдық

мерекелік медальдарымен марапатталды. 1980 жылы «Социалистік жарыстың жеңімпазы» белгісімен, 1983 жылы «Еңбек ардагері» медалімен және көптеген құрмет грамоталары мен алғыс хаттармен марапатталды. 1996 жылы өмірден озды [2, 49 б.].

КСРО кезінде барша халыққа атақты болған, талай адамдардың денсаулығына дәстүрлі сынықшылық қасиетімен өз септігін тигізген шипагер Мерғалым ата туралы айтып өтуге болады.

Ғабдуллин Мерғалым Мұхтариханұлы 1935 жылы Павлодар облысы, Лебяжі ауданы, Қорт (қазіргі Мерғалым) ауылында туған. Халқымызға аты жайылған Мерғалым дәл осындай киелі аруақты адам болды. Мерғалымның ата-тегі: Уақ руының ішінде Жансары-Тоқай-Өтебай-Тоғайбай-Жанай-Өзбехан-Ғабдолла-Мұхтарихан. Ол өзінің туған халқына да, алдына келген басқа ағайындарға жан-тәнімен иіліп еңбек етті. Оның сынықшылық, емшілік қасиетін тек жергілікті жұрт қана емес бүкіл Қазақстан, Ресей жұрты білді [3, 167 б.].

Республикамыздың жазба әдебиетінің дамуына өз үлестерін қосып, көптеген көркем шығармалардың, еңбектердің авторлары, ақын-жазушылар Аққулы ауданында бар. Солардың бірі:

Сәбитов Рашит Сәбитұлы 1936 жылы 8 мамырда Павлодар облысы, Лебяжі ауданы, Жаңа таң ауылында туған. 1954 жылы Қызылқоғам ауылында Қызылөскер орта мектебін, 1959 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін бітірген. Бірнеше лирикалық өлеңдер жинағының авторы, Республиканың еңбек сіңірген мәдениет қызметкері [2, 173 б.].

Ғарифолла Есім 1947 жылы Павлодар облысы, Аққу ауылында дүниеге келген. Ғалым, публицист, жазушы және педагог, философия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясының академигі. Семей және Мәскеу педагогикалық институттары мен ҚазМУ-дің аспирантурасында оқыған. 1977–1991 жылдары Семей педагогикалық институтының доценті, кафедра меңгерушісі, көркем сурет-графика факультетінің деканы болып қызмет атқарды. 1991–1992 жылдары философия және құқық институтының аға ғылыми қызметкері, 1992–1998 жылдары Алматы мемлекеттік университетінде жұмыс жасады. 1998 жылдан осы университеттің философия және ғылым методология кафедрасының меңгерушісі [2, 218 б.].

Өзінің ұйымдастырушылық, басқарушылық қасиетімен көзге түсіп, ауқымды әкімшілік-әміршілік жұмыстарда жоғары деңгейде істерді жасап жүрген Аққулы ауданының азаматтары қазіргі таңда ел басқаруда.

Әшімбетов Нұржан Кемерұлы 1969 жылы 26 маусымда Лебяжі ауданы Черное ауылында туған. Екі жоғары білімі бар. 1993 жылы Алма-Ата зооветеринарлық институтын «Зооинженер», 2002 жылы Алматы қаласының экономика және статистика институтын «Бухгалтер-экономист» мамандығы бойынша тәмамдады., 2011 жылы Ресейдің мемлекеттік қызмет академиясының магистратурасына түсті. Еңбек жолын 1993 жылы Павлодар қаласының «Сауле» концернінде брокер болып бастады. Одан кейін Павлодар аймақтық комитеті жекешелендіру бөлімі мемлекеттік мүлік жөніндегі I-санатты маманы, «Павлодар трактор зауыты» өндірістік бірлестігі жанындағы «Мақсат» жастар тұрғын үй кооперативінің маманы, Павлодар аймақтық комитеті жекешелендіру бөлімі мемлекеттік мүлік жөніндегі бас маманы, ЮСАИД жобасы бойынша «Карана» Павлодар облыстық корпорациясының кеңесшісі, Павлодар қаласы «Ремек» консалтингтік фирмасының директоры, Лебяжі ауданы «Кемер» агрофирмасының директоры, Ақтоғай ауданы әкімінің орынбасары, 2001 жылғы сәуірден 2006 жылғы наурыз айына дейін Лебяжі ауданының әкімі, Павлодар облысы ауыл шаруашылығы басқармасының бастығы, Қазақстан Республикасы Президент Әкімшілігі ұйымдастыру бақылау бөлімінің мемлекеттік инспекторы, Петропавл қаласының әкімі қызметтерін атқарған. 2012–2017 жылдар аралығында Павлодар облысы әкімінің орынбасары, 2017–2018 жылы Павлодар қаласының әкімі, 2018 жылы Екібастұз қаласының әкімі қызметін атқарып жүр [2, 93 б.].

Сыздықов Тито Уахапұлы 1948 жылдың 20 ақпанында Павлодар облысы, Лебяжі ауданына қарасты елді-мекенінде туған. 10 жылға жуық Ертіс пен Краснокутск аудандарының шаруашылықтарында жұмыс істеді. Сол жылдары 31 жастағы «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған. 1978 жылы Москвадағы ВЛКСМ-нің 18 съезіне делегат болып қатысты. Сол кезде Л. И. Брежневпен және басқа да Кеңес одағы Саяси бюросының мүшелерімен кездескен. Ерен еңбегі және ауданның әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан қомақты үлесі үшін «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет», «Парасат» ордендерімен, «Ерен еңбегі үшін», «Ерлік еңбек үшін», «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл» мерейтойлық медальдарымен, «Достық» орденімен, Еуразия экономикалық қоғамдастығының парламентаралық ассамблеясының Құрмет грамотасымен марапатталды [2, 99 б.].

Аққулы ауданының әр тарихи кезеңінде көрнекті азаматтары болғаны анық. Әр салада Аққулының өрендері өз үлесін қосқан. Бір ауданның мысалы ретінде қазақ елінің рухани дамуы әйгілі ата-ағаларымыз арқылы айқын бола алады. Әр жеке адамның тарихы,

жасаған істері арқылы республикамыздың тарихын көре аламыз. Тұлғаның тағдыры, басынан кешкен жайттары, қалдырған мұралары бір тарихи дәуірді сипаттайды. Осындай ел азаматтары, қазақ мақтанштары шыққан ауданның перзенті болғаныма мақтанамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қайдаров Н. Лебяжі ауданының тарихы. 1939–1999. – Павлодар: ТОО «Печатьник», 1999. – 196 б.

2 Ақын Алақанұлы. Аққулы мекен өрендері. – Павлодар: ЖШС «Сытник», 2015. – 248 б.

3 Есім Н, Ібіжан Р. Лебяжі Қиық Аққу келбеті. – Алматы: «Атамұра», 2002. – 192 б.

ӘЙЕЛ КӘСІПКЕРЛІГІ ҚАЗАҚСТАН ЕЛІНДЕ

БЕЙСЕМБАЕВА Т. К.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
МУСАГАЖИНОВА А. А.
аға оқытушы, «Тарих кафедрасы»,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі таңда Қазақстан әлемге тәуелсіз, экономикасы дамыған, құқықтық, зайырлы, әлеуметтік мемлекет ретінде танылып отыр. ХХІ ғасыр алып келген экономикалық, нарықтық және жаһандану үрдісі қоғамдағы әлеуметтік, мәдени – экономикалық және психологиялық әр түрлі құбылыстардың көрініс табуына жол ашуда. Нақтырақ айтатын болсақ, қоғамдағы адамдардың әлеуметтік статусы, рөлі, орнының өзгеруін баса көрсетуге болады. Ал, бұл жағдайдың Қазақстандағы көрінісіне тоқталатын болсақ, ол жаһанданудың бізге алып келген ең негізгі элементтердің бірі үлкен ақпарат және мәдениеттермен қатар, нарықтық экономиканы алып келді.

Нарықтық қатынастар көптеген адамдардың «өз ісіне» деген табиғи ұмтылуды тудырып, өздерінің меншіктерін арттыра түседі. Ең соңында бұл қызметтің ерекше түрі – кәсіпкерлік қайраткерліктің пайда болуына әкеп соғады. Кәсіпкерлік деп адамдар мен олар құрған бірлестіктердің белсенді, дербес шаруашылық қызметі. Оның көмегімен адамдар тәуекелге бел буып, мүліктік жауапкершілікті сақтай отырып, пайда табу жолын көздейді. Кәсіпкершілікті шығармашылық күш – жігерді жүзеге асыруға, экономикалық және ұйымдастыру ісінде тапқырлыққа, жаңашылдыққа байланысты.

Кәсіпкерлікті жаңа тұрғыдан түсіндіргенде мынандай екі жағдайға: біріншіден, коммерциялық бағыт – бағдарға, тәуекелге бел бушылық пен дербестікке, бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге, кездескен кедергілерді жеңе білуге; екіншіден, экономикада, ұйымдастыру ісінде тапқырлық пен жаңашылдық танытуға, ғылыми – техникалық прогреске жетуге тікелей қатысты.

Кәсіпкер қабылданған заңға қайшы келмейтін қызметтің қандай да болмасын түрімен айналыса алады. Яғни, шаруашылық – өндірістік, сауда – көтерме сату, жаңартпашылық, көрсетілетін консультациялық қызметтер және т.б. коммерциялық делдалдық, сол сияқты құнды қағаздар операциялары.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметтің субъектілері: Қазақстанның азаматтары; шетел мемлекеттің азаматтары; адамдардың бірігуі (кәсіпкерлер ұжымы) бола алады. Кәсіпкердің мәртебесі заңды және заңды тұлғалар мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін күшіне енеді. Құқығы, міндеті, жауапкершілігі және кәсіпкерлердің кепілдіктері ұлттық заңдармен реттеледі. Мысалы, Қазақстан Республикасының заңдарымен реттелетіндер: 1) кәсіпкерлік қызметпен айналысу құқығы, кәсіп – орындар құру және олар үшін қажетті мүліктер сатып алу; 2) барлық субъектілердің рыноктағы материалдық, еңбек, ақпарат және табиғи ресурстарға қол жеткізудің теңдік құқығы; 3) меншік түрлеріне және ұйымдастыру – құқықтық формасына қарамастан кәсіпорын қызметінің теңдік жағдайы; 4) кәсіпкерлердің мүліктерінен заңсыз айыруды қорғау; 5) кәсіпкерлік саласындағы бекітілген шегінді еркін таңдау; 6) нарықтық монополия жағдайында кәсіпкерлер мен кейбір тауар өндірушілердің бәсекеге селқос қарауына жол бермеу [1, б. 11].

Қазақстанда кәсіпкерлік жөнінде 90-жылдардың басында, қайта құрудың басталуымен айтыла бастады. Бұл кезде былайша айтқанда, «комсомолдық кәсіпкерлік» басталды, көптеген белсенді жас адамдар, негізінен комсомол жетекшілері, жастардың шығармашылық ғылыми-техникалық орталықтары негізінде кооперативтер құра бастады. Нисиеудің жеңілдік жағдайлары жасалды. Мұның үстіне, өспелі инфляция жағдайына дәл осы кәсіпкерліктің алғашқы толқыны төтеп беріп қана қоймай, сондай – ақ қажетті, былайша айтқанда, бастапқы капитал жинай алды, себебі несие ақша «қымбат» алынып, «арзан» қайтарылды.

Кәсіпкерлік қызметін бұрынғы Кеңес Одағы кезінде 1987 жылы қабылданған «СССР азаматтарының жеке еңбек қызметі туралы заң» қабылданды. Кооперативтер мен серіктестіктердің жаппай құрылуы басталды.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін кәсіпкерлік белсенділікті қолдауға байланысты бірқатар заңдар қабылданды. Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуына «Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуы мен шаруашылық қызметтің еркіндігі туралы» (1991), «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» (1992) заңы сияқты заңдар түрткі болды. Кәсіпкерлік қызметтің негізгі үш саласының ішінен бірінші орынға өндіріс те емес, тұтынушылар мен тауар өндірушілер арасындағы делдалдық та емес, сауда шықты.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасы Президентінің 1997 жылғы 6-наурыздағы № 3398 «Шағын кәсіпкерлікті дамытуды белсендету және мемлекеттік қолдауды күшейту шаралары туралы» және 1998 жылғы 27 – сәуірдегі № 3928 «Жеке және заңды тұлғалардың кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне деген құқығын қорғау туралы» жарлықтары кәсіпкерліктің дамуына жаңа күш берді. Осы жарлыққа орай Қазақстанда шағын бизнесті дамыту жөніндегі алғашқы арнайы орган ретінде сауда және экономика министрлігінің құрамында шағын кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі агенттік құру және оның жұмысын ұйымдастыру ұйғарылды [2, б. 304].

Кәсіпкерлер экономиканы жаңғыртудың қозғаушы күші болып табылуына орай Үкіметке 2010 жылдан бастап өңірлерде кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі бірыңғай бюджеттік бағдарлама енгізілуін қамтамасыз етуді Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тапсырған. Оны «Бизнестің жол картасы – 2020» деп атауды ұсынған. Бұл бағдарламаның мақсатына тоқтала кетсек, өңірлерде кәсіпкерліктің, бәрінен бұрын шағын және орта бизнестің жаңа тобын дамыту есебінен тұрақты жұмыс орындарын ашу болады. Бұл бағдарлама қаражатын пайдалану мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс: несиелер бойынша пайыздық ставкаларды субсидиялау; шағын және орта бизнеске несиелерді ішінара кепілдендіру; бизнес жүргізуге сервистік қолдау; кадрларды қайта даярлау және біліктілігін арттыру, жастар практикасы және әлеуметтік жұмыс орындары.

«Бизнестің жол картасы – 2020» кәсіпкерлер үшін де, сол секілді банктер мен инвесторлар үшін де шикізаттық емес жобаларды қаржыландыру жөнінен жаңа мүмкіндіктер ашады. Яғни, бұл бағдарлама іс жүзінде бизнесті дамыту жөніндегі өңірлік корпорациялар болып табылады [3, б. 16].

Қазіргі уақыттағы өзекті мәселелерінің бірі ретінде – гендерлік саясат болып табылады. Гендерлік саясат – қоғамдық өмірдің

барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет.

Гендерлік саясатты дамытудың мақсатында «Қазақстан Республикасында Гендерлік теңдік стратегиясын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 29 қарашадағы № 1677 Жарлығы қабылданған. Бұл Жарлық – әлем елдерінің көпшілігі қол қойған Біріккен Ұлттар Ұйымының мыңжылдық декларациясында (2000ж) ерлер мен әйелдердің теңдігін көтермелеу, әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту үшінші мыңжылдықтағы адамзат дамуының негізгі мақсаттары ретінде айқындалған [4, б. 198].

Бұл мәселеге БҰҰ Бас ассамблеясының «Әйелдер 2000 жылы: әйелдер мен ерлер арасындағы теңдік, ХХІ ғасырдағы даму және әлем» (2000 жыл, маусым) ХХІІІ арнайы сессиясы арналды. Осы сессияға қатысушы Үкіметтерге әйелдердің өмірдің барлық салалары мен барлық деңгейлеріне тең қол жеткізуін және толық ауқымды қатысуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдау ұсынылды [5, б. 108].

Біздің елдегі гендерлік саясат қазақстандық әйелдердің жағдайлары жақсаруына, қоғамдық теңсіздіктің жойылуына септігін тигізері анық. Гендерлік саясатты зерттеп, оның Қазақстанда қалыптасуына күш жұмсағандар, алдымен, біздің елдің кешегі күндегі әйелдердің жағдайларын ескеріп, әйелдерге деген көзқарастар қалай дамыды, оларды қоғамда қалай қабылдады, осы сұрақтарға жауап іздейді. Қазақстандағы гендерлік саясаттың міндеттеріне әйелдер мен ерлердің билік құрылымында теңдестірілген тұрғыда қатысуына қол жеткізу, экономикалық тәуелділіктің барлық тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, өз бизнесін тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, өз бизнесін дамыту және қызмет бабында ілгерілеу, отбасында құқықтар мен міндеттерді тең жүзеге асыру үшін жағдайлар жасауы жатқызылады. Гендерлік қатынастарды айшықты бейнелеу үшін елімізде «Қазақстанның әйелдері мен ерлері» атты жыл сайынғы арнайы статистикалық жинақ шығарылды. Отбасының әйелдер мен балалардың мүдделерін қорғау үшін Қазақстан Республикасының Парламентінде заңдылық деңгейін «Отбасы» депутаттары тобы құрылды.

Осыған орай, әйел мен ердің тең құқығы, этногендерологияны дамыту жайлы философ, публицист Әбдірашит Бәкірұлының гендерлік саясаты жайлы өз сөзімен айтсақ: «Гендерлік саясат пайда болған кезінде ең әуелі капиталистік елдердегі әйелдердің құқығын қорғау мәселесінен туындады. Мысалы, большевизм жеңіске жетіп, Кеңестер одағы құрылғанда, олардың алғаш көтерген мәселесі әйелдер теңдігі болатын. Бұл әйелдердің қоғамдағы өндірістік

қарым – қатынастар жүйесінде алатын орнынан анық көрінетінін кұбылыс. Яғни, олардың жаратылысынан берілген әлсіздігі сол өндірістік қарым – қатынастарда толығымен көрініс тапты. Олар ерлермен қатар жұмыс істесе де, жалақы айырмашылығы, отбасылық құқығы жөнінде қатты қысымға ұшырап отырды, осы себепті әйелдер мәселесі көтерілді» [6, б. 17].

Әлемнің көптеген елдеріндегі сияқты Қазақстанда да жаңа идеялардың қайнар көзі іспеттес кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру ісіне айрықша мән берілген. Сондай-ақ әйелдер кәсіпкерлігінің дамуына қолдау көрсетіп отыр. Әйелдер кәсіпкерлігінің дамуы қоғам үшін маңызды. Әйелдер кәсіпкерлігі бәсекелес нарықтық ортаны құруға мүмкіндік туғызады, нарықты тауарлар және қызметтермен қанықтырады, сұраныстың өзгерістеріне икемді жауап қайтарады және тәуекелді жобалар мен жаңалықтар енгізеді, мамандарды, капиталды, негізгі, сондай-ақ қосымша материалдарды толықтыру көзі болып табылады. Әйелдер кәсіпкерлігінің дамуы еңбекке қабілетті халықтың жұмыс бастылық деңгейін және олардың өмір сүру сапасын арттыруға өз септігін тигізеді.

Шетелдік және отандық тәжірибе бойынша, әйелдердің өз ісін ашуға түрткі болған негізгі себептер ретін көрсетуге болады: 1) жұмыстан шығару; 2) жұмыста өзін қажеті жоқ деп сезіну; 3) қолы жеткен деңгейге қанағаттанбау сезімі; 4) өзінің жеке идеялары мен жоспарының болуы және дәстүрлі жұмыс орнында оны іске асыру мүмкіндігінің болмауы; 5) жаңа бастықтың келуі; 6) өзін қанағаттандырмайтын жаңа мәртебеге немесе жаңа жұмыс орнына ауысуы; 7) белгілі бір жасқа келу, өмірлік жеткен табысқа қанағаттанбау; 8) өз ісінің негізін қалаған досының, танысының жетістіктері мен табысы. Әйелдер жұмыссыздығы мәселесін шешу жолдарының бірі – оларды шағын кәсіпкерлікке баулу. Жалпы әлемдік тенденцияларға сәйкес, шағын кәсіпкерлік болашақта әйелдердің жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етеді. Отбасылық бизнес – шағын бизнестің бір түрі ретінде көрініс тауып, «әйелдердің саласы» ретінде даму үрдісінде [7, б. 7].

Әйелдер бизнес жұмысын меңгере алады десек қате тұжырым болмас. Кәсіпкерлік өмір толқынына ұстанып қалу мақсатында әйел кәсіпкерлігін даму үрдісіне және қолдауына 2002 жылда бастау алатын үкімет тарапынан небір бағдарламалар ойлап табылуда және орындалуда. Сол жылдан бастап он мыңдаған әйел бизнес-тренингтерден өтті, жеңілдікті несие алып және өз бизнесін ашу үрдісінде. Қазақстан Парламент Мәжілісінің депутаты, Қазақстанның әйелдер кәсіпкерлері одағының төрағасы Меруерт

Қазбекова қазақстандық бизнестегі әйелдер туралы әңгімеледі. Оның айтуынша, бизнестегі әйелдер санының қарқынды өсу үрдісі бар және болады. Шағын кәсіпкерліктің 60 %-дан астамы әйелдер. Әйелдер негізінен күнделікті өмірдің құрылымымен байланысты нәрселермен айналысады. Бұл қызмет көрсету саласы, айталық ателье студиялары, сұлулық салондары, дүкендер, сондай-ақ денсаулық сақтау, азық-түлік және туризм. Сонымен қатар, құрылыс компаниялары мен басқа да ұқсас объектілердің әйел – басшылары бар, мұндай жұмыс орнын әдетте ер адамдар ғана басқара алады деп тұжырымдайтын. Мұнда жыныспен байланысты емес, ол адамның іскерлік қасиеттеріне тікелей байланысты. Қазақстан Республикасының заңы алдында барлығы бірдей тең дәрежеде, әйел де, ер адамда. Оның пікірінше, бизнес кеңістігінде ең басты қағидат бұл пайда әкелу мен қаншалықты кәсіби екендігінде.

Қазақстан Республикасында «Даму» қоры әйелдер кәсіпкерлігі үшін микрокредит беру бағдарламасы талап етіледі. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ (бұдан әрі – «Даму» Қоры) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 26 сәуірдегі № 665 «Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорын құру туралы» қаулысының негізінде құрылған. Яғни, бұл мемлекеттік бағдарлама әйел затының қазіргі тұста жеке бизнес кәсібі бар, бірақ кәсіпкерлігін кеңейту мақсатында берілетін несиелеу бағдарламасы. 2010 жылға дейін «Даму» Қорының бағдарламаларының қатысушыларының көпшілік бөлігі екінші деңгей банктерінде қаражаттарды шартталған орналастыру бағдарламаларының шеңберінде қаржылық қолдау алған. Бұл бағдарламаға жеке кәсіпкер әйелдер мен ЖШС қатыса алады.

Сонымен, «Даму» Қорының міндеті – шағын және орта кәсіпкерлікті (ШОК) сапалы дамытуға жан-жақты қолдау көрсету, сонымен қатар Қазақстандағы операторлар мен интеграторлар болып табылатын ұсақ қаржыландыру ұйымдарына қаржылай, консалтингтік қызмет көрсету.

«Даму» қорының стратегиясы төмендегідей даму бағыттарын іске асыруды көздейді: біріншіден, жаңадан бастаған және жұмыс істеп жүрген кәсіпкерлерді қолдау және дамыту; шағын бизнесті несиелеуді кеңейту, МҚҰ және кредиттік серіктестіктерді қолдау құралдарын әзірлеу және іске асыру; жұмыс істеп жүрген МШОК Қордың қаржылық бағдарламаларымен қамту үлесін арттыру; қолдау көрсетілетін МШОК кәсіпорындарының экономикалық тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету. Екіншіден, қордың тұрақты институционалдық дамуы: қосымша қаржыландыру көздерінің қаражатын тарту; қызметінің жоспарланған қаржы нәтижелерінің

денгейіне жету; бизнес – процестерді автоматтандыру; корпоративтік басқару деңгейін арттыру болып табылады [8, б. 1].

Мінекей, жоғарыда атап өткендей мемлекет тарапынан әйел кәсіпкерлігінің ілгері дамуына қолдау бағдарламаларының нәтижесінде әйелдер бизнесі дамып келеді. Әрине бұл үрдіс менің ойымша, республикада баяу болса да байыпты, жаңа әлеуметтік феномен – әйелдер кәсіпкерлігінің табанды да табысты дамып жатқанын айта аламыз. Кәсіпкерлік қызметті дамыту арқылы негізгі біршама қоғам үшін маңызды жетістіктер мен игіліктерге қол жеткізе аламыз. Бұл идеяны жүзеге асырудың негізінде халықтың жұмыспен қамтылу деңгейін жоғарылату, жұмыссыздық деңгейін төмендету, үкіметтік емес ұйымдардағы әйелдер қызметін жандандыру, әлеуметтік жаңғырту, мықты орта тапты қалыптастыру, нарықтық бәсекелестік орта құру, т.б. жатыр. «Кез келген елдің болашағы әйелдердің қоғамдағы орнына байланысты болады. Біз бұған үлкен мән береміз» деп Елбасының айтқаны бар. Бүгін де Қазақстан қоғамында әйелдер саясатта болсын, бизнесте болсын, экономиканың барлық секторында, шаруашылықтың әр түрлі салаларында болсын, ер-азаматтармен қатар еңбекке белсене араласып, өздерінің біліктіліктері мен іскерліктерін танытып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мейірбеков А. Қ., Әлімбетов Қ. Ә. Кәсіпорын экономикасы //оқу құралы.- Алматы: Экономика, 2003. – 252 б. 11 б.
- 2 Сәбит О., Тоқсанов А. Шағын кәсіпкерлікті басқару. – Алматы: «Білім», 2002. – 304 б.
- 3 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақ халқына жолдауы. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2010. – 76 б.
- 4 М. Имятова. Астана қаласы Есіл аудандық Әділет басқармасының басшысы Қазақстанның Заңгерлер Одағының Астаналық филиалының мүшесі./ Жұлдыз журнал. № 5/2018 199 б.
- 5 Раиса Сауырбаева, ҚазМемҚызПУ. Қазақстан әйелдерінің саясаттағы ұлттық идеясы./ Ақиқат ұлттық қоғамдық – саяси журнал, № 3/2013ж.,107-109 б.
- 6 Гендерлік саясат және қазақ қоғамындағы әйел. Дина Имамбай./ Ақиқат журналы № 3/2018, 17 б.
- 7 Д. Б. Манақбай. Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы «Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметтегі әйелдердің рөлі және басқару ерекшеліктері», 7 б.

8 «ДАМУ» кәсіпкерлікті дамыту қоры, Қазақстан Республикасының Электрондық үкіметі». <http://m.egov.kz>. (Дата обращения 25.02.2019г.)

ПАВЛОДАРСКАЯ ОБЛАСТЬ В МИГРАЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ «СЕВЕР-ЮГ»

ДИЛЬДЕШБАЕВА Д. Д.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В своем послании «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Президент страны ставит во главу угла важность качества человеческих ресурсов, «именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации», и ключевым условием вхождения в тридцатку развитых государств мира [1].

Уровень образования, квалификация населения, соотношение полов и возрастов, плотность населения, доля трудоспособного населения, молодых кадров являются определяющими факторами для социально-экономического и инновационного развития регионов нашей страны, а значит и страны в целом.

«В эпоху Четвертой промышленной революции», как отмечается в последнем послании Президента народу Казахстана, «человеческий капитал является основой модернизации» [2]. По мнению отдельных экспертов наступает не технологическая, а человеческая революция. Как известно, основу человеческого потенциала составляет демографический потенциал, определяемый количественными показателями населения и их динамикой. Для успешного перехода экономики в инновационную необходимо осуществлять постоянный анализ демографических процессов в стране.

Так, например, снижение рождаемости в будущем приводит к острой нехватке молодых кадров при одновременном старении населения.

Значимость молодых квалифицированных кадров для поддержания экономической конкурентоспособности страны на мировом рынке подчеркивается утверждением о том, что 80 процентов новейших технологий устаревают за десять лет, и это при том, что 80 процентов работников получили свои профессиональные навыки более десяти лет назад. С точки зрения новых технологий

переподготовка старых кадров является относительно неэффективным способом замены молодых трудовых ресурсов.

При появлении каждого нового поколения технологий эти технологии обычно осваиваются именно молодыми кадрами, работающими совместно со старшим поколением, которое, в свою очередь, обладает соответствующим профессиональным опытом, знаниями и идеями по применению новых технологий [3, с. 15].

Наиболее общая сравнительно-сопоставительная характеристика основных показателей демографического состава населения показала, что в казахстанской историографии, в частности исторической демографии, созрело время для дальнейшего более углубленного исследования региональных различий в демографических процессах, так как Павлодарская область по своим параметрам существенно отличается от других областей, при этом, как показало наше исследование, внутри области в зависимости от природно-географических, социальных, экономических, а также политических факторов демографические процессы имеют неравномерную интенсивность [4, с. 157].

Правительство РК успело презентовать специальный законопроект по переселению граждан из густонаселенных южных регионов страны в регионы северные, население которых ежегодно уменьшается.

Отрицательное сальдо миграции северных областей заставило правительство в очередной раз задуматься о демографической безопасности регионов. Юг страны с каждым годом демонстрирует только демографический прирост, к примеру, в Южно-Казахстанской области за последние десять лет естественный прирост населения составил более полумиллиона человек. И если все будет продолжаться в том же ключе, то регион ждет перенаселение, то есть избыток жителей по отношению к ресурсам, необходимым для существования.

Еще в 2013 году программу по переселению казахстанцев из густонаселенных южных регионов в малонаселенные северные и восточные области предложила правительству сенатор Светлана Джалмагамбетова.

Предложение опытного сенатора правительство, по всей видимости, взяло на заметку, и уже в 2014 году 30 семей Южно-Казахстанской области прошли пилотный отбор на переселение в Восточно-Казахстанскую область – в город Риддер. Сейчас министерство здравоохранения и социальной защиты подготовило программу по поддержке переселения в северные регионы республики, которое будет осуществляться в рамках программы «Дорожная карта занятости – 2020». В нем предусмотрено обязательное трудоустройство,

предоставление арендного жилья, микрокредитов, а для студентов – увеличение числа грантов и общежитий.

Переселение с юга на север имеет целый ряд причин и факторов и затрагивает сразу несколько сфер государственной важности. В политическом плане многие эксперты склонны видеть мотив правительства в стремлении переселить значительную часть южан на север, где процент казахского населения чуть более 40 % от общего числа жителей.

Если подойти к необходимости переселения южан на север с социальной стороны и к тому, почему это необходимо реализовывать уже сегодня, то тут нужно отметить складывающуюся ситуацию с занятостью в южных и северных регионах.

Необходимость переселения также объяснима большим оттоком населения за пределы Республики Казахстан. В первую очередь, эмиграцией русскоязычного населения в соседнюю Россию. По последним статистическим данным, в 2014 году за пределы республики из Павлодарской области выехали 2 760 человек, что на 382 человека больше по сравнению с 2013 годом.

Однако, несмотря ни на что, население Павлодарской области за два года увеличилось на 6 409 человек, хотя за такой же промежуток времени из области выехали более 15 тысяч граждан, из них более шести тысяч – за пределы республики Казахстан. Численность населения области осталось в плюсовой динамике, но все же нужно отметить, что прирост в целом происходит лишь за счет городского населения. Сельское население за два года сократилось на 4 833 человек.

При этом население южных областей в два с лишним раза превышает население северных регионов, а одна Южно-Казахстанская область практически вплотную подобралась по численности к четырем северным областям Казахстана.

Если говорить о том, что основные промышленные отрасли Казахстана, такие, как металлургия, машиностроение, химический кластер и прочие, за исключением легкой промышленности, в основном расположены в северных и восточных регионах страны, то вероятно, с учетом всех демографических изменений последних лет, в скором времени на предприятиях будет ощущаться нехватка рабочей силы. Эти отрасли являются основными направлениями в реализации программы второй пятилетки форсированного индустриально-инновационного развития, и переселение будет идти в рамках развития регионов за счет индустриализации, где в основной своей массе и планируется открытие необходимых новых рабочих мест.

Не стоит сбрасывать со счетов и агропромышленный комплекс, хотя в этом направлении имеется много вопросов относительно перспектив создания рабочих мест. Южные же регионы как раз долгие годы не могут решить проблему безработицы, и эти показатели каждый год портят общую картину руководству южных областей. Вероятно, что переселение незанятой и самозанятой молодежи для южан станет одним из выходов решения данной проблемы.

Однако какие кадры и в каком количестве придут на север, мы точно предположить не можем. Правительство высказалось по этому поводу так: переселение будет проводиться только в соответствии с потребностями в специалистах того или иного предприятия, а значит, массового переезда людей с юга на север, как кажется на первый взгляд, да еще и в короткие сроки, все-таки ожидать не стоит [5].

Государственная программа «Серпін» работает в Казахстане с 2014 года. В рамках программы молодёжь из южных регионов страны приезжает учиться на север, восток и запад Казахстана. Предполагается, что по окончании учебных заведений молодые люди останутся в этих же регионах. Главная цель программы – обеспечить север, запад и восток страны специалистами, так как в этих областях ощущается дефицит кадров, между тем, на юге имеется избыток трудовых ресурсов.

В 2015 году в трёх вузах Павлодара обучалось порядка 3300-от первокурсников. Многие из этого количества поступили в высшие учебные заведения благодаря программе «СЕРПІН – 2050». Студенты из Кызылорды, Южно-Казахстанской области и Алматы особенно хотят учиться в университетах Павлодарского Прииртышья. Почему такой большок поток абитуриентов ежегодно штурмует вузы нашего региона, разобрался наш корреспондент.

Как оказалось, Павлодарские вузы пользуются популярностью среди студентов с юга Казахстана. Здесь для них созданы все условия. Это и уютные общежития, возможность получить стипендию за отличную учёбу и скидки для тех, кто обучается платно [6].

Прибывших в Павлодарскую область размещают в наиболее перспективных сельских районах, где есть вакансии, жильё, детские сады и школы с обучением на казахском языке. К концу года намеченный план будет выполнен на 100 %. По данным Управления координации занятости и социальных программ, в начале года в 226 населённых пунктах региона для новосёлов было подготовлено более 700 жилых домов, имелось более 1000 вакансий. В сёлах востребованы специалисты 105 профессий, в том числе животноводы, агрономы, сварщики, учителя, медики. Многие переселенцы стремятся попасть

в Успенский район – один из передовых в Прииртышье. Район расположен в 80 километрах от Павлодара, на северо-востоке области, и граничит с Алтайским краем России. Отметим, в прошлом году, согласно статистике, Казахстан покинуло свыше 20 тысяч человек. Около 2000 из них – жители Павлодарской области. В основном уезжают русские горожане – более 80 % от числа мигрантов. Почти все – в Россию. Существует мнение, что эта волна миграции может окончательно определить этнический состав казахстанского севера. Основная миграция из Успенского района прошла в начале 1990-х годов с массовым отъездом немцев, составлявших в крупных сёлах (Ольгино, Константиновка и другие) почти 90 % населения. Но и сейчас продолжается отток сельчан за границу и в местные города, в качестве компенсации предусмотрено массовое переселение оралманов и жителей густонаселённого юга на стремительно пустеющий север страны. «План приёма переселенцев в Успенский район составляет 20 семей – 80 человек, – рассказывает специалист Центра занятости Успенского района Серик Жандрахимов. – На сегодняшний день прибыло 18 семей – 83 человека. Этнических казахов (оралманов) план – 25 семей – 100 человек. На сегодняшний день прибыло 25 семей – 89 человек. В основном к нам едут учителя, медики, есть два-три водителя. Оралманы – из Китая и России, переселенцы – большинство из Алматинской и Мангистауской областей, пять семей из Туркестанской области, одна семья из Кызылорды.

«Юг густонаселённый. Скота мало держали, своего пастбища не было. Только семь-девять гектаров земли. Там клевер сажаем, три-четыре раза косимени А здесь 300 гектаров дали, 1000 обещают», – рассказывает Мадикарим Ниязтаев. Успенский район, по его словам, ему приглянулся ещё в 1993 году. Он проезжал через него по дороге в Новосибирск. Когда появилась программа переселения с юга на север, решил попытать счастья, потратив все сбережения, и переехал с женой, сыном и снохой. Здесь у него родился внук. У Мадикарима Ниязтаева в Шымкенте пятеро братьев и куча взрослых племянников. Они по очереди помогают ему на ферме. На вопрос о здешних лютых морозах он ответил: «А что мёрзнуть? Я при Советском Союзе в Чите служил, там 60 градусов мороза было. Вы сами не видели такие морозы!» Главная проблема интеграции оралманов и южан – языковая. Успенский район пока преимущественно русскоязычный. А большинство приезжих не владеют русским и говорят только по-казахски. Для адаптации детей переселенцев с прошлого года в Успенском районе создаются условия для обучения на родном языке.

Три учительницы начальных классов с государственным языком обучения – Дильбар Рахманова, Розия Атембаева и Сара Кыстаубай приехали сюда из Шымкента. В этом году по программе «Серпін» они окончили Павлодарский пединститут и по распределению попали в Успенский район: две – в ольгинскую, одна – в успенскую школу № 3 [7].

В Казахстане предпринимаются шаги по более равномерному заселению страны. Проводятся демографические анализы, мониторинги реализации миграционной политики. Принята Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

2 Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaevanarodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g

3 Джартыбаева А. К., Кулжанов К. Д. Обзор демографической ситуации в Казахстане за годы независимости (естественное движение) // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. – 2018. – № 1 (64). – С. 14–31.

4 Шамшудинова Г. Т., Батырбаева Ш. Д. Материалы переписи населения как источник изучения демографической истории Казахстана (на примере Павлодарской области): монография. – Павлодар: Кереку, 2014. – 156 с.

5 Серим И. С юга на север. Правительство поддержит переселение // Новое Время. – 2015. – 5 марта. Новое Время 5 марта 2015 9:26 <http://pavon.kz/post/view/40856?reply=475576&сpage=1>

6 Чудакова М. Государственная программа «СЕРПИН – 2050» в Павлодарских вузах // <http://pavlodartv.kz/ru/news/education/gosudartsvennaya-programma-serpin-2050-v-pavlodarskih-vuzah#>

7 Ковалёв Ф. Как оралманы и переселенцы с юга устраиваются в Павлодарской области // <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-oralmany-i-pereselency-s-yuga-ustraiwayutsya-v-pavlodarskoj-oblasti>

РОЛЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ИСТОРИИ МИРА КАК ИНИЦИАТОРА АНТИЯДЕРНОГО ДВИЖЕНИЯ

КАСЫМОВ М. М.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Современная кризисная экологическая ситуация Планеты еще более осложняется недостаточным пониманием ее катастрофической сути. Это, прежде всего, относится к экологическим проблемам глобального масштаба (парниковый эффект, изменение климата, истощение озонового слоя и т.п.). Являясь предметом внимания мировой общественности, они формулируются чаще всего в виде деклараций и рекомендаций. Реальная сила, способная изменить отношение людей Планеты, мирового сообщества к глобальной экологии – общественные антиядерные организации. Их первоочередной и важнейшей задачей должно стать распространение экологических знаний. Это наиболее короткий путь интенсификации работы по экологическому образованию и просвещению. Он позволит быстро увеличить ее масштабы и поднять ее уровень. То и другое крайне необходимо, ибо выжить в условиях экологического кризиса сможет только образованное общество, осознающее свою ответственность за состояние биосферы. Важнейшим слагаемым экологического образования является мировоззренческий блок знаний о месте человека в биосфере, о моральных и социальных основах программы стратегий преодоления экологического кризиса [1, с. 15].

Испытания ядерного оружия, проводившиеся в течение 40 лет на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне, причинили невосполнимый ущерб здоровью людей и окружающей природной среде, вызвали рост общей заболеваемости и смертности населения. Вся территория Семипалатинской и прилегающие к полигону районы Павлодарской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областей признаны зоной экологического бедствия. Все более пагубно сказываются отдаленные последствия ядерных испытаний, которые передаются из поколения в поколение.

Ликвидация этих последствий требует осуществления специальной государственной программы и комплекса мер по лечению, оздоровлению, реабилитации, социальной защите населения и социально-экономическому развитию территории. Семипалатинский ядерный полигон был создан по решению Совета Министров СССР от 21 августа 1947 года. В июле 1948 года на полигон стали

прибывать воинские части, в основном строители. С этого момента в условиях строжайшей секретности здесь началось широкомасштабное строительство жилого городка, который сначала назывался Москва – 400. Возводились корпуса лабораторно-экспериментальной, производственной баз, сооружались опытные площадки. Для ядерных экспериментов из народнохозяйственного оборота было изъято 18500 кв. км земель. Полигон раскинулся на территории Семипалатинской,

Павлодарской и Карагандинской областей. Тысячи семей коренных казахов, проживающих на землях, отданных под полигон, были переселены в другие районы.

29 августа 1949 года на Семипалатинском ядерном полигоне было проведено первое испытание. С этого дня ВПК СССР повел необъявленную войну против жителей Казахстана. Это было началом ядерной трагедии Казахстана, которая продолжалась более 40 лет. Почти вся республика превратилась в ядерный полигон – испытания проводились во всех областях, от Каспия до Алтая. За 40 лет испытаний атомного оружия на Семипалатинском полигоне было проведено 470 взрывов, из них в период с 1949 по 1963 гг. 118 наземных и воздушных взрывов мощностью до 100 килотонн [2, с. 12].

Первую двухступенчатую литиево-дейтериевую бомбу РДС-37 на Семипалатинском полигоне взорвали 22 ноября 1955 года. Если раньше испытания проводились на башнях, то теперь её сбросили с самолёта [3, с. 70].

На сегодняшний день на территории полигона ведется сельскохозяйственная, горнодобывающая и геологоразведочная деятельность. В те года территория полигона была не огорожена и не обозначена на местности, не было никаких знаков, предупреждающих об опасности. Население имело свободный доступ на территорию бывшего полигона, включая особо опасные с радиологической точки зрения участки – эпицентры ядерных взрывов на испытательных площадках полигона. Только в 2005 году под давлением общественности и по рекомендации парламента Республики Казахстан были начаты работы по маркировке границ полигона бетонными столбами. Благодаря усилиям общественности и учёных Национального ядерного центра Республики Казахстан, в 2008 году были начаты работы по созданию сооружений инженерной защиты для отдельных наиболее загрязнённых участков полигона для предотвращения доступа на них населения и скота. В 2009 году была организована армейская охрана испытательной площадки Дегелен [4, с. 63].

Доктор физико-математических наук, профессор, член-корреспондент АН РК, академик МАИ И.Я. Часников на конференции в Берлине в сентябре 1992 года констатировал: «Радиоэкологическая обстановка в Казахстане за последние десятилетия значительно ухудшилась за счет следующих факторов:

- испытаний ядерного оружия на Семипалатинском и других полигонах;
- проведения ядерных взрывов в мирных целях;
- подрыва, испытания ракет с ядерными боеголовками на военных полигонах Западного Казахстана;
- добычи урановой руды и других ископаемых, содержащих радиоактивные вещества, их транспортировки и переработки;
- накопления ненужных источников ионизирующего излучения и отсутствия в Казахстане региональных пунктов захоронения радиоактивных отходов;
- географического расположения Казахстана вблизи 45 градусов северной широты, где наблюдается максимум глобального выпадения радиоактивных осадков, образовавшихся в результате ядерных взрывов на всех полигонах в северном полушарии.

Ядерные испытания в Казахстане проводились на значительной территории, в разных его регионах.

На ядерном полигоне Азгир в период с 1966 по 1979 годы было проведено 17 подземных взрывов.

Сложившаяся радиоэкологическая обстановка в Казахстане привела к ухудшению состояния здоровья людей и окружающей среды» [5, с. 31].

О Семипалатинском полигоне шли давние разговоры. С приходом гласности открылись трагические страницы истории, связанные с ядерным вооружением. Первым, кто смело поднял знамя борьбы за запрещение испытаний атомного оружия, был поэт Олжас Сулейменов. Человек, мыслящий мировыми категориями, заставил взглянуть на проблему испытаний на густонаселенной казахстанской земле не с точки зрения военной целесообразности, а глазами тысяч и тысяч людей, обреченных на медленную радиоактивную смерть [6].

Первый секретарь Правления Союза писателей Казахстана, председатель общественного движения «Невада» Олжас Сулейменов в 1989 году в «Обращении к правительству США, американскому народу, ко всем правительствам и народам мира» сказал: «Мы верим в побеждающую силу здравого смысла. Озабоченная общественность Казахстана стала организатором движения за прекращение ядерных

испытаний на полигоне в районе Семипалатинска и дала ему имя – «Невада». Этим символическим названием мы хотим подчеркнуть, что добиться своей цели мы сможем только с Вашей помощью. Если Вы протянете нам свою дружескую руку, если поддержите нас в нашей борьбе, то в итоге мы добьемся общей победы, от которой выиграют оба наших народа, все народы планеты. Я призываю Вас всю силу общественного влияния направить на запрещение ядерных взрывов в Неваде!

Мы, жители Казахстана и штата Невада, как никто в мире, имеем моральное право заявить о своей тревоге и потребовать прекратить производство, испытания ядерных вооружений» [7, с. 73].

Также инициатором закрытия семипалатинского ядерного полигона был первый секретарь семипалатинского обкома партии Кешрим Бозтаев. Его труды «Семипалатинский полигон» (1992) [8], «29 августа» (1998) [9], «Человек и атом» (2006) [10] являются хрониками и историческими источниками по истории становления антиядерного движения в Казахстане.

В том, что Казахстан стал безъядерным государством, нужно отметить (помимо усилий самого Казахстана и России) и особую роль Соединенных Штатов Америки. В те сложные годы Вашингтон оказал необходимую помощь молодому Казахстану в процессе ликвидации ядерного оружия, который требовал немалых финансовых затрат. Для только что вставшего на ноги Казахстана это было очень важно – получить достаточные средства для гарантированной ликвидации ядерного оружия.

Вторым шагом, заложившим основу будущей политики Казахстана в сфере ядерного нераспространения, стало заявление Президента Н. А. Назарбаева о готовности страны присоединиться к Договору о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) в качестве безъядерного государства. Это заявление было сделано во время его первого официального визита в Вашингтон, состоявшегося 18-23 мая 1992 г., и оно предполагало последующую ликвидацию размещенного на территории республики ядерного оружия.

Присоединение Казахстана к Договору о нераспространении ядерного оружия в качестве безъядерного государства явилось третьим важным вкладом Республики Казахстан в укрепление режима ядерного нераспространения. Позднее Казахстан реализовал инициативу о создании безъядерной зоны в Центральной Азии. Это было исключительно положительным шагом вперед, отмеченными очень многими государствами. Как видим, на протяжении двух десятилетий

своей независимости Республика Казахстан и ее Президент ведут последовательную политику в области ядерного разоружения, чем не могут похвалиться многие страны мира [11, с. 20].

Нурсултан Назарбаев обращает наше внимание на тот факт, что наша планета переживает настоящий «атомный ренессанс» в мирном использовании энергии атомного ядра. По данным МАГАТЭ, к 2030 году глобальная зависимость от ядерной энергии удвоится. Новые реакторы активно строятся в Китае, США, Индии, на Тайване, в Японии, Канаде, Аргентине, Финляндии, Иране, Пакистане, Румынии.

Стратегическим выходом из общепланетарного ядерного пата могут стать прорывные идеи Нурсултана Назарбаева, а именно: о разработке нового универсального Договора о всеобщем горизонтальном и вертикальном нераспространении ядерного оружия и о расширении безъядерных зон. Эти инициативы казахстанского Лидера уже высоко оценены во всем мире. Так, Генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун недавно предложил Президенту Казахстана выступить инициатором создания на Среднем Востоке зоны, свободной от ядерного оружия.

Такая высокая оценка доказывает, какой колоссальный кредит доверия в мире имеет Республика Казахстан и ее национальный Лидер – Нурсултан Абишевич Назарбаев. В их готовность работать на благо всего мира сегодня верит все больше стран. Казахстан на практике доказал миролюбивость своей внешней политики, первым в мире отказавшись от значительного ядерного арсенала, которым молодая независимая страна обладала после распада СССР. Без всякого сомнения, тот исторический шаг, который сделал Н. А. Назарбаев, отказавшись от четвертого по размеру в мире ядерного потенциала и закрыв самый большой в мире ядерный полигон, однозначно заслуживает присуждения Нобелевской премии мира Президенту РК, как архитектору нового безъядерного мира [12, с. 36].

Усилия международного сообщества в области ядерного разоружения принесли ощутимые плоды. Это касается, прежде всего, испытательных ядерных полигонов. Пять исторических ядерных суперполигонов молчат. Из них один – Семипалатинский – умолк, надеемся, навсегда. Благодаря, прежде всего, Движению «Невада-Семипалатинск». Движение «Невада-Семипалатинск» достигло успеха, впервые в мире применив новую модель – взаимодействие народной и парламентской дипломатии. Казахстан совершил то, что было не по силам великим державам – он сделал первый реальный

шаг к всеобщему ядерному разоружению, остановил испытания в Советском Союзе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Коликов В. М. Международные антиядерные движения и становление ноосферного мировоззрения // III конгресс глобального антиядерного альянса (18–20 мая 2000 г., Астана, Казахстан). Тезисы. – Астана, 2000. – С. 15–16.
- 2 Калиев С. Воздействие ГМК на окружающую среду // Промышленность Казахстана. – 2008. – № 12. – С.12–14.
- 3 Борисов С. Более 60 лет назад на Семипалатинском полигоне была испытана водородная бомба // Человек, энергия, атом. – 2016. – № 1(56). – С. 68–70.
- 4 Аскарова Д. К. Экологические проблемы Республики Казахстан // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения-12: Молодежь в науке – инновационный потенциал будущего». Т.1. – Астана: КазАТУ, 2016. – С.63–66.
- 5 Часников И. Я. Эхо ядерных взрывов. – Алматы: «Принт», 1996. – 98 с.
- 6 Исакова Г. И ядерный кошмар отступит, как страшный и тяжелый сон // Индустриальная Караганда. – 1997. – 19 апреля. – С. 12.
- 7 Из истории Семипалатинского полигона. 1951-1992 гг. Сборник документов / Отв. Редактор В. Н. Шепель. – Алматы: АПРК, 2007. – 128 с.
- 8 Бозтаев К. Семипалатинский полигон. – Алма-Ата: Казахстан, 1992. – 192 с.
- 9 Бозтаев К. Б. 29 августа. – Алматы: Атамұра, 1998. – 164 с.
- 10 Бозтаев К. Человек и атом. Эссе. – Алматы: «Алаш», 2006. – 176 с.
- 11 Евсеев В., Н. А. Назарбаев стоит у истоков безъядерного мира // Лидер глобального антиядерного движения. Лидер Нации. – Астана: ТОО «Деловой Мир Астана», 2010. – С. 18–23.
- 12 Солозобов Ю. Нурсултан Назарбаев – архитектор безъядерного мира // Лидер глобального антиядерного движения. Лидер Нации. – Астана: ТОО «Деловой Мир Астана», 2010. – С. 32–36.

АБЫЛАЙ ХАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДАНЫШПАН БИЛЕУШІСІ

ҚУАН А. У.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

РАХИМОВ Е. К.

т.ғ.к., доцент, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тарих – дәріс, өткеннің өкінішін де, мақтанышын да бойына сіңірген ұлы мектеп, атадан балаға жалғасып келе жатқан тәрбие, өнеге жолы. Қиян-қилы заманда халықтың бірлігін, елдігін сомдай түсіп, үш жүздің басын қосып, қазақ еліне ашкөзін тіге, қанды қолын созған қас дұшпан – Жоңғар шапқыншыларына қарсы бүкілхалықтық қозғалыстың ұйымдастырушыларының бірі болған хан Абылайдың тұлғасы, оның тарихта алған ролі жайында көп айтылып жүр.

«Қазақтың аңыз-жырларында, – деп жазған қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлиханов, – Абылай есімі өте бір әсерлі мәнге ие болған. Жұрт Абылай дәуірін қазақ қаһармандығының кемелденген тұсы деп сезінеді. Абылайдың жорықтары, батырларының ерлігі тұрмыстық-салттық дастандардың арқауына айналған» [5, 116 б.].

Шынында да, Абылай хан – аса ірі тұлғаға тән зеректілігімен, ақыл-парасатымен, «Ханың мен» деген қамқорлығымен дараланған жан. Тіптен қазіргі кезең өрісімен ой жүгіртсек те оның халық игілігі үшін күресіп, қазақ қоғамының ілгері басуына қызмет еткенін айқын аңғарамыз.

Абылай кейбір ғалымдардың пайымдауынша, 1711 жылы дүниеге келген-ді. Ал әдебиетте басқа да пікірлер бар. Мысалы, прозаик-жазушы, біраз тарихпен әуестеніп айналысқан Мұхтар Мағауин былай деп жазады: «Абылай баһадүр хан 1713 жылы туады. Соңғы кездегі әдебиетте айтылатын, ресми түрде қабылданған 1711 деген сан – білместіктен шыққан, долбармен алына салған. Бұрынғы-соңғы ешбір тарихи құжатта: «Абылай 1711 ж. туып, жетпіс жасқа келіпті деген мағлұмат жоқ. Керісінше, барлық дерек 1713 жылға тіреледі. Мәселен, Ресейдің Сібір шебі әскерлерінің әміршісі, генерал-майор Огаревтің Сыртқы істер коллегиясына 1781 ж. май айында жазған құпия қатынасында: «Осы жылғы май айының 23 күні маған хабар жетті: қырғыз-қайсақ ордасының ханы Абылай жасы алпыс тоғызға қараған шағында, жорық үстінде ауырып, дүние салыпты», – деп жазады. Орысшасы: «Будучи в походе, от

приключившейся ему болезни умер на шестьдесят девятом году...». Нақты аударсақ, «алпыс сегізден асқан шағында» болып шығады.

Осыған жалғас, Абылайдың ұлы Уәли сұлтанның Ресей патшайымы Екатерина II-ге жолданған хатында да осы дерек қайталанатын. Бұл құжаттардың барлығы да «Ресейдің сыртқы саясатының архивінде» сақталған, баспа бетінде де жарияланған, орыс оқымыстылары талай рет пайдаланған. Яғни, жер астында жатқан, құпия дерек емес. Қазақ арасында сақталған тарихи жырларда, ақын-жырау шығармаларында да Абылайдың 68 жасқа келіп өлгені, оның ішінде 48 жыл билік құрғаны, алғаш рет жиырма жасында аты шыққаны туралы нақты айтылады. Сонымен, талассыз ақиқат – Абылай 1713 жылы туған. Екі жылдың әрі берісінде не түр деуге болмайды. Өйткені, Абылай өмірі, оның белгілі бір жас кезеңдері елеулі тарихи оқиғалармен тікелей байланысты» [8, 133 б.].

Жазушы әрі тарихшы ғалымның еңбегіндегі осы тұжырымды ерекшелеп көшіре отырып, осы пікірдің өте қисынды және тарихи шындыққа сай екен бе, әлде жалған ба келешек зерттеулер көрсетер.

Тағы бір қызық дерек. Қытайдағы қазақ ғалымы, Шыңжан оқу-ағарту институтының профессоры Бірлік Нәукенұлы былай дейді: «Шындығында «Сабалақ» – Әбілмансұрдың «Абылай» атанып, қазақ тарихының сахнасына алғашқы шығуы 1733 жыл». Бұл тұрғыда М. Мағауин, Н. Мыңжан еңбектеріндегі деректер, ел аузындағы аңыз болып айтылатын ақиқат пен ақын-жыраулардан қалған қисса жырлармен қисындасып тұрған сияқты. Дегенмен де, ұлы тарихи тұлға Абылайдың өмір-дерегінде әлі де ашылмаған сыр, айтылмаған ақиқат баршылық.

Анығы мынау – Абылайдың Ақтабан шұбырындыдан соңғы ауыр кезеңде бақташы болғандығы. Абылайдың аруағы көтерілуі – жоңғармен арадағы үлкен соғыстардың бірінде ешкімге мәлімсіз жас жігіт Әбілмансұр жекпе-жекке шығып, қалмақтың бас батыры қоңтайшы Қалдан Сереннің жақын туысы Шарышты өлтіреді. Қанды сайыс қалың әскердің рухын көтеріп, қазақтардың үлкен жеңісіне жол ашады.

Осы оқиға турасында Н. Мыңжан: «Сабалақ «Абылайлап» ұран сап жекпе-жекке шығып, жоңғардың батыры Шарыштың басын алады, қолбасшысынан айырылған жоңғар жасақтары дүрбелеңге түсіп қашады, қазақ әскерлері қуалай соғысып, жорық жеңіске жетеді. Бұл кезде Абылай 20 жастағы жігіт еді. Бұл оқиғаны Үмбетей жырау Тілеуұлы былай баяндайды: «Жиырмаға жасын толғанда, қалмақпен соғыс болғанда, алғашқы бақты тапқанда, Шарыштың басын шапқанда, қанжығаға бас байлап, жау қашты деп айғайлап, «Абылайлап» шапқанда... Ұмыттың ба соны, Абылай».

Сонда М.Мағауин: «Бұл қай жылғы соғыс? – деген сауал қояды да: – 1728 жылғы Бұлантыдағы немесе 1730 жылғы Аңырақайдағы соғыс» деп шамалайды біздің тарихшыларымыз бен жазушыларымыз. Қисынға келмейді. Абылайдың 16–17-ақ жаста болуы өз алдына, сол кезде Орта жүздің ханы Сәмеке әлі тірі, тарихи құжаттарда онымен қатар Әбілмәмбет сұлтанның ғана есімі аталады. Абылайдың жиырма жасы 1733 жылға сәйкес келсе, дәл сол 1733 жылы қазақ пен қалмақ арасында үлкен майдан болғаны қытай деректерінде атап көрсетілген [3, 184–185 б.].

Абылай ханға белгілі қазақ тарихшысы М.Қозыбаев жоғары баға берген: «Абылай қазақ сахарасының даналығын, күш-қайратын бойына сіңірді. Аңыздағы Антей батырдай, ол елмен, халықпен біте қайнасты, оның сырын да, мұңын да түсінді. Ол ұлттық сананы оята алатын, ұлттық туды көтере алатын, ұлттық мүддені жоқтай алатын, ұлттық мақсатты асқар шыңға көтеріп, халықтың бірлігі мен тірлігін қорғай алатын қайраткер болып ерте қалыптасты. Соның нәтижесінде ол сұлтан күнінде бүкілқазақтық хан дәрежесіне көтерілді» [7, 19 б.].

Ұзақ зерттеулер нәтижесінде Шоқан былай деп көрсетеді: «Қалай болса да біз оны 1739 жылы Орта жүз билеушілері арасындағы ең күшті әрі абыройлы болып табамыз, сондықтан орыс үкіметі көп жағдайда онымен қатынасатын еді...» [5, 113]. Басқаша айтқанда, кісі есігіндегі құл Абылай бүкілхалықтық қайраткер болып танылғанда 28 жаста еді. Ал ресми хан болып таққа отырған кезеңде ол іргелі мемлекет қалыптастырды.

1740 жылы Ресей патшалығына адалмыз деп ант бергеннен кейін Абылай 1756 жылы Қытай империясымен келіссөз жүргізіп өзара бейбітшілік жөнінде келісті. 1741 жылы қыста Абылай сұлтан, жанында 200-дей сарбазымен қапылыста қалмақтардың қолына түсіп, екі жылдай тұтқында болады. Абылай қалмақтардың елінде өткізген екі жылын пайдаланып, Даваци мен Амурсана нойондармен жақын танысып, достасып алады. Сонымен Абылай сұлтан мен басқа тұтқындар босатылады. Отанына оралар алдында екі ел арасындағы бейбітшілік шарт жасалып, Қалдан Серен мен Абылай екеуі қол қояды. Бір біріне деген сенімдерін нығайту үшін екі ел басы бұдан былай балаларын қосып, бір жерде тәрбиелейтін болады. Мысалы, 1745 жылы Жоңғарияға барған подпрапорщик Савва Соболев Абылай мен Барак сұлтандардың балалары Қалдан Сереннің балаларымен бірге ойнап, қалмақтардың қамқорлығында жүргенін өз көзімен көреді. Екі ел арасындағы жақсарып келе жатқан қарым-қатынасты одан әрі нығайту, бекіту үшін Қалдан Серен Абылайға Ташкенттің

бір бегінің қызын әйелдікке әпереді, мәмлегерлік зор қызметі үшін Малайсары батырға тархан атағын береді, ал Орта жүздің ханы Әбілмәмбет пен Барақ сұлтанға қымбат сый-сияпаттар жібереді. Екі ел басшыларының достық, қарым-қатынасы 1752 жылға дейін сақталады: бір біріне қонаққа барады, тарту-таралғы жібереді, тіпті Абылай ұлысымен жоңғар жерінде көшіп-қонып жүреді.

Бірақ 1745 жылы Қалдан Серен өлгеннен кейін, Жоңғарияда хандық таққа талас басталып, ақыры жаңа сайланған қонтайшы Лама-Доржыдан жеңілген Даваци мен Амурсана 1751 жылы күзде бас сауғалап Абылайды паналайды. Көп ұзамай Лама-Доржыдан елшілік келіп Абылайдан екі қашқынды ұстап шығарып беруді талап етеді. Бұл жөнінде Жоңғар ханы екі ел арасындағы достық қатынастың дәнекері болған Малайсары батырға да қолқа салады.

Сонымен қалмақ бекзадалары Даваци мен Амурсананы Жоңғария үкіметіне қайтару немесе қайтармау мәселесі екі елдің ара-қатынасы бұдан былай қалай боларын анықтайтын шешуші түйін болды. Бұл түйінді шешу үшін Абылай сұлтан Орта жүзге қарасты барлық рулардың батырлары мен билері қатысқан үлкен жиын өткізді. Бұл жиынға Ұлы жүз бен Кіші жүз өкілдері де келді. Түркістандағы хан ордасынан келген Орта жүздің ханы Әбілмәмбет Даваци мен Амурсананы еліне қайтару жөн екенін айтты. Ал Малайсары болса бұл дау-жанжал басталмай тұрғанда-ақ: «Жоңғар мемлекетімен арамызда араздық пен нехақтан қантөгіс болмас үшін бұл екі нойонды еліне қайтару керек», – деген еді.

Бірақ Абылай сұлтан, Бөгенбай батыр, Дәуіт тархан, Жапек батыр, Кіші жүздің сұлтаны Ералы және басқалар нойондарды қайтаруға қарсы болды. Оның үстіне Ұлы жүзден үйсін Төле би Абылайға хат жазып, екі нойонды қайтармағаннан исі қазаққа келер қауіп жоқ екенін айтты. Сонымен жан-жақтан өзіне қолдау тапқан Абылай сұлтан Лама-Доржыға елшілік жіберіп, Даваци мен Амурсананы қайтара алмайтынын жеткізеді. Көп ұзамай 1752 жылы қыркүйек айында 20 мың жоңғар әскері Орта жүздің жеріне екі рет басып кіреді: біріншіде Ұлытау мен Кішітауға, екіншісінде Жыланды жайлауына. Негізінен найман, керей рулары қоныстанған ауылдарды шауып, адамдарын, әсіресе рубасы, игі-жақсыларын тұтқындап, малдарын айдап алып кетеді, Бұл төтенше хабарды алысымен Абылай жан-жаққа рубасыларға, батырларға жаушы жіберіп қазан айының 17-жұлдызында Баянаулада жиналуға шақырады.

Сонымен сол жылдың күзі мен қысы қиян-кескі шайқаспен өтеді. Бірін бірі айқын жеңе алмай, әрі қақаған қыста соғысудың өзі қиындаған кезде Абылай жоңғарларға найманның батыры

Мәжит бастаған елшілік те жібереді. Бірақ Лама-Доржы соғысты тоқтатпай, қайта бар күшін шабуылға жұмсайды. Бұл кезде Даваци мен Амурсана да қарап қалмай Жоңғариядағы өз тілеулестерімен байланысып, оңтайлы сәтті аңдып отырғанды. Бүкіл әскерді соғысқа жіберіп өзі отырған Орданың қауіпсіздігін есінен шығарып алған Лама-Доржыны Даваци мен Амурсана 600 қазақ сарбазымен түнделетіп ұрланып келіп өлтіреді. Жоңғарияның ханы болып Даваци сайланады. Даваци қалмақ-қазақ соғысын тоқтатады.

Даваци хан сайланғанымен қалмақ бекзадалары Даваци, Амурсана, Немех-Жиргалдың бір бірімен қырқысуы, таққа таласуы тоқтамайды. Абылай да олардың өз-ара араздығын қоздырып біресе бір жағына, біресе екінші жағына көмек көрсетіп, жоңғарларды қантөгістен әбден әлсіретеді. Ұрымтал кезде жоңғар ұлыстарын шабуылдап қолға түскен адамдарын тұтқындап, малын, дүние-мүлкін барымталап отырған. Сөйтіп қалмақтардан ертеден келе жатқан өшін алады. Бірақ айдаһардай аузын ашқын Қытай империясына қарсы тұрған көшпелі Жоңғар мемлекетінің әлсірегені қазақ еліне де жақсы тимейтінін кейінгі тарих көрсетіп берді [11, 21–22 б.].

1771 жылы Абылай таққа отырды. Хан атағын Қытай императоры да, орыс ақ патшасы да бекітті. Іс жүзінде Абылай хан тек қана Орта жүзді ғана емес, бүкіл үш жүзді өз ауызына қаратты.

«Абылай ыңғайына қарай біресе орыс үкіметіне, біресе Қытай үкіметіне бағыныштымын деп уәде беріп жүрді. Іс жүзінде бұлардың ешқайсысына да бағынбады, өзінше билік, өзінше саясат жүргізді», – деп зерттеуші А. И. Левшин тұжырым жасайды (қараңыз оның еңбегі: «Описание киргиз-кайсацких орд и степей»).

Мұндай саясат ұстануға мәжбүр еткен жағдай да белгілі: сол кездегі қазақ елінің көрші екі империяның қайсысына болсын жеке өзі қарсы шығып күш көрсететіндей қауқары жоқ еді. Үш жүздің басын бір орталыққа бағындыратындай мемлекеттік құрылымның болмауы, көшпелі тұрмыста тұрақты әскер ұстау қиындығы, қол байлау болды. Абылайды қоршаған ортаның (кеңесші билердің, батырлардың) сыртқы саясатты қалыптастырудағы ықпалы арнайы зерттеуді қажет ететін мәселе екенін айтамыз.

1770-шы жылдары Ташкентпен, Ходжентпен соғыстан кейін қазақ хандығына Сайрам, Шымкент, Созақ, Түркістан қайта оралды. Абылай хан ежелгі Түркістанды астана етті. Бұл үш жүздің бірлігінің символы еді [7, 23 б.].

Абылай хан шынында реалист саясатшы болған. Былайша айтқанда, қоғамық өмірге, халықаралық жағдайларға шындық

тұрғысынан қараған мемлекеттік қайраткер. Қоғам ішіндегі мәселелер болсын, мемлекет арасындағы қарым-қатынас болсын Абылай хан оларға шыншыл тұрғыдан қарап, шешу үшін күрескен. Деректерге қарағанда Абылай мәселені Хан Кеңесіне салудың алдында мұқият зерттеп, соның дұрыс шешілуіне бар күшін салып отырған. Өз пікірін тұжырымдағанда ғана ханға, хан болмай тұрып, не басқаларға, сұлтандарға, билерге, батырларға жалтақтамаған. Өз ойын, пікірін дұрыс деп есептесе, соны дәлелдеп жүзеге асыруға бар күшін салған.

Бірақ Абылай барлық билікті өз қолына жинап алды деген сөз – асыра сілтеушілік болып есептеледі. Егер хан жанындағы Хан Кеңесі, бір топ адамнан тұрған болса, қажетті жағдайда әр жүздің жалпы жиналысы шақырылып отырған. Бұл да Абылай хан заманында болған әскери демократияның бір белгісі. Оған барлық оралардан өкілдер қатысып, маңызды мәселелерді қарайтын. Сонымен қатар үш жүздің тағдырына қатысы бар мәселелерді шешу үшін барлық қазақ халқының өкілдерімен Бүкілхалықтық Құрылтай шақырылатын. Осы айтылған жиындарды көбінесе Абылай өзі басқарып, қабылданған шешімдер соның атынан жарияланып, жүзеге асырылатын [9, 39–42 б.].

Қорытындылай келе, айтарымыз Абылайдың әрекеттері орталықтандырылған қуатты қазақ мемлекетін құруға бағытталғанды. Абылай хан шыншыл, сабырлы, шыдамды саясатшы, ел билеушісі болған. Алдына қойған мақсатына жету үшін ол қандай да болсын, қиыншылыққа, ауыртпашылыққа төзіп, күте білген. Абылай хан сегіз қырлы, бір сырлы болған мемлекет басшысы. Әрине ол тірі пенде болғандықтан қателер жіберіп, кейде қатыгездігін асырып жібергені де болған. Дегенмен, оны қазақ тарихында алатын ұлы ролін ескеріп, біз қазіргі ұрпақ, ұлы тұлғаға мың ризамыз, парызбыз десек артық болмас.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абылай хан. Өмірі мен қызметіне қатысты құжаттар мен материалдардың жинағы. (Құрастырған, қазақшаға аударған, көрсеткіштерін түзген, түсініктерін жазған З. С. Тайшыбаев). Петропавл: ЖШС «Астана», 2005. – 477 б.

2 Абылай ханның қамқа тоны және Байдалы би. Құрастырушы А. Сейдімбек. Астана: Күлтегін, 2007. – 176 б.

3 Алпысбес М., Аршабек Т. Т., Қасен Е. Б., Кейкі Е. Көне Көктау, байырғы Баянаула байтағының тарихы. Астана: Парасат әлемі, 2005. – 480 б.

4 Әбутәліпов Ч. Абылай дәуірі туралы сөз. /мына кітапта: «Абылай хан. Кеңесары: (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері)». Алматы: Ғылым, 1993. – 13–15 б.

5 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т.4. Алма-Ата: Главная редакция казахской советской энциклопедии, 1985. – 464 с.

6 Жәнібеков Ө. Абылай – алып тұлға. /мына кітапта: «Абылай хан. Кеңесары: (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері)». Алматы: Ғылым, 1993. – 9–13 б.

7 Қозыбаев М. Қ. Абылай және оның заманы. /мына кітапта: «Абылай хан. Кеңесары: (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері)». Алматы: Ғылым, 1993. – 16–26 б.

8 Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. – («Жетінші сөз» сериясы). Алматы: Мектеп, 2008. – 240 б.

9 Сапарғалиев Ф. Абылай және қазақ мемлекеттілігі. /мына кітапта: «Абылай хан. Кеңесары: (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері)». Алматы: Ғылым, 1993. – 37–43 б.

10 Ыбыраев Н. Қазақ халық жырларындағы Абылай бейнесі. /мына кіт.: «Абылай хан. Кеңесары: (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері)». Алматы: Ғылым, 1993. – 66–72 б.

11 Шежіре: Ертіс – Баянаула өңірі. I кітап. Құрастырушы: Тілеке Жеңіс. Павлодар: «Дауа», «Қазақстан», 1995. – 386 б.

МАТЕРИАЛЫ ПО КИРГИЗСКОМУ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЮ ПО ПАВЛОДАРСКОМУ УЕЗДУ Ф. А. ЩЕРБИНА, КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.
к.и.н., доцент, ПГПУ, г. Павлодар
КУРЦ Д.
студент, ПГПУ, г. Павлодар

Работы по собиранию сведений по Павлодарскому уезду начались во второй половине 1897 года. В начале сюда были направлены пять партий, а именно: А. Н. Бокейханова, П. А. Васильева, А. А. Боровского, А. Г. Бутковского и П. П. Кондратьева, а затем немного позже присоединились партии Л. К. Чермака, Н. Ф. Дмитриева и И. Ф. Гусева. В качестве помощников отдельных партий в исследовании участвовали А. Н. Дядиченко, И. Т. Трипольский, И. М. Уродков, Г. С. Чернявский,

И. А. Смотров, В. Н. Тычина, Г. Д. Няшина и Джусупа Сатыбалдина, а регистраторами были Эрежеп Итбаев, П. А. Беляков, Мажит Чумбалов, султан Тлекиев, Кудайкулов, Джасмагамбетов, Базанов, Сабатаев, Айманов, и Вячеслав. Общее руководство всеми работами на местах принадлежало В. А. Владимирскому, который составлял и поволостные описания [1, 467].

При исследованиях по левобережной части уезда экспедиция располагала планшетами военно-топографической съемки в двухверстном масштабе, по правобережной же части уезда сплошного съемочного материала не оказалось и при работах можно было пользоваться лишь так называемыми маршрутными съемками военных топографов. По плану экспедиции, в след за статистиками, по составлении ими схем киргизского землепользования, должны были следовать прикомандированные к экспедиции межевые чины второй Акмолинской партии, которые, получивши схемы земельных площадей по живым урочищам, немедленно наносили бы на планшеты недостающие урочища и пополняли бы планшеты военных топографов. К сожалению, топографы сильно запоздали и не могли выполнить затем порученных им работ. Вследствие этого произошла потом ощутительная задержка и при разработке собранных экспедиций материалов. В течение зимы 1898–1899 года статистика должны были произвести нанесение на планшеты площадей без всякого участия топографов. К счастью, во многих случаях старые съемки военных топографов оказались настолько полными, а предварительные работы экспедиции удовлетворительными, что по многим местностям удалось нанести площади киргизского землепользования на планшеты без грубых погрешностей, в других же случаях планшеты оказались на столько неудовлетворительными и бедны ситуационными признаками, что нанесение схем могло получиться лишь очень приблизительным. Что касается правобережья уезда, то здесь только летом 1900 года были произведены топографами семипалатинской экспедиции. Само нанесение схем на планшеты производились теми лицами, которыми составлялись на местах схемы, именно: Л. К. Чермаком, А. Н. Букейхановым, Н. Ф. Дмитриевым, П. А. Васильевым, П. Г. Кондратьевым, И. Ф. Гусевым, А. А. Боровским и А. Г. Бутковским [1, 468].

В составлении текста участвовали Л.К. Чермак, написавший характеристику районов в естественно-историческом отношении, вошедшую в первую часть объяснительной записки: первый отдел в «Очерке Павлодарского уезда»; в третий отдел «Общинно-

земельные формы и порядки землепользования»; четвертый отдел «Скотоводство» и пятый отдел «Земледелие», а также «Исчисление количества сена, необходимого для зимнего прокормления скота». И. Ф. Гусеву принадлежит очерк «Аренды земель киргизами Павлодарского уезда», им же были написаны «Примечания к по общинным таблицам», за исключением Маралдинской волости, обработанной Л. К. Чермаком, и составлены родовые схемы с дополнениями А. Н. Букейханова. Последним написаны «История заселения» уезда и обработаны, для печати описания волостей Алтыбаевской и Кызылтавской. Такие же работы по описанию Маралдинской и Баян-аульской волостей произведены Л. К. Чермаком, а по Далбинской – И. Ф. Гусевым. Объяснительная записка в той части, которая относится к определению земельных норм, составлена Ф. А. Щербина, ему же принадлежит редакция общего «Очерка Павлодарского уезда» [1, 469].

Целью экспедиции было определение земельных «излишков» у казахов и определение земель для переселения. Для этого нужно было выработать нормы землепользования для казахского хозяйства по отдельным районам. Руководить экспедицией был приглашен известный земский статистик Ф. А. Щербина. Ему принадлежит определяющая роль в организации исследования. Именно благодаря Ф. А. Щербине статическое исследование казахских хозяйств, по сути дела, вышла за рамки своих задач. Этому способствовало то, что в основу работ экспедиции была положена методика земских статистических исследований, приспособленная к местным условиям. Статистическому описанию подвергались как казахские, так и русские переселенческие поселки [2, 226].

Все сведения, заключенные в «Материале», могут быть сгруппированы по следующим разделам: 1) историко-этнографические сведения; 2) демографические; 3) социально-экономические; 4) сведения о развитии скотоводства; 5) агрикультурные и агротехнические сведения; 6) данные о землепользовании; 7) Топографические, гидрологические и геоботанические данные [2, 227].

В итоге экспедиция собрала ценные и уникальные данные, разносторонне характеризующие экономическое и социальное строение казахского аула на рубеже веков [2, 226].

Таким образом, «материал» представляет собой ценный исторический источник, требующий специального источниковедческого изучения.

Приведем несколько различных примеров из исследования экспедицией этой области из источника, которые нам могут показать жизнь местного населения, периода, когда был написан этот источник.

Павлодарский уезд самый северный из 5 уездов Семипалатинской области. На востоке он граничит с землями Алтайского горного округа, на севере с Каинским уездом Томской губернии и с Омским уездом, на севере-западе и западе с Акмолинской областью, и на юге с Каркаралинским и Семипалатинским уездами [3, 14].

Павлодарский уезд рекой Иртыш делится на две неравные части. Большую часть площади уезда занимает левый берег, а меньшую правый [6, 14].

Площадь Павлодарского уезда превышает 10 милл. десятин [3, 14].

Павлодарский уезд делится на 16 волостей: Теренгульская, Уруковская, Маралдинская, Аккелинская, Аккульская, Алкагульская, Алтыбаевская, Акпеттавская, Кызылагачевская, Кызытавская, Карамолинская, Баян-аульская, Чакчанская, Атагозинская, Аксуйская и Далбинская [4, 139].

Главным источником дохода в хозяйствах киргизов служит скот, на одно хозяйство приходится 25 единиц скота [1, 472].

Киргизы населяющие Павлодарский уезд, принадлежат главным образом к роду Аргын и отчасти к роду Кипчак и Найман [1, 473].

Сведения казахов о заселении ими Павлодарского уезда сохранились в отрывочных устных преданиях, которые не заходят дальше конца 18 века и начала 19 века веков. Предание гласит, что Ваук младшего сына Айдабола Олжабай-батыр, служивший хану Абылаю в 1730 году появился в Баянаульских горах. Олжабай здесь застал калмыков, которые после долголетней борьбы были отброшены киргизами на юг. Столкновения последних с калмыками в прикрашенном виде воспеты киргизскими импровизаторами «акынами», которые изгнание калмыков всецело приписывают «храброму батыру Олжабаю и славному его хану Аблаю». Вечными памятниками упомянутой борьбы, разыгравшейся между киргизами и калмыками на территории Павлодарского уезда остаются на верхнем течении реки Чиддерты в юго-западном углу уезда – сойка Чурчышкыргат и на юго-востоке уезда горы Калмаккыргань, и после всего этого они стали заселять этот регион [4, 15].

По исследованию 1897 года, численность киргизского населения в Павлодарском уезде составляла в 21837 хозяйств с 132137 душами обоого пола [4, 21].

В 1897 году по данным экспедиции общая численность скота у киргиз Павлодарского уезда, не считая живущих в городе Павлодаре. Казачьих станицах и поселках, доходила до 1293126 голов, из которых 489541 голов взрослого крупного скота и 803585 голов мелкого: жеребят, телят, овец и коз [4, 44].

Киргизы различают следующие виды аренды пастбищ: 1) «Кок-Алым», 2) «Тюяк-Акча» и 3) «Ак-торык» [4, 89].

«Кок-Алым» – это плата за пастбища по траве по скошенным казачьим лугам. Обложенной в данном случаи подлежит хозяйство, а не голова скота, хотя количество скота принимается в расчет [4, 90].

«Тюяк-Акча» – по копытный сбор, уплачиваемый киргизами за пастьбу скота по снегу на казачьих лугах, которые остаются не выкошенными почему-либо: или вследствие того, что трава слишком редка, и результате не окупил бы затрат, или же луг. В данном случаи плата берется исключительно с головы скота [4, 90].

«Ак-Торыком» казахи называют пастбища, расположенные, по ковыльной степи нагорного берега Иртыша, на войсковых землях. Земли эти сдаются отдельным большими участками с торгов [4, 91].

По данным экспедиции Щербины, распределение арендаторских хозяйств выразилось следующими цифрами: на юртовых наделах 36,5 %, на офицерских участках 52,3 %, частью на юртовых, частью на офицерских 3,2 %, на восковых землях 8,0 % [5, 24].

Величина аула зависит если и не всецело, так главным образом от рельефа: в местностях с расчлененным рельефом аулы с малым числом хозяйств, в равнинных местностях – большие аулы. Причиной этого служить то обстоятельство, что казахи-скотоводы и теперь еще стремящихся к тому, чтобы его скот возможно дольше кормился подножным кормом, принужден селиться небольшими группами – там где возможна есть пастьба, ради наиболее полного и удобного использования пастбищ [4, 21].

Развитие сенокосения стоит на явной зависимости от естественно-исторических условий в уезде Павлодарском, где период пастьбы значительно длиннее, чем других уездах, % косивших сено хозяйств колеблется от 73,6 до 86,4; в остальных – он превышает 90 % [6, 40].

Определяющим экономическим признаком экспедиция Щербины выбрала количество лошадей, которым владеет хозяйство [6, 40].

Сейчас мы приведем несколько примеров касающихся этого источника.

П. П. Румянцев считал, что данные, добытые экспедицией, позволяют не только показать современное ему социально-экономическое положение казахского народа, но и наметить пути его развития. Он отметил как недостаток «материалов» методологически неправильно проведенную группировку хозяйств по количеству лошадей, при которой невозможно выделить богатые хозяйства. Применив собственную группировку, он показал, что в целом данные источника вполне пригодны для социально-экономического анализа казахского аула [2, 227].

О добытых экспедицией бюджетных данных высоко отозвался А. А. Кауфман, инспектировавший дела экспедиции, писал в своем отчете, что признает эту часть работы «выполненной безукоризненно, с тем мастерством, какого и следовало ожидать от такого знатока бюджетных исследований, как Ф. А. Щербина, и не имею представить по поводу ее ни малейшего замечания» [8, 181].

А. А. Кауфман пришел к выводу, что описанные экспедицией различные формы общины, начинаются от зачаточного состояния [2, 227].

Вместе с тем А. А. Кауфман считал, что Ф. А. Щербина механически перенес на казахскую общину признаки русской общины [2, 227].

Также, А. А. Кауфман критиковал собранные экспедицией данные о землепользовании казахов. Он упрекал сотрудников экспедиции в смешении в отдельных случаях летовочных и зимовочных земель. По его мнению, поскольку экспедиция неправильно учла основные площади, занимаемые казахами, выведенные земельные нормы нельзя считать «вполне твердо обоснованными» [2, 228].

О.А. Ваганов к «материалам» отнесся отрицательно. Стараясь подчеркнуть официальный характер работ экспедиции, ее прямую связь с царским правительственными органами, не рассматривая «Материалы» по существу, он поставил под сомнение достоверность всех данных, добытых экспедицией [2, 228].

По мнению Турсунбаева, что при использовании статистическо-экономических данных экспедиции Щербиной, необходимо иметь в виду, что они обработаны методом средних величин. Средние величины приукрашивают действительность, создают видимость хозяйственного благополучия для всего населения и скрывают картину дифференциации хозяйств по зажиточности [7, 73].

Также это подчеркивает В. И. Ленин, он пишет о том, что «вся обработка данных у Ф. А. Щербины сводится к одному сплошному

и невероятному злоупотреблению «средними величинами». Все оценочные сведения относятся к «среднему» крестьянину» [8, 190].

Значимость данного исследования отметил руководитель экспедиции Ф. А. Щербина: «Наиболее важные результаты, полученные экспедицией, выразились прежде всего в том, что экспедицией прочно установлены формы киргизского землепользования. До работ экспедиции ни в Степном Положении, ни в практике местных учреждений не было указаний на существование у киргиз (казахов – ред.) земельной общины, с соответственными ей площадями фактического землепользования по живым пограничным урочищам. До работ экспедиции также не существовало никаких материалов по этому предмету» [9].

Таким образом, материалы собранные экспедицией Ф. Х. Щербины до сих пор считаются выдающимся источником для реконструкции исторической картины развития казахского хозяйства в конце XIX – начале XX веков. Современник исследователя справедливо указывали на недостатки экспедиционного исследования, в числе которых недостоверность данных и методологические просчеты. Однако они ни в коей мере не умаляют ценность предоставляемых сведений о казахском обществе, уровне его социально-экономического развития, родоплеменной картине расселения казахских родов и племен на территории Павлодарской области. На наш взгляд, необходимо продолжать систематическое изучение материалов экспедиции в комплексе с другими видами исторических источников, что существенно дополнит наши исторические представления о казахском народе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан (1866–1937). Шығармаларының 7 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 7 томах. – Астана: «Сарыарқа» БҰ, 2009, – 564 с. – 1 том.

2 Волкова Т. П. Некоторые проблемы источниковедческого изучения материалов экспедиции Ф. А. Щербины // Вопросы историографии Казахстана. Под ред. Тулепбаева Б. А. – А-А: «Наука», 1983. – 256 с. – С. 224–237.

3 Описание Семипалатинской области. – С. Петербург: «Переселенческое управление», 1914. – 35 с.

4 Материалы по киргизскому землепользованию Семипалатинская область. ред. Щербина Ф.А. – Воронеж: «Департамент государственных земельных имуществ». Том 4. 1903. – 708 с.

5 Материалы по обследованию хозяйства и землепользования киргиз Семипалатинской. ред. Переплетчиков А. – С. Петербург: «Переселенческое управление главного землеустройства и земледелия». том 1. 1913. – 361 с.

6 Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. – С. Петербург: «Переселенческое управление главного управления землеустройства и земледелия», 1910. – 65 с.

7 Турсунбаев А. Б. Из истории крестьянского переселения в Казахстан. – А-А: «Академия наук Казахской ССР», 1950. – 100 с.

8 Волкова Т. П. К изучению и использованию данных дореволюционной бюджетной статистики казахских хозяйств с. 171–191 // Вопросы историографии и источниковедения Казахстана: (дореволюционный период). Под ред. Козыбаев М. К.– А-А: «Наука». 1988. – 264 с.

9 Электронный сайт <https://rbook.me/book/25077276/read/page/6/> (дата обращения 08.03.2019.)

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ТЮРКСКИХ КАГАНАТАХ КАК ОСНОВА ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

КУРЦ Д.
студент, ПГПУ, г. Павлодар
ТАЛАС А.
студент, ПГПУ, г. Павлодар
КУЗЕМБАЕВ Н. Е.
к.и.н., доцент, ПГПУ, г. Павлодар

Казахстан является территорией, где были интенсивные военно-политические, экономические, этнокультурные связи между Европой, Центральной Азией, Индией, Передней Азией, Кавказом. Происходило взаимообогащение культур, возникали памятники, становящиеся ценностями мировой цивилизации. Наряду с собственными верованиями в VI–IX вв. среди тюркоязычного населения Центральной Азии и Казахстана получили распространение религиозные системы, созданные иными цивилизациями.

На протяжении многих столетий территория Казахстана являлась местом пересечения многих религий и религиозных верований: буддизма, ислама, зороастризма, манихейства, христианства. Их длительное сосуществование и взаимодействие

в едином географическом пространстве наложило своеобразный отпечаток на развитие культуры народов, населявших Казахстан. Каждая из них имела свою прочную базу, организацию и свои культовые сооружения, которые в определенном промежутке времени мирно сосуществовали. Путем диалога и созидательного сотрудничества они взаимообогащались и внесли достойные вклад в развитии духовной культуры в раннесредневековой цивилизации.

Термин «Шелковый путь» введен в науку в 1877 году немецким географом К. Рихтгофеном. По мнению китайских историков, начало «Шелкового пути» относится ко II веку до н.э., ко времени освоения Великой Поднебесной «Западного края». Территория юга Казахстана, Семиречье были вовлечены в орбиту Великого Шелкового пути с VI–VIII веков н.э. когда на просторах Евразии появляется могущественное государственное образование – Тюркский каганат [1, с. 11–12].

Общезвестна роль Великого Шелкового пути в распространение мировых религий. Именно по его трассам миссионеры «несли» свою веру в заморские страны, проповедовали и собирали вокруг себя учеников и последователей, организовывали общины адептов. Они встречались с проповедниками других религий, местными властителями душ, знакомились с культурами, которые имели в новых для них землях глубокие корни и традиции [2, с. 395].

Начиная с VI века среди тюрков стал распространяться буддизм. В Южном Казахстане и Жетысу буддизм имел широкое распространение. В этих регионах найдены остатки буддийских храмов, монастырей, статуэтки будды. Все это говорит, и подтверждается о благосклонном отношении тюрков к буддизму [2, с. 447].

По мнению Б. А. Литвинского Мукан-каган (553–572), правитель тюркского каганата, в начале своего правления обратился в буддизм. Наследовавший ему Таспар-каган (572–581) сделал много для распространения учения. Этому способствовала деятельность буддийского монаха Хуэйлиня, сумевшего стать близким к кагану человеком. Согласно китайским источникам, в стране тюрков был построен буддийский монастырь. Таспар-каган просил китайского императора прислать ему основополагающие буддийские сочинения. В ответ на это обращение была переведена на тюркский язык и послана кагану «Нирванасутра». Сам Таспар-каган был ревностным буддистом и лично принимал участие в обрядах. В VII–VIII вв. в западнотюркском каганате буддизм также был распространен, но не занимал монопольного положения [3, с. 16].

Исследователи указывают, что в первой половине VII в. некоторые правители западных тюрков становятся буддистами или покровителями буддизма. А. Габэн связывает это с переходом тюрков к оседлости и городской жизни [4, 9].

Следует согласиться с мнением С. Г. Кляшторного, который полагает, что буддизм должен был служить идеологической основой укрепления тюркской державы. Однако социально-политический кризис и распад каганата помешали буддизму закрепиться у кочевников [5, с. 4].

Для кочевников в буддизме близким оказалось понимание трех миров: небесного (верхнего), среднего (земного) и нижнего (подземного), что соответствовало представлениям из древних верований Тенгра, Жер Су, Умай и шаманизма [6, с. 114].

Бугутская надпись сообщает о важнейшем этапе распространения буддизма у тюрков – создании буддийской сангхи [7, с. 133].

Нельзя все же утверждать, что буддизм уже в это время пустил глубокие корни у тюрков, делает вывод Лаут. Однако это не противоречит и мнению Базена, что буддизм имел приверженцев среди властителей тюркского народа [8, 474].

Мы можем заключить, что буддизм был господствующей религией в Западном Туркестане. Справедливы слова В. В. Бартольда о «культурном единстве страны между Аму-Дарьей и Чу». Он писал: «Китайские историки называют жителей Трансоксонии буддистами» [9, с. 270].

Таким образом, буддизм занимал значительное место в духовной жизни древних тюрков, помогал им духовному объединению.

Наряду с буддизмом по Шелковому пути распространялось христианство. В VII-VIII веках несторианство широко распространилось в городах Южного Казахстана и Семиречья. Во многих городах имелись христианские церкви. При патриархе Тимофее христианство было принято царем тюрков, видимо, карлукским джабгу. На рубеже IX-X вв. была образована особая карлукская митрополия. В Таразе и Мерке действовали христианские церкви, христиане проживали и в городах Сырдарьи. В XII в. была учреждена митрополия Кашгара и Навакета [2, с. 461].

Находки, связанные с несторианством в Семиреченских и Южно-Казахстанских городах, достаточно убедительно подтверждают сведения письменных источников. Это остатки христианской церкви, раскопанной на городище Ак-Бешим, некрополей городов Джамуката и Навакета, городища Красная речка и др. [2, с. 464].

Следовательно, археологические и эпиграфические находки вкрупне с данными средневековых источников показывают пути распространения христианства в Южном Казахстане и Жетысу.

Вдоль Великого Шелкового пути находило своих приверженцев и манихейство. Это вероучение возникло в III веке в Иране. Важную роль в распространение манихейского вероучения сыграли согдийцы. Своих приверженцев манихейство имело в Семиречье и на юге Казахстана, в первую очередь в среде оседлого и кочевого населения. Остатки манихейских храмов были найдены в ходе археологических раскопок Баласагуна и Жикил-Балыка [2, с. 468].

В манихейском сочинении «Священная книга двух основ» (VIII), написанном «чтобы пробудить веру в стране десяти стрел», т.е. в Западно-тюркском каганате, упомянут «золотой город Аргу-Талас» и ещё четыре Семиреченских городов, где имелись манихейские обитатели [10, с. 152].

Манихейство сохранялось в городах Казахстана вплоть до конца XIII в. Манихейские общины имели свои храмы, где совершались религиозные обряды и церемонии [2, 469].

Среди жителей казахстанских средневековых городов были представители – зороастризма. Памятники зороастризма можно проследить в средней Азии, сырдарьинских городах и Семиречье. Они сохранились в топографии городищ Костобе и Красная речка. В средней Азии и Казахстане получил распространение особый вариант зороастризма, отличный от канонического. Он был тесно переплетен с местными языческими культурами, в частности, с культурами огня, рода, предка, животных – барана, лошади, верблюда. Зороастрийская вера была занесена в VI-VII вв. в казахстанские города согдийцами [11, с. 387–388].

История распространения ислама на территории тюркских государств связана с арабскими завоеваниями Средней Азии и южного Казахстана [2, с. 472].

С проникновением ислама и мусульман на территорию Тюркских каганатов в период развитого средневековья в годы ее существования начинается длительный и тяжелый процесс исламизации Великой степи [12, с. 166].

Источники, повествующие о событиях конца VIII-IX в., свидетельствуют об исламизации населения Южного Казахстана и Жетысу. Карлуки, захватившие с 766 г. политическое господство в Семиречье и на юге Казахстана, подверглись наибольшему влиянию мусульманской культуры [13, с. 214].

М.Кожя привлекает письменные источники – родословную казахских ходжей «Насиб-Наме» для выяснения времени начального этапа исламизации Южного Казахстана. Он датирует походы арабов на юг Казахстана и захват ими городов серединой VIII в. При этом он ссылается на следы пожаров на городищах Куйруктобе и Мардан-Куик в Отрарском оазисе, на прекращение жизни на городищах левого берега Байркум, Шаушукум и Актобе, также он считает, что исламизация сопровождалась большими разрушениями, строительством крепостей и мечетей, каналов и стен вокруг городов [14, с. 9].

Против распространения ислама в своей стране был тюркешский каган Сулук, об этом свидетельствует рассказ историка Ибн Аль-Факифа, суть которого заключается в том, что в ставку Сулука прибыл арабский миссионер и, получив у кагана аудиенцию, стал уговаривать правителя принять ислам. Миссионер рассказывал об обычаях веры, о том, что жители городов – мусульмане, и есть среди них банщики, портные, сапожники. Сулук велел подождать несколько дней. Однажды он в сопровождении десяти всадников, каждый из которых держал знамя, выехал на коне на окруженной роще холм. Как только взошло солнце, Сулук приказал развернуть первое знамя, и тотчас появились 10 тыс. вооруженных всадников. Они выстроились под холмом, а их командир выехал перед правителем. Затем развернул знамя следующий воин, и одно за другим было развернуто 10 знамен. 100 тыс. вооруженных с головы до ног всадников предстали перед каганом. Тогда Сулук сказал арабу, что среди них нет ни банщиков, ни сапожников, ни портных. Если они будут выполнять предписания ислама, то что же они будут есть? – заключил каган. Больше миссионер не предлагал Сулуку принять ислам [15, с. 47].

В начале X века основатель династии Караханидов Сатук Бограхан принял ислам. А его сын Муса Бограхан в 960 году объявил ислам государственной религией [12, с. 167].

В начале своего шествия ислам суннитского толка пришел в среду оседлых тюрков, в города и крупные поселения. В известном труде Ибн Хордадбега «Перечень тюркских городов» говорится, что в городе Фараве находится одновременно отряды мусульман и отряды тюрков-карлуков [6, с. 158].

Ислам сумел задать общий комплекс взглядов и идей, на базе которого стало возможным осуществлять общую для кочевого народа внутреннюю и внешнюю политику, развивать культуру надплеменного типа, проводить политику единого образования и просвещения, что создавало новую шкалу нравственных ценностей. Идеологический

образ мусульманина оказался привлекательным для подавляющего большинства степняков, он сумел стать ключевым для консолидации общества и мобилизации его на решение общих задач. Успеху способствовало и то, что воздействие ислама было сравнительно мягким и адресным, ему были подвержены все слои кочевого общества [6, с. 161].

Положительное влияние ислама ощущалось не только в духовной сфере. Приход ислама сыграл позитивную роль и в развитии материальной культуры. Подавляющее большинство купцов и торговцев, кочевавших по Великому Шелковому пути, к этому времени приняли ислам. Обмен продуктов животноводства и ремесленничества на ткани, в том числе шелк и другие предметы, между Тураном и Ираном всегда играл значительную роль в жизни народов Центральной Азии и Казахстана [6, с. 164].

Итак, из этого следует, тюрки-мусульмане, оседлые горожане и кочевое население смогли понять друг друга и в конечном итоге создать самобытную культуру, которая вписалась в многообразие древних культур человечества.

Центральная Азия с древнейших времен до наших дней являлась и является ареной мирного пересечения нескольких мировых религий. Каждая из них имела свою прочную базу, организацию и свои культурные сооружения, которые в определенном промежутке времени мирно сосуществовали. Путем диалога и созидательного сотрудничества они взаимообогащались и внесли достойный вклад в развитие духовной культуры в раннесредневековой цивилизации. По существу народы Центральной Азии были толерантны к вере и позитивно воспринимали созидательные стороны каждой религии. Изучение непреходящего опыта великих предков, поиск духовных оснований актуализируют процесс исторического самосознания и создают предпосылки для ответственного отношения к своему духовному бытию и своей культуре, которые есть гарант сохранения и дальнейшего развития общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Байпаков К. М. Великий Шелковый путь // Великий Шелковый путь – диалог культур востока и запада: рук. Аннакулиева Г. А. – Астана: «Карта Казахстана «Атамекен», 2005. – 72 с. – С. 14-17
- 2 Байпаков К. М. Великий Шелковый путь (на территории Казахстана): – А: «Адамар», 2007. – 496 с.
- 3 Литвинский Б. А. Буддизм. Манихейство С. 16–24 // Религия в истории народов Южной Сибири и Центральной Азии: хрестоматия.

Часть II. Эпоха Средневековья / сост. П.К. Дашковский. – Барнаул : «Алт. ун-та», 2012. – 307 с.

4 Байпаков К. М. Великий Шелковый путь: взаимодействие культур и религий С. 3–21 // Вестник МИЦАИ: ред. Мустафаев Ш. М. – Самарканд: «Международный институт центрально-азиатских исследований» выпуск 15, 2012. – 118 с.

5 Дашковский П. К. Дискуссионные аспекты изучения влияния прозелитарных религий на традиционное мировоззрение тюркоязычных кочевников Южной Сибири и сопредельных территорий в эпоху раннего средневековья // Научно-теоретический журнал Религиоведение: ред. Забияко А. П. – Благовещенск: «АмГУ». № 1 2013. – 224 с. – С. 3–13

6 Орынбеков М. С. Генезис религиозности в Казахстане: 2-е изд., перераб. и доп. – А: «ИФПР КН МОН РК», 2013. – 204 с.

7 Кляшторный С. Г, Лившиц В. А. Согдийская надпись из Бугута // Страны и народы Востока. – М: «Наука». Вып. X. 1971. – 290 с. – С. 121–147.

8 Лаумулин М. Т. История Казахстана и Центральной Азии в мировой ориенталистике (к 550-летию Казахского ханства): – Астана: «КИСИ», 2015. – 592 с.

9 Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период. (По поводу Семиреченских надписей) // Бартольд В. В. Сочинения: – М: «Наука» 1964. Т. 2, ч. 2. – 660 с. – С. 265–303

10. Кляшторный С.Г, Султанов Т.И. Казахстан летопись трех тысячелетий: – А.-А.: «Рауан», 1992. – 373 с.

11 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Т. 1. – А. : «Атамұра», 2010. 544 с.

12 Байпаков К. М, Терновая Г. А. Религии и культы средневекового Казахстана (по материалам городища Куйрыктобе): – А: «БАУР», 2005. – 236 с.

13 Летопись ЖЕТЫСУ: Ред. Верещагина В. С. – А: «Асыл сөз баспасы», 2012. – 328 с.

14 Байпаков К. М. Исламская археологическая архитектура и археология Казахстана. -Алматы-Самарканд: «МИЦАИ» 2012. – 284 с.

15 Кан Г. В. История Казахстана: Учебник. 4-е изд., перараб. и доп. – А.: «Алматыкітап баспасы», 2011. – 312 с.

МИРОТВОРЧЕСКАЯ МИССИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В МИРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

КУЛУМБАЕВА М. Ж.

преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

РАХМЕТОВА Ж. Т.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

После окончания крупнейшего конфликта прошлого столетия между двумя мировыми военнополитическими коалициями, был построен новый мировой порядок, структура и деятельность которого разрабатывались еще в военные годы. Для поддержания международного мира и безопасности, и для развития сотрудничества между государствами в 1945 антигитлеровской коалицией была создана международная организация – Организация Объединенных Наций (ООН). Так, одной из главных целью Организации стало предотвращение и устранение угрозы миру. VI и VII главы ее Устава определяют конкретные меры, принимаемые Главными органами ООН Советом Безопасности или Генеральной Ассамблеей в случае возникновения угрозы «международному миру и безопасности». Между тем, действия Совета Безопасности ООН лимитированы и ограничиваются все лишь его рекомендациями. Мирное же урегулирование международного спора может быть достигнуто только действующими сторонами на основе принятых решений Советом Безопасности ООН.

Установленный после Второй мировой войны международный порядок строился на принципе невмешательства. Этот принцип и был закреплен в Уставе ООН. Однако, сразу после создания ООН разгорелась другая война – «Холодная», изменения дальнейший ход событий. В результате возникновения конфликта в годы «Холодной войны» между Советским Союзом и другими постоянными членами Совета Безопасности механизм коллективного поддержания мира и безопасности, предусмотренный главой VII Устава ООН, был блокирован. В этих условиях сложился другой механизм поддержания мира, автором которого является сама Организация Объединенных Наций. К тому же, следует отметить, что система контроля миротворческих операций с участием военного персонала так и не была разработана. До сих пор Советом Безопасности выносятся отдельные решения и создается конкретный механизм управления. Отсюда следует, что четкие критерии применения миротворческих сил до сих пор отсутствуют. Известно, что Устав ООН не содержит концепций «поддержание мира» или же «операции

по поддержанию мира», то один из основателей миротворческой деятельности, Генеральный Секретарь ООН Даг Хаммаршельд, отнес ее к «Главе Шесть с половиной». Эти понятия выходят за рамки дипломатического урегулирования мира по Главе VI Устава и в то же время не соответствуют положениям Главы VII, которая связана с принуждением к миру военными или иными средствами.

Впервые термин «Миротворческая деятельность» был использован Генеральной Ассамблеей 18 февраля 1965 года. В словарях терминов миротворческая деятельность (англ. peacekeeping) определяется, как коллективные действия государств или международных организаций политического, экономического или военного характера, осуществляемые после возникновения вооруженного конфликта, направленные на его прекращение преимущественно мирными способами. Этот термин включает в себя совокупность таких понятий как: операции по поддержанию мира, гуманитарные операции, миссии добрых услуг, миссии по наблюдению и установлению актов агрессии и постконфликтное государственное строительство [1, с. 40].

Организация Объединенных Наций – является наиболее известной и авторитетной международной организацией, в рамках которой Казахстан активно действует на международной арене. Казахстан вступил в члены ООН в качестве независимого и суверенного государства после обретения независимости в 1992 году.

Наиболее важные результаты сотрудничества Казахстана с ООН. Во-первых, сотрудничество Казахстана с ООН позволило повысить и утвердить мировой статус республики как мирного государства с конструктивными целями и задачами внешней политики. Двадцать лет членства Казахстана способствовали укреплению независимости, суверенитета государства и включению страны в качестве полноправного члена мирового сообщества и фактором утверждения самостоятельности во внешней политике. Таким образом, важнейшим и самым главным результатом сотрудничества стало главенствующее значение участия Казахстана в мировой политике как равноправного и современного демократического государства в международной системе отношений. Членство в ООН стало знаковым сигналом, что на мировом пространстве появилось и укрепилось новое демократическое и открытое государство, которое исповедует и разделяет высшие ценности, задачи и цели ООН.

Во-вторых, участие и активная поддержка Казахстаном основных миротворческих проектов и программ ООН позволило

республике завоевать авторитет и уважение как миролюбивого государства стоящего на неуклонном претворении в жизнь принятых на себя обязательств. Выполнение взятых на себя международных обязательств по нераспространению оружия массового поражения, содействию борьбе с терроризмом, экстремизмом, наркотрафиком обеспечило репутацию надежного и важного партнера.

В-третьих, членство и активное сотрудничество Казахстана с ООН позволило этой авторитетной организации открыть в стране представительства всех основных организаций, объединений входящих в международную систему ООН. В настоящее время в Казахстане действуют различные экономические, социальные, гуманитарные, экологические, гендерные и другие организации, способствующие в преодолении и разрешении различных проблем молодого государства. Это позволяет Казахстану напрямую обращаться за помощью, поддержкой, консультацией к различным организациям ООН в решении внутренних проблем Казахстана [2, с. 186].

Целью миротворческой деятельности являются содействие международному сообществу в предотвращении и прекращении вооруженных конфликтов, а также оказание гуманитарной помощи. Основными принципами миротворческой деятельности являются законность, соблюдение норм международного права, беспристрастность и нейтральность, уважение обычаев и традиций местного населения, неучастие в боевых действиях, кроме случаев участия в операциях по принуждению к миру.

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев 15 июня 2015 года подписал Закон «О миротворческой деятельности Республики Казахстан». Что очень важно, закон принят вовремя в период неоднозначных сложных международных взаимоотношений. И что также важно, принятый закон работает в унисон с Конституцией страны, направленный на выполнение международных обязательств по поддержанию мира и безопасности на международной арене.

В законе «О миротворческой деятельности Республики Казахстан», который был принят 15 июня 2015 г., применительно к такой деятельности нашего государства, это – совокупность мер, включающих средства и методы, соответствующие целям и задачам Устава ООН, с использованием военного и (или) гражданского персонала, направленные на предотвращение, сдерживание и прекращение вооруженных конфликтов между государствами или в пределах государства посредством вмешательства третьей стороны и способствующие поддержанию мира и безопасности, оказание

гуманитарной помощи в соответствии с принятыми Республикой Казахстан международными обязательствами [3].

Первой миротворческой миссией казахстанского воинского контингента является участие в стабилизации обстановки в Республике Таджикистан в составе Коллективных миротворческих сил СНГ с 1993-го по 2001 г. Операция в Таджикистане является по статусу полноценной региональной миротворческой операцией СНГ. Она осуществлялась на основании коллективного решения глав государств СНГ (Казахстана, Кыргызстана, России, Таджикистана и Узбекистана), имела мандат СНГ [4, с. 155]. Общее военное руководство этой операцией осуществлялось через международный орган – Штаб по координации военного сотрудничества государств – участников СНГ. При этом в Таджикистане параллельно развертывалась наблюдательная миссия ООН.

По решению глав государств СНГ казахстанский отдельный сводный стрелковый батальон принимал участие в совместной охране таджикско-афганской границы. В его составе были две роты пограничников, две мотострелковые роты от Вооруженных сил и одна рота от Внутренних войск МВД РК. Как известно, действия Коллективных миротворческих сил СНГ способствовали окончанию конфликта в Таджикистане и принесли в эту страну мир.

Во второй половине 1990-х гг. решением глав трех государств: Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана был сформирован совместный миротворческий батальон – «Центразбат». Подразделения, входящие в состав этого батальона, дислоцировались на территории своих стран. Но жизнь показала, что этот батальон мог успешно функционировать только в период проведения миротворческих учений. Первые такие учения «Центразбат-97» были проведены в сентябре 1997 г. на территории Казахстана и Узбекистана, последние – в 2000 г. Из-за недостаточной проработки нормативно-правовой базы, регламентирующей вопросы функционирования «Центразбата» и его всестороннего обеспечения, в последующем это совместное миротворческое подразделение было расформировано.

Во исполнение указаний Президента РК Н. А. Назарбаева об обеспечении готовности Вооруженных сил к действиям в миротворческих операциях и в соответствии с его распоряжением от 31 января 2000 г. «О создании Казахстанского миротворческого батальона», было создано специальное миротворческое подразделение «Казбат», которое вошло в состав резервных сил ООН.

В настоящее время в составе Аэромобильных войск для выполнения миротворческих задач уже существует отдельная бригада – «Казбриг». С 2003 г. сначала на базе «Казбата», а затем «Казбрига» ежегодно стали проводиться международные тактико-специальные миротворческие учения «Степной орел». Первоначально они проводились как казахстанско-британские совместные учения. С 2005 г. в них стали участвовать военнослужащие США, в результате чего учения приобрели трехсторонний формат. Начиная с 2012 г., учения проводятся в рамках программы «Партнерство во имя мира» с участием военнослужащих США, Великобритании, Таджикистана, Кыргызстана, ФРГ, Литвы, Франции, Италии и других государств. Эта цель включена в индивидуальный план действий партнерства Казахстана с НАТО. В 2015 г. в этих учениях участвовали представители штаб-квартиры НАТО, солдаты и офицеры США, Великобритании, Таджикистана, Кыргызстана, а так же впервые – Афганистана, Непала и Турции [5, с. 25].

В 2014 и 2016 годах миротворческое учение «Степной орел» прошло за пределами Казахстана. При поддержке США в октябре 2014 года учение организовано на базе Объединенного многонационального центра боевой готовности Вооруженных Сил США «Хоэнфелс», Германия. В 2016 году учение проведено на территории Великобритании, с участием 275 военнослужащих казахстанской миротворческой бригады «КАЗБРИГ». Осуществлена переброска контингента «Казбата» к местам проведения учения силами военно-транспортной авиации ВВС Казахстана.

В 2017 году учение «Степной орел» проводится в Казахстане, на фоне которого планируется оценка «Казбат» экспертами НАТО по первому уровню программы «Концепция оперативного потенциала».

В настоящее время ведется строительство Учебного центра миротворческих операций в рамках программы «Глобальная инициатива миротворческих операций» на базе Учебного центра «Илийский». В период с 1 марта по 3 октября 2016 года реализована первая фаза строительства Учебного центра миротворческих операций [6].

Участвуя в Иракской кампании, в миссиях «голубых касок», в Международных учениях Вооруженные Силы Казахстана приобрели огромный опыт. Что касается итогов и значения миссии в Ираке, то она, во-первых, подтвердила позиционирование Казахстана как регионального лидера, твердого и последовательного партнера Коалиции.

Во-вторых, приобретен уникальный для Казахстана ценный опыт взаимодействия в составе многонациональных сил в реальных условиях

коалиционной операции; в-третьих, позволила укрепить уровень сотрудничества с министерствами обороны США, Великобритании, Канады и других государств Коалиции; в-четвертых, практический опыт инженерно-саперного отряда подтвердил целесообразность оснащения наших миротворческих подразделений по стандартам НАТО.

Участие Казахстана в миротворческой деятельности, безусловно, послужит огромным потенциалом для развития потенциала Вооруженных Сил страны, а также обеспечения мира и стабильности как в республике, так и в мире.

Другой авторитетной международной организацией активно действующей в Казахстане является Организация по взаимодействию и мерам доверия в Европе (ОБСЕ). Сотрудничество Казахстана с данным универсальным институтом также включает в себя различные политические, экономические, экологические, социальные, гуманитарные направления и сферы. Основной целью организации является претворение в жизнь программ по сближению народов, укреплению безопасности и усилению сотрудничества стран Европы по многим аспектам политического, экономического, экологического, военного, гуманитарного, культурного и другим сферам взаимодействия. Однако важнейшей задачей двухсторонних отношений является обеспечение безопасности и мира, предотвращение и разрешение конфликтов, противодействие росту терроризма, экстремизма. Важность поддержания тесных связей между двумя сторонами в период укрепления независимости республики и включения ее в состав мирового сообщества основывается на многих объективных причинах развитие сотрудничества и партнерства с европейскими странами и организациями не могли быть реализованы без участия ОБСЕ. Вхождение Казахстана в число членов ОБСЕ способствовало формированию единых с европейскими странами принципов сосуществования и развития внутренней и внешней политики [7, с. 161].

Высокое назначение и ответственная роль Казахстана в ОБСЕ стало не просто историческим событием, но и показало возможности и ресурсы Казахстана в мире и организации. Все решения, проекты и инициативы стали наглядными показателями демократического, правового, социально-экономического развития республики с периода обретения суверенитета. Казахстан за время председательства в ОБСЕ сумел придать организации новый импульс развития и динамичность в целях претворения в жизнь принятых целей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Карякин В. В., Зиновьева В. С. Миротворческая деятельность, ее роль и место в поддержании международного мира и обеспечении коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности: сб. докладов. – М.: Москва, 2014 – 310 с.
- 2 Токаев К. К. Преодоление. Дипломатические очерки. – Алматы: САК, 2003. – 655 с.
- 3 Закон Республики Казахстан «О миротворческой деятельности Республики Казахстан» (с изменениями от 11.07.2017 г.) // [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39843849#pos=3;-245]
- 4 Сборник документов по миротворческой деятельности, принятых в рамках Содружества Независимых государств. Ч. 1. – Минск: Исполнительный Комитет СНГ, 2001. – 230 с.
- 5 Дубовцев Г. Развитие миротворческого потенциала Казахстана как важный фактор укрепления национальной безопасности // Казахстан. Спектр. – 2016. – № 3 (77). – С. 10–32.
- 6 Тасбулатов А. Б. Миротворческая миссия страны // [http://www.parlam.kz/ru/blogs/tasbulatov/Details/4/45974]
- 7 Абуев У. А. Сотрудничество Республики Казахстан с ведущими международными организациями // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2012. – № 1. – С. 157–164.

«АЙҚАП» ЖУРНАЛЫ – ҰЛТТЫҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК, МӘДЕНИ, ШАРУАШЫЛЫҚ ЖАЙЛАРЫНЫҢ АЙНАСЫ

ТҰРСЫНОВ Н.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛІҚПАЕВ С. Т.

ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

20-ғасырдың бас кезі дүниежүзі тарихында өзгеше оқиғалармен басталды. Ресейдегі 1905–1907 жылдардағы революция, бірінші дүниежүзілік соғыс патшалы Ресейді саяси, әлеуметтік жағынан әлсіретіп кетті. Ресейдің өз ішіндегі наразылық, бодан елдерге де жетті. Қазақ зиялылары қазақ ұлтының жеке елдігі, мемлекеттілігі, өз билігінің бостандығы жолындағы күресте әдебиетті ғана емес, баспасөзді де негізгі құрал етті. Публицистика ұлттың жаңа бағытты таңдауы, өзгеше дамуы, өсуі қажеттігі алдыңғы қатарға шықты. Бұған дейін әдебиетте ғана көтерілген ұлтқа қажет тақырыптар

ретінде өнер, білім тақырыптарын, өзге елдермен тең тұру, ғылым үйренуді көтерген ұлы Абай, Ы. Алтынсарин, Ш. Уәлихановтан басталған жолды ендігі кезде публицистика қадір тұтты.

Бодандық бұғауынан босап, еркін жолды таңдаған күрескерлік бағыт әдебиетте жаңа бейнелер жасады. Күрескер бейнесі, ұлтжанды, ел үшін жанын беруге әзір азамат бейнесі азаттық идеясының жемісі болатын. Осы әдебиеттегі жаңа бейне тікелей журналист қаламымен публицистикадағы бағыт болып қалыптасты.

«20-ғасырдың бас кезінде, яғни 1911 жылдың январынан бастап, 1915 жылдың сентябрь айына дейін Троицк қаласындағы «Энергия» баспаханасында қазақ тілінде үзбей шығып тұрған «Айқап» журналы халқымыздың әлеуметтік, саяси өмірінде, әдебиет пен мәдениетімізді насихаттап, таратуда елеулі роль атқарды. Араб әрпімен теріліп, басында айына бір рет, кейін екі рет шығып тұрған бұл журналдың нақты деректерін былайша сипаттауға болады:

1911 жылы NN1 – 12 янв. – дек.

1912 жылы NN1 – 14 янв. – дек.

1913 жылы NN1 – 24 янв. – дек.

1914 жылы NN1 – 24 янв. – дек.

1915 жылы NN1 – 14 янв. – сент.» [1, 24].

«Айқап» журналы өз оқырмандарына арнап қоғам қажетіне керек деген шығармаларын арнап, халық өмірінің маңызды тұстарына ойларын жазып отырған.

Қазақ қоғамының барлық саласын қамтыған журналдың басты мәселелерін ғалым Бейсенбай Кенжебаев 9-ға бөліп көрсетсе, «Айқап» журналын баспаға дайындап ұсынушы, зерттеуші Ү. Сұхбанбердина журналда басылған мақалаларды төмендегіше топтайды.

1 Шаруашылық мәселесі: жер бөлу, шаруашылық жайы, егіншілік туралы, оның артықшылықтары т.б.

2 Шаруашылық хабарлары: қазақ елінің мәдени тұрмысы, қазақ малы, оны асылдандыру, мал шаруашылығы кеңестер, әр жердегі өрт, тасқын зардаптары т.б.

3 Шаруашылық жайынан хабарлар: қазақ жерінің әр территориясындағы халықтың, шаруашылығының жағдайы, мал аурулары, олармен күрес т.б.

4 Мемлекет және құқық мәселелері: қазақ пайдасындағы жерді алу туралы нұсқаулар, бұйрықтар, Думаға депутат сайлау, ел билеу, заң, сот, әдет заңдары т.б.

5 Жер-су құқығы: жер мәселесі, ел басқару, ел мен жер басқарудағы жаңа заңдар мен мұсылман заңдары т.б.

6 Сайлау хабарлары: Петербургтегі мұсылман жиылысы туралы, қазақ мәселелерін шешудегі бас қосулардың қажеттігі, әкімшілік мәселелері, съезд ашу туралы;

7 Қазақ арасындағы сайлау туралы: сайлау, партиялық, олардың қараған сот жұмысы туралы хабарлар.

8 Қазақ арасындағы сот жұмысы туралы хабарлар: қазақ елін басқарудағы сот, жер, дін мәселелері туралы.

9 Әйел мәселесі: қазақтың құдалықтары, әйелдің қоғамдағы орны, көп әйел алушылық т.б.

10 Дүниежүзілік империалистік соғыс және оның Қазақстанға тигізген әсері.

11 Қазақ елінің тарихы: тарих, археология, этнография туралы мағлұматтар.

12 Оқу-ағарту және тәрбие мәселелері: білім мәселесін түзеу, оқыту жайы, оқу құралдарын бастыру т.б.

13 Тіл және әдебиет мәселелері: оқыту әдістері, әлемдегі тілдер, тіл тазалығы, сын, емле мәселелері т.б.

14 Көркем әдебиет: өлеңдер, әңгімелер.

15 Аудармалар: өлең, әңгіме, пьесалардың аудармалары.

16 Фольклор: ел аузынан жинаған түрлі ауыз әдебиетінің үлгілері.

17 Баспасөз: басылып шыққан кітаптар және оларға сын, «Айқап» журналының шығарылуы туралы, «Ақмолла» журналы туралы, «Қазақ» газеті туралы, «Қазақ» газетімен айтыс-тартыс мақалалар, екі нөмірі шығып тоқтаған «Қазақстан» газеті т.б.

18 Дін туралы: қазақ еліндегі шарияттың орны, ғылым мен дін, ислам ғылымындағы қызметтер т.б.

19 Некролог: шарият ісі, мүфтілік, дін туралы сұрақтарға жауап, салынған мешіттер туралы т.б.

«Айқап» бетіндегі жоғарыдағы тақырыптарды қозғаған, қозғап қана қоймай өз ойларын халықпен бөлісіп, ұлт жүрегіндегі пікірді айтқан – 20-ғасыр басындағы ұлт зиялылары. 20-ғасыр басындағы қазақ руханиятындағы ұлы тұлғаларымыз Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Жұмағали Тілеулин, Қошқе Кеменгеров және т.б. туындыларын осы басылым арқылы жеткізді..

Ұлт тұлғаларының ұлттық мүдде жолындағы бір алаңда тоқайласуы болашақ Алашорда үкіметінің құрылымдық бағытын айқындаудың сара жолы болды. Халықтың ауыр кезеңіндегі ел

мен жерге қажет тақырыптарды қозғаған «Айқап» журналы және «Қазақ» газеттері халық жанашырлары ретінде танылды. 1911–1915 жылдар арасында жарық көрген басылым мазмұнында рухани әлемімізде тың серпіліс туғызған Алаш ардақтыларының тың идеялары жатқан еді. Ол идеялар осы журнал арқылы біршама айқындалып, бірталай қаламгерлердің тәжірибе алаңына айналды.

«Айқап» өз кезеңіндегі үздік журнал болды. Оның әр санын қазақ халқы асыға күтті. Журнал тек өз ойларн жазып қойған жоқ. Халықпен тығыз байланыста болды. Оған Қазақстанның барлық облысынан және Астрахань губерниясына қосылған Бөкей Ордалары мен Кавказ округына қарайтын Маңғыстау, Атырау, Оралдан үзбей хаттар келіп тұрды. Әсіресе, Ақтөбеден, Қостанайдан, Қызылжардан, Торғайдан, Көкшетаудан, Қарқаралыдан, Семейден, Аягөзден, Қапалдан, Шиеліден, Қызылордадан, Жамбылдан, Шымкенттен, Зайсаннан мақалалар жиі жазылып, ел мен жұрт өз көкейіндегі ойымен бөлісті. Ішкі сырларын журнал арқылы таратты. Журнал жекелеген азаматтардың демеушілігі мен оқушылардың жазылым ақысына сүйенген.

Журналдың бірнеше қызметтерін, ұлт алдындағы ерешке еңбегін өзгеше атаған жоқ.

1 «Айқап» қазақ тарихындағы алғашқы журнал болуымен ерекше және жұртқа танымал болды.

2 Қазақ тарихы мен руханиятын сақтаушы, дәстүрді жалғастырушы рөлді атқарды.

3 Ұлт дамуына қажет шаруашылық, экономикалық, тұрмыстық мәселелер көтерілді.

4 Халықтың саяси-әлеуметтік жағдайлары мен мәселелері кең талқыланды.

5 Қазақ әдебиетінің 20-ғасыр басында жазылған классикалық туындылары «Айқап» арқылы елге таралды.

6 Журнал арқылы Шығыс әдебиеттері мен қазақ ағартушыларының, тарихшы-ғалымдарының көлемді мақалалары да басылып отырды.

20-ғасыр басындағы журналистер тек публицистиканы ғана ұстанған жоқ. Олар классикалық көркем әлемді жасаған қаламгерлер – әдебиет өкілдері ғана емес, ұлтты жеке ел болуға бастаған Алаш зиялылары. Ұлттың болашағын әдебиетпен байланыстырған А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабаев шығармалары ел тарихының бір кезеңін суреттеп қана қойған көркем туындылар ғана емес. Олар өз шығармалары арқылы ұлттың өркендеуі мен болашағы үшін қажет тақырыптық-идеялық тұстарды

публицистикада да көтерді. Алаш зиялылары көтерген ұлтжандылық, елшілдік, халық жақсылығы үшін күрескерлік идеялары тек 20-ғасыр үшін ғана емес, бүгінгі әлем жаһандық тұтасуға бет алған шақта да өзекті болып қала береді.

Ұлы Абай дәстүрімен демократтық-ағартушылық идеяны ұстанған, ел бағы үшін «Күнге ұмтылған» С. Торайғыров шығармаларында қоғамның әлеуметтік қайшылықтары мен сол кездегі оқу-білім, өнерге бет алған ұрпақтың жеңеріне сенген өршіл азамат бейнесі көркем шығармалары мен публицистикасы арқылы да халық көңіліне жетіп жатты.

20-ғасыр басындағы ұлттың саяси және әлеуметтік, тұрмыстық, шаруашылық, мәдени, әдеби т.б. маңызды тұстары қазақ халқының төңкеріс кезіндегі тарихи, әлеуметтік, тарихи, рухани, елдік белгілерін суреттеген еңбектері арқылы олардың суреткерлік шеберлік пен айшықты сөз өнерінің ұлттық дәстүріне лайық стилі қалыптасты. Бұл ойлар түрлі тақырыптармен ашып, сан ойлы түйіндермен бейнеледі.

Қазақ қаламгерлері бұған дейінгі көркем әдебиеттегі стильді публицистикаға салды. Сол әдебиетте қалыптасқан стиль баспасөзде жалғасып қана қоймады. Халық үшін ең тиімді де, оңтайлы стиль ретінде жалғасты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Айқап» газеті // Құрастырушылар Сухбанбердина Ү., Дәуітов С – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995 – 366 б.

2 Қазақ жазушылары «Айқап» қазақ мұңын жоқтаған журнал еді дейді. http://www.azattyq.org/content/kazakhstan_aiqap_aikap_journal_mukhametzhan_seralin/2278866.html

3 «Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Субханбердина Ү., Дәуітов С., Сахов Қ . – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998 -560 б.

4 <http://egemen.kz/old/?act=readarticle&id=7932> Мағжан өлеңінің кейіпкері № 90-93 (25939) 12 наурыз, 2010 жыл

1.11 Өлкетану
1.11 Краеведение

ӘУЛИЕЛЕР МЕКЕНІ–МАЙ АУДАНЫ

АҚАШҰЛЫ Н.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымының ерекше маңыздылығын атап өтті. «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы. Ол – ұлттық бірегейлік негіздерінің басты элементтерінің бірі» – деді Елбасы.

Сейітбаттал Мұсабайұлы (1860-1931 ж.ж) Ақсу болысының ірі ғұлама молласы. Май ауданы Жаңатілек ауылында Шөптікөлдің іргесінде, мешіт ашқан, балаларды, үлкендерді оқытқан.

Молдағалиев Хамит (1874-1971 жж.) Иман (Сұлуке) елінің ірі ғұлама молласы. Еңбек ардагері. Тройцкінің «Медресе Расулия» медресесін бітіріп, біраз жыл сонда мұғалімдік қызметте қалып, «Шахадатнам» деп аталатын диплом алған. Мұндай диплом мұғалімдік қызмет атқара алатындарға (яғни мударристерге) берілген.

Хамит ата ескіше көп оқыған, көп жыл осы төңіректе имандылық жолында молла болған адам. Мәшһүр Жүсіп өзінің «Ит дүние» деген кітабында:

– Мына Жаңатілектегі ақсақ Хамит, қара мұрт Тұрсынхан сол батырлардың ұрпағы, Иман руынан болады деген. Мәшһүр Жүсіп бір жұмадай Жаңатілекте Хамит атаның үйінде жатып, шежіреге деректер жинаған. Соған қарағанда Хамит ата Мәшһүр Жүсіп Копеевпен жақсы таныс болған. Хамит атаның қолында балдызы Күлқатира апа, Мәрияш, Ерен, Есен деген балаларымен тұрды. Бұлардан ұрпақтар бар. Хамит атаның емшілік қасиеті де бар адам еді.

Хамит атаның шежіресі:

Тілеуқабыл – XVIII ғасырдың екінші жартысы, XIX ғасырдың басында өмір сүрген батыр. «Тілеуқабыл деген аты қалып, батыр атанып кеткен» (Мәшһүр Жүсіп).

Елді бастап келіп қоныстандырған Абылай заманындағы Иманның батырлары Тілеуберді мен Тілеуқабыл. Жасы үлкен Тілеуберді елге келген соң көп ұзамай дүние салған. Одан тараған ұрпақ шешесінің атымен өздерін «Рай» деп атайды. Ал Тілеуқабыл екі әйелінің үстіне соғыстан қалмақ, түрікпеннен әйел әкеліп, санын төртке жеткізген.

Тілеуқабыл деген аты қалып, батыр атанып кеткен. Мәшһүр Жүсіп Шөптікөлдің оңтүстік батысындағы тас жолға жақын жерде Тілеуқабыл, Тілеуберді жерленген төрт бұрышты бейіт бар. Ұрпақтары сол бабаларының басына ескерткіш қойса бір тарихи белгі болар еді [1, 262 б.].

Кеңес үкіметі орнаған соң 1927–1928 жылдары әпербақан «құдайсыздар» атқа мініп, дінге қарсы күрес науқаны басталған кезден бастап қуғынға ұшырап, тұтқындалып басы істі болған. «Алған білімім өзімді жылан болып шақты, қапқа салған себілмеген дәндей болып, ешкімге пайдасы болмай өзіммен бірге кететін шығар. 1936–1937 жылғы қазақтың оқымысты зиялыларын құрту репрессиясы кезінде «халық жауы» дейтін қара тізімге ілігіп атылып кету қаупі төнген кезде менің өмірімді сақтап қалу үшін Түлкібаев Әбілқасым маған шошқа бақтырып, дінен безіп құдайсыздық жолына түскенімді «дәлелдеп» арашашы болды.

Ол кісі ауырған адамдарға үшкіріп, дұға оқып беретін. Грязновқадан (қазіргі Мәмәйіт ауылы) Тұйғын деген адам келіп, алдынан жазылып қайтады. Бірде Қабиденнің Борашы суға кеткен кластас досын алып шығам деп, қатты шошынып ауырғанда, осы Хамит атаның алдынан жазылып шығады.

Хамит ата 50 жас шамасында Жаңа тілек ауылына оралған. Хамит ата қажылыққа барған, көпті көрген, ел аралаған адам болған.

Кешегі қылышынан қан тамған Кеңес Одағының дәуірлеп тұрған шағында көш бастаған талай ұлт зиялыларының оққа байланып, жер аударылып, айдалып кеткендігі белгілі. Алаштың сүт бетіндегі қаймақтарын солақай саясат тұншықтырса да, ғибратты ғұмырымен, ерен еңбегімен ел есінде қалған азаматтар баршылық. Соның бірі ел арасында сый-құрметке ие болы, Досымхан молда атанған Досымхан Ыхсанұлы еді.

Досымхан Ыхсанұлы 1901 жылы Павлодар уезі Бестау-Қарашенгел өңірінде дүниеге келіп, 1992 жылы Май ауданы «Қызыл-Құрама» совхозында өмірден өтті.

Құдайсыздар қоғамында өмір сүруге мәжбүр болса да, қолынан таспығы түспеген, ауыл-аймағын өз әлінше имандылыққа тәрбиелеп,

күндіз-түні Құран Кәрім аударып отыратын мұндай тақуа адам ол кезде біздің ауданда саусақпен санарлық болатын. 30 жыл өмірін діни ағарту жолына арнап, қадари-халінше айналасына ислам нұрын септі.

Досымханның атасы Рысқұл өз заманында Сырымның ең атақты биі болған. Бәсентиннің төбе биі Қазанғап («Бөрі Қазанғап»):

Сақау Сырым қайда? – деп, онсыз мәжілісті бастамаған деседі. Рысқұл бабамыздың тілінің сәл-пәл сақаулығы болыпты, бірақ солай кекештене бастап, соңынан төгіліп ала жөнеледі екен. Өте шешен адам болған дейді.

Ал Досымхан атамның әкесі Ыхсанмен бірге туысқан Салахидден ағасы Қазаннан жоғары дәрежелі діни білім алған, ғұлама хазрет болған. Сырымдар мекендеген Бестау – Қарашенгел өңірінде алғаш медресе ашып, шәкірт оқытқан.

Кәмпеске басталғанда, малдан қайыр кетті. Басқа тіршілік көздерін қарастыру керек болды. Сол кезде қазақ даласында Түркістің данқы дүңкілеп естіле бастады. Тың жерден шойын жол салуға, ол жолмен отарба жүргізуге, тау мен тасты тесіп шығуға қарулы қазақ жігіттері керек болды. Міне, Досымхан атамның алғашқылардың бірі болып, Түркісті темір жолын салуға қатысқан.

Кейіннен: «Шәкірім әндерін кімнен үйрендіңіз?» – дегенде,

Түркісті Шыңғыстау болысынан, тіптен Абай ауылынан көп жігіттер істеді. Солардан үйрендім ғой, – дейтін екен.

Ұлы Отан соғысы басталғанда, Досымхан атамның еңбек армиясына алынып, Қарағандыда шахтер болады

Ол кезде ауылда мешіт болған жоқ. Мешіт Досымхан атамның үйі болды. Ауыл шалдары айт намазына сонда жиналатын... «Қызыл-Құрама» совхозында (қазіргі Баскөл ауылы) 30 жыл имам болыпты. Жасы ұлғайса да, бес уақыт намазын ешқашан қаза қылмай, шілденің шілінгір ыстығында да ораза ұстап, мұсылмандық, имамдық қызметін өле-өлгенше адал атқарып кетті. Тек қызыл заман кедергі болып, қажылыққа бара алмады.

Жасаған құдіретіне, егемен еліміздің көк байрағы мәңгілік желбіресін.

Кенес дәуірінде талай діни тұлғалар тағдырдың не бар тар жол тайғақ кешуінен өтсе де еш мойымай Алланың ақ жолымен жүріп, халыққа имандылық тілімін беріп, өнеге көрсетіп өтті. Оларға «бай баласы» деп те, «дін таратушы молда» деп те айып тағып, абақтыға да қамады, «ит жеккенге» де айдатты, жазықсыздан аттыда. Міне осындай тағдыр тәлкегінде талай қиямет-қайым қиыншылықтарды басынан өткерсе де алты жасынан намазға жығылып, он үш

жыл біліммен сусындаған, «байбаласы молда» деп он жылға сотталса да, «дін таратушы» деп қуғын сүргінге түссе де, Алланың ақ жолынан таймаған, өмірінің соңына дейін халыққа имандылық нұрын шашып, дінімізді насихаттап, тағылым өнеге көрсетіп өткен діни тұлғалардың бірі – Шүкір молда.

Оның есімі Май өңірінде ғана емес, облысқа қарасты бүкіл Ертіс өңіріне құрметпен аталған. Шүкір ақсақал Ақбалық хазіреттен бата алған, Салахиден хазіреттен оқыған, Тройцкіде діни білімін жетілдірген білімді де білікті әрі халық ортасында аса беделді молда болған [2, 336 б.].

Шүкір Май ауданы Қызыл еңбек орта мектебінде шаруашылық ісін басқарды, одан кейін Киров атындағы кеңшардың үшінші бөлімшесінде сатушы болды. Қайда қызмет істесе де адалдығымен, әділдігімен, мейірімділігімен назарға ілікті. Иmandылық жолда діни қызметін де атқарып жүрді. Негізінен сонғы бар ғұмырын Кеңтүбек ауылында өткізді. «Діни апиын» деп молдалардың адымын аштырмай, имандылыққа қадам бастырмай тұрған кеңес өкіметінің қылышынан қан тамған идиологиясы үстем көздің өзінде әсерлі діни уағызбен, имандылық тағылыммен, тәлімді ғибрат сөзімен халықтың жүрегіне жол тапты. Шүкірдің атасы ірі бай болған екен. «Байдың ұрпағы әрі молда» деп шүкір қуғынға ұшырайды. Ағайын-туыстары бұл қатерден шүкірді аман алып қалудың амалын ойластырады. Сөйтіп, бір кедей ағайыны дүниеден өткен Шүкірмен шамалас баланың құжатын береді. Ол кезде құжаттарда сурет болмайтын. Осылайша Шүкір (шын аты Қабдышүкір) Кеңес үкіметінің кесірінен Мағау Тұрғанбайұлы деген атқа ие болды. Алайда, бұл жалған ат та Шүкірге қорған бола алмады. Соңына түскен біреулер «Шүкір жалған құжатпен жүр. Ол байдың баласы, әрі молда деп көрсетіп, он жылға сотталады. он жылдың жеті жылын тар жол, тайғақ кешуде, қиын – қыстау жағдайда өтейді. Бармаған жері, татпаған дөмі қалмайды. Мурманскі, Қазан қалаларында да болады. Аллаға құлшылық жасаудан танбайды. Ол қасиетінің арқсында ол өмірінің ақырына дейін өзі өскен Май өңірінде имандылық жолдың қадір қасиетін танытып, өнеге көрсетіп, жұрттың ыстық ықылысына бөленіп, абырой құрметке ие болып өтті. шүкір молда садақа берген адамдардың тізімін жасап, ол ақшаға қол сұқпайтын. тізім бойынша түскен садақаларды есептеп, ақшасын түгелдей Павлодар қаласындағы Бижан мешітіне апарып тапсыратын. Тапсырылған ақшаның түбіртегін жинап, әбдірада сақтайтын. Есеп жағына өте мұқият еді. Шүкір молда қартайған сайын «діни білім алуға құштар жастар болса ғой, ізімді жалғастыратын» деп көп

ойланатын. Жоғары білімді ұстаз Қайырқанат Болатұлы медресеге баруға тілек білдіріп келгенде қуанып қалды.»салынып жатқан мешіттің құрылысы аяқталғанша сенде оқуыңды бітіріп келерсің, мешітке ие боларсың» деп батасын беріп, діни оқуға аттандырып салған еді. Айта кететін бір жайт, Шүкір молданың үйінде жана жыл, туған күн сияқты мерекелер тойланбайтын. Оның есесіне айт күндері ерекше мерекеленіп өтетін. айттың бірінші күні бүкіл ел болып, Шүкір молданың үйінде тойлайтын. Ол баларында осыған баулап өсірді

Шүкір молда жұбайы Көкештен тоғыз бала көріп имандылыққа тәрбиелеп өсірген еді. Шүкір молда 1994 жылы 9 мамырда 83 жасында қайтыс болды. Қадірлеп өткен аудан халқы қазасын естігенде аза тұтып, ақырғы сапарына бәрі жиналды. Облыс көлемінде шүкір молданы білетіндер түгел келді. Сол кезде облыстық «Қазақ тілі» қоғамын басқарып жүрген марқұм Жеңіс Мардановтың ұйымдастыруымен Түркиядан келген жоғары діни білімді Миллетхан ұстаз шәкірттермен келіп молданың жаназын шығарды.

Шүкір молда аудан орталығында мешіт салуды армандайтын еді. Аудан әкімі Машрап игі бастаман қолдап, кеңсарлардан 50 мың теңге қаржы жинап берді. Әкім Курчатов қаласы басшылармен келісіп, мешіттің іргесін қалауға блоктар алдырды. Осылайша аудан орталығында мешіт құрылысы басталды. Қабырғалары көтеріліп болған кезде Шүкір молда мешіт салынып бітіп, оның имамы болып, алғашқы намазды өзім өткізсем арманым болмас еді» дейтін. Алайда ол арманына жете алмады.

Тағдырдың тауқыметіне мойынсымай, дінімізді насихаттауда жанын аямаған, кеңес үкіметі тұсында, мешіт жоқ кезде үйінің бөлмесін кеңейтіп, имандылық ошағында намаз оқитын, уағыз айтатын орынға айналдырған, жүрекке жол таба білетін шешен сөзімен де, көркем мінезіменде, ғибратты іс-әрекетіменде халыққа үлгі болған Шүкір молдамен жұрты осылай қоштасқан еді. Оның имандылық жолындағы тағылымды тәлімдері ешқашан ұмытылмақ емес.

Қайса Нұрғазыұлы (1888–1976 жж.) қазіргі Павлодар облысы Май ауданының тумасы, руы Найман, оның ішінде Жәуетей, Пір-иелері. Мұғызар (қыз) мен Уайқан (ұл). Арғы атасы Елқонды аруақты, ірі бақсы болса керек. Қайсаға бақсылық 49 мүшел жасында қонған екен. Қысты күнгі сары аязда жалаңаяқ далаға шығып кететін болыпты. Жұрт оны жынданды деп ойлап дәрігер, бақсыға апарса да оң-алмапты. Бір күні бабалары түсіне кіріп аян берген соң, Байкөшен деген жердегі бабасының зиратына барып түнеп, түс көріп, түсінде бабасының батасын алыпты. Осыдан кейін көтеріп кететін жындары басылып, зікір салатын, ойын

көрсететін «қара бақсылықтан» гөрі сәуегейлік, емшілікке бой ұрып, қайтыс болғанға дейін жаратылыстың өзіне берген қасиеттерін халықтың игілігіне жұмсай білді. Айта кететін жағдай Қайсаны қасиеттерінің ерекше көрініп, аты елге танылуы оның Қойлыбай деген жерге көшіп баруынан басталса керек. Бақсылардың пірі, әйгілі Қойлыбай бақсымен аттас жерге қоныстануында да бір сыр бар сияқты. Бәлкім, ырым қылған болар...Қайса атаға арнайы келетін адамдар негізінен әртүрлі ауруға шалдығып, дертке-шипа, жанға-дауа іздеушілер болатұғын. Атап айтқанда: – көтерме, елірме сияқты ақыл-есінен алжасып, психикалық ауруларға шалдыққандар. Мұндай ауруларды дәрігерлер емдей алмай, көбінесе жындыханаға жіберетіні белгілі; – қол-аяғының жаны кетіп, бет-аузы қисайғандар, шөмен, күйдіргі сияқты сирек кездесетін аурулар; – көңіл-күйі бұзылып ішқұса, уайым-қайғы т. с. с. рухани дертке шалдыққандар; – мал-мүлкінен айрылған, жоқ іздеушілер; -әртүрлі мұқтажы (балаға, медетке, батаға т. б.) бар адамдар, болашағын болжағысы келетіндер, т.б. Осындай мұқтажы бар адам келе жатса, Қайса ата алдын-ала сезіп-біліп мазасызданып, бір орнында отыра алмай, қозғала бастайды екен. Қай жақтан келе жатқанын да болжап: «Шайларыңды дайындай беріндер. Қазір келеді» – дейді екен. Немесе: «Көлігі болдырып, өзі шөлдеп келеді. Атқа мініп, сусын алып, пәленше жолдан қарсы ал»- деп баласын жібереді екен.

Қайса атаның сәуегейлігі сезімталдығы: – Ақшиман совхозының тұрғыны Егеубаев Шайғабас ақсақалдың баласы Дайырды жиектегі Жалтыр совхозындағы бір тойда (біреу) ұрып өлтіреді. Сол түні бойы Қайсекең Ақшимандағы өз үйінде ұйықтай алмай: «Апырай, байғыс баланың соры қайнады-ау!» деп қайталай беріпті. Яғни қаралы оқиғаның болып жатқанын дәл осы уақытта 100 шақырымнан аса жерде тұрып сезіп, білген.

Ақшиманда тұратын Балжамал деген қария ауырып бет-аузы қисайып кетеді. Қайсекең көріп: «Бегімысық әулиенің зиратының жанына түзге отырыпсындар. Енді сол зиратқа 3 күн түнеңдер. Үшінші күні зираттан қара мысық шықса, үйге қайтындар»-- дейді. Қария айтқан [3, 319 б.]. Ел ішінде Қайса бақсы туралы, ол кісінің осындай қасиеттері жөнінде әңгімелер көп. Халық Қайса бақсыны ерекше құрметтеп әулие деп атайды. Ол кісінің зираты Ақшиман совхозында. 2012 жылы кесеңе орнатылды.

Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады, оны сол халықтың әрбір азаматы біледі. Бұл – рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі, – деген еді Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында.

Осы орайда Павлодар облысында Май ауданында қасиеті ел аузында аңызға айналған киелі жерлер жетерлік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахмеди І. А. Құт береке дарыған – қазыналы Май елі. – Павлодар: Сытина баспаханасы, 2014. – 262 б.
- 2 Әбілқасова Б. Май елі – құтты мекен. – Павлодар «ЭКО» ҒӨФ, 2000. – 336 б.
- 3 Тлеке Жеңіс. Шежіре. Ертіс – Баянауыл өңірі. – Павлодар қаласы. «Дауа редакциясы» 319.б

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ ЦЕЛИННИКОВ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ: КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ

РАХИМБАЕВА З. Е.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

МОШНА Н. И.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последние десятилетия 20 века значительное развитие в исторической науке получило такое направление как история повседневности, одновременно став одним из новых методов научного поиска. Повседневность – это текущая изо дня в день реальность человеческой жизни, охватывающая множество разных слоев: культурный, исторический, социальный, биографический, субъективный. Данное направление уже давно успешно зарекомендовало себя как в зарубежной, так и в российской исторической науке – это выражается в появлении серий популярных книг, написанных профессиональными историками разных стран на темы повседневной жизни, и их мгновенных переводах с одного языка на другие [1, с. 227]. Данное направление сравнительно недавно стало развиваться и в казахстанской исторической науке.

В советской философии тема обыденного и повседневного вошла в официальную историографию в годы хрущевской оттепели, середины 1950 – начала 1960-х гг. вместе с интересом к понятию «здорового смысла». Историю повседневности можно рассматривать на примере любого периода истории, и она будет абсолютно разной и уникальной. А поскольку исследований в этой области периода освоения целинных и залежных земель в регионе Павлодарского Прииртышья

сравнительно мало, нами предпринята попытка рассмотреть некоторые аспекты повседневности на примере нашего региона.

Освоение целинных земель на территории нашей страны началось в 1954 году. Со всего СССР потоками шли целые делегации со строительными материалами, транспортом и различным оборудованием. На целину вместе с механизаторами, полеводцами ехали учителя, врачи, инженеры, что положительно сказалось на общем уровне культуры села. В течение 1954–1956 гг. павлодарцы распахали свыше двух миллионов гектаров новых земель и, таким образом, расширили общую посевную площадь почти в четыре раза по сравнению с 1953 годом. В эти годы были созданы и оснащены новейшей техникой 32 новых зерновых совхоза; из братских республик и областей за счет государства в Павлодарскую область на постоянное местожительство было направлено около 50 тысяч новоселов [2, с. 21].

Жизнь в Павлодарской области накануне целинной эпопеи текла своим ручьем. В городе действовал драматический театр, пользовавшийся большой популярностью. Кинотеатры были заполнены зрителями, не пустовали залы областной библиотеки. Регулярно съезжались на традиционные конкурсы коллективы художественной самодеятельности. В предцелинное время работала семилетняя музыкальная школа [2, с. 95].

Уже в феврале 1954 года в область прибыла первая группа инженеров из Челябинска, Златоуста, Магнитогорска. В эти же дни приехали специалисты из Московской сельскохозяйственной академии Тимирязева и из Киева. Приезжих павлодарцы приняли очень тепло. Первая заметка о прибытии молодых целинников появилась в Павлодарской областной газете в конце этого же месяца. В ней сообщалось: «...Тридцатиградусный мороз. Привокзальная площадь запружена массой народа... Из вагонов выходят юноши и девушки, полные молодого задора и энергии, и сразу же попадают в объятия молодежи Павлодара» [2, с. 23].

Период освоения целины придал культурной жизни Павлодарского Прииртышья невиданный размах.

Областной драматический театр, его творческий состав, репертуар, исполнительское мастерство за несколько лет преобразилось так, как это могло произойти только на целине. Коллектив был приглашен на гастроли в столицу республики и с успехом выдержал там испытание. А через год актеры Павлодара оказались гостями московского зрителя!

Большим событием в культурной жизни явилось открытие областного художественного музея в 1960 году, где хранились работы местных художников и велась пропаганда лучших произведений советской живописи и графики. Создание областного телецентра также явилось событием огромной культурной значимости. Жители сел съезжались для просмотров республиканских и союзных передач.

Прежде мастера искусства редко баловали павлодарцев своими визитами. Но в период освоения целины сюда приезжали Московские, Ленинградские и Алматинские артисты, нередко бывали крупные творческие коллективы – драматические театры Семипалатинска, Петропавловска, Томска и Джамбула [2, с. 96]. За эти годы Павлодар приобрел свою филармонию и четыре новых кинотеатра.

Одна из серьезных проблем, стоявших перед регион в период освоения целины, – это кадры. В «доцелинном» Павлодаре не было вузов и научных учреждений, но теперь они появляются. В двух вузах и восьми техникумах занимаются десятки тысяч студентов и учащихся [2, с. 97].

Ещё одна проблема – это недостаток в учительских кадрах в северных областях Казахстана, – отмечает в своей работе «Высшая школа в Казахстане. Исторический опыт Коммунистической партии Казахстана по руководству высшей школой за 50 лет (1920-1970 гг.)» Жаманбаев К.Ж. [4]. Поэтому в 1962 году в Целинограде, Кокчетаве и Павлодаре были организованы педагогические институты. В 1960 году в Павлодаре, который стал крупным промышленным центром, был открыт индустриальный институт.

В статье к.и.н. Захаренко А.Л. «Высшие учебные заведения как социокультурный фактор развития Павлодарской области» даётся характеристика основных изменений в социальной структуре области в связи с деятельностью вузов в 1960 – 2002 гг [3]. Автор подчеркивает, что деятельность вузов в Павлодарском Прииртышье в 1960 –е годы позволила, прежде всего, решить вопрос с кадрами специалистов. Студенческая молодёжь в значительной степени содействовала повышению общественной активности молодёжи, качества молодёжного досуга. С первых лет существования вузов студенты включались в общественные дела города, области. «Только 1963 – 1964 учебном году 320 студентов работали пионервожатыми, внештатными инструкторами горкома комсомола в детских комнатах милиции. Помогали снизить неуспеваемость в школах, выезжали на работу в пионерские лагеря и т.д.» [3, с.135].

Совершенствовалась и расширялась подготовка специалистов без отрыва от производства. В 1959–1960 учебном году были созданы при 21 вузе республики заочные и 6 вечерних отделений. [4, с. 126]. В 1958–59 уч. г к общему числу студентов вузов заочников и вечерники составляли 38,3 % [4, с. 181].

Технический прогресс и быстрое внедрение в народное хозяйство достижений науки и техники изменяли и расширяли специализацию вузов. В вузах был введен ряд специальностей, предусматривавший подготовку специалистов с высшим образованием более широкого профиля. Для Казахстана готовились специалисты в вузах Москвы, Ленинграда, союзных республик. В центральные вузы ежегодно направлялись выпускники из числа казахского населения, так, в 1955/56 учебном году в них обучалось 674 казахстанца [4, с. 105–106].

С началом освоения целинных земель кадров катастрофически не хватало, – как отмечает Д. А. Кунаев, поэтому была создана сеть профессиональных учебных заведений. На начало 1957–1958 уч. года техникумов и других специальных учебных заведений насчитывалось 143, где обучалось 75,4 тыс.человек, а школ и училищ системы трудовых резервов – 127 с количеством учащихся – 28971 человек. В школах ФЗУ при предприятиях занимались три тыс. человек. Кадровый «голод» специалистов сельского хозяйства планировало решить с открытием в ближайшие сроки ещё 66 училищ механизации сельского хозяйства [5, с. 139–140].

Одним из ярких показателей роста культуры на бывших целинных землях является развитие художественной самодеятельности. В Павлодарском Прииртышье нет предприятия или хозяйства, где не было бы художественного коллектива.

Вот как описывает Иван Шухов – казахстанский советский писатель и переводчик в заметке «Мастера земледелия» деятельность молодежи по участию в художественной самодеятельности: «Кружкам самодеятельности счету нет. Что ни день, то новые таланты! А комната для репетиций одна, и молодым дарованиям приходится каждый вечер отвоевывать ее чуть ли не в драке. Маловат клуб. Но тут уж винить молодым новоселам некого. Как почти во всех целинных зерносовхозах, строили они его сами – в воскресники по храбро заброшенному артельному проекту. И здание вышло на славу. Без особых украшательств внутри и без лишней парадности по фасаду» [6, с. 136].

Как видно, в описываемое нами время широкие слои населения приобщались к культурной жизни через участие в художественной самодеятельности. Сосредоточение населения в городах, районных

центрах позволило организовать крупные дворцы культуры с развернутым штатом работников, хорошим обеспечением: из наиболее крупных, например, в Павлодаре – это Дворцы культуры тракторного и алюминиевого заводов.

По всему союзу было широко распространён охват населения участием в художественной самодеятельности. Так, в 1960 году проходил республиканский смотр художественной самодеятельности, посвященный 40-летию Казахстана. В нем участвовало 2860 человек со всей республики, в том числе более семидесяти человек из Павлодарской области. На этом смотре выступал и хор завода «Октябрь» под руководством А. Шиллера. Многим полюбили павлодарские песни и частушки, которые в дни смотра передавались по радио и телевидению. Песни пели на стихи местных авторов. Как отмечает «Павлодарская правда», – на Павлодарщине народное самодеятельное искусство было развито, так в соавторстве творческих коллективов насчитывалось более 8000 человек [7, с. 189].

Слабостью в руководстве развитием системы учреждений культуры был остаточный подход к материальному обеспечению этого процесса. Десятилетия партийные, советские органы ориентировали на развитие «инициатив», чтобы население своими средствами строило для себя клубы, школы, библиотеки и пр. Финансирование из государственного бюджета было крайне скудным, – к такому выводу приходит к.и.н. Захаренко А. Л., исследуя систему учреждений культуры [8, с. 2].

Прежде не было в Прииртышье садов. Считалось, что климатические условия здесь слишком суровы... Тем не менее любителей садоводства, энтузиастов озеленения в области было много. В самом Павлодаре при горисполкоме был создан специальный общественный отдел садоводства, объединивший этих людей. В результате их совместных усилий поднялся на окраине Павлодара коллективный сад «Энтузиаст». На самых крупных мероприятиях города теперь имелись агрономы – садоводы. Всё это изменило лицо города: зеленый наряд стал его богат и разнообразен [9, с. 243].

Целыми днями инженеры, механизаторы, полеводы, простые учителя, рабочие и молодежь усердно трудились на полях, а в свободное время проводили за прогулками, разговорами – в общем, жили простой советской жизнью [9, с. 244].

Газиз Копешев – заведующий оргинструкторским отделом Качирского района вспоминал, что основная часть прибывающих на целину была трудолюбивая молодежь. Главный костяк составили те,

кто прибыл в наш далекий край не за длинным рублём, а по зову сердца – говорил он. Многие из них навсегда осели на обжитой ими же земле. Эти люди приехали к нам из самых культурных городов и областей: из Москвы, Ленинграда, Киева, Минска, Казани, Уфы [10, с. 159].

Работая плечом к плечу, люди старались всегда оказать помощь и поддержку друг другу в любой сложившейся ситуации. В людях было заложено чувство патриотизма, взаимовыручки и поддержки.

За двадцать лет в Павлодарской области созданы 34 новых совхоза, в сельскохозяйственный оборот вовлечено около 2,3 миллиона гектаров нови. Земледельцы освоили новую, более рациональную для этих мест систему земледелия. Это позволило резко увеличить производство товарного зерна. Если за три года предшествовавших освоению земель, Павлодарская область дала государство 9,4 миллиона пудов зерна, то за три года девятой пятилетки – 153 миллиона пудов [2, с. 101].

Не вызывает сомнений, что в социокультурной сфере за годы освоения целины было сделано немало. Это и развитие среднего и высшего образования, расширение сети библиотек и учреждений культуры, вовлечение и приобщение значительной части населения к основным достижениям мировой культуры через телевидение, радио, печать и библиотеки, а также через участие в художественной самодеятельности. Отмечая положительные стороны, необходимо признать, что идеология давила над всеми сферами жизни человека, в том числе и над культурой, в этой сфере действовал остаточный подход к материальному обеспечению учреждений культуры.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания: Пособие для вузов.- М: Дрофа, 2004. – 288 с
- 2 Молотов В. С. В степях Прииртышских.- Алма-Ата : Казахстан, 1976. – 104 с.
- 3 Захаренко А. Л. Высшие учебные заведения как социокультурный фактор развития Павлодарской области // Олкетану. Краеведение.– 2003.– № 1.– С.133 – 142.
- 4 Жаманбаев К. Ж. Высшая школа в Казахстане. Исторический опыт Коммунистической партии Казахстана по руководству высшей школой за 50 лет (1920 -1970 гг.) Алма – Ата: Казахстан, 1972. – 184 с.
- 5 Кунаев Д. Казахская ССР. Краткий историко – экономический очерк. Москва, 1958. – 164 с

6 Целина: подвиг партии и народа: Сб. материалов, посвященных 30-летию освоения целинных и залежных земель/Сост. А. Д. Бородин и др. – Алма-Ата: Казахстан, 1984.-280 с.+илл.

7 Сергеев М. Девять дипломов // Павлодарская Правда.– 1960.– 31 июля.– С.2.

8 Захаренко А. Л. Система учреждений культуры Павлодарской области в 1955 – 1985 гг. (опыт количественного анализа.) // Олкетану. Краеведение.–2002– № 1.– С.167 – 191.

9 Хроника целины: Павлодарская область. 1953-1964 годы. / Сост. Болтина В. Д., Маркунене Н. В., Покидаева Т. Е., Шевелёва Л.В. – Павлодар: Департамент архивов Павлодарской области, 2004. – 28,4 усл. печ.л., 488 с.

10 Д. М. Дюйсенбина, О. А. Кушинов, Г. М. Смакотин Комсомол и молодежь на целине Павлодарского Прииртышья: очерки, воспоминания, документы.-Павлодар: ЭКОЭКО,2004.-284 с.

1.12 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы

1.12 Программа «Рухани жаңғыру» – взгляд в будущее и статья «Семь граней Великой степи»

ҚОСЫМ ПІШЕНБАЕВТЫҢ ӨМІРІНДЕГІ БІЗ БІЛМЕЙТІН ҚЫЗЫҚТЫ ФАКТІЛЕР

КАБАШЕВА З. А.

студент, Қ. Пішенбаев атындағы Екібастұз тау-кен техникалық колледжі, Екібастұз қ.

*«Қосым ақсақалдың тапқан кен орындарының болашағы өте зор»
Қ. Сәтбаев*

Жұмыстың мақсаты: Қосым Пішенбаевтың Қазақстанның көмір өндірісі дамуындағы еңбегінің маңыздылығын, оның өлкетану аспектісін дамытудағы рөлін анықтау, жас ұрпаққа Қосым Пішенбаевтың сан қырлы талант иесі, біртуар тұлға екенін таныту; елімізге еңсе тіктетіп, қаламызды әлемге танытып, алаш баласының абыройын асқақтатқан Қосым Пішенбаевтың кісілік қелбетін меңгеру;

Жұмыстың міндеттері:білім алушылардың туып-өскен еліне деген сүйіспеншілігін арттыру,табиғатпен адамгершілік қарым-қатынас жасауға, Қосым Пішенбаевтың еңбегін бағалай білуге, оның өнегелі өмірінен үлгі алуға, құрметтеуге, ұлттық тәрбие ерекшеліктерін терең білуге тәрбиелеу.

Тақырыптың өзектілігі: ұсыныс арқылы оқу бағдарламасына Қосым Пішенбаевтың өмірі мен қызметін жеке тұлға ретінде енгізу.

Тақырыптың проблемасы: танымал адамның тарихын жас ұрпақтың білмеуі, оның жеке тұлға ретіндегі өмір жолдарынан хабарсыздығы; Қосым Пішенбаев туралы мәліметтердің жинақталып кітап болып шықпауы, ақпараттың аздығы,ешқандай кинодеректердің жоқтығы, әйгілі кен білгірінің өмірі әлі де болса толық зерттелмеуі.

Елбасы Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: «Рухани жаңғыру»: Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар... Еліне еңбегі сіңген отандастарымыздың жетістіктеріне назар аудару қолдап-құрметтеудің түрлі жолдарын табу керек. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс» деген.

Сарыарқаның төсіндегі әсем қалалардың бірі Екібастұз шаһарының атауы «әу» дегеннен-ақ адамның назарын өзіне аударады. Үш бірдей сөзден құралған елді-мекен атауының өз аңызы да жоқ емес. Осы өңірден тұңғыш рет көмір кендерінің көзін тапқан геолог, кентанушы Қосым Пішенбаев, қазіргі Екібастұздың аумағын шарлап жүріп, көзге таңсық тастарды кездейсоқ көріп қалыпты. Әбден зер салып қараған геолог, тас көмір кеніне тап болғанына көзі жетеді. Сол жерге белгі ретінде Тұздықөлден алған тұздан жал жасап, үстіне даладан тауып алған аттың құрап қалған екі бас сүйегін қояды. Міне, содан бері бұл аумақты жергілікті халық «Екібастұз» атап кеткен-мыс.

Жалпы, Қосым Пішенбаев ерекше жаратылған, ұстамы мен талғамы ешкімге ұқсамайтын дара тұлға болған, дейді білетіндер. Өзі аңшы, тылсым табиғат тілін терең ұғына білгендіктен дала кезіп ел аралауға жаны құмар болыпты. Сондықтан да оны ел арасында «кезбе» деп те атап кеткен. Міне, сол кезбе адам, 1867 жылы қазіргі Екібастұз қаласының Тұздықөл маңайынан тас көмір кен орнын тапты. Содан бері 150 жыл өтіпті. Ал, Екібастұздың қала мәртебесін алғанына биыл 61 жыл толды.

Екібастұз қаласының тарихы туралы жазған кезде, Кеңес үкіметі уақытында Кереку өңіріндегі алғаш көмір тапқан Қосым Пішенбаев жөнінде неше түрлі жабайы оқиғалар жазылып жүрді. Олар халқымызды тым жабайы етіп көрсету мақсатында қойшы

Қосым деген кісі суырдың інінен тапқан қара тастың жанатынына таң қалып, әлгі жерді ұмытып қалмау үшін, суықта үсіп өлген екі малдың бас сүйегінен белгі жасап, табылған көмірдің жанына қойып кеткен деген деректер айтылып жүрді. Екібастұз көмір кенін Қосым Пішенбаев деген баянауылдық қазақ ашты деген сөз бар. Ал бұған дәлел қайсы? «Екібастұз көмір кенін Қосым Пішенбаев ашты» дегенге құманданушылар көп болды. Осы мәселенің шындығын дәлелдеуге Қалмұқан Исабаев бел шешіп кірісіп, нақты дәлелдер табуға тырысты. Нәтижесінде Верхотурлық 1 гильдиялық көпес-тау-кен кәсіпкері Александр Бенардакидің 1867 жылдың 21 маусымында жазған хатында (заявка) сол жылдың 12 маусым күні Екібастұз көлінің шығысындағы «Қарабидайық» деген жерде Қосым Пішенбаев бастаған баянауылдық 5 қазақ көмір кенін ашқаны баяндалған. Орысша мәтіні: «Отправился в 12 дня июня же месяца по Баян-аульскому округу партией из 5 человек киргиз местных и через день прибыл на место называемое Карабидаик, где от соленого озера Еке-бас-туз примерно 500 сажень на юг. Заложил шурф ширины и глубины 3 аршина, и встретил каменный уголь. Партию составили местные киргизы: Хосум Пшенбаев, Салгара Баймиканов, Жантеле Мамбетов, Койшикара Наурузов и Ногайбай Оразов. Осы бұлтартпас дәлелді Қалмұқан Исабаев Киевтен тауып, жария етіп, елге жайды. Баспасөз бетінде Қосым Пішенбаевтың Екібастұз кеніне тікелей қатысты екеніне көз жеткізу үшін әлденеше мақалалар жазды. Қоғамдық пікір қалыптастырып, Екібастұз кенін Қ. Пішенбаев ашқанын күмән келтірушілерге мойындатып, талассыз пікірге айналдырды Қалмұқан Исабаев мұнымен тынбады. Енді Екібастұз қаласында Қосым Пішенбаевқа ескерткіш қою керек деген мәселені көтеріп, талай есікті ашып, талай басшының алдына дәлелдерін жайып салып, дегенінен қайтпай, ойлағаны орындалғанша айтумен, жазумен болды. Ақырында, қуанышқа орай, Екібастұз қаласының орталық көшелерінің бірінде биік тұғырдың үстінде қазақы шапан, бөркімен, ұзына бойымен тұрған Қосым Пішенбаевтың биік ескерткіші орнатылды. Бұған қоса осы қаладағы ұзын көшелердің бірі – Қ. Пішенбаев көшесі – деп аталады. Қарабидайық деген жер, қазіргі Екібастұз қаласының дәл түбі, негізгі Қосым аталарының жайлауы екен. Екібастұз атауы ел ішінде тараған аттың басындай екі тұзға байланысты аңызда емес, Екібастұз деген осы жердегі көлдің атауына байланысты екен. [2, 86]

Өзінің ғұмырында Қосым ағамыз жалғыз Екібастұз емес, Майкүбі, Найзатас, Жамантұз, Жосалы, Қандықарасу, Көктас,

Берікқара, Қалмақтас, Қарағайлы, Қызылкеспе, Бесшоқы, Ақкөл, Шоман, Мойылдыбұлақ, т.б. кен орындарын табады. Академик Әлкей Марғұланның айтуынша, Орталық мемлекеттік мұрағатта көпес Деровтың кен орындары жайлы жүзге тарта хабарламасы бар екен. Осының барлығы-Қосым бастаған жергілікті қазақтардың тапқан кеніштері. Д. Багаев Павлодар өлкетану мұражайының қызметкері (қайтыс болған) Екібастұз тарихындағы кен орындарының алғашқы жылдарындағы жайлар жазылған қолжазбаларын қалдырып кеткен екен. «Екібастұздың тас көмірін 1886 жылы баянауылдық кен білгірі Қосым Пішенбаев тапқанын жақсы білеміз. Қосым Павлодардағы көпес Деровтың қол астында жұмыс істейтін еді, орта бойлы, шоқша сақалды жұмыскерлердің бәрі құрметтейтін еді. Ол даладан көмір, мыс, темір, кен орындарын іздейтін еді, соған айына 30 сом еңбекақы алатын. Әр жыл сайын Қосым қалаға ат ізін салып, кеңсеге жиі келіп тұратын. Қосым әр сапарда жасаған тапсырыстарын кеңсе жұмыскері жазып алатын, тау – кен технигі Деменев оны жазбаша өңдейтін. Аз уақыттың ішінде Қосым Пішенбаев пен әуесқой-геолог Ақбас Құрмановтың сызбалары бойынша Баянауыл, Қарқаралы аудандарынан бастап, Балқашқа дейінгі даланың бәрін Деров жалға алып, ол үшін қазынаға жыл сайын салық төлейтін болды. Қосымның ашқан жаңалығы туралы 1897 жылы Семей облысының тау-кен инженері Концовский: «Честь открытия этого месторождения принадлежит местному киргизу Косуму» – деп жазды. Сол кезде кен орнын зерттеген геолог Де Кателен былай деп жазды: «Екібастұз көмір бассейнінің байлығы ұшан-теңіз. Біз Еуропада мұнан басқа қуатты көмір кені бар деп ойламаймыз да» [2, 9 б.]

Енді Қосым Пішенбаевтың шынайы өмірде кім болғанына келсек, ол ағамыз 1844 жылы Баянауыл өңірінде, Қызылтаудың етегінде дүниеге келген.

Баянауыл ауданындағы Күркелі ауылында тұратын Нығмет Жәмінұлы атты ақсақалдың әңгімесі бойынша Қосым жаратушының ерекше назары түскен пендесі, әйтпесе, арнайы білімі жоқ адамның жердің астында не жатқанын жазбай айыруы ерекше қасиет емей немене? Қосым елдегі Нұрғали Таушабаев ашқан діни медресені бітірген адам. Қосым палуан денелі, әжептәуір ірі кісі екен. Оң қолынан өнер тамған шебер адам екен, сол кездегі саптама етікті де әдемілеп тігетін Қосым, аңшылыққа шықса олжалы оралатын мерген, суда да балықша жүзетін, ертең қандай ауа райы болатынын болжай алатын, табиғаттың тілін түсінетін Қосым ағамыз жай, қарапайым адам болмаған.

Қосым Пішенбаевтың шыққан тегі: Құлболды-Майлытон-Жайлау-Қоныс-Сексенбай-Пішенбай-Қосым болып таралады екен. Пішенбайдан Қосым, Есімбай деген екі ұл, Ұлай, Қызай деген екі қыз тарайды. Ұлайдан Қарабек туады, ол Баянауыл өңіріне танымал киіз үй жасаушы болады, жүз жасап қайтыс болады. Қосымнан Әбіш, Мұқыш деген екі ұл туады, одан кейінгі ұрпағы өспей қалады. Алайда Қосымның Рымтай, Дәмет есімді жиендері бар. Есімбайдан Айтжан, Бишан, Ақыш, Бибіқатша есімді үш қыз, бір ұл тарайды. Ақыштан жалғыз Амантай қалады, Амантай Ақышұлы Есімбаев осылай Қосымның немересі болып келеді. Баянауыл станицасының атаманы петерборлық ақсүйек Иосиф Зонов деген біреу екен. Қазақтар оны «атаман Өске» деп атаған. Сол Өске мен Қосымның арасында келіспеушілік болыпты, Өске Қосымға алтыны бар жер тауып бер деп қолқа салыпты, Қосым көнбеген соң, оған мал ұрлады деп жалған жала жауыпты да ұстауға солдаттарын жіберіпті. Қосым Сабындыкөлге түсіп кетеді. Суды әрлі-берлі шарлаған әскер, Қосымды таба алмай, өлдіге санап кейін қайтады. Қосым сол кеткеннен, көлдің екінші бетіндегі жартастың өзі ғана білетін су астындағы құпия тесігінен өтіп, жасырынып қалады. Сабындыкөлдің «Кіші тас» жағындағы осы жартас әлі күнге дейін «Қосымның қызыл жартасы» деп аталады. Баянның Сарыөлең жерінде Сүйіндік-Қаржастың Тоқсан атасынан тарайтын Кеңсары деген дәулетті адам болған. Ол кісінің қонысы осы күнге дейін «Кеңсары» деп аталады. Сол жерден Қосым түйірлі алтынның қорын тауыпты. Бірақ, Кеңсары жерінен айырылып қаламын деп қорықса керек, Қосымға ешкімге айтпа деп ақысына қой беріпті. [4,10 б.]

Бала кезінде Қосым ауылдағы Бәке Әлиев деген кен білгірінің кәсібіне қатты қызығып, оның қасында жүріп, одан тасты салмағына, түр-түсіне, қаттылығына қарай, құрамында алтын, күміс, мыс, қорғасыны бар тастарды қалай айыруға болатынын үйренеді. Осылайша Қосым Бәке Әлиев сияқты кен іздеуші болуды арман етеді. XIX ғасырдың бірінші жартысында Ресейде капиталистік қатынастардың дамуымен түсті металл мен таскөмірге деген қажеттілік арта түседі. Қазақ жерінің мол пайдалы кен байлықтары ішкі Ресейден оңай олжа қуып келген тіміскі кәсіпшілердің тегін дәулетіне айналды. Олардың бәрі де жергілікті қазақтардың қызметіне сүйенді. Қосым өмірінен тағы бір фактіні атап өту керек. 1911 жылы күзде Баянауылда болған Покров жәрмеңкесінде әуесқой фотограф Павел Николаевич Комаров Қосым атаны суретке түсірген болатын. Енді Комаров жайлы бірер сөз. 1905 жылғы Владивостокта болған қарулы көтеріліске қатысқаны үшін Павел

Николаевичтің әкесі ату жазасына кесіледі. Әйелін екі ұлымен қазақ даласына жер аударады. Осылайша он алты жасар Павел Баянауылға келеді. Комаровтардың отбасын Қосым Пішенбаев пен оның інісі Есімбай қамқорлыққа алады. Кейіннен Қосым Павелді өзімен бірге пайдалы қазбаларды іздестіруге алып жүреді. Бұл әңгімені П. Н. Комаров әйгілі жазушы Қалмұқан Исабаевқа баяндаған екен. П. Н. Комаровтың айтуынша, Қосым ата табиғаттың әсемдігін де ерекше тани білген адам. Ол аңшылық еткен кездің өзінде де қоян, қарсақ, түлкі, суырлардың індерінен сыртқа шығарған топыраққа ерекше көңіл бөліп, оны егжей-тегжейлі зерттеген. Сондай-ақ ол өсімдіктерді, шөптерді де назардан тыс қалдырмаған. Әрбір шөптің түбіріне зер сала қарап, оны басқа шөп түрлерімен салыстырып отырған. Жер бедері, онда өскен өсімдіктер арқылы жер қойнауында жатқан кен қазба байлықтары жайлы біледі. 1859 жылы Баянауыл станциясынан оңтүстік шығысқа қарай 45 шақырым жерде Иоанно-Предтеченский мыс қорыту зауытын салған Томск губерниясының көпесі Степан Иванович Попов болатын. Попов Қосымды кен іздеуші, әрі жол көрсетуші жұмысына қабылдайды. Қосым 1866 жылы Баянауыл станциясынан солтүстік шығысқа қарай 20 шақырымда Мойылды бұлағына жақын жерде мыс кен орнын табады. [3] Бұл жайында мынандай жазба деректер бар: «Кен орнын 22 жасар жергілікті қырғыз Қосым Пішенбаев тапты». Осы кен орнын тапқаны үшін Попов Қосымға мылтық пен жеткілікті ақша береді. Ол ақшаға ат пен құлынды бие сатып алады.

1898 жылы А. К. Мейстер жасаған Екібастұз тас-көмір алабының схемасында былай деп жазылған: «Қосым қарьері», «Қосым қазбасы», «Қосым шахтасы». Осының бәрі білгір кен зерттеушісі Қосымның беделінің жоғары екендігін тағы да дәлелдесе керек. 1903 жылы Деровтың «Воскресенск акционерлік қоғамы» экономикалық банкротқа душар болуынан жабылады. Қ. Пішенбаев туған ауылына оралып, егіншілікпен айналысады. 1906 жылы Баянауыл өлкесіне С. И. Поповтың немересі С. А. Попов келіп әкесінің жабылып қалған Александровск қорғасын зауытын қайта ашады. Қосымды кен іздеуші ретінде шақырады. Қосыммен бірге Павел Комаров та барады. Қосым ата Павелге табылған кен орнында Майқайың құмында, алтын бар екенін құпия ғып айтады. [5]

Отызыншы жылдардың ашаршылығы басталғасын, Қосым өлсем сүйегім елде қалсын деп, жаяу-жалпылап туған жеріне жетеді. Балапан басына дегендей, халық беті ауған жағында босқындап, қоныс, қыстаулардың иесіз қалып жатқан уақыты. Қосым кен іздеу

жұмыстарын тастап, өз ауылында өмір сүруге бет бұрады. Сол кезде жасы сексеннен асқан Қосым даланы кезіп жүріп, «Төлтай» деген жерде отырған Нығмет Жәмінұлының үйіне келеді. Ол кезде қазақшылдықтың үзілмеген уақыты. Қосымды ертеден білетін үй қожайыны өздері әрең отырса да, үйдің бір бұрышын беріп, қолда бар ырызығын бөліседі. Үйде үш бала, Қосыммен төртеу болады. Ерлі-зайыптылар таңертеннен тұзақ құрып, қоян аулап күн көреді. Нығмет ақ сақалдың әке-шешесіне риза болған Қосым ата үй иесіне: -Ата баладан безіп, ана сәбиін далаға тастап жатқан мына сұрықсыз заманда сен мені құдай үшін деп, үш балаңмен қосып асырап отырсың, қайырымы Алладан қайтсын! Бойымда күш-қуатым барда саған бір жерді көрсетейін, үрім-бұтағыңа жететін алтын бар, – депті. Жәмін ағай тумысынан ондайдан қорқатын адам еді: Қосеке, рахмет, байлық кімге жолдас болған, байлардың қандай болғанын көріп отырмыз ғой, мен саған алтын үшін емес, кешегі құдайы көрші едік, мына балаларыма батасы тисін деп қайырым жасап отырмын, – деп, оның ұсынысынан бас тартады. Дегенмен, Қосым біржола жатып қалуға айналғанда Жәмін ағайға: «Анау дөңнің астында бір тасты аударып, белгі қойып кеттім, кейіннен қажеті болса барып қарарсың»- депті. Сөйтіп, 1932 жылы жазғытұрым Қосым өмірден өтеді. Жалғыз үй. Нығмет ақ сақалдың әке-шешесі ғана. Екеуі мәйітті арулап жуып, аяқ арбаға салып, 3-4 шақырым жердегі «Мақаш» қыстауындағы үлкен қорымға апарыпты. Ол жерде Қосымға аталас туыс Ыбырайдың Әбдірахманы деген кісі жалғыз үй отырса керек. Терек етіп қазуға әл жоқ, екеуі иіндікке дейін қазып, бетіне есік жауып жерлепті, -дейді Нығмет қария. [2]

Атақты ғалым Қаныш Сәтбаев: «Қосым ақсақалдың тапқан кен орындарының болашағы өте зор» деген екен. [6]

Сол қарапайым да, Жаратушының ерекше назары түскен, бойына сан қырлы өнер біткен, тау-мен тастың, табиғаттың тылсым тілін түсінген қасиетті атамыз Қосымның салған сара жолында, өзімен бірге ала кеткен талай құпиясы бар екеніне күмәніміз жоқ.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Өткеннің өнегесі-бүгінгінің баға жетпес байлығы» дегендей, қазіргі заманауи инновациялық технологиялар дамыған ғасырда, біз өзіміздің ұлттық құндылықтарымызды жоғары деңгейінде бағалап, тарих төрінен лайықты орыны бар ұлттық болмысымызды дәріптейтін, жеке ұлттық тұлғаларымызды, соның ішінде кен білгірі Қосым Пішенбаевтың есімі Павлодар облысының «Алтын құрмет» кітабына енсе – деп ұсыныс жасап отырмын. Зерттеуші ғалым, жазушы Сайлау Байбосынның «Тас тілін түсінген қазақ немесе Қосым Пішенбаев

кім?» тақырыбындағы әңгімелері өте қызықты, бұл оқиғалар техникалық колледж студенттерін қатты қызықтыратынына сенімім мол. Сондықтан да танымдық, елге, өлкеге деген сүйіспеншілікті арттыру мақсатында колледж студенттерінің «Өлкетану», «Қазақстан тарихы», «Әдебиет» оқу бағдарламасына Қосым Пішенбаевтың өмір соқпақтары туралы мәліметтер, әңгімелер енгізу өте орынды – деп ойлаймын. Елбасымыз Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» бағдарламасының жалғасы ретінде жазылған «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласындағы П. ТАРИХИ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУ бөліміндегі «Ұлы даланың ұлы есімдері» оқу – ағарту энциклопедиялық саябағына, «Ұлы дала тұлғалары» ғылыми-көпшілік серияларына Қосым Қосым Пішенбаевтың есімі енгізілуі лайықты деп және де Екібастұз қаласындағы ең үлкен, аты әлемге әйгілі «Боғатырь» кенішіне «Қосым Пішенбаевтың аты берілсе деп ұсыныс жасаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының президенті-Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»;

2 «Семерка» газеті № 6(0190) 15 февраля 2017г; Сайлау Байбосын. «Тастың тілін түсінген қазақ немесе Қосым Пішенбаев кім?»

3 « № 40 Угольный Экибастуз» [136] «30» мамыр 1965 жыл. Д. Багаев. «Екібастұз тарихына көз жіберсек»

4 «Голос Экибастуза» № 1[0112] 17 апреля 2008г «Неизвестное о Косыме» А. Кульниязова.

5 «Отарқа» № 2 2005ж «Білгір кен зерттеуші» С. Жақсыбаев.

6 «Отарқа» № 3 2005ж «Амантай айтқан хикаяттар» П. Есенбай.

ВОВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

ВЛАСЮК Д. Л.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ШТРАУБ А. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БАТЯШОВА И. В.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

КРИВЕЦ О. А.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Проблемы молодежи и молодежной политики не теряют своей актуальности в современном Казахстане. За период независимости, начиная с 1991 года, в Казахстане было сформировано достаточное большое количество молодежных движений и организаций («Жас Отан», «Ассоциация юных лидеров», «Молодежный парламент Казахстана», «Молодежный медиасоюз Казахстана», «Кайсар», «Кахар», «Союз патриотической молодежи Казахстана», «Абырой» и др.). Молодежь всегда и повсюду является важным стратегическим ресурсом страны, поэтому так важно всесторонне и повсеместно привлекать молодежь в общественные организации и политическую жизнь страны.

Физическая культура и спорт по своей сущности явление массовое, вовлекающее в сферу своего влияния, хотя и с разной степенью активности, большинство членов общества, в том числе и молодежи.

Сфера физической культуры и спорта выступает в качестве одной из перспективных площадок, способствующих прочной социальной консолидации общества, независимо от возраста и социального статуса, формированию нации единого будущего, системному воспитанию патриотизма.

В настоящее время достаточно большое внимание уделяется спорту. Фактически физическая культура и спорт необходимы для социального становления молодого человека, являясь важным средством его всестороннего и гармонического развития [1].

В Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» Глава государства отметил, что «...физическая культура и спорт должны стать особой заботой государства. Именно здоровый образ жизни является ключом к здоровью нации» [2].

В рамках исполнения поручений Главы государства, в том числе по обеспечению 30 %-ного охвата населения страны занятиями физической культурой и спортом, особое внимание уделяется развитию массового спорта среди молодежи.

По итогам 2017 года обеспечен охват более четырех млн человек занятиями физкультурой и спортом или порядка 27,4 % населения. За три года этот показатель вырос на 2,3 %. При этом доля подростков, охваченных систематическими занятиями, составляет 15,3 %. Сегодня около 20 % студентов ВУЗов вовлечены в спорт, а в колледжах 30 %.

Создаются условия для инвалидов, занимающихся спортом. С 2018 года охват занимающихся вырос с 4 % до 10,2 %.

Доля занимающихся национальными видами спорта выросла с 5,9 % в 2015 году до 7,7 % в 2018 году.

В Казахстане функционируют 109 республиканских федераций по видам спорта, 40 из которых – по олимпийским, 7 федераций по национальным, 3 федерации по инвалидным и 59 федераций по неолимпийским видам.

В мире наблюдается устойчивая тенденция повышения социальной роли физической культуры и спорта. Она проявляется:

- в повышении роли государства в поддержке развития физической культуры и спорта, общественных форм организации и деятельности в этой сфере;
- в широком использовании физической культуры и спорта в профилактике заболеваний и укреплении здоровья населения;
- в продлении активного творческого долголетия людей;
- в организации досуговой деятельности и в профилактике асоциального поведения молодежи;
- в использовании физической культуры и спорта как важного компонента нравственного, эстетического и интеллектуального развития учащейся молодежи;

Спортивная жизнь молодежи должна стать важным фактором мобилизации нации.

На наш взгляд необходимо принять следующие меры:

- необходимо усилить взаимодействие по информационному сопровождению спортивных событий, привлекая к участию в мероприятиях представителей партий, Ассамблеи народа Казахстана и других заинтересованных общественных организаций;
- нужно укрепить и развивать материально-техническую базу объектов физической культуры и спорта;

– важно улучшить кадровое обеспечение физической культуры и спорта;

– целесообразно увеличить количество спортивных сооружений и спортивных клубов по месту жительства, доступных для молодежи;

– желателен формировать у молодежи, устойчивый интерес и потребности в регулярных занятиях физической культурой и спортом и навыки здорового образа жизни, повышение уровня образованности в области физической культуры и спорта, и здорового образа жизни;

– нужно наполнить событиями спортивную жизнь на селе посредством проведения на общественных началах спортивных акций, любительских чемпионатов, конкурсов и др.

– традиционными должны стать акции дней открытых дверей в физкультурно-оздоровительных центрах и спортивных клубах.

Важно стимулировать интерес молодежи к здоровому образу жизни, в том числе с помощью средств массовой информации.

Для этого необходимо:

– увеличения количества спортивных программ;

– создать в системе телерадиовещания спортивного канала, доступного широкой зрительской аудитории;

– разработка видеороликов, фильмов, телепрограмм и телепередач;

– выпуск печатных и интернет-материалов информационно-образовательного характера, направленных на формирование у молодежи потребности в занятиях спортом и здоровом образе жизни.

Сейчас, когда на жизнь казахстанского общества влияет огромное количество внешних и внутренних факторов, как на это реагирует молодежь, как они проводят свое свободное время, какими ценностями наполнена их духовная жизнь, каков их стиль жизни?

Молодежь, как самая динамичная, более восприимчивая к изменяющимся условиям, социально-демографическая группа легче адаптируется к качественно новым обстоятельствам, а поэтому является лидером этого процесса. Отмечаемая в общественном мнении разнонаправленность, диверсификация образцов поведения в молодежной группе, пассивность, индифферентность, апатия, за которыми остаются непонятными базовые ценности, ориентации и стратегии поведения молодых, безусловно, требуют осмысления [3].

Свободное время является одним из важных средств формирования личности молодого человека. Оно непосредственно влияет и на его производственно-трудовую сферу деятельности, ибо

в условиях свободного времени наиболее благоприятно происходят рекреационно-восстановительные процессы, снимающие интенсивные психологические нагрузки. Использование свободного времени молодежью является своеобразным индикатором ее культуры, круга духовных потребностей и интересов конкретной личности молодого человека или социальной группы.

Пропаганда должна адресоваться непосредственно молодежи, убедительно показывать приоритетное значение физической культуры и спорта в воспитании населения, профилактике болезней, продлении активного долголетия, в борьбе с наркоманией, курением, употреблением алкоголя, другими негативными явлениями.

Занятия физической культурой и спортом являются одним из наиболее доступных и эффективных механизмов оздоровления молодежи, его самореализации и развития, средством борьбы против асоциальных явлений.

Основная цель политики государства в области физической культуры и спорта – эффективное использование их возможностей в оздоровлении нации, воспитании молодежи, формировании здорового образа жизни и достойное выступление казахстанских спортсменов на крупнейших международных соревнованиях.

Таким образом, совершенствование деятельности по организации спортивной и физкультурной деятельности молодежи сегодня является актуальной проблемой. И ее решение должно идти активно по всем направлениям: совершенствование хозяйственного механизма, разработка концепций учреждений образования, содержание деятельности, планирование и управление учреждений сферы образования.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Статья: Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев «Семь граней Великой степи» 21.11.2018 год
- 2 Программа «Рухани Жаңғыру» 17.10.2017 год
- 3 Стратегия «Казахстан-2050» 2012 год

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ ЖАРҚЫН ЖОЛЫ

ДЮСЕМБЕНОВА Д. Н.

Қоғамдық пәндердің оқытушысы, Қазтұтынуодағының

Павлодар жоғары экономикалық колледжі, Павлодар қ.

НУРКИНА А. З.

студент, 1-11 Юк тобы, Қазтұтынуодағының Павлодар жоғары экономикалық колледжі, Павлодар қ.

*«Жаңа тұрпатты жаңғырудың
ең басты шарты – ұлттық
кодыңды сақтай білу.»*

Н. Назарбаев

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында жаңа тарихи кезеңге тән қатерлер мен тәуекелдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің терең көзқарасын білдірді.

«Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдардың бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек» – деген Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың сөзі ұлы бастаманың арқауы.

Рухани жаңғыру бағыты Қазақстанның құндылықтарының мәнін ашып қана қоймай оны өскелең ұрпақ сезініп, көзімен көретін, өмірлік тәлім-тәрбие алып бабалар алдындағы қарымызды өтеуді, кешенді ізденістер мен мемлекеттік оң көзқарасты талап етеді. Рухани жаңғыру рубрикасы шығармашылық табыстарға жетудің баспалдағы.

Еліміздің ертеңіне көз тіккен Елбасымыз ұлттық құндылықтар арқылы өскелең ұрпақты тәрбилеуге айрықша мән беріп, киелі мекендер мен басқа да жәдігерлер кешенін өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен орнықтыруды меңзейді.

Бүгінгі таңда Қазақстанның Үшінші жаңғыруын іске асыру аясында саяси реформа, экономикалық өсімнің жаңа моделін құру және рухани жаңғыру сияқты үш жаңғыру үдерісі жүзеге асырылатын болады. Аталған үдерістердің қатарында рухани саланы жаңғырту негізгі бағыт болып табылады. Саяси және экономикалық жаңғырудың жетістігі, бірінші кезекте, рухани қатынастар басымдық алатын қоғамдық сананың деңгейіне байланысты болмақ. Сондықтан, бүгінгі таңда рухани жаңғыру ең өзекті міндеттердің алдыңғы қатарына шығып отыр.

Бұл орайда, ең әуелі, жалпыұлттық құндылықтарды тереңдету негізінде түбірлі өзгерістерді қажет етіп отырған осы саланың бүгінгі жай-күйін атауға болады.

Елбасының бағдарламалық мақаласы – бұл, ең әуелі ХХІ ғасырда шынайы өмірде ұлттық сананы айқындайтын және қоғамдық сананы өзгерту жолдарының жалпы бағыттарын белгілейтін дүниетанымдық-идеологиялық мақала. Оның мақсаты күшті әрі жауапты адамдардың Біртұтас ұлтын құру болып табылады.

Елбасымыз бұл жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталды. Саяси, экономикалық реформаларда тәуелсіз, егеменді еліміз көптеген бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені барша халыққа мәлім. Ол – адами құндылықтар, жастарға білім беру, жастарды тәрбилеу, олардың бойына сіңіру болып табылады. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, білім мен ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік. Бұл жаңғыру – егемен, тәуелсіз еліміздің болашағы мен келешегі үшін жасалған ең үлкен жұмыс. Сондықтан рухани байлығымыздың маңыздылығы – яғни, бұл әрбір жеке тұлғадан құрылған қоғам, туған еліміз, жеріміз үшін де өте маңызды үдеріс болып табылады.

Мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаевтың ғасырдағы ұлттық сананы кеңінен дамытудың, жаңғыртудың бірнеше бағытын ұсынды:

- 1 Бәсекелік қабілет
- 2 Прагматизм
- 3 Ұлттық бірегейлікті сақтау
- 4 Білімнің салтанат құруы
- 5 Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы
- 6 Сананың ашықтығы.

Бұл арнайы бағыттар сананы жаңғыртудың негізі болмақ.

Осы аталған бағыттарда – бәсекелестік қабілет, бұл соңғы жылдардағы әлемдік қауымдастықтағы негізгі ұлттық бәсекелестік болып табылады. Кез келген табысқа жету жолында, табысты болуға, яғни адамдардың негізгі бәсекелестік қабілетімен ерекшелінеді. Сондықтан да әрбір адам өзіндік сол ортаға сай негізгі қасиеттерге ие болуы керек. Мысалға айтсақ, шет тілдерін үйрену, компьютермен жұмыс жасау т.б жатқызылады. Бұл бағытта «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалардың маңыздылығы жоғары [1, б. 3–8].

Бәсекелік қабілет – білім мен ғылымда, саясат пен экономикада, технологияда, яғни барлық салада болуы керек. Себебі, бәсеке болған жерде әрбір адам өзінің ең сапалы қызметін ұсынады.

Осы аталған бағыттардағы – прагматизм, бұл – өзіне берілген барлық нәрселерді дұрыс пайдаланып, соған орай болашағынды жоспарлай білу, кеуденді керіп, басқалардан өзінді жоғары ұстамауы керек, ысырапшылық пен астамшылыққа жол бермеу керек. Сонымен қатар бұл мақалада Елбасымыз – мінез құлықтың прагматизмін ұсынған, яғни алға қойған нақты мақсатқа жетуге, салауатты өмір сүру, нақты білім алу, осы тұрғыдан, барлығын ұтымды пайдалану болып табылады. Қазақстанның эволюциялық дамуы, еліміздің эволюция жағынан дамуы болып саналады. Еліміз ХХ ғасырда түрлі өзгеріске ұшырады.

Ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық жаңғыру ұғымы мен байланысты болып келеді. Бұл бағытта ең әуелі ұлттық рухты, ұлттық сананы атап көрсеткен еді. Елбасымыз: Оның екі қыры бар: Біріншіден, ұлттық сана сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту, – деп түсіндірді. Сонымен қатар Елбасымыз барша Қазақстандықтар үшін ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсіндірді. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек. Қазіргі ХХІ ғасыр білімнің салтанат құруымен байланысты.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», – деп ашып көрсетеді. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни барлық салада болуы тиіс [2, б. 5].

Латын әліпбиіне көшу – Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының басы болса, «Туған жер» бағдарламасы жана ғасырдағы әлемдік, өмірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің, ұлтжандылықтың кепілі болмақ.

Сондай-ақ, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, әрі елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады.

«Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеуді қамтамасыз етеді және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Бұл тапсырмалар мемлекеттің және азаматтық қоғамның барлық идеологиялық жұмысының орта мерзімді перспективадағы негізі болады. Назарбаев айтқандай: «Болашақтың негізі, білім ордаларының аудиторияларында қаланады». «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын жүзеге асырып, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарды оқытудың жаңа деңгейіне шығу мына мақсаттарға қол жеткізуді көздейді: – еліміздің барлық жоғарғы оқу орында-рында гуманитарлық ғылым кафедраларын қайта құру; – гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең үздік 100 кітапты қазақ тіліне аудару; – мемлекеттік емес Ұлттық аударма бюросын құру. Оқулықтарды қазақ тіліне аудару жобасының жиынтық әсері 2018–2019 жылдардан бастап еліміздегі жоғары оқу орындарының студенттері қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша әлемде үздік оқу үлгілері болып та-былатын кітаптармен оқуды бастайды.

Сондай-ақ, Елбасы өз мақаласында қазіргі жаһандану заманында ұлттық бірегейлікті сақтап қалу, өркениеттің жақсысын алып, жаманынан жирену жөнінде өте құнды пікірлер айтты. Ендігі міндет – осы айтылғандарды іске асыру жолында аянбай еңбек ету [3, б. 4–5].

Елбасымыз жастарға үлкен сенім артады. «Біздің болашағымыз-жастардың қолында» демекші, жастарға арнап – университеттер, зияткерлік мектептер ашылды. Сонымен қатар көптеген білімді жастарды – «Болашақ бағдарламасы» арқылы көптеген елдерге оқуға жіберді. Яғни, бұл білімнің – салтанат құруы.

Сөзімді қорытындылай болсам, Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы Жолдауда қозғалған бағыттарды кеңінен тарқатып, мемлекеттік идеологияны анықтайтын, көпке түсінікті,

рухани жаңғыртуға бағытталған құжат деп білемін. Мақаланы оқи отырып, оның әрбір сөйлемінде бүгінгіміз бен болашағы жарқын Қазақстанға апаратын нақты жоспар, мақсат көрсетілгендігін түсіндім. Елімізде әлеуметтік-экономикалық, саяси реформалар жақсы жүзеге асуда. Ал бұл мақаладағы рухани өрлеу, рухани жаңғыруды біздің дамуымыздың ең басты тұғырларының бірі деп есептеймін. Әр халық, әр мемлекет ғасырлар бедерінде рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды қабылдай білуіміз керек. Бірнеше тілді білген адам ештеденен ұтылмайды. «Ел болам десен, бесігіңді түзе» дейді ұлы Мұхтар Әуезов. Әрбір білімгер өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму кілті білімді адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылууда. Ұлт жоспарын орындауда әр саланың өзіндік үлесі болса, ұстаздар қауымы қосатын үлес – жас ұрпақты жаңа қоғам мүшесі етіп білім мен тәрбие беруді жаңаша құру, оны осы Елбасымыз көрсетіп отырған талаптарға сай орындау деп білемін.

Жаңа қалыптасқан рухани жаңғырудың баршамызға түрлі өзгерістер мен алға қарай ұмтылыстарды, жаңа жаңашылдықтарды қажет етеді. Өйткені, біз күннен-күнге дамыған, көркейген елде өмір сүрудеміз. Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында – еліміздің әлемдегі озық 30 елдің қатарына кіру туралы және түрлі бағыттарды ұсынды. Бұл – рухани жаңғыру арқылы болашағымызға деген өзінің терең көзқарасын білдірді.

Мақалада ұсынылған ұлттық рухты, ұлттық сананы жаңғыртудың бағыттары жүзеге асса, онда бұл – рухани жаңғырудың негізі болмақ. Елбасымыздың бұл мақаласы ұлттық сананы жаңғырта отырып, ұлттық бірегейлікті сақтап, табысты ел болуды білдіреді. Осы рухани жаңғыру арқылы елімізді барша әлемге таныта отырып, табысты ел болып, болашаққа деген үмітімізді, сенімімізді біріктіре отырып, бір ту астында, жарқын болашаққа жетейік! [4, б. 26].

Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек. Жаңа жаһандық үрдістер ешкімнен сұрамай, есік қақтастан бірден төрге озды. Сондықтан, заманға сәйкес жаңғыру міндеті барлық мемлекеттердің алдында тұр. Сынаптай сырғыған уақыт ешкімді күтіп тұрмайды, жаңғыру да тарихтың өзі сияқты жалғаса беретін процесс. Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы. Өмір сүру үшін өзгере білу керек. Оған көнбегендер тарихтың шаңына көміліп қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Нұрсұлтан Назарбаев
- 2 Қазақстанның үшінші жаңғыруы. «Орталық Қазақстан» газеті
- 3 Рухани жаңғырудың жарқын жолы. «Айкын» газеті
- 4 [Электрондық ресурс]. – Көру режимі:<http://e-history.kz/kz/contents/view/6702>

RU'HANI JAN'G'YRY' – TARIHK'A TOLY ULY O'LKEM – BAYANAY'LYM

ҚАЙРАТ Ж. М.
студент, 1 курс, Қазтұтынуодағының
Павлодар жоғары экономикалық колледж, Павлодар қ.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына биылғы Жолдауында «Қазақстанның қасиетті жерлерінің географиясын» құруды тапсырған болатын. Мемлекет басшысы атап өткендей, әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады. Бұл – рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі.

Адам баласы – шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды.

Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы тозатын ұлан-ғайыр аумақты ғана қорғаған жоқ.

Олар ұлттың болашағын, келер ұрпағын, бізді қорғады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас етті. Патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектепте туған жердің тарихын оқудан көрініс тапса игі.

Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс.

Сананы рухани жаңғыртуға бәсекеге қабілетті, білімді елдің ғана шамасы жетеді. Сол себептен Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Елбасы аталған мақаладан жаңаша бастау алатын «Туған елге» ұласатын «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынып отыр. Әрбір азаматтың өзінің туған жерінің гүлденуі үшін нақты үлес қосуға үндейді.

Жас буын өкілдері халықтың игі дәстүрінен тәлім алып, елжандылық, патриоттық қасиеттерді бойына сіңіріп өсу үшін нақ осындай бағдардың маңыздылығы зор.

Еліміздің ұлттық білім беру жүйесінде «Қазақстандық патриотизм» ұғымы қолданылып келеді. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, туған өлке туралы түсініктер оқу- тәрбие үрдісінде, сабақтан тыс іс- шараларда Отансүйгіштік сезімді дамытуға, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу сияқты сезімдерді оқушылар бойында қалыптастыру жүзеге асырылуда.

Ең бастысы-жас ұрпақ бойында Отанға, туған еліне деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыру. Жастар тәрбиесіндегі басты ұстаным- өзін-өзі басқаруға мүмкіндік беріп, еркіндікті, сөз бостандығын, пікір бостандығын сездірту, олардың ұстанымдарымен санасу.

Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын», - дегені жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу ісінде баға жетпес ұсыныс.

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы- қоғам дамуына тың серпін беріп, барша қазақстандықтардың жаппай қолдауына ие болар тарихи бастама. Бұл игі бастаманы ел ішінде насихаттап, лайықты жүзеге асыру- баршамыздың міндетіміз.

Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Оның ең негізгісі ұлттың терең тарихынан бастау алатын рухани ұстанымды сақтап қалу. Құндылықтарымыз бен озық дәстүрімізді табысты жаңғырудың алғышартына айналдыра білу. Бұл ретте, Елбасы «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек», - екенін атап көрсетті.[1, 2]

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркі – 1985 жылы ҚССР Министрлігі № 276 қаулысымен құрылған. Баянауыл ауданының аумағында орналасқан, жалпы аумағы 50 688 га құраған. ҚР Үкіметінің қаулысымен 2007 жылы 27 желтоқсанда № 1305 парк аумағы кенейтілді. Қазіргі кезде БҰМТП 68 452,8 га құрайды. Орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің шешімімен «Қызылтау» қаумалы БҰМТП қорғауға бекітілді, жалпы аумағы 60 000 га құрайды.

Климаты тым континенттік (жазы – ыстық, қысы суық). Жер бедері жекелеген жақпар тасты тау шоқыларынан тұрады. Баянауыл тауларының етегінде көптеген бұлақтар, суы мөлдір көлдер (Жасыбай, Сабындыкөл, Торайғыр) бар. Саябақта 20-дан аса археологиялық ескерткіштер, қола дәуірінен қалған қорғандар, тастағы жазулар мен таңбалар, үңгірлер («Әулиетас», «Драверт», «Құмыра», т.б.) бар. Ұзақ жылдар бойы жел мен судың әрекетінен түрлі мүсіндерге айналған жартастар («Найзатас», «Жұмбақтас», «Көгершін», «Атбасы», т.б.) саябақ табиғатына ерекше көрік береді. Саябақтың өсімдіктер дүниесі мен жануарлар әлемі де алуан түрлі. Өсімдіктердің 400-ден астам түрі (қарағай, қайың, қандыағаш, таңқурай, мойыл, долана, т.б.), сондай-ақ, Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген жабысқақ қандыағаш, көктем жанаргүлі де осында өседі. Омыртқалы жануарлардың 100-ден аса түрі кездеседі. Сүтқоректілердің 40-тан аса түрлері (арқар, елік, қасқыр, түлкі, сілеусін, борсық, тиін, т.б.) мекендесе, құстардың 50-ден астам түрлері (аққу, қаз, үйрек, құр, шіл, бүркіт, т.б.) ұялайды. Арқар, бүркіт, сұңқылдақ аққу Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Балықтың 8 түрі (шортан, сазан, онғақ, алабұға, т.б.) бар. Саябақ аумағы атқаратын қызметіне қарай қорықтық, қорықшалық және демалыс белдемдеріне бөлінген. Қорықтық белдемде шаруашылық жұмыстардың қай түріне болса да тыйым салынып, биологиялық алуан түрлілік, экожүйелер қорғалады. Қорықшалық белдемде шаруашылық жұмыстар белгілі бір тәртіппен шектеулі түрде жүргізіледі. Демалыс аймағына келушілер саны да реттеліп отырады.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының кесенесі (1858–1931) (Баянауыл ауданы, Ескелді мекені) Тарихи тұлға, ғұлама ғалым Мәшһүр Жүсіп бабамыздың кесенесі 2006 жылы бой көтерген. Халқымыздың болашағын болжаған дала данасы Асан қайғы бабамыз Баянауыл тауларын көргенде: «Ат ерін алмайтын жер екен. Бір түней кетемін деген адам бір жұма тоқтап қалады», – деген екен. Расында да, жері қасиет пен құдіретке тұнған бұл мекенге келіп, төу етпеген қазақ жоқ шығар, сірә... Ал Баянауылға барған ағайын Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының кесенесіне ат басын бұрмай кетпейді. Көне түркі дәстүрі бойынша жасалған кесене жобасын дайындауға С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің мамандары мұрындық болған. Университет ғалымдары қолға алған жоба ежелгі түркі та йпаларының сәулет ерекшелігі, ислам дінінің өзіндік өрнектерімен ерекшеленеді. Кесене зиратхана және көрхана атты екі бөліктен тұрады. Көрханада әулие бабамыздың жатқан жері, сандықтасы, құлпытасы қойылып, шамшырағы орнатылған. Әрбір бөліктің көлемі – 8/8 шаршы метр, ал кесененің биіктігі 14 метр болады. Салмағы 9,5 тонна болатын құлпытасы мен сандықтасы мәрмәр тастан жасалған. Айшық темірлері әрленіп, алтынмен жалатылған. Кесененің кіре-берісінде Құраннан аяттар жазылған. Сұлтанмахмұт Торайғыров кесенесі (Баянауыл ауданы, Торайғырауылы) Орналасқан жері: Торайғырауылы, Баянауыл ауданы. Шағын ғана музейде ақын тұтынған тұрмыстық бұйымдар, әр жылдардағы фотосуреттері, шығармалары, басқа да заттарын қосқанда 300-ге жуық жәдігер бар. Қоңыр әулие (Баянауыл ауданы) Қоңыр Әулие туралы да аңыздар көп. Белгілі ғұлама Мәшһүр Жүсіп бұл жердің киелілігін дәріптеп, «Әулиелердің Алладан пәрмен сұрайтын жері» деп өз көзқарасын білдірген. Қоңыр әулие үңгірі тау басына орналасқан. Оған баратын баспалдақтың биіктігі 110 метрді шамалайды. Онымен бойлай жүрсеніз, әрбір 10-15 метр сайын демалуға арналған алаң алдыңыздан шығады. Үңгірдің жалпы ұзындығы 30 метрді құрайды. Үңгір екі бөліктен тұрады. Кіре беріс мешіттің күмбезіне ұқсас болғандықтан, «күмбез» деп аталады, онан кейін Әулиенің отырған жері деп саналады. Бұл тас әйелдің жатқан бейнесі іспеттес. Бұл Қоңыр әулие үңгірінің дәл жанында орналасқан. Аңыздардың алғашқысы – осы әдеттен тыс таулардың қалай болғаны жайлы. Бірде солтүстік мұз көшкіні басталып, соны бөгеуге Тәңір тас толы қапты арқалап аттанады. Далада кездескен адамдар жел өтінен паналауға біраз тас қалдыруды сұраған екен. Тәңірі өтініштеріне құлақ аспапты. Сонда пысық, ақылды бозбала Асан қаптың түбін теседі,

сөйтіп далада қала береді. Арада көп жыл өткен соң далада алып дәу келе жатады. Даланың қиырын көрмек болып, шашылып жатқан тастарды үйе бастайды. Өзін көтере алатындай тау қалап, шаршаған дәу соның басына шықса, даланың шетшегі жоқ. Ызаланған дәу тасқа отырып, қолымен бетін басып, жылап жіберіпті. Саусағының арасынан тамған үш тамшы жерге түсіпті. Сольғын басып қарағанда қандай ғажайып жасағанын көреді. Үш тамшы жас тамған жерде үш көрікті көл пайда болған. Тастан қалаған тауларда өсімдіктер мен бұталар өсіп шыққан. Кереметті көруге жүгірген аң мен құс жиналыпты. Дәудің өзі де Баянауыл тауларын тамашалауға мәңгілікке қалып қойған екен.

Баянауылдың ең биік шыңы – Ақбетке байланысты да әдемі аңыз бар. Ертеде осы өлкеде Бүркітбайдың қызы Ақбет тұрыпты. Үй іші жұтаң күй кешкен, сондықтан әкесі қызын ұзатып, шаруасын түзеп алмақ болады. Қыздың кедей қойшыны ұнатқанын, әрине, жақтырмайды. Әкесі көп ойланбай-ақ қалың малын төлеген қаусаған шалға қызын ұзатуға келіседі. Жас ғашықтар мұны біліп қашуға ниеттенеді. Алайда сырлары ашылып, жігіт өлтіріледі де, қыз үйге қамалады. Қыз көз жасын төгіп, мәңгілік қоштасуға сүйіктісінің зиратына баруға сұранады. Женгелері аяп босатады. Ол жігітінің басында жүрегін тек оған арнағанына, басқа ешкімге жар болмайтынына ант береді. Осы сөздерімен ғашығымен бірге таңды қарсы алатын шынға шығып, төңірегіне соңғы рет көз салады да күздан құлайды. Ақбеттің есімімен аталатын тау – сол заманның үнсіз куәгері адал мен сезім беріктігінің символы ретінде бұрынғысынша таңды бірінші қарсы алады.

Ұлттық парктегі ең танымал тас – Кемпір тас, оны туристер Баба-Яга деп те атайды. Оған байланысты аңыздар көп. Әлімсақта жергілікті тұрғындар мұнда ерекше жылқы тұқымын өсіріпті. Бұл аттардың бағасы қымбат болып, оларды ең батыл жігіттер көздің қарашығындай күзетеді. Алайда мал жоғала береді. Түнде күзет қойылса да, бәрі ұры келгенше ұйықтап қала беріпті. Ақыры солардың арасынан ұйқыны жеңген (ұйықтамау үшін әдейі қолын кескен) біреуі табылады. Түн ортасында жер айырылып, содан түрі қорқынышты үлкен кемпір шығады да жылқылардың ең семізін таңдап, өзімен бірге жер астына әкетеді. Жас жігіт көргенін ақсақалдарға айтып, көбірек қару жинап, халқын сиқыршыдан құтқаруға бел байлайды. Жігіт мыстанмен түні бойы алысып, әбден шаршайды, кемпір де әлсірейді, өйткені таң білінісімен күші қайтатын. Кемпір жердің астына түсіп үлгермейді де, күн шапағы жердің жігін жауып, мыстанның басын тасқа айналдырады. Үлкендердің айтуынша, жер бетінде жаманшылық көбейсе, ол тірілетін көрінеді, сондықтан тасқа тек ақ ниетпен келу керек [3].

Қорытынды: «Қазақтың кең байтақ жерінде аңызға айналмаған тұс тіпті аз, бәрі де қастерлі өлке, қасиетті мекен.

Жерден өткен байлық жоқ: жер болса – ел болады, ел болса – ер болады» – деп Нұр атамыз айтып өткендей қасиетті мекенді қастерлей білейік.

Аталарымыздан әкелерімізге, олардан бізге жеткен жерді, әрі қарай дамытып – ұрпаққа ауқатты да, әрі дамыған мемлетті жеткізу мақсатында жұмыс жасаудамыз. Әрине бір адамның шыққан сөз бір тал менен теңесер, бірақта жұмылып сөйлесек орман менен теңесерміз.

«Баянауыл ұлттық паркін» жоғары деңгейге дейін жеткізсек, ондағы қасиетті жерлерін туристерге жақсы жағынан көрсете біліп, демалыс орындарын аса көрнекті еге біліуіміз керек. «Осы жағынан жұмыстар жасалса Қазақстан эконимикасы біраз жақсарар еді!»- деп ойлаймын.

«Сөйлеуді бәріміз білеміз, жұмысты соның жақсысы істейді» – деп айтуым бойынша, жорғалап болсын бірденке қылайық – Ағайын...

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Pavlodarnews.kz
- 2 Saryarka-samaly
- 3 Wikipedia.kz.

ӘЛЕМНІҢ ЖЕТИ ҚЫРЫ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚТЫҢ ІРГЕСІ

МҰХАМЕТ Ж. Ғ.

студент, Павлодар технологиялық колледжі, к. Павлодар

БАЙТЛЕСОВА Д. Т.

оқытушы, Павлодар технологиялық колледжі, Павлодар к.

«Төл тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор болады деп сенемін. Өткенін мақтан тұтып, бүгінін нақты бағалай біле алатын және болашаққа оң көзқарас таныту – еліміздің табысты болуының кепілі.» Н. Ә. Назарбаев. Әр халықтың сан ғасырлық тарихы бар. Ал Қазақ халқымыздың сан ғасырлық тарихы сонау тереңде жатыр. Осылайша, өткенді зерделеп, бүгінін бағалап, келешекке сеніммен қадам жасау үшін, тарихи сананы жаңғырту қажеттігін нақты мысалдармен түйіндейді. Бұл мақала халықтың тарихи санасын қалыптастыруға үлкен әсерін тигізеді

деп ойлаймын. Себебі ол мақалада біздің тарихымызға қатысты өте маңызды ой жаратылған.

Тарихи сананы қалыптастыру, ол ұлттық сананы қалыптастыру үшін жасалатын негізгі шарттардың бірі. Ұлы дала тарихының тамыры терең, тек сол бай тарихты болашақ ұрпақ мақтанып, еске алатындай етіп сараптап, ғылыми негіздеу бүгінгі күннің міндеті. Жазба «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы болып келеді. Мақала «Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт», «Тарихи сананы жаңғырту» деген бөлімдерден тұрады. Елбасымыз осы жолы ұлттық болмысымызды сақтап, тарихымызды жаңғырту жайында кеңінен тоқталған. Әсіресе бұл біз жастар үшін жазылған мақала.

Бұл жоба нені көздейді?

Бұл жай ғана мақала емес, бұл маңызы терең ауқымы өте бай, ұлт руханиятын жиырма бірінші ғасырдың биігіне шығаратын үлкен бағдарламалық құжат. Елбасының жүрегінен шыққан ең асыл сөздер. Бүгінгі күнді түсініп – түйсіну үшін де, болашақтың дидамын көзге елестету үшін де, кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек. Халқымыздың бай рухани қазынасын жаңғыртып, оны әлемдік өркениетпен ұластыру, бұл болашаққа ұстанған басты бағытымыз. Ең бастысы, біз нақты ғылыми деректерге сүйене отырып, жаһандық тарихтағы өз рөлімізді байыппен әрі дұрыс пайымдауға тиіспіз. Қазақ халқымыз бай халықтардың бірі. Кең байтақ жеріміздің жеті қырын айтып өту өте маңызды.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев өз мақаласында «Әлемнің жеті кереметі» деген секілді, қазақтың кең байтақ даласын мекен еткен ежелгі көшпенді халықтың бүгінгі ұрпағының жеті кереметін атап көрсетті. «Жеті қырдың» алғашқысы атқа міну мәдениетіне арналуы заңды да. Себебі, өзін көшпенділердің тікелей ұрпағымыз дейтін қазақ баласы үшін атқа мініп, ысқырып жылқы айдап, көпіртіп қымыз сапырып, қиялай кесіп қазы жеуден рақат дүние жоқ.

Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды. Қазақ – ежелден мал шаруашылығымен айналысқан халық. Ғасырлар бойы қалыптасқан бай тәжірибесі бар олар мал өрісін, тіршілік табиғатын, қадір-қасиетін әбден танып, білген. Тіпті малдың айрықша қасиетін, ерекшелігін танитын сыншылар да шыққан. Сөйтіп халқымыз өзінің тіршілігін, шаруашылығын осы мал өсірумен байланыстыра жасаған. Оның өнімдерін тіршілік құралы етіп, пайдалануды шебер игерген. «Төрт құбылада – төрт түлік» деп бекерге бағаламаған.

Желмен жарысқан жүйрікті қолға үйрету арқылы ата-бабамыздың адамзат өркениетіне үлес қосқаны белгілі. «Ер қанаты – ат» деп білген алаш баласы әр сөзінің астарын атпен сабақтайды. Айтар ойын атпен байланыстыра бейнелейді. Жылқы мінезді жұрттың адам ұғлының мінезін, өмірінің әрбір белесін, тұлғаның қалыптасу кезеңдерін жылқымен қатыстыра суреттеуі – бұл құбылыстың дүниетанымымызға қаншалықты сіңісті болғанына дәлел. «Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деген Ахмет Байтұрсынұлы. Яғни сөзінің мәніне бойлаған ел өз болмысын танымақ. Атты әспеттеу – болмысыңды зерделеу. Сондықтанмен де, осы мақаланың меңзері алыс, мәні терең.

Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Жылқы – қазақтың кәделі, бағалы қазынасы. Қазақ үшін ең құнды, қасиетті мал – жылқы [1].

Бала кезден бастап мен жылқыны жақсы көремін. Менің сүйікті орным ол туған ауылым. Туған ауылымда жайлауға жиі шығамын. Мен жылқыларды көрген кезде, жүрегім қуанышқа толады. Біздің өте әдемі елімізден таң қаламын. Табиғат сондай керемет жандарды бізге сыйлайды. Менің ойымша жылқы керемет жаратылыс. Ол сұлулықтың символы.

Тарихи кезеңдер ғылымға белгілі, бірақ енді оны жан жақты зерттеп біріктіру керек. Бұл іске өнер қайраткерлері мен жазушылар атсалысуы қажет. Мәселен Сұлтан Бейбарыс, Әл Фараби, Қожа Ахмет Йассауи және Абай сынды тұлғаларымызды нәсихаттауымыз керек. Мақаланың алатын орны елдің дамуына ерекше деп ойлаймын. Ол тек қана үлкен бастама деп саналады. Елбасы айтып өткендей, әр азамат өзінің ой елегінен өткізіп, зерделеп, әсіресе зиялы қауым оны халыққа жеткізіп, одан халықтың санасын, сананың еркіндігін, сананың азаттығын әрі қарай көтеруіміз керек. Елбасы өз мақаласында мәдени жетістіктер шоғырының бәрі осы кең байтақ өлкеде пайда балып, содан кейін Батыс пен Шығысқа таралды дейді [2].

Сондай-ақ кейінгі жылдары табылған тарихи жәдігерлер біздің бабаларымыздың өз заманындағы ең озық, ең үздік технологиялық жаңалықтарға тікелей қатысы бар екенін айғақтайды. Бұл жәдігерлер ұлы даланың жаһандық тарихындағы орнына тың көзқараспен қарастыруға мүмкіндік береді. «Ұлы дала» деген сөз 1937 жылдарында бір рет қолданбаса, негізі қазір Елбасының қолдануымен бұл тарих ғылымына еніп отыр. Сондықтан Ұлы дала дегеніміз – бұл Қазақстандық бренд

деп айтуға болады және Елбасы бұл маңызды ойды, Қазақ халқының түпкі этногенезі, осы Ұлы дала елінен басталып отыр [3].

Меніңше, кез келген мемлекеттің даму жолындағы нарықтық заманда бағыт алумен қатар, тарихи түп тамырымызды зерделеу де аса маңызды. Салт – дәстүрімізді, төл – мәдениетімізді өскен ұрпақ бойына сіңіріп өсу керек. Мақалада қамтылған тағы бір қыры ол Ұлы Жібек Жолы. Онда дала белдеуінің Қытай, Үнді, Парсы, Жерорта теңізі, Таяу Шығыс пен Славян өркениеттерін байланыстырғандығы, сауда қатынасының басты дөңкеріне айналғандығы жазылады. Сондай-ақ Ұлы даланың басқарған, Ұлы даланы қорғаған көсемдердің ерлігін дәріптеуді ұсынады. Алғаш пайда болған сәттен бастап, Ұлы Жібек жолы картасы, негізінен, Түрік империяларының аумағын қамтыды. Орталық Еуразияда түркілер үстемдік құрған кезеңде Ұлы Жібек жолы гүлдену шегіне жетіп, халықаралық ауқымда экономиканы өркендетуге және мәдениетті дамытуға септігін тигізді.

Музыка адам жанының үні, сондықтан да Елбасы Ұлы даланың көне аспаздарын жаңғыртуды міндеттейді. Сондай – ақ бай фольклорлық мұрамыздың антологиясын жасауды ұсынады. Қазақты түсіну үшін, оның өткен замандарда, басынан кешкен кезеңдерін сана елегінен қайта өткізуіміз керек. Ештеңеге кіріптар емес, ешкімге тәуелмен емес, жаңа қазақтың санасын қалыптастыру үшін жазылған дүние. Біз бұдан былай дүниеге санасы таңның таза нұрымен шайылған жарқын ұрпақтың, жасампаз халықтың көзімен қарайтын боламыз. Біз ешкімнен кем еместіз, артық та емеспіз. Біз тең атаның балаларымыз. Басқа елдерден озып кеткен жұрт деп емес, тарих көшіндегі үзетгі жолдас деп қараймыз, һәм бағалаймыз.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бұл мақаласы расында да кезекті бір келелі кеңес қана емес, нағыз Ұлы адамның ұлт туралы толғауы деп түсінемін. Елбасы мақаласына арқау болған. Ұлы даланың енді бір қыры ежелгі металлургия өндірісі. Қазба жұмыстары барысында табылған металл қорытатын пештер мен әшекей бұйымдар, тұрмыстық заттар мен қару жарақтар бұл жайлы тереңнен сыр шертеді. Ал жауынгердің табылған киімдері, ежелгі шеберлердің алтын өңдеу техникасын қаншалықты меңгергенін аңғарды. Алтын адам заманында аң стилі өте қатты дамыған. Сол кездегі темірді балқыту, алтынды балқыту үлкен кереметтердің бірі болған. Сондықтан біздің мәдениетіміз өте терең [4].

Бұл жобаны жүзеге асыру барысында тарихшылардан, деректанушылар мен мәдениеттанушылардан құрылған арнайы топтардың отандық және шетелдік ірі архивтермен өзара жүйелі

әрі ұзақ мерзімді ықпалдастықта болып, іздеу-зерттеу жұмыстарын жүргізуіне баса мән беру керек.

Қай жағынан болсын, бұл маңызды жұмыс мемлекет есебінен атқарылатын «академиялық туризмге» айналмауға тиіс. Архив деректерін тек жинақтап қана қоймай, барлық мүдделі зерттеушілер мен қалың жұртшылыққа қолжетімді болуы үшін оларды белсенді түрде цифрлық форматқа көшіру қажет.

Өз тарихына деген мақтаныш сезімін ұялатып, отаншылдық тәрбие беру мектеп қабырғасынан басталуға тиіс. Сондықтан, мектептер мен барлық өңірлердегі өлкетану музейлерінің жанынан тарихи-археологиялық қозғалыстар құру маңызды. Ұлт тарихын санаға сіңіру барша қазақстандықтардың бойында өз бастауларына деген ортақтық сезімін қалыптастырады

Біз ашық қоғамында өмір сүреміз, сондықтан біздің тарихымыз туралы әлеуметтік желілер мен интернетте жарияланбаса ол туралы жастар білмейді және жастар басқа мәдениеттің ықпалында қалады. Егер біз Қазақстан тарихын осы ретпен дәріптемесек рухани мұрамыз елеусіз қалады. Тәуелсіздіктің арқасында біз кешегі тарихқа, өткен шаққа шындық тұрғысынан қарай аламыз [5].

Бүгінгі жаһандану заманында жас ұрпақтың санасын бөгде жұрттардың заманауи мәдениеті жаулап бара жатқан уақытқа қарсы тұрарлық қауқарды осы мақаладағы тәптіштей айтылған ұлттық құндылықтар ғана құтқара алады деп ойлаймын.

«Рухани жаңғыру» жалпыұлттық бағдарламасының жаңа компоненттері ата-бабаларымыздың көп ғасырлық мұрасының цифрлық өркениет жағдайында түсінікті әрі сұранысқа ие болуын қамтамасыз ете отырып, оны жаңғыртуға мүмкіндік береді [6].

Бұл мақала Елбасының тікелей қатысымен жүзеге асқан мәдени мұра бағдарламасының, бір жарым жыл бұрын «Рухани жаңғыру» бағдарламасының заңды жалғасы болып келеді. Осы мақала тарихи әрі рухани байлықты сақтап, әрі қарай дамытуды міндеттейді. Қазақ халқының ежелден сақтаған салт – мұрасы, дәстүрі, әдет-ғұрпы, жырлары, ұлттық ойындары, музыкалық мұрасы, аспаптары баға жетпес асыл қазына.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР, ОҚУЛЫҚТАР

1 Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. Бес томдық кітап. 1–5 томдар. Алматы: «Атамұра», 1996, 1998, 2002, 2010.

2 Қазақстан тарихы: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық / Ә. Төлеубаев, Ж. Қасымбаев, М. Қойгелдиев, т.б. – «Мектеп» баспасы, 2006. – 232 б.

ГАЗЕТТЕГІ МАҚАЛА:

3 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан.

4 Назарбаев Н. Ә. «Ұлы даланың жеті қыры» // «Егемен Қазақстан» газеті, 21 қараша 2018

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРС:

5 Елбасымен бірге – жаңа жеңістерге» жастар форумы. [Электрондық ресурс]. – <http://www.inform.kz> [өтініш берген күн 2015 жылғы 10 сәуір]

6 Тәуелсіздіктің 25 жылдығына арналған Жастардың республикалық форумы. [Электрондық ресурс]. – <http://www.akorda.kz/kz> [өтініш берген күн 2016 жылғы 14 қазан]

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ – ҰЛАНЫМЫЗ!

ОРАЗБЕК А. Т.
студент, ПМПУ, Павлодар қ.

*«Ұрпақпыз біз! Көкбөрідей қаһарман,
Сақ, гұндардан тамырымыз нәр алған.»*

Тасын түртсең тарихы төгілетін, топырағын түртсең тағылымы сөйлейтін қазақ даласының қиырында ашылмай жатқан сыр қаншама?! Қазіргі қазақ даласынан жер бетіндегі ең ұлы инновациялар бастау алды. Соның бірі Болашаққа бағдар: «Рухани жаңғыру» бағдарламаның жалғасы іспетті Елбасымыз өткен жылдың соңына таман жолдаған «Ұлы даланың жеті қыры» атты терең мазмұнды, тағылымы мол мақаласы.

Жылқыны қадірлемейтін, жылқының қасиетін ардақтамайтын қазақ жоқ шығар. Алты жасар баласын ашамайға отырғызып, сыйлы қонағына ат мінгізген қазақ ердің құнын ертоқымның құнымен өлшегені белгілі. Тарих беттеріне үнілсек, Солтүстік Қазақстан облысындағы Ботай тұрағынан табылған жәдігерлерді зерттеу барысында қазақты қыл құйрықты қолға үйреткен ең алғашқы ұлт екенін, ел екенін білдік [1, 1–2].

Дәл қазір де әлемде 250-ден астам жылқының тұқымы бар. Мартин Вилькенстің 1885 жылы жазылған «Жылқы шаруашылығы және жылқы

зауыты» атты журналынан мынадай үзінді келтірсек: «Дәстүрлі қазақ қоғамында жүйрік жылқы тек иесінің ғана емес, сонымен қатар бүкіл рудың, аймақтың мәртебесін өсірген. Олар туралы түрлі әндер мен күйлер шығарылып, есімдері халық жадында ұзақ сақталған. Жылқы тұқымын асылдандырудың сәйгүлік болар жылқының тай күнін ажырата білудің, ат баптаудың қыры мен сырын жетік білетін мамандарды халық арасында «атбегілер» немесе «атпаздар» деп атаған [2, 37].

«Жомарт жоқтығын білдірмейді, жүйрік ат тоқтығын білдірмейді» демекші қазақ жеріндегі тұлпардың түбі қазаққа қатысты жылқыны алғаш қолға үйреткені туралы деректер көп. Соның бірі әйгілі де атақты ғалым Майкл Оверннің «Орта Азияның ежелгі мемлекеттері» деген еңбегінде: «Үзенгіден аяқ киім өтіп кетпеу үшін өкшені ойлап тапқан біздің көшпенділер» деген. Бүгінгі таңда алты құрлықты алшаң басып жүрген осы аяқ киімнің ежелгі түпнұсқасы біздің бабаларымызға тиесілі екен. Осыған дейін жылқының алғаш қашан, қайда үйретілгені жайлы талас-тартыс көп болды. Әркім өркениетті өздеріне таратқысы келіп, жылқыны қолға үйреткен біздер деп дәлел-дәйек іздеп әлек. Алайда, 1980 жылы ғалым Виктор Зайберт солтүстігіміздегі үш өзеннің тоғысқан тұсында археологиялық зерттеулер жүргізіп, даулы сұрақтың нүктесін біржола қойды. Ол жерден жалпы 152 тұрғын үйдің тұрағы мен 133 жылқының сүйегі табылып, зерттелді. Ғалымдардың пікірінше, жылқы өркениеті б.з.д. 4 мыңжылдықта энеолит дәуірінен бастау алады. Жылқы десе елең етпейтін қазақ жоқ. Өйткені қымызы таптырмас сусын, еті қайталанбас дәмді ас, мінсе көлігі. Қазақтың ат айбары ғана емес, әлем өркениетіне сүбелі үлес қосқан айғағы іспеттес [3, 124].

Жарысымен байитын, шабысымен танитын қазақ батырларының қару-жарақтарын да тілге тиек ету керек. Расында, қылыш пен найзаны ойлап тауып, жауға шапқан батырға қолайлы болуын қамтамасыз еткен де қазақ екенін білдік. Қайта айналып келетін бақыт болғанымен, қайта айналып көретін уақыт болмайды дегенге көз жетті. Атқа қонған соң да көшпенділердің қару-жарақтары түрлене түсті. Ат үстінде сауыт-сайман мен мұздай қаруланған ата-бабаларымызды көргенде қарсыластың қарадай тізесі дірілдейтін. Қазақ жері металлургия пайда болған алғашқы мекен. Бүгінгі өрмекшінің торындай тарам-тарам созылған өркениеттің өзегі бізден бастау алған. Неолит дәуірін «неолиттік революция» дейтін болсақ, сол сияқты қазақ даласындағы металлургияның пайда болуы жер жүзіндегі тіршілікке тың серпіліс берді. Біздегі металл өндірудің шарықтау шегі жеткен уақыты Беғазы-Дәндібай мәдениеті. Б.д.д. 9 ғасыр деп

есептеуге болады. Осыны тағы бір дәлелдей түсу үшін қазақстандық ғалымдар шетелдік іргелі зертханалармен келісімшарт жасасып, сараптама жүргізуді бастаған. Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент Ұлан Үмітқалиев: «Беғазы-Дәндібай мәдениетінде, оның алдында Андронов мәдениетінде металл бақытатын пештердің болуы нәтижесінде біздің жерімізге Алдыңғы Азиядан, Орта Азия елдерінен, Оңтүстік Сібірден жан-жақтан металл саудасына үлкен сұраныспен келген» – деп көрсетті. Түрлі металдан зергерлік бұйымдар, қару-жарақтар, күнделікті өмірде қолданатын заттардың табылуымен қатар, сол заттарда аң стилі бейнеленген көптеген дала жануарларының бейнесін түсірген. Яғни, дала өркениеті нанотехнологиялық тұрғыдан қарқынды дамығаны айқын көрінеді.

«Түбін білмеген түгін білмейді». Сондықтан өскелең ұрпақ тарихты білу үшін жүйелі насихат керек. Қазақтың ежелден-ақ жер басып жүргендердің ішіндегі ең ақылды, ең ізденімпаз ұлт екенін дәлелдейтін деректердің бірі – «Алтын адам». Нақты 9 «Алтын адам» табылып, зерттелді. Бірақ, ұлан байтақ жері бар ұлы далада әлі қаншама «Алтын адам» жатқаны белгісіз.

Біріншісі, Алтын адам 1969 жылы Есік қорғанынан табылған теңдессіз экспонат. Тарих ғылымдарының докторы Кемел Ақышев бастаған ғалымдар Алтын киімді адамды тауып, б.з.д V-IV ғ. өмір 17-18 жас шамасындағы темір дәуірінен сақталған сақ ханзадасы деген шешімге келген болатын.

Зерттеу барысында көсемнің киім-кешегі өте бай асыл бұйымдармен, алтын әшекейлермен безендірілгені аңғарылды. Бұған айғақ ретінде қабірден табылған әр түрлі дәрежедегі ромб, шеңбер және жылан пішіндерімен бейнеленген 400-ге жуық қаптырмалар болған. Қабірден қару-жарақ, әшекей бұйымдардан басқа жұқа алтын фольгамен қапталған абыз аса таяғының бөліктері табылды. Бұл дегеніміз ежелгі шеберлеріміздің алтын өңдеу техникасын толық меңгергенінің айғағы. Бұл жерден табылған Алтын адамның тарихи салмағы тұтас Тутанхамоннан кем емес.

Екіншісі, 1999 жылы Ақтөбе (Атырау) облысының Жылыой ауданына қарасты Аралтөбе қорымынан сақ көсемі табылды. Зерттеушісі археолог Зейнолла Самашев.

Үшіншісі, 2003 жылы Шығыс Қазақстан облысына қарасты Зайсан ауданының Шілікті жазығынан археолог-этнолог, профессор, тарих ғылымының докторы Әбдеш Төлеубаев бастаған археологтар қазба жұмыстары кезінде тапқан. Алтын адам б.д.д. VIII ғасырдың аяғы мен VII ғасырдың басындағы жәдігерлердің бірі. Қазақстан

жерінде табылған Алтын адамдардың ең көнесі. Бұл жәдігер тарихқа Бәйгетөбе деген атаумен енді.

Төртіншісі, 2010 жылы Қарағанды облысына қарасты Талды-2 қорымындағы қазба жұмыстары кезінде табылған. Сақ жауынгері. Зерттеушісі археолог Арман Бейсенов.

Сақ жауынгерінің кеуде тұсы толықтай алтынмен қапталған, мұндай үрдіс күн билеушісі болғандарға жасалатын құрмет. Сондықтан бұл мола Күн билеушісіне тұрғызылған. Тарихшылар аталмыш қорымды «Патшалар даласы» деп атады.

Бесіншісі, Берел қорымынан табылған құнды жәдігер. Зерттеуші Зейнолла Самашев.

Алтыншысы, 2015 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданының Бесоба ауылынан қола дәуірі кезеңіне жататын аса құнды жәдігерлер табылды.

Жетіншісі, Батыс Қазақстан облысының Теректі ауданындағы Тақсай қорғанынан 2012 жылы табылған ақсүйек сармат әйелі. «Тақсай ханшайымының» қабірін ғалымдар б.з.д. V–VI ғасырларға жатқызады.

Сегізіншісі, 2013 жылы Шығыс Қазақстан облысының Үржар ауданын көктеп өтетін Таскескен-Бақты тас жолының бойындағы Лайбұлақ және Жаңа тілек ауылдарының орта тұсынан сақ ханшайымы жерленген қорған табылды. Сақ заманының билеушісінің қызы болуы мүмкін деген бұл алтын адамды зерттеуші ғалымдар «Үржар ханшайымы» деп отыр.

Тоғызыншы, 2018 жылы Елеке сазында киімі алтынмен қапталған олжа, 17–18 жас аралығындағы ақсүйек жас жігіттің жақсы сақталған қалдықтары табылды. Біз оны шамамен біздің заманымызға дейінгі VIII–VII ғғ. жерленген деп есептейміз. Тарбағатай ауданының Елеке сазы жайлауынан тоналмаған «Алтын адамды» тапқан археолог Зейнолла Самашев [3, 246–287].

Қазақстан жерінен табылған «Алтын адам» – құнды жәдігерлер, мәдени-тарихи мұралар, тарихи құндылықтар, тарихи деректер. Қырымда, Эрмитажда, басқа да мұражайларда тұрған заттардың тұтасқа жуығының құны біздің Алтын адамның құнындай бағалы емес. Ендеше, осы тарихи, мәдени құндылығымыз болып табылатын алтынмен апталған адамның құпиясын ашу болашақтың еншісінде.

Қазақтың даласында теңдессіз тарихи жаңалық Алтын адаммен шектелмейді. Мысалы, Қазақстан әлемдегі алма атауының арғы атасы Сиверс алмасының отаны саналады. Ол қазақ жеріндегі Іле Алатауының баурайынан Ұлы Жібек жолының көне бағыттары арқылы алғашқыда Жерорта теңізіне, кейіннен бүкіл әлемге тараған.

Қазақтың жеріне тамыр тартқан тарихи өсімдік. Қазақстанның аумағында Шу, Іле тауларының етегінен әлем жауһары саналатын Регель қызғалдақтарын кездестіруге болады. Кезінде 12-13 ғасырларда Ұлы Жібек жолы жүріп-тұрған кезде осы жерден Түркияға жеткен. Осман империясы көбейткен соң Германия, Англия, Голландияға таралған. Күллі әлем гүлдің отаны Голландия деп жүр. Неге? Өйткені олар дереу іске кірісіп, гүл егіп, бренд қылды. Ал, біз сол елден мыңдаған тонна гүл сатып алып, миллиондаған қаражатты шығындап, өйтеуір, әсемдік әлемінде әлдилеп жүрміз. Ал, негізінде жер жүзінде қызғалдақтың 3000-нан аса түрі болса, солардың басым көпшілігі, яғни 35 түрі біздің дала қызғалдағының ұрпағы. Соның ішінде, Түркістан облысының Түлкібас ауданында Грек қызғалдығы Қызыл кітапқа енген. Қандай да бір дүниенің түптамыры бізде десе, адам біткен сол нәрсенің тарихи отанына баруға, оны сатып алуға құмартып тұрады. Бір ғана мысалы, биыл 8 Наурызда қазақстандықтар 100 млн. долларға гүл сатып алған, оның 70 пайызы шетелден әкелінген. Олар: Нидерландия, Эквадор, Колумбия, Бельгия, Қытай, Өзбекстан бізге тонналап гүл сатқандардың тізімінде екен. Қорыта айтқанда, тарих тетігін тапқан елге табыс та, абырой мен атақ та береді [4, 64].

Президент өз мақаласында еліміздің тарих жылнамасындағы актандақтарды қайта қалпына келтіруге жол ашқан «Мәдени мұра» бағдарламасының сәтті іске асқандығын айтып өтеді. Расымен де аз уақыт ішінде жарық көріп, көпшілік оқырман қауымның кең қолдануына мүмкіндік берген «Қазақтың мың әні», «Қазақтың мың күйі», 100 том «Бабалар сөзі», 100 том «Әлем әдебиеті кітапханасы», Сырым Датұлы көтерілісінен Желтоқсан көтерілісіне дейінгі оқиғалардың шежіресін қамтыған 21 том «Қазақ ұлзаттық қозғалысы» сериялары, 20 том «Әлемдік мәдениеттану ойсанасы» мен «Әлемдік философиялық мұра» кітаптары тарихты тануға, әлем мәдениеті мен әдебиетіне тереңірек көз жіберуге итермелейді. Ұлтымыздың әлем өркениетіне қосқан үлесін таразылап берді Қытай, Түркия, АҚШ, Өзбекстан, Моңғолия, Мысыр, Батыс Еуропа елдерінен Қазақстанның тарихы мен этнографиясына қатысты 5000-ға жуық құнды дүние алынды. «Мәдени мұра» бағдарлама арқасында 80-ге тарта тарихи-мәдени ескерткіштер жөнделді, 26 ғылыми қолтаңбалар, 40 археологиялық зерттеулер жүргізілді. Мемлекеттік бағдарлама арқасында инвентаризация жүргізіліп, еліміздегі барлық тарихи-мәдени дүниелердің тізімі жасалды. Бүгінде 11277 нысан жергілікті, 218 нысан мемлекеттік маңызы бар тарихи-мәдени ескерткіші санатына алынды. Түркістандағы

Қожа Ахмет Йасауи кесенесі, Сарыарқа даласы, Тамғалы петроглифтер, Ұлы Жібек жолы бойындағы Қойлық, Талғар, Ақтөбе, Ақыртас, Құлан, Қостөбе секілді көне қалалар ЮНЕСКО-ның қорғауына алынды. Жүйелі насихаттың нәтижесінде ұлтымыздың Наурыз тойы, айтысы, күйі, асық ойыны, күресі, тіпті, киіз үй құруы да халықаралық ұйымның материалдық емес мұралар тізіміне алынды [5, 4].

«Цифрлы Қазақстан» жобасының жүйелі жалғасы іспетті «Архив–2025» жобасы да дәл осы бағытында қызмет қылса, ұтарымыз көп. Әр мемлекеттің мұрағаттарында жатқан жылнамалардағы қазақ тарихы туралы деректемелер өз тілімізде көрініс тауып, ғылыми айналымға енсе, нұр үстіне нұр. Архив деректерін жай ғана жинақтап қоймай, қалың жұртшылыққа қолжетімді болуы үшін оларды белсенді түрде цифрлық форматқа көшіру қажет. Шындығында бұл тіпті де кейінге қалдыруға болмайтын шаруа, өйткені бүгінгі бар білімді интернет әлемінен іздейтін ұрпақ үшін ата-бабасының жүріп өткен жолы мен тарихын тануы – ел болашағы үшін аса маңызды. Ұлт тарихын санаға сіңірудің бастапқы баспалдақтары да осы. «Ұлы даланың ұлы есімдері» аталатын тақырыпшада көтерілетін мәселе де – кезек күттірмейтін іс. Бұл іс алдымен әл-Фараби, Яссауи, Қорқыт, Абай, Шәкәрім шығармаларын әлемдік әдебиет нарығына сапалы аударма арқылы қосу ісінен басталуға тиіс. «Ұлы дала тұлғалары» сериясын әлемге алдымен өмірбаяндық галерея арқылы емес, туындылар арқылы танытуға тиіспіз. Себебі өткен мыңжылдықтар қойнауында әлемге ықпал ете алған өркениетті ұлттың мәдени, әдеби тұрғыдан да санаға сәуле түсірерлік, адамзатты рухани кемелдендірерлік байлығы бар екендігін көрсетуіміз керек [6, 27].

Жоғарыда айтылған Елбасы бастамалары да, түркі халқын ортақтастыруға бағытталған «Түркі өркениеті: түптамырынан қазіргі заманға дейін» жобасы да, «Бабалар сөзі» көптомдықтарының жалғасы іспетті. «Дала фольклорының антологиясы» да, «Қазақтың мың күйі», «Қазақтың мың әні» серияларының жалғасы іспетті. «Ұлы даланың көне сарындары» жинағы да – халыққа рухани азық, болашаққа үзілмес үміт, қуат сыйлайтын жобалар. Бізді аса қуантқаны – осындай ірі жалпыұлттық жобаларға тек қазақстандық зерттеуші ғалым мамандарды ғана емес, Елбасының шетелдік әйгілі ғалымдарды да шақыруға үндеуі. Шартарапқа танытуға тырысу үшін қызмет қылуға шақыруы. Олай дейтініміз, «Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі» тақырыпшасында Президент халық тарихын көрсететін фильмдерді көбірек шығаруға, түсіруге тапсырма берді. Бұл тапсырманың ресми һәм бейресми түрде «Қазақфильм»

киностудиясы мен «Қазақстан» ұлттық арнасының тарапынан орындалып жатқандығына біршама уақыттар болды. «Құнанбай», «Жаужүрек мың бала», «Аманат», «Алмас қылыш», «Біржан сал», «Тар заман», «Әміре» фильмдері – осы сөзіміздің дәлелі [7, 63].

«Елдің елдігін ер білдіреді, ердің ерлігін ел білдіреді» дегендей, ұлттық қаһармандарымыз, ұлы ойшылдарымыз, елді парасатпен басқарған тұлғаларымыз туралы деректі фильмдер немесе телесериалдардың түсірілуі қарастырылып отыр. Бұл ұлттық тәрбиеміздің бойына қан жүгіртіп, жақсыға еліктеу, жаманнан жирену секілді әдетімізді жандандыра түсуге игі шарапатын тигізері сөзсіз. Дүниежүзілік мәдениетке, ғылымға, жалпы қоғамдық дамуға өзінің зор үлесін қосқан өлкеде туып, өсіп-өну, оның тарихын жалғастыру үшін мына міндеттерді ескеруіміз керек:

Біріншіден, түгел түркі жұртының «қара шаңырағы» болған Қазақстан бүгінде сол тізгінді ұстау мүмкіндігінен айырылып қалмауы үшін біздің болмысымыз жаңа кезеңге сай болуы қажет. Ол үшін мәдени мұрамызды көздің қарашығындай сақтап, игі жобаларды жүзеге асыруымыз қажет.

Екіншіден, сананың жаңғыруы. Адамдық болмыс оның санасының деңгейімен өлшенеді. Олай болса, бізге қойылған талаптың тағы бірі – білімді болу, ғылымды меңгеру.

Үшіншіден, ұлттық кодымыздың негіздерінің бірі болған ауызша және музыкалық дәстүрді де жалғастыра білу.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін Елбасымыздың сөзімен қорытындыласақ, «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып-көркеюі жолында жан терінді сығып жүріп еңбек ет! Жердің де, елдің иесі өзің екенінді ұмытпа!» Ұлы далада өмір сүріп отырған бүгінгі халық, өзімізді адамзат өркениетіне өлшеусіз үлес қосқан ұлттың ұрпағы және мәңгілік дамуға жаңа бағыт берген мәдениеттің өкілі екенін ұмытпауымыз керек, ағайын! Елбасымыз атап көрсетіп кеткен дүниелерді брендтен трендке айналдыратын кез жетті!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Егемен Қазақстан» газеті // 21 қараша, сәрсенбі, 2018 жыл – № 223 (29454) «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы (1–2 бет)

2 Әкімбеков Б. Р., Муслимов Б. М., Әкімбеков А. Р., Дәленов Ш. Д. Жылқы шаруашылығы. – Қостанай, 2007 жыл.

3 Мынжылдықтар куәлары: Қазақстан археология ғылымы 20 жылды (1991-2011): ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы, 2011. – 448 б. түрлі-түсті сур.

4 Сахариев С. С., Сахариева А. С. Әлем экономикасы. 2-бөлім. – Алматы, Дәнекер. – 2003 жыл.

5 «Мәдени мұра – ұлттық құндылық. ҚР Мәдениет және ақпарат министрі Е.Қ.Ертісбаевтің тарихи-мәдени мұраны сақтау мәселелері бойынша Үкімет отырысында сөйлеген сөзі. // Қазақ әдебиеті. – 2007. – 25 қазан (№ 43). – 3 бет.

6 Нағымұлы Ш. Мәдениеттану. – Астана: «Фолиант» баспасы, – 2007 жыл.

7 Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. – Алматы: «Дайк-Пресс» баспасы, – 2004 жыл.

1.13 Философия

1.13 Философия

СОВРЕМЕННЫЕ ТРАКТОВКИ ФИЛОСОФСКИХ КАТЕГОРИЙ ДОБРА И ЗЛА

БЕДРИНЕЦ К. В.

студент, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

ТУРАНОВА Г. Д.

преподаватель, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

С давних времен человечество борется со своей тёмной стороной и ни для кого не секрет, что психопаты способны убивать и мучить без зазрения совести, но что толкает с виду обычных людей на жестокость и насилие. Мало кто считает себя плохим человеком, но, тем не менее, «зло» – неотъемлемая часть нашей жизни, но почему не известно. Нейробиологи и психологи доказали, что «зло», которого мы так боимся, рождается внутри нас.

Нейробиолог Кристиан Крэйзарс выявил источник нашей жестокости, он исследовал такое свойство нашего мозга как эмпатия, это, по сути, способность воспринимать эмоциональное состояние другого человека, и он провёл эксперимент. Он снимал на камеру сцены боли много раз, а потом показывал испытуемым свои ролики при этом, исследуя их мозг томографом, магнитные датчики улавливали процессы в мозге человека и показывали какие

области мозга активировались у подопытного. Сначала он фиксировал происходящее в мозге испытуемого при виде боли другого человека, затем измерял реакции на болевые ощущения самого испытуемого и в итоге сравнивал сканограммы, и в процессе всего было замечено, что эмпатия возникла не в поверхностных зонах мозга, а значительно глубже и практически посередине между двумя полушариями. Также во время сравнения сканограммы мозговой активности человека, что получал болевые ощущения во время нахождения в томографе, со сканограммой мозговой активности человека, который наблюдал, за болью другого человека, оказалось, что две сканограммы схожи на 95 %. То есть, мозг людей наблюдавших за болью, воспринимал чужую боль как свою. Эксперимент был проведён с сотней людей и Крэйзарс пришёл к решению, что эмпатия проявляется у каждого человека, но у всех по-разному. К примеру, когда мы смотрим драму, большинство из нас сопереживает происходящему на экране, но для многих это пустые звуки, люди с неразвитой эмпатией видят и воспринимают всё иначе, информация перемещается по мозгу как «машина, что едет по улице». Представьте, что впереди у вас поле зрения, которое воспринимает происходящее с другими людьми, а сзади вас эмоциональные зоны, посредством которых вы ощущаете боль. Крэйзарс полагает, что разница между более сострадательным человеком и менее сострадательным, заключается в ширине «улицы», по которой поступает информация из поля зрения в эмоциональную зону мозга. Что же по поводу психопатов, они вроде нормальные с виду, но имеют нездоровые наклонности внутри, самое любопытное заключается в том, что учёные считали, что жестокость в людях по типу психопатов из-за отсутствия эмпатии, но это была ошибка. И суть не в том, что эмпатия им не свойственна, суть в том, что спонтанно они её не пускают в ход. Представьте, что зачастую она у вас выключена, но в какой-то момент вы её можете включить и в таких случаях вы действительно готовы сопереживать. То есть получается, что не только эмпатия – наше всё, нашими поступками также управляет система нравов, к примеру, кодекс поведения, который помогает нам социализироваться в обществе. Учёные из Йельского университета считают, что моральный кодекс можно вложить в нас с раннего возраста, работа с малышами даёт возможность увидеть человека, не обременённого бытом, телевиденьем, интернетом, общественным воздействием, любовными и половыми связями. Исследователи показали, что в самом раннем возрасте возникает некое фундаментальное чувство морали, но как объяснить вопросы

морали маленькому ребёнку? Карен Винн сделала сценку, появлялась одна игрушка, которая пыталась открыть коробку, у неё ничего не получалось, и в итоге запускали вторую игрушку, которая помогала открыть коробку первой игрушке. Во второй сценке игрушка снова пыталась открыть коробку, но появлялась третья игрушка, совершенно другая, которая как раз запрыгивала на крышку коробки и закрывала её. В итоге после этой сценки детей спрашивали, как вы относитесь к игрушкам, какая вам больше понравилась, та, которая помогла открыть коробку или та, которая захлопнула эту коробку. После чего 95 % детей выбирали ту игрушку, которая помогла открыть коробку, в эксперименте принимали участие дети до года.

Если мы рождаемся хорошими, откуда тогда берутся плохие?

Глубоко внутри нас есть зверь, что преследует только одну цель – выживание, но все мы сталкиваемся с людьми, что не могут с собой справиться, мы осуждаем их за ужасные поступки, но могут ли они себя вести иначе? Если бы у нас была возможность оценить наш мозг с позиции эмпатии, интеллекта или агрессии, вы бы обнаружили колоссальную разницу, у каждого своего мозга отличия. Ваш мозг – механизм крайне тонкий и сложный, травмы или болезни могут спровоцировать изменения, что вероятно повлияет на вашу личность, если вы повредите палец в результате несчастного случая, это не сильно изменит вас как человека, но если вы повредите участок мозга, то это может повлиять на вашу осмотрительность и на ваше решение и даже превратить вас в убийцу. Вот, к примеру, Чарльз Уитман, 1 августа 1966 года сначала убил мать, а потом и жену и отправился на 28 этаж техасской башни, где он начал стрелять наугад и убил 16 человек за девяносто шесть минут. Весь ужас заключался в непредвиденном характере его поступка, ведь не было ничего в его биографии, что предвещало такую беду, он был инженером и работал кассиром в банке. И когда нашли его предсмертную записку там было сказано, после того как всё закончится, вскройте моё тело, и после вскрытия в его мозге обнаружили опухоль размером с грецкий орех, она давила на миндалевидное тело, отвечающее за реакцию страха и агрессии. Массовые расстрелы среди гражданского населения по всему миру не редкость и раньше научные исследования психопатии фокусировались именно на эмоциях, в частности на том, что такие люди являются хладнокровными хищниками неспособными чувствовать. Есть одно исследование, Бакхольс провёл эксперимент на 49 заключённых, он делал сканирование мозга. В то время как заключенные принимали участие в испытании на удовлетворение,

в ходе этого испытания учёный просил выбрать один вариант из предложенных: либо вы получаете меньше денег, но прямо сейчас, либо больше денег, но потом. Также для них провели особый тест на определение уровня психопатии, и исследования показали, что у заключённых, у которых был максимальный результат в тесте на психопатию, обнаружилась большая активность в вентральном стриатуме, и как показывают предыдущие исследования, вентральный стриатум связан со способностью оценивать различные варианты и их важность для человека. Данные показывают, что антисоциальное поведение психопатов определяется их мозгом, который заставляет их переоценивать возможные вознаграждения, которые они могут получить незамедлительно и пренебрегать будущими проблемами из-за потенциальных безнравственных действий. Фактически, чем больше отклонений в мозге было у заключённых в этом отношении, тем серьёзнее были преступления за которые судили. Нейробиолог Джон Фэллон, который посвятил свою жизнь изучению анатомии мозга с уклоном на психопатов и убийц, утверждает, что есть большая разница в функционировании мозга нормальных людей и психопатов, области мозга миндалевидное тело, передняя височная доля, орбитальная кора, медиально-фронтальная кора, поясная борозда вплоть до гипоталамуса образует петлю, у психопатов эти зоны разомкнуты. Миндалевидное тело – это источник простейших эмоций и психопатические преступники демонстрируют снижение активности в этой области мозга, но повреждения лобных или височных долей может спровоцировать поступки, которые мы расцениваем как «зло». Психопаты способны наносить физический и психологический вред, настоящее зло, и на самом деле их не так уж и мало, один процент – достаточно весомая цифра, а вдруг вы тоже психопат, если с вашим мозгом, что-то не так, как вы это узнаете. Фэллэн считает, что минимум 40 генов способствуют антисоциальному расстройству личности, эти гены определяют жестокость и склонность к убийству, получается, если у вас гены убийцы вы обречены стать преступником? Самое смешное, что Фэллэн опасаясь болезни Альцгеймера, просканировал всю свою семью. Когда он рассматривал сканограммы, подумал, что сканограммы его семьи перемешались со сканограммами убийц и преступников. Потом понял, что это был его мозг, и это был шок для него, начал разбираться. Он думал, что хорошо себя знает, посвятил всю свою жизнь науке, считал себя добрым человеком, но если у него мозг убийцы, то почему он им не стал? Всё потому, что его родители всё сделали для того, чтобы он

был счастлив, и если бы не семья, которая внесла основной вклад в его развитие, возможно, он стал бы преступником, и гены не всегда 100 % делают вас психопатами. Как свидетельствует история, порой целое общество утрачивало нравственность, но это уже другая «форма зла», поддерживающая политику геноцида, и экономику, основанную на рабстве. В приведенном примере с экспериментом Каррэн Винн, на основе которого выяснилось, что даже дети отличают «добро» от «зла». Другой её эксперимент оказался не утешительным, это исследование доказывало, что тенденция ассоциировать себя с группой и отталкивать тех, кто не в группе проявляется очень рано. И дети выбирали игрушку не только согласно своему выбору, но они хотят видеть, как вторая игрушка будет наказана, это роняет семена в их психологическую почву, судя по тому, как они отнеслись к этим игрушкам, чего они от них ожидали или какое место отвели им в социальном плане. Каррэн считает, что в нашем мозге заложена забота, скорее, о ближних, чем о тех, кто не входит в круг ближних. Разделяемся мы по простому принципу, нравится нам или не нравится вид лица, цвет кожи поведение и это действительно может привести к серьёзным последствиям. Самые ужасные в истории зверства творились, когда одна группа преследовала другую группу считая их неровней себе, как только меняется образ мышления нравственность повышается и вместо того, чтобы делить людей на группы, стоит воспринимать мир как одно целое и каждого человека, грубо говоря, как члена племени. Но если есть «зло», то есть и «добро»!

Психолог Абигайл Маршу рассказывала, что однажды её машину занесло и её развернуло, в итоге она потеряла управление, Марш не могла завести двигатель и очень сильно боялась выходить из машины, так как по встречной полосе ехали грузовики, но только один человек, остановившийся на противоположной стороне, решил помочь. Он перебежал через всю дорогу и помог девушке завести машину. У Абигайл на тот момент не было никаких объяснений, почему он это сделал. Как можно было заставить кого-то бегать по целой автомагистрали, чтобы помочь незнакомому человеку и Абигайл решила изучить данный вопрос. И ей пришла мысль, не вызвал ли альтруизм, показанный водителем на автомагистрали полярную противоположность, связанную с психопатией, она решила найти исключительно добрых людей для эксперимента и в итоге решила, что альтруистические доноры почек как раз для этого подходят. Им просто показывали лица некоторых людей, которые отображали эмоции: страха, нейтральные, сердитые. В это

время их мозг сканировали с использованием мрт на активности областей мозга и структур. В итоге исследователи обнаружили, что их правые амигдалы – это пара миндалевидных групп ядер, которые расположены в глубине каждой середины височной доли были в среднем на 8 % больше, чем у контрольной группы. Аналогичные исследования, сделанные ранее на психопатических предметах выявили обратное, амигдалы у психопатов меньше и активируются тоже реже, чем у контрольной группы. Альтруистические доноры почек просто кажутся чувствительными к бедствиям других людей, может быть отчасти из-за того, что их миндалины больше среднего.

Сейчас мы живём в самое мирное время, и мир был действительно жестоким, было рабство, были и постоянные войны, но может быть мы действительно начали набираться ума, но в любом случае, мир без «зла» – это утопия, и чем больше мы будем знать об этом, тем легче будет найти самых опасных преступников, и предотвратить возможный ущерб.

ЛИТЕРАТУРА

1 Parents' and Teens' Perspectives on Privacy In a Technology-Filled World Lorrie Faith Cranor, Adam L. Durity, Abigail Marsh, Blase Ur Carnegie Mellon University [USENIX Association] URL: <http://abbymarsh.com/papers/cranor2014parents.pdf>

2 Somatosensation in social perception Christian Keysers, Jon H. Kaas and Valeria Gazzola [naTuRE REvIEWS | NeuroscieNce] URL: <http://usdbiology.com/cliff/Courses/Advanced%20Seminars%20in%20Neuroendocrinology/Pain/Keysers10.pdf>

3 Children's decision making: When self-interest and moral considerations conflict Arber Tasimi, Marcia K. Johnson, Karen Wynn [Elsevier] URL: <https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/campuspress.yale.edu/dist/f/1145/files/2015/10/Tasimi-Johnson-Wynn-2017-1o7r6w8.pdf>

4 Experts' Views on Digital Parenting Strategies Abigail Marsh Carnegie Mellon University Pittsburgh, Julie S. Downs Carnegie Mellon University Pittsburgh, USA Lorrie Faith Cranor Carnegie Mellon University Pittsburgh URL: <http://abbymarsh.com/papers/marsh2017experts.pdf>

5 Privacy and Behavioral Advertising: Towards Meeting Users' Preferences Pedro Giovanni Leon, Ashwini Rao, Florian Schaub, Abigail Marsh, Lorrie Faith Cranor, Norman Sadeh URL: <http://abbymarsh.com/papers/leon2015privacy.pdf>

1.15 Әлеуметтану
1.15 Социология

ВНЕШНЯЯ МИГРАЦИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

ДЖАНАРГАЛИЕВА М. Р.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ЖАЯБАЕВА Р. Г.
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Мы часто задаем себе вопрос – что понимать под девиацией? Девиация – это поведение, которое нарушает какие-то социальные или культурные нормы, вызывая настороженное или враждебное отношение окружающих (некоторое отклонение в пределах нормы).

Но мы рассмотрим внешнюю миграцию как вид девиантного поведения, потому что в 2017–2018 рост внешней миграции достиг своего пика. Да, людям свойственно путешествовать, учиться за границей, но когда это явление приобретает массовый характер, то невольно задаешься вопросом, с чего же вдруг это происходит?

Эта проблема достаточно нова. Изучение внешней миграции как признака девиантного поведения началось относительно недавно, и наша страна сталкивается с данной проблемой впервые. Поэтому изучение данного вопроса и его дальнейшая огласка сыграют не последнюю роль во внутренней и внешней политике РК.

Сегодня для Казахстана стало привычно словосочетание «внешняя миграция», что, непосредственно, является формой негативного девиантного поведения. Почему?

Мы, являясь гражданами данного государства, вместо того, чтобы отстаивать свою гражданскую позицию, трудиться на благо страны, покидаем ее просторы. Во всем мире граждане (особенно те, кто славится незаурядными умственными возможностями и являются профессионалами своего дела) – это гарант светлого будущего государства, процесса обновления рабочих кадров.

Если численность убывающего населения будет значительно преобладать над численностью прибывшего населения, то могут возникнуть такие проблемы, как снижение уровня рождаемости и сокращения численности молодого населения, т.е. будет происходить старение населения и снижение его численности, а также будет происходить потеря будущих кадров с высокими

интеллектуальными и творческими способностями (потеря экономически активного населения).

Что же стало причиной массового оттока населения?

Специалисты выделяют ряд причин:

1 Недостаток рабочих мест, который вырастет еще больше за счет цифровизации и прироста населения.

2 Падение реальных доходов населения, несмотря на рост экономики.

3 Более перспективные социальные программы в других странах (Россия, Южная Корея, Польша, Малайзия, Чехия).

За январь–июнь 2018 года из Казахстана выбыло 17,17 тыс. человек. По сравнению с аналогичным периодом 2017 года показатель вырос на 14 %. Хотя до критической статистики 90-х нынешние цифры не дотягивают, признаки увеличения оттока проглядываются уже сегодня.

Наибольший отток населения за границу наблюдается в основном из восточных и северных регионов Казахстана. Из ВКО за первые шесть месяцев текущего года уехало на постоянное место жительства 2450 человек. Чуть меньше эмигрантов зафиксировано в Костанайской области – 2366 человек. В пятерку по оттоку населения также вошли Карагандинская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области, откуда выехало 2 353, 1 972 и 1 577 человек соответственно.

Чаще всего казахстанцы переезжают в Российскую Федерацию – 15,07 тыс. человек за январь–июнь 2018 года, или 87,8 % от всего потока внешних мигрантов. На втором месте оказалась Германия, куда отправились на ПМЖ 1 097 человек, или 6,4 % от общего объема выбывших.

В США за шесть месяцев переехало 158 человек из Казахстана, за аналогичный период предыдущего года количество эмигрантов в Штаты составляло 131 человек. 116 казахстанцев за это же время сменили гражданство на белорусское. В Кыргызскую Республику за первое полугодие текущего года переехало 74 казахстанца. Замыкает пятерку наиболее популярных направлений внешней миграции Канада, куда за полгода перебралось на постоянное место жительства 66 человек.

Все больше выпускников Казахстана стремятся поступить в заграничные ВУЗы. Наиболее популярными среди казахстанской молодежи являются ВУЗы России, Китая и Великобритании, где обучается более 100 тысяч наших студентов.

В России, столкнувшись с таким явлением как студенческая миграция, провели опрос среди студентов 3 курса Уфимского государственного авиационного технического университета

факультета ИНЭК, обучающихся по направлению «Государственное и муниципальное управление». В анкете предлагалось 8 вопросов, среди которых были вопросы с вариантом выбора ответа и открытые вопросы, т.е. студенты должны были выразить свое мнение. На основании полученных ответов можно сделать следующие выводы:

1 60 % респондентов хотели бы уехать в другой город России или в другую страну.

2 66 % респондентов считают, что большая часть молодежи желает уехать из страны.

3 15 респондентов уехали бы в другой город России или в другую страну на период более 2 лет, 14 респондентов предпочли пребывание менее 6 месяцев.

4 В вопросе: с какой целью Вы бы хотели уехать в другую страну или другой город России, респонденты выделяли следующие цели: работа, узнать свои возможности, узнать другую культуру, путешествовать, жить, учиться, с целью саморазвития.

5 73 % респондентов считают образование за рубежом более престижным, чем в России.

6 Большинство респондентов называли следующие причины, почему студенты хотят получить образование за рубежом: образование за рубежом престижнее чем в России, качество образование за рубежом выше, в других странах интереснее учиться, диплом зарубежного ВУЗа котируется по всему миру.

7 Наиболее популярные города России и страны – это Санкт-Петербург, Москва, Германия, Франция, Чехия, Канада, США и Англия.

8 92 % респондентов знают английский язык, соответственно, большинство студентов имеет возможность переехать в другую страну, и им будет проще адаптироваться со знанием английского языка.

Как прекратить данное явление?

Проанализировав сложившуюся ситуацию, необходимо предпринять меры по превращению миграции из отрицательной формы девиации в положительную. Воспитывать чувство патриотизма, чтобы наш гражданин, получив профессиональные навыки за рубежом, стремился вернуться обратно на родину.

По мнению руководителя центра исследований «Санджо» Жанары Джанжосовой, «противостоять оттоку населения можно только тем, что создавать лучшие, чем у соседей, социально-экономические условия, предоставлять больше свободы бизнесу, ввести упрощенную систему налогообложения, принять меры по дерегулированию бизнеса, улучшать систему образования и здравоохранения».

Также мы советуем повысить престиж отечественных ВУЗов, создать профориентационные программы для школьников и студентов в плане выбора ВУЗа и определения будущего места работы, необходимо создать дополнительные факультативные занятия в ВУЗах для расширения кругозора студентов, помимо изучаемых предметов согласно учебному плану, например, изучение иностранных языков, изучение ряда дисциплин на иностранных языках, творческие кружки и т.д.; увеличить рост академической мобильности и привлечение иностранных специалистов в государственные ВУЗы, снизить темпы внедрения реформ в систему образования и создавать новые рабочие места.

От того, как скоро мы решим данную проблему, зависит будущее страны. Ведь планов намечено много, созданы проекты и разработаны стратегии, но выполнять их будет некому.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение. – М., 2004. – 349 с.

2 Петровский В.А. Психология неадаптивной личности. – М., 1992. – 297 с.

3 Хомич А. В. Психология девиантного поведения. – М., 2007. – 390 с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

4 <https://www.nur.kz/1763540-nuzno-li-privlekat-v-kazahstan-oralmanov-i-kak-ostanovit-emigraciю-rasskazala-ekspert.html> [дата обращения 25.02.2019]

5 <https://students-library.com/library/read/25898-deviantnoe-povedenie-priciny-deviatsii-po-edurkgejmu>[дата обращения 27.02.2019]

6 <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2018-08/migraciya-kak-ugroza-ekonomicheskoy-bezopasnosti-pochemu>[01.03.2019]

7 <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2018-08/migraciya-kak-ugroza-ekonomicheskoy-bezopasnosti-pochemu>[дата обращения 02.03.2019]

8 <https://sibac.info/studconf/social/xliv/57508>[дата обращения 03.03.2019]

ПРОБЛЕМЫ МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ И СЕТИ ИНТЕРНЕТ

КАРИПОВА Т. С.

студент, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

ТУРАНОВА Г. Д.

преподаватель общественных дисциплин,

Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

Проблемы многодетных семей в Республике Казахстан приобрели в последнее время необычайную актуальность и стали одной из причин отставки правительства и формирования нового. Президент РК Назарбаев Н. А., объясняя причины отставки правительства Сагинтаева Б., в качестве главных, назвал следующие:

1 Реальные доходы населения не увеличиваются и в бюджете семьи растет доля расходов на продукты питания

2 Часть социально-уязвимых слоев населения не охвачена адресной социальной помощью

3 Формальный подход исполнительных органов, неумение работать с населением со стороны членов правительства, министров, акимов, выслушивать проблемы людей, разяснять проводимую работу и политику [1].

В своем исследовании мы попытались проследить динамику накала обсуждения проблем многодетности в Казахстане на страницах социальных сетей: «Инстаграмм», «Телеграмм», «Фейсбук», а также видеоблогах и каналах на «Ютуб», которые предшествовали отставке правительства РК. Целью нашего выборочного анализа позиций пользователей социальных сетей и интернет-сообществ, стала попытка выяснения роли и значения подобных обсуждений для принятия конкретных действий со стороны государства, т.е. насколько социальные сети и интернет-сообщества стали катализатором изменения государственных подходов к проблемам многодетных семей.

Нами также осуществлен анализ предложенных изменений нового правительства в отношении многодетных семей, а также первая реакция на это со стороны интернет-сообщества республики.

Катализатором всплеска обсуждений проблем многодетных семей в Казахстане стали события в Астане, когда в результате пожара во времянке погибло пятеро детей [2]. Данное событие всколыхнуло большое количество людей, которые не найдя других

легальных мест для обсуждения, выплеснули его на просторы интернета. Первой реакцией пользователей интернета стали шок от случившегося, выражения соболезнования семье погибших детей, затем наметился раскол на три группы:

1 Родители виноваты, тем более, что в ночь пожара дети остались одни.

2 Виновато государство или его органы, которые не оказали помощи многодетной семье.

3 Виноваты традиции многодетности, т.е. некоторая часть пользователей предприняла попытку не обсуждать данный конкретный случай, а проанализировать вопрос о том, нужна ли многодетность в наше время, почему надо отказываться или придерживаться этой традиции.

События в Астане показали то самое неумение работать с населением, о котором говорил президент в своей речи об отставке правительства. Пользователи интернета стали обсуждать конкретные персоналии из правительства, которые по долгу службы были ответственны за защиту многодетных семей, в частности шквал критики и нелицеприятных отзывов обрушился на министра труда и социальной защиты населения Абылкасымову М.Е. [3].

Сторонники второй точки зрения стали стихийно создавать группы в Ватсап, в которых была достигнута договоренность о том, чтобы собраться вместе в определенное время, встретиться с представителями власти и обсудить проблемы многодетных [4].

Проблема многодетных были услышаны и новое правительство разработало комплекс мер по поддержке многодетных семей.

Согласно проекту «О республиканском бюджете на 2019-2021 годы», с 1 января 2019 г. установлены следующие показатели:

1 прожиточный минимум (ПМ) - 29698 тенге,

2 минимальная заработная плата (МЗП) – 42500 тенге,

3 месячный расчетный показатель (МРП) – 2525 тенге,

4 минимальная пенсия по возрасту при полном стаже работы (для назначаемых в 2019 г.) – 36108 тенге.

Таблица – 1. Государственные пособия семьям, имеющим детей

Наименование Категорий пособия	Размер от МРП	Размер с 1.01.2018, при МРП -2405	Размер с 1.01.2019, при МРП -2525	Разница
По уходу за первым ребенком.	5,76	13853	14544	691

По уходу за вторым ребенком	6,81	16379	17196	817
По уходу за третьим ребенком	7,85	18880	19822	942
По уходу за четвертым и более ребенком	8,9	21405	22473	1068
Единовременное госпособие при рождении первого, второго, третьего ребенка	38	91390	95950	4560
Единовременное госпособие при рождении 4-го и более ребенка	63	151515	159075	7560
многодетные матери, награжденные подвесками Алтын и Кумис алка...	6,4	15392	16160	760
Ежемесячное пособие воспитывающим ребенка-инвалида	1,05 прожиточного минимума	29699	31183	1484
Ежемесячное пособие по уходу за инвалидом первой группы с детства	1,05 прожиточного минимума	29699	31183	1484

После принятия новым правительством комплекса мер по защите многодетных семей, страсти поутихли. Некоторое опасение вызывает о пользователе соцсетей сам механизм выплаты новых пособий: неясны шкала, конкретный пакет документов, который надо собрать для получения и т.д. Все это привело к отдельным случаям проявления недовольства будущими получателями, которые также нашли свое отражение в соцсетях [5].

Каково будет пособие по рождению ребенка в 2019 году?

Вне зависимости от того, работала женщина до родов или нет, ей обязаны выплатить разовое пособие. По сравнению с 2018 годом размер выплаты в 2019 году повысился на 4 560 тенге и составляет 95 950 тенге на 1, 2, 3 ребенка. Для рожаящих четвертого и более положено госпособие в размере 159 075 тенге. Разница по сравнению с прошлым годом составила 7 560 тенге.

Также существует пособие по уходу за ребенком до 1 года. Выплаты осуществляются каждый месяц и предусмотрены для тех матерей, которые не работают. С первого дня наступившего года

пособие на первого ребенка составит 14 544 тенге, на второго – 17 196 тенге, и на третьего – 19 822 тенге

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев сделал заявление: Правительство должно уйти в отставку. [Электронный ресурс]. – <https://www.nur.kz>
- 2 Гибель пяти сестер при пожаре в Астане. [Электронный ресурс]. – <https://ru.sputniknews.kz>
- 3 Казахстанцы требуют отставки министра Абылкасымовой. [Электронный ресурс]. - <https://life.kursiv.kz>
- 4 Многодетные матери обратились к акиму Астаны. [Электронный ресурс]. - <https://www.nur.kz/1778830-mnogodetnye-materi-obratilis-k-akimu-astany-video.html>
- 5 Многодетные матери штурмуют центр занятости в Астане. [Электронный ресурс]. - https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/mnogodetnyie-materi-shturmuyut-tsentr-zanyatosti-v-astane-364360/

1.16 Дене шынықтыру және спорт

1.16 Физическая культура и спорт

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

АБЕТОВА М. М.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БАЛТАБАЕВ Е. С.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Для детей дошкольного возраста характерны недостаточная устойчивость тела и ограниченные двигательные возможности. У них быстро развивается нервная система, растет скелет, укрепляется мышечная система, и совершенствуются движения.

Растить детей здоровыми, сильными, жизнерадостными - задача не только родителей, но и каждого дошкольного учреждения, так как их дети проводят большую часть дня дома. С этой целью предусмотрены занятия по физической культуре, которые следует строить в соответствии с психологическими особенностями конкретного возраста, доступности и целесообразности упражнений. Комплексы

упражнений должны быть увлекательными, а также предусматривать физиологически и педагогически необходимую и оправданную нагрузку, удовлетворяющую потребность ребенка в движении. [1, с. 25].

Дошкольный возраст очень ответственный, особенно для родителей ребенка. В этом возрасте формируются основы личности ребенка, появляются взаимоотношения со своими сверстниками, которые оказывают влияние на развитие личности.

Дошкольный возраст (3–6 лет) характеризуется значительными изменениями в физическом и моторном развитии ребенка. К середине 3-го года жизни формируются в основном переместительные движения, хотя их окончательное созревание наступает лишь в подростковом возрасте. Быстрыми темпами идет рост скелета и мышечной массы. Существенно изменяются пропорции тела. Осваиваются основные жизненно важные движения. Особенности психики ребенка этого возраста обуславливают целесообразность коротких по времени, но часто повторяющихся занятий разнообразного, преимущественно игрового, содержания. Недопустимы перегрузки организма ребенка упражнениями, связанными с большими силовыми напряжениями и утомлениями.

В младшем дошкольном возрасте (2–3 года) важно приучить ребенка к ежедневным занятиям физическими упражнениями и подвижными играми как обязательным и непреложным элементам повседневной жизни. В этот период необходимо создать все условия для освоения ребенком многих видов простейших движений, действий и закалывающих процедур.

В среднем и старшем дошкольном возрасте (4–6 лет) необходимо воспитывать интерес ребенка к освоению новых видов физических упражнений, к повышению уровня своих физических способностей, стимулировать стремление к участию в коллективных играх и соревнованиях со сверстниками. Закаливание желательно сделать привычным элементом режима дня. Все это позволит ребенку хорошо подготовиться к началу учебы в школе [2, с. 46].

Уже к 5 годам у ребенка существенно улучшается координация движений. Именно в этот период происходит процесс освоения навыков рисования, лепки, изготовления игрушек из бумаги и картона. Вместе с тем более интенсивное развитие крупных мышц еще затрудняет выполнение точных движений пальцами и кистью.

В условиях семейного воспитания детям младшего дошкольного возраста необходимо создать определенную развивающую среду:

предоставить в свободный доступ велосипед, санки, качели, подвесную сетку-мешок для метания мячей, простейшие велотренажеры.

Метание относится к скоростно-силовым упражнениям. Оно способствует укреплению всех основных групп мышц, а также воспитывает силу, быстроту, ловкость, глазомер, гибкость, равновесие. Действия с предметами (мешочками с песком), мячами развивают кожно-мышечные ощущения.

Предметы могут быть различные, но в данном случае ограничимся наиболее естественным - мячом. Метание требует развитых мышц плечевого пояса и определенной крепости связок и суставов. В связи с этим в дошкольных учреждениях большое место занимают подготовительные упражнения к метанию: катание, прокатывание, скатывание, бросание, «школа мяча». Подготовительные упражнения развивают глазомер, силу, умение бросать мяч в определенном направлении и другие качества, необходимые для метания на дальность и в цель. Эти упражнения выполняются правой и левой рукой, чтобы равномерно развивать все группы мышц.

Дома необходимо оборудовать место для самостоятельной двигательной активности детей, освободив участок комнаты и застелив его ковровым покрытием.

Но если без тренажеров и сетки для метания можно обойтись, то есть одна игрушка, без которой жизнь ребенка младшего дошкольного возраста была бы тусклой и бедной. И эта игрушка – мяч. Именно мяч является ключевым предметом, способствующим развитию у детей координации движений, ловкости, быстроты реакции, тренировки их в меткости, умении действовать по сигналу и согласованию своих действий с действиями других участников игры [3, с. 84].

Специальных тренировок на выносливость и силу проводить не следует. Эти качества будут естественно развиваться у ребенка на фоне той двигательной активности, которая осуществляется при развитии ловкости, гибкости и быстроты.

Продолжительность занятий составляет 30–35 мин. Занятия проводятся 3–4 раза в неделю. Основная направленность физической подготовки детей 5-го года жизни – всемерное расширение арсенала освоенных элементарных движений и подготовка к интенсивному освоению новых сложных в техническом отношении упражнений. Значительное место в целевых установках на этот период физического воспитания детей занимает развитие тех двигательных способностей и психомоторных способностей, которые в будущем послужат фундаментом для овладения сложными по координации

движениями и их совершенствования. К таким качествам и способностям ребенка относятся: ловкость, гибкость, сила, быстрота (в основном быстрота реакции) и способность быстро формировать в сознании и ощущениях образ нового движения, проще говоря, быстро «схватывать» суть и особенности разучиваемых движений и их элементов, понимать разъяснения взрослого и уметь воплощать идеальный образ движения в собственных действиях.

Большое место среди физических упражнений в этот период займут те из них, которые способствуют выработке умения правильно, в соответствии с заданием, перемещать звенья тела в пространстве, точно воспроизводить заданные траектории, направление, скорость и темп движений. Специальные усилия воспитателя следует направить на силовую подготовку мышц ребенка, в особенности более мелких мышц; управляющих движениями кисти, стопы, голени, предплечья. Важную роль будут играть упражнения, направленные на освоение отдельных элементов спортивных движений (беговые, прыжковые, метательные, на велосипеде, на лыжах, на санках, в воде). В этот период можно усложнить упражнения на ловкость и быстроту реакции. Большое внимание по-прежнему следует уделять развитию гибкости.

Тренировки в этот период могут с успехом осуществляться в игровой и соревновательной форме. В домашних условиях можно устраивать соревнования ребятшек, живущих в одном доме, «матчевые» встречи между квартирами, подъездами, привлекая к ним и родителей. Дети и взрослые могут соревноваться по принципу гандикапа: например, взрослый будет метать значительно более тяжелый груз или давать ребенку фору в забеге. Полезны и другие формы состязаний детей и взрослых, например игры с мячом, эстафеты и т.п. В условиях детского дошкольного учреждения можно организовать состязания, эстафеты, игры с мячом между ранее скомплектованными небольшими командами детей одного возраста.

Необходимо стараться не ограничивать самостоятельную деятельность ребенка, не лишать его радостей преодоления некоторых посильных для него трудностей. Если ребенок не слишком подвижен, используйте уроки физкультуры, как приятное время препровождения. Все это позволит развеселить ребенка и приведет к правильному его развитию. Поэтому, задача родителей – способствовать развитию самостоятельной деятельности каждого ребенка. Дети много играют с игрушками, двигаются и вместе с тем с интересом наблюдают за окружающим, рассматривают картинки, по

разнообразным поводам обращаются к родителям, с удовольствием выполняют их поручения [4, с. 1].

В процессе обучения физической культурой у ребенка формируются физические и умственные способности, развивается память, воображение, стремление к совершенствованию, и в будущем все эти стремления скажутся на нем. Таким образом, занятие физкультурой не даст никаких осложнений в раннем возрасте или при каких либо легких заболеваниях, а даже наоборот укрепит иммунитет и сознание ребенка. Чем больше ребенок будет заниматься физически, тем лучше он будет развиваться и меньше заболеть. Ведь, в раннем возрасте ребенок намного активнее чем во взрослой жизни и у него больше интереса и желания заниматься физически чем в старшем возрасте. В старшем возрасте уже проявляется меньше интереса к физическим нагрузкам и к стремлениям достичь чего-то.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Кенеман А. В., Хухлаева Д. В. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дошкольная педагогика и психология». Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Просвещение, 1978. - 272 с.

2 Шебеко, В. Н. Формирование личности дошкольника средствами физической культуры: монография / В.Н. Шебеко. – Минск: Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка, 2000. 178 с.

3 Вильчковский Э. С. Физическое воспитание дошкольников в семье. - К.: Рад. шк., 1987. - 128 с.: ил.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

4 Физическое воспитание ребенка 2 и 3 года жизни. [Электронный ресурс]. – URL: <https://works.doklad.ru/view/kL8d-Ikf2rs/3.html> [дата обращения 28.02.2019].

СПОРТ И ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В ЖИЗНИ СТУДЕНТА

БЕЙСЕМБЕКОВА Д. Е.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АЛЕНОВА К. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БАЛТАБАЕВ Е. С.

ст, преподаватель культуры,

ПГУ имени С.Торайгырова, г. Павлодар

Физическая культура в Вузе является неотъемлемой части национальной программы по формированию общей и профессиональной культуры личности современного специалиста. Как учебная дисциплина, обязательная для всех специальностей, она обеспечивает профилированную физическую готовность, воспитание осознанной потребности ведения здорового образа жизни, является одним из средств формирования всесторонне развитой личности, фактором укрепления здоровья, оптимизации физического и психофизического состояния студентов в процессе профессиональной подготовки. [1, с. 86]

Целью физического воспитания является оптимизация физического развития человека, всестороннего совершенствования свойственных каждому физических качеств и связанных с ними способностей в единстве в воспитанием духовных и нравственных качеств, характеризующих общественно активную личность; обеспечить на этой основе подготовленность каждого члена общества к плодотворной трудовой или другим видам деятельности. Всесторонне развитие физических качеств имеет большое значение для человека. Широкая возможность их переноса на любую двигательную деятельность позволяет использовать их во многих сферах человеческой деятельности-в разнообразных трудовых процессах, в различных и подчас необычных условиях среды. Здоровье населения в стране рассматривается как самая большая ценность, как отправное условие для полноценной деятельности и счастливой жизни людей. На базе крепкого здоровья и хорошего развития физиологических систем организма может быть достигнут высокий уровень развития физических качеств: силы, быстроты, выносливости, ловкости, гибкости [1, с. 26].

Физическое воспитание обеспечивает долготелее сохранение высокого уровня физических способностей, продлевая тем самым работоспособность людей. Передача обучаемым специальных

физкультурных знаний, их систематическое пополнение и углубление также являются важными задачами физического воспитания. К ним относятся знания: сущности физической культуры, ее значения для личности и общества; физкультурно-гигиенического характера; закономерности формирования двигательных умений и навыков; техники физических упражнений, ее значение и основ применения; укрепление и поддержания хорошего здоровья на многие годы. В процессе физического воспитания решаются и определенные задачи по формированию этических и эстетических качеств личности. Духовное и физическое начало в развитии человека составляют неразделимое целое и поэтому позволяют в ходе физического воспитания эффективно решать и эти задачи [1, с. 30].

Цель физического воспитания может быть достигнута при условии решения всех его задач. Только в единстве они становятся действительными гарантами всестороннего гармонического развития человека. Для достижения цели физического воспитания применяются следующие группы средств: 1) физические упражнения; 2) оздоровительные силы природы; 3) гигиенические факторы. Основным специфическим средством физического воспитания являются физические упражнения, вспомогательными средствами-оздоровительные силы природы и гигиенические факторы. Комплексное использование этих средств позволяет специалистам по физической культуре и спорту эффективно решать оздоровительные, образовательные и воспитательные задачи. По мнению П. Ю. Кобякова в структуре двигательной активности студентов можно выделить четыре относительно самостоятельных уровня: 1) двигательная пассивность; 2) присутствие обязательных форм двигательной активности; 3) двигательные действия, получаемые в процессе самостоятельных занятий физическими упражнениями; 4) включает в себя помимо физического воспитания и здоровый образ жизни. Здоровый образ жизни имеет сложную структуру и включает в себя следующие компоненты: уровень жизни, определяющий экономическую категорию; качества жизни, определяющее социологическую категорию и стиль жизни, определяющий социально-психологическую категорию. К общекультурным функциям профессионально-прикладной физической культуры, подчеркивающим связь с общественными явлениями, следует отнести нравственно-мировоззренческие, культурологические, профессиографические, ценностно-ориентационные и спортивные. [2, с. 75].

В настоящее время в вузах страны определилось несколько форм реализации профессионально-прикладной физической культуры в системе физического воспитания студентов, которые могут быть сгруппированы по следующему принципу: 1) специально организованные учебные занятия; 2) самостоятельные и самодеятельные занятия физической культуры, и различными видами спорта; 3) физические упражнения в режиме учебного дня, массовые оздоровительные и физкультурные и спортивные мероприятия. Каждая из этих групп имеет одну или несколько форм реализации профессионально прикладной физической культуры, которые могут применяться избирательно в вузах на факультетах различного профиля. Кроме академических занятий в настоящее время все более широкое распространение получают учебные занятия по профессионально прикладной физической культуры под руководством преподавателей в период учебной практики. Профессионально прикладной физической подготовки на самостоятельных занятиях студентов во внеучебное время также имеет несколько форм: занятия прикладными видами спорта под руководством преподавателей – тренеров в спортивных секциях, в оздоровительно-спортивном лагере, на учебной практике, а также в свободное время в течение учебного года. В каждом из вузов есть приоритетные виды спорта. По ним в республике проходят республиканские студенческие игры. В них участвуют не все команды из высших учебных заведений. В настоящее время в головных университетах также уделяется внимание студенческому спорту. Например, об этом свидетельствуют данные, приведенные в статье Н. Б. Сагымбаева, где он представляет показатели работы спортивного клуба [3, с. 87].

Участие студентов в крупных соревнованиях обеспечивает реализации нескольких важных факторов, способствующих совершенствованию студенческого спорта. В настоящее время в Республике Казахстан имеется студенческая спортивная федерация. Ее президент, доктор педагогических наук, профессор Закирьянов К. Х., президент Казахской академии спорта и туризма. Но по мнению М. С. Хлыстова, К. М. Белиспаева по видам спорта студенческие федерации разделились на университеты и академии. Например, зимние виды спорта хорошо развиты в Павлодаре и Усть-Каменогорске. По мнению Л. С. Дворкина, К. Д. Чермит, О. Ю. Давыдова можно выделить 5 уровней, характеризующих эффективность развития студенческого спорта: в самом вузе, региональный, федеральный, международный. Для уровня в самом вузе важными показателями являются следующие: количество

спортивных мероприятий, реализуемых в вузе, количество студентов, занимающихся физической культурой и спортом. Для местного уровня важны следующие показатели: виды спорта, реализуемые в вузе, количество студентов, участвующих в соревнованиях, количество комплексных спортивных мероприятий, проведенных в вузе. Региональный уровень характеризуют следующие показатели: количество студентов, входящих в сборную команду области, виды спорта, реализуемые в вузах региона, место, занятое вузом по итогам комплексных спортивных мероприятий, количество подготовленных спортсменов высокого класса. Республиканский уровень характеризуют следующие показатели: количество вузов и студентов, участвовавших в финальной части соревнований, количество вузов победителей в командных соревнованиях, количество студентов и вузов, участвовавших во всемирной универсиаде, количество студентов, ставших чемпионами и призерами в финальных соревнованиях [2, с.56].

Студент должен знать: 1) социальные функции физической культуры и спорта; 2) системы физического воспитания; 3) основы теории и методики физической культуры и спорта; 4) гигиенические основы управления здоровьем; 5) особенности реакций организма на различные режимы физической активности и работоспособности; 6) профилактику профессиональных заболеваний. Студент должен уметь: 1) использовать средства и методы физической культуры и спорта для поддержания специальной профессиональной работоспособности, здоровья и профилактики профессиональных заболеваний; 2) планировать, контролировать и управлять физической и функциональной подготовленностью; 3) составлять комплексы утренней и производственной гимнастики. Студент должен иметь: 1) показа, выполнения физических упражнений, оценки адекватности нагрузок физиологическим возможностям организма; 2) управления физической подготовленностью; 3) здорового образа жизни, личности, семьи; 4) техники выполнения, тактики и правил проведения соревнований в избранном и прикладных видах спорта. На уроке физической культуры решается определенная учебная, дидактическая задача, составляющая для учащихся ту или иную трудность, например тренировка в прыжках в высоту с разбега или в беге на выносливость, обучение техники низкого старта или основам техники опорных прыжков и т.д. [4]

Учебная задача может и должна иметь конкретное воспитательное значение. Обучая технике низкого старта, можно воспитывать

настойчивость, тренирую в прыжках в высоту с разбега- развивать смелость и решительность, совершенствуя технику одновременного двухшажного хода в лыжах – способствовать формированию выдержки, дисциплины и т.д. Кроме того, в процессе занятий учитель должен решать определенные воспитательные задачи; тогда проведение каждого урока становится целенаправленным. Любое занятие спортом благотворно сказывается на состоянии здоровья человека, разумеется, если нет никаких противопоказаний к занятию той или иной физической деятельностью [2, с. 185].

Можно с полной уверенностью утверждать, что свободное время – это наиболее оптимальный отрезок времени в жизни студента, да и любого человека для того, что бы заниматься физической культурой. Опираясь на все вышесказанное, можно выделить несколько аспектов, на которые стоит обратить внимание учебным учреждением (институтам) для того, чтобы роль физической культуры и спорта возрастала и была актуальной, в первую очередь для лиц, которые проходят обучение (студенты). Во-первых, необходимо четко и наиболее целенаправленно подходить к процессу обучения и интеграции каждого студента в процесс физической культуры и спорта. Во-вторых, активная поддержка различных спортивных движений, которые помогают студентам не только укрепить свое здоровье при помощи спорта, но и улучшить свои теоритические знания, в области физической культуры. В-третьих, формирование у студентов не только физически развитого тела, но и здорового мышления в области личного здоровья, его укрепления и поддержания в надлежащей форме. В-четвертых, активное содействие со стороны института и каких-либо иных учреждений, а также государственных органов в облегчении участия студентов в Спартакиадах, Олимпиадах, чемпионатах и иных спортивных мероприятиях. В-пятых, пропаганда здорового образа жизни среди студентов, которая необходима для формирования наиболее полного и правильного представления о своем здоровье. В заключении, хотелось бы отметить тот факт, что физическая культура и спорт всегда были в центре внимания и можно смело утверждать, что интерес к ним возрастает с каждым годом все больше и больше. И для того, что бы этот интерес не угасал, необходимо активное содействие, как со стороны государства, так и со стороны образовательных учреждений, для поддержания и развития интереса к физической культуре и спорту у студентов и граждан. Только в этом случае, можно рассчитывать на то, что здоровье и общее развитие граждан будет находиться на высоком достаточно

высоком уровне, а отношение к спорту и физической культуре в целом, будет только положительным [1, с. 63].

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ,УЧЕБНИКИ

1 В. Белорусова, И. Н. Решетень: Воспитание в процессе занятий физической культурой-Москва 1964.-95 с.

2 Ботагариев Т. А., Тулегенов Е. К.,Мамбетов Н. Н., Аралбаева А. С: Физическое воспитание в вузе.-Алматы: ССК, 2018.-256 с.

3 Физическая культура студента: Учебник / Под ред. В.И. Ильинича– М.: Гардарики, 2000.–374с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

4 Роль физической культуры в жизни студента. зима, 19 январь 2017 год. [Электронный ресурс]. – URL: [https://sibac.info/archive/guman/1\(49\).pdf](https://sibac.info/archive/guman/1(49).pdf) [дата обращения: 28.02.2019]

МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ К ПОСЕЩЕНИЮ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

АСЕТОВА А. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БАЛТАБАЕВ Е. С.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Значение спорта на сегодняшний день, как общественной ценности, не изменяется и не подвергается сомнению. Занятия спортом являются профилактикой от многих заболеваний, а сейчас особенно остро стоит вопрос здоровья населения. Научно-технический прогресс и современные условия быта намного облегчают жизнь современного человека, способствуют его обездвиживанию. Также с течением НТП, ухудшается экология, что способствует развитию различных заболеваний. Гиподинамия, результат недостаточной двигательной активности, тяжело сказывается на нервной системе, сосудах и сердце.

В последние годы отмечается рост количества студентов, имеющих серьезные отклонения в состоянии здоровья. Все отклонения, как правило возникают в раннем детском возрасте - 40 % детей рождаются с отклонениями, практически здоровыми приходят в школу только 10–14 % детей. В вузы Казахстана на 1 курс поступают здоровыми лишь около 20 % студентов. Поэтому

состояние здоровья студентов является одним из важных предметов изучения для многих исследователей и ученых.

Студенты составляют основной трудовой запас страны, именно они в дальнейшем будут формировать нацию. Чешихина В. В., Кулаков В. И., Филимонов С. Н. в своих научных трудах отмечают, что у большинства студентов отношение к физической культуре носит в большей степени пассивный характер, а примерно 40 % и вовсе негативно относятся к занятиям физическими упражнениями, считая спорт лишней тратой времени. В настоящее время место физической культуры в системе культурных ценностей студенческой молодежи не соответствует ее значению в качестве одного из важнейших показателей общей культуры студентов.

Сохранение и укрепление здоровья студентов в период обучения в вузе и подготовка их к профессиональной деятельности является важной основой высшего образования и творческого долголетия будущих специалистов. В совокупности социальных мер, обеспечивающих охрану здоровья студентов, определенное место принадлежит физической культуре, которая обеспечивает высокую учебно-трудовую активность студентов и высокую работоспособность их после окончания вуза. Физическая культура выступает как социокультурный слой практики, направленной на освоение природных сил студентов и опосредованных их культурным отношением к своим физическим возможностям. Развитие физических способностей студента рассматривается в рамках процесса воспитания как развитие элементов культуры, особых личностных качеств. Гуманитаризация образовательного процесса подчеркивает огромную роль образованности личности и ее самооценности.

Под ценностями понимаются предметы, явления и их свойства, необходимые обществу и личности в качестве средств удовлетворения потребностей. Они формируются в процессе усвоения личностью социального опыта и отражаются в ее целях, убеждениях, идеалах, интересах. В них отражены представления студентов, о желаемом. В формировании определенных ценностей, способных удовлетворить потребности студентов, проявляется единство физического, психического и социального развития личности.

Пассивный характер в отношении студентов к занятиям спортом, прежде всего обуславливается проблемами мотивации. С научной точки зрения вопрос мотивации студентов к занятиям физической культурой и спортом, несмотря на постоянные попытки решения, остается недостаточно разработанным. Таким образом, возникла

необходимость изучения формирования мотивации у студентов к посещению и занятием различными видами спорта. В физической культуре и спорте под мотивацией принято понимать процесс, в результате которого определенная деятельность приобретает для индивида известный личностный смысл, создает устойчивость его интереса к ней и превращает внешне заданные цели его деятельности во внутренние потребности личности. Автор Е. П. Ильин утверждает, что «мотив – это осознанная причина активности человека, направленной на достижение цели. Мотив – сложное психическое образование, которое начинает формироваться под влиянием возникающей у человека потребности». Мотивацию к занятиям физической культуры в вузе представил в своих работах Р. С. Наговицын. Автором было определено несколько больших групп мотивов: оздоровительные, эстетические, коммуникативные, познавательные развивающие, творческие, профессионально-ориентированные, административные, воспитательные, статусные, психолого-значимые, культурологические. Для подтверждения теоретических составляющих необходимо исследование практических основ, к которым можно отнести: анализ посещения студентами различных секций; изучение предпочтений двигательной активности студентов (виды спорта кроме занятий физической культурой); выявление причин, подталкивающих студентов заниматься физическими упражнениями [1, с. 54].

Основными мотивами для студента посещения занятий физической культуры в ВУЗе является: получение зачета в конце семестра, укрепление здоровья, приятное время проведение, общение. Так же можно выделить мотив самоутверждения, самовыражения. Совокупность выше изложенных мотивов может положить начало к формированию положительной мотивации у студентов к занятиям спортом. Интересы студентов дифференцированы: одним нравится заниматься стретчингом, другим эстафеты, третьим подвижные игры и т.д. Но, к сожалению одновременно занимаясь с большим потоком студентов, преподаватель не может удовлетворить все предпочтения занимающихся. Хотя у большинства студентов наблюдается желание вообще выполнять любые физические упражнения на занятиях физической культуры, получая огромное удовольствие от движения. Это, как правило, студенты, которые с детства занимаются спортом. Есть студенты, которые довольны занятиями физической культурой ходят на занятия, посещают их ради своего физического развития и укрепления здоровья, смены деятельности,

снятия напряжения и стресса, общения с товарищами, получая заряд положительных эмоций. Студенты, неудовлетворенные занятиями физической культурой в ВУЗе ходят на занятия ради зачета, чтобы избежать возможных неприятностей из-за прогулов. Их моральное состояние подавленное и пользу в укрепление здоровья такие занятия не приносят. Даже предлагаемая замена проведения занятия на выбор бассейн или спортивный зал может их не устраивать.

Стоит отметить, что правильно подобранные упражнения, с дополнительными мотивационными установками, стимулирующими студентов прилагать максимальные усилия для достижения результата, оказывают дополнительный тренировочный эффект на занимающихся. Об этом свидетельствуют работа А. А. Никитина и А. С. Грачева, в которой показано, как изменяются показатели пульсовых значений занимающихся, в зависимости от предложенного им мотиватора. Таким образом, формирование мотивации к выполнению физических упражнений на занятиях по дисциплине «Физическая культура» способствует повышению эффективности воздействия предложенных средств. Рассматривая ситуацию в целом, стоит отметить, что мотивы, связанные с мотивом деятельности – это удовлетворение потребности в двигательной активности и удовольствии, вызываемое получением острых впечатлений от соперничества (азарт, эмоции радости от победы и т.д.). Мотивы, связанные с результатом деятельности вызваны удовлетворением потребности личности в самосовершенствовании и самоутверждении ее социальных нужд [3, с. 70].

Формирование мотива у студента к занятию физической культуре в ВУЗе связано с факторами:

1) Внешний фактор – это ситуация в которой оказывается студент. Обязательное посещение занятий по предварительно составленному расписанию.

2) Внутренние факторы – это потребность в движении, желание самого студента в получении физической нагрузки. Интерес студента к занятиям, его активное и осознанное отношение к осуществляемой деятельности, так если к учебе [2, с. 35].

Попытка подогнать личность студента под какие-то усредненные показатели ведет к тому, что студенты не справляются с нагрузкой и из-за этого могут пропускать занятия. Это негуманистический принцип воспитания, от которого нужно отказываться. Действующие преподаватели должны пересмотреть методы воспитательного процесса, а так же должны быть пересмотрены методы обучения

будущих преподавателей физического воспитания. Предоставление студентам возможности выбрать интересующий их вид спорта повышает эффективность и результативность занятий физической культурой. Студент может увлечься плаванием или баскетболом, и начать заниматься спортом и в свое свободное время. Важно, чтобы выбор направлений был достаточно широким, позволяющим каждому найти занятие, соответствующее интересам и уровню физической подготовки.

Необходимым является проведение различных мероприятий спортивно-оздоровительного характера, которые могли бы заинтересовать студентов, помочь им проявить себя. Это могут быть рекреационные мероприятия или мероприятия, приуроченные к праздникам и важным датам. Мероприятия могут проводиться так же и в форме дискуссий и обсуждений на тему здорового образа жизни и его важности для человека. В формировании потребности у студентов в физической культуре необходимо развивать личностный и деятельностный подход, провести оптимизацию и интенсификацию учебно-тренировочного процесса, применять современные методы и теории обучения и всестороннего развития личности молодого специалиста. Данный подход позволяет в максимальной степени раскрыть способности каждого студента, а так же удовлетворить его интерес и потребность в физической активности, обеспечив его доступом к различным видам физической культуры [4, с. 1].

Таким образом, чтобы повысить мотивацию у студентов нужно разнообразить учебные и секционные занятия, для девушек вести фитнес, а для юношей - силовые тренировки; занятия не должны проходить монотонно, необходимо активно использовать игровой и соревновательный методы, активные методы обучения; усилить творческую составляющую при организации занятий физической культурой. Выявлены основные мотивы к занятиям физической культурой и спортом у студентов. Большинство отмечают, что от занятий физической культурой они хотят получить здоровое и эстетически красивое тело. Благодаря включению в программу высших учебных заведений занятий по разнообразным видам спорта, использованию различных фитнес - направлений, игрового и соревновательного метода мотивация студентов к занятиям физической культурой и спортом повысилась. Использование активных методов обучения на теоретических занятиях способствует формированию и развитию познавательного интереса студентов как к освоению знаний и формированию умений, так и к практическим

занятиям физической культурой. Физическая культура должна обеспечить более полное удовлетворение духовных интересов студентов; знания, полученные при освоении обязательного минимума программного материала по физической культуре, должны составить базис представлений о здоровом образе жизни и обеспечить теоретическую основу формирования навыков и умений по физическому самосовершенствованию личности в течение всей жизни.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Ильин, Е. П. Психология физического воспитания : Учебник для институтов и факультетов физической культуры / Е. П. Ильин. – Спб.: изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – 486с.

СТАТЬЯ В ЖУРНАЛЕ:

2 Замчевская Е. С., Кривцов А. С., Тулинова Н. А. / Научный журнал «Дискурс» -Педагогические науки. Мотивация студентов к посещению занятий физической культуры в ВУЗЕ – 2017. – 3 [5]. С. 33–38.

СТАТЬЯ В СБОРНИКЕ:

3 А. А. Никитин, А. С. Грачев // В сборнике: Спортивные игры: настоящее и будущее материалы 3-й научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры спортивных игр НГУ им. П. Ф. Лесгафта. Национальный государственный университет физической культуры, спорта и здоровья имени П. Ф. Лесгафта, Санкт-Петербург. – 2015. – С. – 68–73.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

4 Наговицын, Р. С. Мотивация студентов к занятиям физической культурой в вузе [Электронный ресурс]. // научный журнал «Фундаментальные исследования».

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ

АТАЖАНОВА Б. А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АЛШЫНОВА Г. Д.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

БАЛТАБАЕВ Е. С.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Мектепке дейінгі балалар тәрбиесінде қажетті салалардың бірі – дене тәрбиесі. Дене тәрбиесі – адамның дене мүшелерін шынықтырып, бала психикасының дамуына әсер ететін, адам ағзасының барлық жағынан жетілуіне, қимыл әрекеті мен дағдысының, білімнің қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған көп қырлы педогогикалық процесс. Дененің дамуы- тәрбиенің және біздің қоршаған ішкі, сыртқы ортаның әсерінен ағзаның биологиялық функцияларының және адам денесіндегі бұлшық ет тарамдары мен түрлерінің өзгеруі мен өсуі. Дене жетілуі – еңбекке қабілеттілігі, дене дамуының ең жоғары дәрежесіне жетуі [2].

Мектеп жасына дейінгі балаларға дене тәрбиесін берудің мақсаты – балалардың денсаулығын нығайту, денесінің дұрыс дамуын қамтамасыз ету, өйткені бұл кезде баланың дамуына қолайлы жағдай жасалса, бала денесі тез жетіліп өседі. Мектепке дейінгі шақта бала ағзасы әлсіз, әр түрлі жұқпалы ауруларға қарсы тұра алмайды, сондықтан оны аурудан сақтап, денсаулығын нығайтуда, қимыл әрекетін дамытуда, мәдени-гигиеналық дағдысын, әдетін қалыптастыруда дене тәрбиесінің мәні ерекше. Сондықтан балалардың бойына шыдамдылық, шымырлық қалыптастыру керек. Өйткені дене жаттығулары балаларды ақыл-ой, адамгершілік, еңбек және эстетикалық жағынан тәрбиелеу жұмысын жүзеге асыруға, олардың сергек, шат көңілді және белсенді болуларына ықпал етеді. Сәби және мектепке дейінгі балалардың дене тәрбиесін ұйымдастырудың екі түрі бар. Бірінші түрі – мемлекеттік, балалардың дене тәрбиесі жұмыстары бала бақшаларда ұйымдастырылады. Екінші түрі – дербес, өз беттерімен, бұл кезде дене тәрбиесі жұмыстары отбасында жүргізіледі [1].

Дене тәрбиесі бойынша жұмыс түрлерінің балалардың денсаулығына, дене бітіміне, ойлай білу қабілетін дамытуда маңызы ерекше. Дене тәрбиесі жұмыстарын мемлекеттік түрде ұйымдастыру мектепке дейінгі балалар мекемелерінде міндетті түрде ұйымдастырылуы керек. Кенес үкіметі ыдырап, аумалы-төкпелі кезде

көптеген бала бақшалар жекешелендіріліп кетті. Жекешелендірілген бала бақшалары өз қызметтік бағыттарымен жұмыс істемей, басқа коммерция, ақша табу бағыттарында жұмыс істей бастады. Қазіргі еліміз егемендігін алып, мемлекет экономикасы көтерілген, адамдардың барлығы жұмыстармен қамтамасыз етілген, кәсіпорындардың бәрі жұмыс істеген кезде балабақшалар санын қайтадан көбейту, жаңа бала бақшалар салу құрылыстарын жандандыру мәселелері күн тәртібіне көшті. Қалаларда бала бақшалар салына бастады [4].

Қазіргі кезде ата-аналары күні бойы жұмыста болғанда балалар бос қамалып отырмай, немесе жалданған бір тәрбиеші, бір мамандық иесінің ғана тәрбиесінде болмай, жоғары дәрежелі мамандардың қарауында болып, жан-жақты тәрбие, білім алулары керек болатын жағдай туды. Жоғары дәрежелі ұстаздар, өз кәсіптерін, мамандықтарын өте жақсы меңгерген адамдар күні бойы жұмыста жүрген жұмысшылардың, қызметкерлердің балаларын өте жоғары деңгейде тәрбиелеуге міндетті. Сол тәрбиенің бірі, маңыздысы – дене тәрбиесі. Сондықтан да біз келешек дене тәрбиесі мамандары мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі жұмыстарын сауатты, білікті, әдістемелік дұрыс жолдармен іске асыруымыз керек.

Сурет 1

Дене тәрбиесі сабақтарын бала бақшаның тәрбиешілері мен дене тәрбиесі әдіскерлері өткізеді. Дене тәрбиесі сабақтарының әдістемесі балалардың жастарына, қозғалыс мүмкіншілігіне және бала бақшаның базасы мен спорттық құрал-жабдықтарына байланысты жүргізіледі. Балабақшадағы дене тәрбиесін ұйымдастыру түрлері мен міндеттері: 1) тәрбие сағаты, күн тәртібі бойынша сауықтыру шаралары (танертенгілік жаттығу, қимыл – қозғалыс ойындары, серуендегі спорттық жаттығулар, сергіту сәттері, спорттық мерекелер, ойын – сауықтар), 3) балалардың өз бетінше қозғалу қызметі, жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, лақтыру сияқты негізгі қимыл әрекеттерін дамыту. [5]

2 жастағы балалардың қозғалыстарын жетілдіретін негізгі жаттығулар: жүру, өрмелеу, кедергілерден өту, доптармен, ойыншықтармен, шеңберлермен, гимнастикалық таяқтармен, секіртпелермен ойнайтын әр түрлі ойындар. Бұл жастағы ең тиімді сабақ түрі – ойын. Ойын арқылы балалар өздерінің қимыл қозғалыстарға деген сұраныстарын қанағаттандырады. Дене тәрбиесі жаттығулары сабақтары аптасына 2–3 рет өткізіледі.

2–3 жастағы балалармен сабақ жүргізу кезінде көбінесе сөз қолдану және көрнекі әсер ету әдістері қолданылады. Бұл жас кездерінде балалардың тілдері әбден шығып, сөйлескісі келіп тұрады. Балалардың белсенділігін, ықыластарын, қызығушылықтарын арттыру үшін бейнелі, жан-жануарларды бейнелеу тапсырмалары беріледі. Мысалы: тышқандар секілді ақырын-ақырын жүгіреміз, мысық секілді епті секіреміз, аюлар секілді қатты-қатты тарсылдатып аяқ басамыз т.с.с. бейнелеу тапсырмалары. Дене жүктемесі орташа, онша ауыр да емес, соншалықты жеңіл де болмайтындай ретте берілуі керек. Жүктемені қалай бергенімізді тамыр соғысы арқылы жеңіл бақылауға болады. Сабақтың басталуы мен аяқталуы кезіндегі тамыр соғысының айырмасы 10 соғу/мин болса, онда жүктеме дұрыс берілген деп есептеледі. Одан көп болып кетсе жүктеме артық берілгені, аз болса жүктеме жеткіліксіз берілгені. Үш жастан асқан балалардың ойын әрекеттері күрделі және әртүрлі болып келеді. Көбінесе мазмұнды, сюжетті, бір адамның немесе жан-жануардың рөлдерін ойнау түріндегі ойындар ойналады.

3–4 жастағы балалармен сабақтар жүргізгенде ЖСЖ 130–140 соғу/мин, 5–7 жастағы балалармен 140–150 соғу/мин кем болмайтын қарқындылықпен жаттығуларды орындағанда ғана бала ағзасына жаттықтыру әсерінің тиімділігі болады. Біртіндеп жүрудің, жүгірудің, секірудің, лақтырудың, өрмелеудің, тепе-теңдік ұстаудың күрделі түрлері қолданылады [3].

Сәби және мектепке дейінгі жастардағы балалардың дене тәрбиесі кезінде барлық дене қасиеттерін дамыту міндеттері орындалады. Біріншіден, ептілік, қимыл үйлесімділігі қасиеттерін дамытуға назар аудару керек болады. Олар: тепе-теңдікті ұстай білу, дәлдік, ырғақтылық, әр түрлі қозғалыстар үйлесімділігі. Ойын кезіндегі қарапайым қимыл-әрекеттерді орындау, қайталау арқылы жылдамдық қасиеттері дамиды. Күш, күш төзімділігі қасиеттерін дамыту кездерінде алдымен іштің, арқаның, аяқтың, қолдың, табанның бұлшық еттеріне назар аудару керек. Күш жаттығулары аз ғана ауырлықта орындалуы қажет. Ол көбінесе өз салмағын басқару жаттығулары түрінде орындалады. Олар: орнында тұрып отырып-тұрулар, өрмелеулер, секірулер, секіртпелермен әр түрлі жаттығулар және т.б. қарапайым жаттығулар және ойын түрлерінде беріледі. Яғни, дене жаттығулары мектепке дейінгі балалардың қозғалыс шеберлігі мен дағдысын қалыптастырады, дене қасиеттерінің дамуына әсер етеді. Қорытындылай келсек, денсаулық бақытты және толымды өмірдің кепілі және негізгі шарты. Дене шынықтырумен айналысу барысында баланың бүкіл денесі өсіп дамиды және жаттықтырылады. Сондықтан еліміздің болашақ азаматы жақсы тұлға болып өсуі үшін дене тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Е.Сағындықов. Ұлттық ойындарды тәрбие жұмысында қолдану. – Алматы, 1992.
- 2 К. Сейталиев. Тәрбие теориясы. – Алматы, 1986.
- 3 Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер. – Астана, 2009. – 31 б.
- 4 Степаненкова Э. Я. Теория и воспитания физического воспитания и развития ребенка. – Москва, 2006. – 171б.
- 5 Осокина Т. И. Физическая культура в детском саду. – М., 1986. – 285 б.

СПОРТ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

ГОСМАН Д. Н.
студент, Жаяу Мұса атындағы Ақсу колледжі, Ақсу қ.
ЖЕКСЕМБАЕВА С. Д.
математика пәнінің оқытушы,
Жаяу Мұса атындағы Ақсу колледжі, г. Ақсу

*«Әркім басқалардан соншылықты асып түседі,
қанишалықты оларға қарағанда көп жаттықса»*

Я. А. Коменский

Спорт жеке тұлғаның үйлесімді дамуына, адамның физикалық және рухани жағын көтереді, салауатты өмір салтын қажет етеді. Егер спортпен шұғылданатын адамды шұғылданбайтын адамнан салыстыратын болсақ, онда сіз өмірдегі, мектептегі қиындықтарды еңсеру оңай және аурулармен күресу жеңіл екенің байқай аласыз.

Мен мектеп жасынан бастап шаңғы тебумен айналысамын және математиканы ұнатамын. Математиканы табысты оқитын студенттер, спортпен де айналыса алады. Математика ең алдымен психикалық белсенділікті, ойлау қабілет түріне жатады, ал шаңғы тебу физикалық белсенділіктің түрі болып табылады. Физика математиканы білу шаңғышыға жоғары нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда спорт алаңдарында жасөспірім балалар көп кездеседі, олардың басты мақсаты шаңғымен сырғанауда өз нәтижесін көрсету.

Шаңғымен сырғанау және математика арасында үлкен байланыс бар, себебі адам шаңғымен жүгіру барысында оның барлық органдық мүшелері қосылып жұмыс жаса бастайды. Тыныс алу мүшесі жиіліне түседі, жүрек соғысы, бұлшықет жұмысы арта түсіп, осының нәтижесінде адамның ойлау қабілетін жақсартады. Адамның жүйке жүйесі жақсарып, ойлау қабілеті дамиды, сондықтан, адам баласы шаңғымен жиі сырғанап жүру керек, ол математика сабағына керек ынтаны береді. Шаңғымен сырғанаудағы математиканың рөлі зор.

Төмен сырғанау барысында шаңғышының денесі сырғанау кезінде ауаның кедергісіне жол бермеу немесе бірнеше түзетілуі үшін көлбеу параллель болуы тиіс. Шаңғышы оған үлкен жылдамдықпен қозғалуға мүмкіндік беретін ережелерді білу керек. Ара-қашықтыққа байланысты шаңғышы өз жылдамдығын шаңғы таяқтарын серпу арқылы байқайды. Бұл оның сөреге дейінгі күшшін сақтауға көмектеседі. Бірақ жылдамдықты артыру керек болса онда шыңғышы екі таяқпен бір мезетте жұмыс істейді, егер аяқ пен қолды

бір мезекте қозғайтын болсаңыз, үлкен жылдамдыққа әкеледі. Бұнда математика спортшының қозғалуына қатысады.

Математика шаңғышылардың тізімдемесіне қажет. Материял ұзындығы, сапасы бұрынғыға қарағанда жақсы сақталады. Шаңғымен қар үстінде тұру, ауданды кеңейтіп, қысымды реттейді. Шаңғы дайындау барысында қолданатын. Шаңғыны шаңғышының салмағы мен бойына және сырғанау стиліне байланысты тандайды. Классикалық стильде сырғанауда шаңғы ұзындығы, шаңғышының бойынан 20–30 см ұзын болуы тиіс, ал шаңғы таяғының ұзындығы шаңғышы биіктігінен 25–30 см аласа болуы керек [1, с. 4].

Спортшының уақыты сөре және мөре кезінде қатаң бақыланады. Егер сіз кіші радиустағы бұрылыспен жүгірсеңіз, уақытты үнемдеп қалуға болады. Мысалы, егер сіз сырғанайтын жолда бес бұрылыс болса және сол бұрылыста кіші радиуспен қосғалсаңыз, осы қозғалыс кезінде әр бұрылыста бес секунд үнемдейтін болсаңыз, онда сізге берілген ара - қашықтықта 25 секунд уақыт ұтасыз. Әр шаңғышы өз күшін өзінің ең жоғарғы жылдамдығымен бөледі. 50 – километрлік классикалық жарыста орташа жылдамдығы айырмашылық 10- шақырымдық тәртіппен салыстырғанда 5–7%. Жылдамдық мәнін анықтағанда спортпен айналыса отырып, математика спорттың барлық түрінде және тіпті ең көп кездесетіні, жеңімпазды анықтау үшін де қолданылатыны анықталды [1, с. 5].

Математика спортшының мәртебесін, спортшының жабдықтарын сандық бағалау мүмкіндігін дамыту үшін жағдай жасайды. Мен айналысатын спортта математика өте маңызды, олар яғни сандар мен есептеулер. Барлық есептер физика заңдарына бағынады, бірақ, олар математиканың көмегісіз шешілмейді, яғни математика барлық жерде тіпті спортпен айналысқанда өте маңызды дегенді білдіреді.

Кейбір математикалық компоненттерді білу спорт жетістіктерін жақсартуға ықпал етеді. Олардың бірі алгоритм. Алгоритм - мердігерге соңғы қадамдарындағы мақсатқа қол жеткізу үшін белгілі бір іс-қимылдарды орындаудағы нақты нұсқаулық. Алгоритм құру, тіпті ең қарапайым болса да, шығармашылық процесс. Ол тірі жандарға ғана қол жетімді және ұзақ уақыт бойы тек адамдарға ғана тән деп есептелген. Математикада да, спортта да алгоритм құрастырудың белгілі бір ережелерін білу өте маңызды. Математикада және спортта олар аз емес. Белгілі бір спортпен шұғылданатын спортшыларға математиканы білу оларға көмектеседі: біріншіден тактиканы жасауда, екіншіден физикалық белсенділікті есептеуде. Спортшылар да олардың әрқайсысы іс-

әрекеттер алгоритмін құру қажет екенін айтады. Мәселен, спортта математикамен қатар іс-әрекеттер алгоритмі бар: математикада-математикалық тапсырмаларды орындау, ал спортта - физикалық. Спорт қозғалыстарының негізділігі кез-келген дуэльде немесе спорттық ойында қарсыласын жеңуге кепілдік береді [2, с. 12].

Мен, болашақ жаттықтырушы ретінде, спортшыларды даярлау үшін математика қажет деп білемін. Математикасыз жаттықтырушы спортшы чемпионы болмайды. Заманауи спорт түрлерінде математикалық аппарат кеңінен қолданылады яғни – түрлі тәуелділіктердің графтары талданады, математикалық формулалар алынады, математикалық деректерді өңдеу жүргізіледі. Көптеген спорттық жағдайларды математикалық тұрғыдан қарастыруға, талдауға және бағалауға болады. Оқу процесін жоспарлау кезінде әртүрлі оқытудың математикалық есептеулерін жасау міндетті болып табылады. Жаттығуды ескере отырып, биіктік, салмақ, жас, минутына жүрек соғу жылдамдығы, қан қысымы көрсеткіштері, спортшылардың жарамдылық дәрежесі және тағы басқалары есепке алынады. Дұрыс жоспарланған және қолданбалы оқу жоспары ғана спортшының денсаулығына зиян келтірмейді және дене шынықтырумен айналысуға және маңызды спорттық нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Спортта жоғарғы нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін дұрыс жоспарланған қызмет. Бұл математика секілді, дұрыс жоспарланған шешім, жолы дұрыс нәтижеге әкеледі [3, с. 175].

Егер бала балалық шақтан бастап математикамен айналысса, ол өзінде табандылықты танытады, назарын дамытады, миын жаттықтырады және мақсатқа қол жеткізуде табандылыққа үйренеді. Математика - бұл біздің өмірімізде және спортта маңызды мәселе. Одан ойын тезірек дамып, шешімдер дұрысырақ жасалады.

Мен мақаламды белгілі чех ғалымы мен мұғалімі Ян Амос Каменскийдің сөзімен аяқтағым келеді «Әркім басқалардан соншылықты асып түседі, қаншалықты оларға қарағанда көп жаттықса». Оны кез-келген жетістікке жету үшін ұмтылатын, кез келген адамның есінде болуы керек. Бұл сөздер спортқа да, математикаға да, кез-келген басқа ғылымға да қатысты, өйткені спорт тәртібі де, шарасы да бар, ол үшін математика үшінші тарап ғылымы бола алмайды. Жаттығусыз спортта жетістікке жете алмаған сияқты, математикада да тұрақты және төзімді бола алмайсын.

Бұл мақала - математика маңыздылығын студенттер болашақ мамандықтарында айқын түсінік бере алмайтын өзектілігін көрсетуге арналған. Автор, математика спортшының жағдайын, спортшының

техникасын сандық бағалау қабілетінің дамуы үшін жағдай жасайтыны туралы қорытындыға келеді. Мақалада математикалық аппаратты кенінен қолдану ерекшеліктері анықталады. Көптеген спорттық жағдайларды талдау, және бағалау қажет. Талдаудың негізінде математиканы білу шаңғышыға жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Хлодов Ж. К., Кузнецов В. С., Теория и методика физической культуры и спорта.
- 2 Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. Научно-методический журнал РОРГУ физической культуры, спорта и туризма. № 1, 2007
- 3 Волков В. М., Филин В. П. Спортивный отбор. –М.: Физкультура и спорт, 2008

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТА

ЖУНУСОВ А. М.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
БАЛТАБАЕВ Е. С.
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Здоровый образ жизни – деятельность человека, целью которой является улучшение и сохранение собственного здоровья. К нему относится физическое состояние тела, душевное и социальное состояние. Все это – основа здорового образа жизни.

Образ жизни формируется группой деятельности человека, каждая из которых имеет свои ценности, эталоны и установки. К ним можно отнести трудовую, общественную, досуговую и семейно-бытовую деятельность. Каждая из них взаимосвязана нравственными отношениями человека в обществе и межличностными связями.

К основным факторам, определяющим образ жизни современного человека, можно отнести:

- состояние окружающей среды;
- материальный достаток;
- состояние здоровья;
- отношения в семье;

- возрастные, половые особенности;
- трудовая деятельность;
- социальная активность;

Каждый из факторов влияет на состояние образа жизни человека по-разному, так как понятие «оптимальный образ жизни» не может быть подписано каждому.

Студенческая жизнь – момент, когда человек имеет законченное биологическое развитие, психологические установки и социальные ожидания.

Студенты относятся к группе высокой степени трудности, так как на них накладываются такие проблемы, как: высокая эмоциональная и умственная нагрузка. Период обучения в учебном заведении имеет большое значение в деятельности здорового образа жизни, поскольку имеет признаки, которые могут оказывать действие на продуктивность и успешность выполнений деятельности.

Структуру проблем здорового образа жизни студентов можно поделить на:

- распорядок дня;
- сон;
- вредные привычки;
- неправильное питание;
- организация двигательных активностей;

Психолог И. П. Павлов часто говорил, что определенный распорядок дня имеет большое значение в облегчение работы трудовой деятельности мозга. Хороший отдых, а затем неукоснительное выполнение распорядка дня избавят от головных болей, вялости, постоянного чувства усталости. Студенты часто пренебрегают правильным распорядком дня, что часто приводит к снижению работоспособности и здоровья в целом.

Составление оптимального режима дня должно проводиться с учетом индивидуальной работы учебного заведения (расписание занятий), индивидуальных свойств и имеющихся условий (местоположения, длительность), привычек и склонностей.

Для формирования здорового образа жизни необходимо соблюдать следующий распорядок дня:

- стараться вставать в одно и то же время;
- заниматься утренней гимнастикой;
- соблюдать гигиену;
- прогулки на свежем воздухе;
- питаться в установленное время;
- контролировать умственную и физическую нагрузку

Очень важным фактором в распорядке дня и в здоровом образе жизни является сон. Нынешняя проблема всех студентов – нарушение режима сна. Многие из них затягивают отход ко сну до 1–3 часов ночи, а сон в норме от 7–8 часов отмечается лишь у малого количества учащихся. Отсюда недостаточная продолжительность дня, что отрицательно сказывается в здоровье студента и влечет собой вялость, головные боли, растерянность.

Во избежание негативных эффектов можно следовать правилам, которые предлагают специалисты в области исследований сна. Например, Доктор Лоуренс Эпстейн, являющийся профессором колледжа Саффолк, предлагает следующие способы:

- отказаться от принятия алкоголя, никотина и продуктов, которые содержат кофеин;
- спать в тихом помещении, не мешающем вашему сну;
- заняться расслабляющими мероприятиями (принятие ванны, чтение книги);

К студентам можно применить следующие рекомендации:

- спланировать учебную деятельность так, что бы это не оказывало влияние на ваш режим сна;
- соблюдать биологический ритм;
- стараться не спать днем;

Учебная деятельность студента тесно связана с двигательной активностью. Длительное отсутствие двигательной активности приводит к значительному снижению работоспособности, в том числе, ухудшение показателей умственной активности (память, мышление, внимание). О. Н. Полетаева в своем исследовании выяснила, что основными причинами, препятствующими физической активности студента, были недостаток самодисциплины и отсутствие ясности о способах достижения физической активности без больших затрат времени. Большая часть студентов попросту не пыталась выполнить анализ своего рабочего дня.

В режиме трудового дня у студента всегда найдется время, которое можно потратить на физические упражнения. Для правильного распределения времени каждый студент должен уметь распределять условные сферы деятельности: пребывание дома, на занятиях, в дороге.

Внутри этих периодов физическая активность у каждого студента разная. Например, утренняя гигиена или зарядка, дорога в учебное учреждение. Также стоит отметить, что во время лекций и сессий у студентов физическая активность находится на низком значении, так как у учащихся расслаблены мышцы, согнута

спина, замедлен кровоток. Для того чтобы обеспечить непрерывность процесса физического воспитания следует соблюдать физкультурные паузы и минимальное количество занятий спорта в неделю. Однако если вести свою двигательную активность к занятиям один раз в неделю, то это не даст должного эффекта.

На двигательную активность студента влияет и правильное питание. Основным источником энергии являются витамины, белки, жиры, которые человек получает при употреблении пищи. Проблема нынешней молодежи – неадекватное отношение к питанию.

Сегодня рацион студентов состоит из того, что можно купить дешево и быстро приготовить. Не стоит отменять и того, что существует доля студентов, которые вообще не принимают пищу во время учебной деятельности. Чаще всего это приводит к разным хроническим заболеваниям. По распространенности среди хронических заболеваний первое место занимают желудочно-кишечные расстройства.

В статье Е. Н. Дзоз было описано анкетирование, целью которого было изучить особенности питания студентов Павлодарского Инновационного Евразийского университета. Данная анкета содержала в себе 26 вопросов, отражающих разные аспекты питания:

- виды продуктов, которые чаще всего употребляют студенты;
- особенности питания в зимний и летний периоды;
- режим питания в течение дня;
- материальные возможности студентов для рационального и качественного питания;
- применение биологических добавок, витаминов;
- состояние массы тела и д.р;

Проведенное обследование позволило выявить, что студенты при выборе продуктов питания в большей степени руководствуются полезностью продукта, затем вкусом и ценой, но на вопрос «Удовлетворены ли вы качеством и количеством своего питания» всего 5 % студентов ответили, что довольны, причем большинство юношей не удовлетворены количеством питания, а девушки – как количеством, так и качеством. 84 % респондентов хотели бы изменить соотношение продуктов, но не имеют возможности. Следует отметить, что материальные возможности большинства студентов составляют 250–400 тенге в сутки на питание, что не покрывает их потребности в 2–3 раза (750–900 тенге согласно ответам 96 % студентов). 78 % студентов относятся положительно к применению биологических добавок, но не используют в рационе своего питания. Девушки 2 раза в год используют витаминные

комплексы, предпочтение отдадут Centrum, Комплевит, Ревит и только 14 % девушек не используют витамины.

Показанные результаты указывают на низкий уровень знаний студентов касательно вопросов правильности питания, что решается путем проведения семинаров, поучительных собраний в учебное и вне учебное время.

Неотъемлемой частью жизни студента также являются вредные привычки. Основное свойство вредных привычек - повторение, автоматизм вредных действий, не имеющих пользы. Среди них можно отметить не просто «не имеющие пользы» привычки, но и привычки, которые могут сильно навредить здоровью студента.

Основными причинами возникновения привычек можно назвать:

- любопытство
- снятие стресса
- удовольствие

Самыми вредными среди них можно отметить курение и употребление алкоголя. Под влиянием данных веществ значительно снижается умственная работоспособность, а также физическая. Не стоит забывать о том, что эти вредные вещества являются фактором возникновения различных тяжелых заболеваний, негативно отражающихся на здоровье студента.

Среди незначительных привычек следует заметить зависимость студентов от интернета (социальные сети, игры). 21 век - век информационных технологий. Интернет стал свойственной частью студенческой жизни. Многие студенты сейчас имеют зависимость от социальных сетей (инстаграм, вконтакте). А зависимость поглощает свободное время, которое можно провести с пользой для себя. Длительное времяпровождение за компьютером или смартфоном может оказать негативный эффект здоровью, как утомляемость, головная боль, боль с спине.

Борьбу студентов с вредными привычками нужно проводить с помощью физической культуры.

При выполнении мышечных нагрузок общая напряженность и тревога значительно исчезает. Из чего можно сделать вывод, что работа мышц является фактором, способствующим разрядке эмоционального напряжения. Занятие физической культуры способствует повышению иммунитета, собственной воли [4].

Таким образом, можно понять, что здоровый образ жизни студентов зависит от множества факторов, которые могут повлиять

не только на его физические данные, но и на его мировоззрение, нормы и деятельность в жизни. Физическая культура помогает студенту достичь баланса физического и психологического состояния. Она является фактором формирования здорового образа жизни студента в его жизнедеятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Барышникова Д. Н. Здоровый образ жизни студента // Научное сообщество студентов XXI столетия. [Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XLIII междунар. студ. науч. практ. конф. № 6(43)]. - URL: [https://sibac.info/archive/guman/6\(43\).pdf](https://sibac.info/archive/guman/6(43).pdf) [дата обращения 01.03.2019]

2 Валиуллина О. В. Формирование здорового образа жизни студентов в образовательном процессе средствами адаптивной физической культуры: Дис. канд. пед. наук. – Уфа, 2006. – 160 с.

3 Грязева Е. Д. Физическое развитие и совершенствование физического воспитания в вузе: система воспитания в высшей школе: ФИРО, 2012. – 72 с.

4 Кулушев И. Н. Способы борьбы с вредными привычками, методическое пособие., 2010г. - 50 с.

5 Макаров Л. А. Полезные и вредные привычки. 1-е издание., 2001г. – 240 с.

БАТЫРЛАР МЕКТЕБІ

ИБРАЕВА А. Е.

студент, С. Торайгыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

БАЛТАБАЕВ Е. С.

аға оқытушы, С. Торайгыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жас ұрпақтың дүниетанымындағы өзгерістердің мәнін ой елегінен өткеріп, зерделеу теориялық міндеттер тұрғысынан қалай зәру болса, өмірлік мақсат-мүддеден де солай маңызды. Қоғам дамуының жаңа арнаға түсуі, яки еліміздің егемендік алуы – тәуелсіздігіміз қаншама құндылықтарға жол ашты. Қоғамның күллі бағыт-бағдары, ізгі мұраттары, қажеттіліктері мен себеп-салдарлары түбегейлі өзгерді, мұның өзінің жастардың ой-санасына, өмірлік ұстанымдарына әсер-ықпалы болмай қалған жоқ. Ұлы суреткер Мұхтар Әуезов өсиет еткендей, бесігімізді түзедік. Бірақ балаларымыз қандай болмақ? Төрткіл дүниеден хабардар, көргені

де, естіп жатқаны да жетерлік. Барлығын алақанға салғандай өз көзімен көріп, соның тірі куәсі – бүгінгі ұрпақ қайда бармақ?

Жастар мәселесін шешу және талқылау қазіргі қазақ қоғамының әлеуметтік саяси бағыттарының бірі болып саналады. Біздің мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, кәсіби және физикалық қалыптасуына әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық шарттарын және кепілдіктерін қалыптастыру, жалпы қоғамның қызығушылығында оның шығармашылық қабілеттілігін ашу болып табылады.

Қоғамның мәдениетін, әлеуметтік, рухани өмірін дамытуда әр адамның жеке тұлғасы, азаматтық келбеті, адамгершілігі отаншылдығы, ұлтжандылығы, еңбекке деген шығармашылық қабілеті мен белсенділігі шешуші роль атқарады.

Қазіргі психологияның өзекті бөлімдерінің бірі – жастар психологиясы. Бұл тақырып өте күрделі және бірнеше аспектілерді қарастырады, бұл: психологиялық жас ерекшеліктер, оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық және әлеуметтік мәселелері, жанұя, топ әсері және тағы да басқа көптеген аспектілер. Жастардың мәселесі және олардың қоғам өміріндегі орыны тәуелсіздікті енді ғана алған Қазақстан үшін ең ерекше ұшқыр мәселелердің бірі. Тәуелсіз Қазақстандағы барлық салаларда болып жатқан ауқымды реформалар бұрын қалыптасқан мораль жүйесін толығымен өзгертіп, оны адамгершілік құндылықтарға айналдырды.

Адамның қылығының психологиялық түсінігін құрастыру үшін «құндылықтар бағдары» және қызығушылықтарының маңызы зор. Сондықтан, қазақ жастарының құндылық бағдары мен қызығушылықтарының дұрыс ұйымдастырылуы, олардың психологиялық және тұлғалық қасиеттерінің дамуының нәтижелі болуына жетелейді.

Қазіргі қалыптасып келе жатқан қарым – қатынас стилі, өмірлік қабылдаулар, құндылық басымдық өтпелі Қазақстан қоғамының әлеуметтік психологиялық құрылымының дамуының негізгі тенденциясы болып келеді. Бүгінгі жастардың құндылық бағдары қандай болса, біздің қоғамымыздың болашағы соған байланысты болмақ, сондықтан өмірлік қоғамдық – пайдалы құндылықтарды олардың санасына бекіту маңызды болып табылады [1, с. 10].

Жастық шаққа, оның құндылықтарына деген сенімсіздік. Бүгінгі жастардың өмірлік құндылықтары біздің «ертеңіміздің» бейнесін анықтайды. Бұл мәселені қалай шешуге болады?

Ұларбек Нұрғалымұлы жазғандай : «Қазақтың «ұят», «намыс» дейтін ұстынды сөздеріні өзі бұл тұғырдан түскен. Ұят деген сөзді айтып қалғанда жүзіне қызыл арай рең ұшқындап кететін әжелеріміздің бойында толық энергиялық қуатқа енетін еді бұл сөз. Қазір көп адамның болмысынан ұят ұғымы кемігелі бұл сөздің энергиялық қуаты мүлдем әлсіреп қалды. Бұрын екі сөзінің бірі «ұят болады» болған қазақ бұл күнде оны сирек айтып, соның өзінде «осы қазақ ұят боладымен-ақ құрып барасыңдар!» деген әлдекімнің сынын естіп қаламыз ба деп жалтақтайтын болған. Қазір ондай сөз айтылатын танымал адамдардың арасына баруға ұяттың өзі ұялып жүр. «Ұят кімде – иман сонда» деп бағалаушы еді ғой бабаларымыз. Қазір осы «ұят» сөзі айтылғанда көп адам соншалықты әсер алмайды, батареясы таусылған сағаттай сазарып өзіне қарап тұрады. Оған «өлімнен ұят күшті» деген сөзді ағылшыншалап айтсаң да түсіндіре алмайсың. Өйткені, «ұят» сөзінің қазақ болмысындағы ұясы бұзылып, тентіреп кетті. Анда-санда әрбір жерде айтылып, өшкіндеп барып жоғалады болмаса басқа мән алып қала аман қалады. Ақшан аз болып қалғанға, киімің анау біреудікіндей қымбат болмағанына ұялу деген секілді болмайтын жарымжан сөз болып өмір сүре тұрар әзірге. Бұл сөз жартылай жоғалғанда ұятты қазақ та жартылай жоғалды деген сөз ғой сонда.»[2, с. 29]

Қазіргі бозбала – ертеңгі отағасы, жанұясының тірегі. Сол себепті өз-өзіңді тәрбиелеуді кейінге қалдыру дұрыс емес. Әдетте, адамдар өзінің кемшіліктерін түзеуді мейлінше созып, «ересек шағына» қалдырады. Жастайынан өзіне жауапкершілік алып, мінезін тәрбиелеген жігіт ертең кез келген нәзік жандының арманындағы батырға айнала алады. Қоғамда «әйел адамның рөлі зор» деген пікір қалыптасқан. Ал, негізінде, ер адамдар өзінің рөлін, қоғамдағы орнын көп жағдайда жете түсінбейді. Нағыз ер жігіттің ең басты, маңызды деген қасиеттерін назарыңызға ұсынамыз: біріншіден, нағыз ерлер сөзіне, ісіне жауапты болады. Өз-өзіне ие бола алмайтын, сөзіне толық жауап бере алмайтын ерлерді жиі кездестіреміз. Әдетте, ондай жігіттер өзінің жүрегін емес, эгосын тыңдауға бейім. Жұдырық ала жүгіретін қызуқанды жігіттер өзін баса білуді үйренгені дұрыс. Әркім өз сөзіне ие болса, төбелес, жанжалдың да қажеті болмайды. Бұл әдетті жойып, одан арылмасаңыз, пайдасынан гөрі зиянын көбірек көресіз. Бұл қасиеттен арылу үшін өз-өзіңді тәрбиелеумен қатар сабырлы, байсалды болу керек. Әр жауабыңызды жақсылап ойланып, таразылап бергеніңіз жөн. «Реакция» деген сылтауды қойып, «нағыз ер адам» сияқты әр сөзіңізге, ісіңізге жауапты болуды үйреніңіз. Екіншіден, нағыз ер адамдар өзін мінсіз деп ойламайды. Нағыз еркек өзінің

кемшіліктерін, қателіктерін мойындауға дайын. Өз сезімдерін ашық түрде айта алады. Өзге біреудің кейпіне еніп, басын қатырмайды. Нағыз еркек ұрыс-керіске араласпауға тырысады. Ал жанжалға тап болса, оны тез арада шешудің амалын қарастырады. Үшіншіден, нағыз еркектің мақсаты бар. Мақсат, ұмтылыс, арман. Нағыз ер адамның өмір жолында осы нәрселер басты рөл ойнайды. Өмірде өз орнын табу, махаббатын кезіктіру, мақсатқа жету – нағыз ер адамның ойында болуы керек дүниелер. Төртіншіден, нағыз еркек батыл болады. Егер ісі оңға баспай, ойдағыдай болмаса, қол қусырып, өмірге ренжуге әдеттенген жігіттер бар. Өз эмоцияларыңызды билей аласыңыз, өзіңіз жайлы жақсы, оң пікір қалыптасатынына сенімді болыңыз. Біз «темекіні қойғым келеді», «ата-анамен қарым-қатынасымды жақсартқым келеді», «достарымен бұрынғыдай қарым-қатынаста болғым келеді», «жаңа бизнесті бастағым келеді» деген сияқты сан түрлі арман-тілектерді жиі естиміз. Алайда, бүгін айтылған сөз келесі жылы қайтадан айтылуы ғажап емес. Себебі неде? Адамдарға батылдық жетіспейді. Ер адамдар өзінің табиғатына сәйкес батыл болуы керек. Нәзік жандылар сіздің бойыңыздан дәл осы қасиетті көруді қалайды.

Бала тәрбиесін мектепсіз көзге елестету мүмкін емес. Балаларымыз он бір жыл бойғы уақытының көбін үйден гөрі мектепте өткізеді.

Бүгінгі мектеп ұстаздардың дені әйелдер. Сол себепті де, ұлдардың ер адамға тән мінездері толық дамымайды. Мектеп қабырғасындағы ер балалар әскерге дайындық немесе денешынықтыру пәні мұғалімдері мен үйдегі әке тәрбиесімен ғана өседі. Отбасында да бала тәрбиесіне көбіне әйел адам жауапты.

Өкінішке орай үйде де, мектепте де ер-азаматтардың араласуы мардымсыз болғандықтан қыз мінезді, бұзақы, ашылып әңгіме айта алмайтын, жапырып жұмыс істей алмайтын ынжық балалар көбейіп келеді.

Менің пікірінше, бұл мәселені шешуге болады. Мен «Батырлар мектебі» атты мектептен тыс жұмыс секциясын ашылуын ұсынамын. Бұл «мектепте» ең басты мәселесі- бала тәрбиелеу болып табылады. Баланы тәрбиелеу – жауапты іс, сондықтан оған байсалдылықпен қарау керек. Бұл мектептің мақсаты- адамгершілігі жоғары, білімі терең жақсы адамдармен көрші болып, өнерлі, үлгі-тағылымды кісілермен жиі барыс-келіс жасап, ұрпақтарының тамаша үлгі-өнеге алып өсуіне жағдай жасап беруі. Қойған мақсатқа жету үшін, ер азаматтар бойындағы ер кісіге тән қасиеттерді сараптап, әлсіздіктерді мойындап, оларды кейін түзеуге бет алуымыз шарт. Жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде жан-жақты

және үйлесімді дамыған тұлға тәрбиелеу. «Батырлар мектебінде» мынадай тәрбиенің мақсаты мен міндеттерін қарастырады:

1 Жаңа демократиялық қоғамда өмір сүруге қабілетті азамат және патриот қалыптасуына; тұлғаның саяси, құқықтық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыруға; балалар мен жастардың құқықтық санасының өсуіне, оның балалар мен жастар ортасындағы қатыгездік пен зорлық-зомбылық көріністеріне қарсы тұруға дайын болуына ықпал ету.

2 Тұлғаның рухани-адамгершілік және этикалық принциптерін, оның қазақстандық қоғам өмірінің нормалары және дәстүрлерімен келісілген моральдық қасиеттері мен мақсаттарын қалыптастыруға ықпал ету.

3 Тұлғаның жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға бағдарлануына, ана тілі мен қазақ халқының, Қазақстан Республикасында тұратын этностар мен этникалық топтардың мәдениетін құрметтеуіне ықпал ету.

4 Тұлғаның еңбек дағдыларын, экономикалық ойлауы мен кәсіби қалыптасуына және өзін-өзі жүзеге асыруына саналы қарым-қатынасын қалыптастыру, экологиялық мәдениетін дамыту.

5 Білім беру ұйымдарында көпмәдениетті орта құруға ықпал ету, жалпымәдени мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, тұлғаның өнерде және болмыста эстетикалық нысандарды қабылдау, меңгеру және бағалау әзірлігін дамыту.

6 Салауатты өмір салты дағдыларын тиімді меңгеру, дене дамуы мен психологиялық денсаулықты сақтау, денсаулыққа зиян келтіретін факторларды анықтау біліктілігін ойдағыдай қалыптастыру үшін кеңістік орнату [3, с. 7].

Менің ойынша, жоғарыда кұрастырылған міндеттер тізімі жастардың патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие, көркем-эстетикалық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық тәрбие, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты, діни көзқарастарын қалыптастыруда жетекші рөл атқарады.

Балалардың материалдық қажеттіліктерін қамтамасыз етумен қатар, рухани қажеттіліктерінің де өтелуіне баса назар аударуымыз тиіс. Жастар – кез келген халықтың бүгінгі мен ертенінің кепілі. Сондықтан болашағын ойлаған кез келген халық, оңы мен солына жұмсаған уақыт пен күшінің бір бөлігін осы күш қуаты мен жігері тасыған, әрі кір жұға қоймаған жастарын тәрбиелеуге жұмсауы керек. Жастардың дұрыс адам болып қалыптасуы үшін ата-ана, ұстаздар, айнала, жалпы қоғам

болып ат салысуымыз керек. Қазақстанның болашағы жарқын болуы үшін жастардың тәрбиесіне мән берген абзал.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР, ОҚУЛЫҚТАР:

1 Ұларбек Нұрғалымұлы, Дайғашшы- Астана : Фолиант, 2018. – 240 б. 82–1 (574.4). С 14.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРС:

2 Ғаламтор Қазақстанда: «Ұлт мұрасы» тәрбие жұмыстарының аймақтық кешенді бағдарламасы [Электрондық ресурс]. URL: <http://engime.org/atirau-alali-bilim-bolimini-mektepke-dejingi-terbie-men-bilim.html?page=3>

3 Ғаламтор Қазақстанда: «Қазақ студенттерінің құндылықтары мен қызығушылықтары» [Электрондық ресурс]. URL: <http://kazorta.org/aza-studentterini-ndyly-tary-men-yzy-ushyly-tary/>

АСЫҚ ОЙЫНЫНЫҢ ПАЙДАСЫ МЕН ДАМУ ЖОЛЫ

КАБЫШ Г. О.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

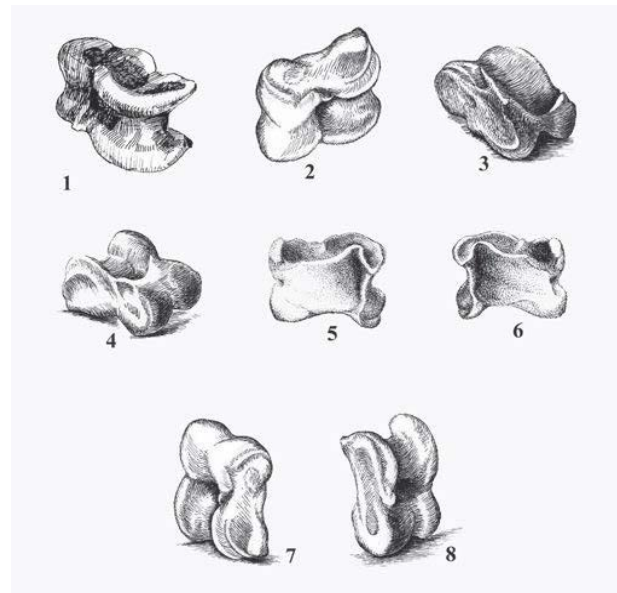
БАЛТАБАЕВ Е. С.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Әрбір ұлтта тілі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыпымен коса ұлттық ойындары да ұрпақтан ұрпаққа мұра болып беріледі. Ұлттық ойындар уақытты қызықты өткізу құралы ғана емес өзіндік мағынасы, тәрбиесі, пайдасы бар ұлт байлығы болып табылады. Ойындар – логикалық ойларын жетілдіруге дағдыланса, қозғалыс жасалатын ойындар балалар мен жастардың денелік тәрбиесі, сонымен бірге спорттық ойындар мен басқа спорт түрлеріне дайындық ретінде саналады [1, с. 3].

«Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған», – деп М. Әуезов айтқандай қазақ ұлттық ойындары да жастарды тәрбиелеуші халқымыздың байлығына жатады. Осылардың ішінде ең ерекшесі – асық ойыны. Бұл ойынға керек басты құрал бұл – асық. Асықтың әр жатысының өзіндік мән-мағынасы мен атауы

бар. Мысалға 1-суреттегі жатыстарды атап өтсек, 1-жатыс алшы болса, 2 – тәйкі, 3 – шіге (шік), 4 – бүге (бүк), 5–6 – тұрық (алшы не тәйкі түсуі), 7 – оңқы, 8 – шонқы.

Сурет 1

«Асық – үлкен халықтық тәрбие» деп Б. Момышұлы баға берген бұл ойынның бірнеше түрлері бар. Атап айтар болсақ үш табан, бүгіп алу, көн (жоң), жарып алу, сыпырмай, түртпей, тыштырмай атан, бестас, мергендік немесе шеңбер жасап ату, хан талапай, алты табан, асық қағу, қаршу, алшы, шұбырту, ұпай ұтысу, қол жоң, ат жарыстыру, қошқар соғыстыру, мұз ойнақ, иірмекіл, қақпақыл, сасыр, хан ойыны, аламан хан, асық табысу (асық жасыру), бүк-шік, төрт шүкейт, шомшы, манай және т.б. [2].

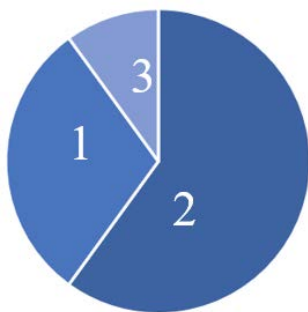
Осы сан алуан түрлерінің ішінен қай-қайсысын алсаң да тигізер пайдасы жетерлік. Сонда да «жүйрікте де жүйрік бар» демекші асық ойындары ішінде аузымызға бірінші түсетіні – асық ату ойыны. Бұл ойынды кемі екі баладан бастап, бірнеше бала ойнаса да бола береді. Үлкен мен кіші бір-біріне қамқор болып, құрдаспен құрдас бір-бірімен бәсекелесіп ойнаса да болатын нағыз тартысты ойын түрі [3].

Ал енді бұл ойынның пайдасына келетін болсақ, бұны келесі кесте түрінде көрсетуге болады.

Кесте 1

Истелетін іс-әрекет	Тигізер пайдасы
Он екі мүшесі, бұлшық еттері толық қозғалысқа түседі.	Денені қыздырып, бойдағы кан айналымын жақсартады.
Сөреден асықты дәл көздеп, қашықтықты дәл межелейді.	Көздің көрегендігін және қолдың ептілігін арттырады.
Қай тұстан, қалай атса дұрыс тиетінін ойша салмақтайды.	Ақыл-ойының жетілуіне себепкер болады.
Бәсекелестікке үйренеді.	Жеке тұлға ретінде тәрбиелейді, көшбасшылық, лидерлік қасиет қалыптастырады.
Бүгін ұтылған ойыншы ертең ұтуға тырысады.	Ер мінезі шыңдалады.

Аталған пайдаларға толы бұл ойынның жастар арасында танымалдық деңгейін білу мақсатында онлайн сауалнама өткізілді. Оның нәтижесін 2-суреттегі диаграммамен көрсетуге болады.

Сурет 2

Сауалнамаға 108 кісі қатысып, оның:

- 1 33-і (31 %) «Асық ату ойыны жайлы хабарым жоқ»;
- 2 65-і (60 %) «Ережесін білемін, бірақ ойнап көрмегенмін»;
- 3 10-ы (9 %) «Ойнап білемін» жауаптарын таңдады.

Бұл сауалнама қорытындыларынан көкейіне «үштен екісі ойынмен таныс болғанымен, неге ойнап көрмеген?» деген сұрақ келеді. Мемлекеттік деңгейде ойынның қолдалуына келсек, ұлттық ойынды насихаттауды басты нысанаға ала отырып, 2010 жылы Қазақстан

Республикасының Спорт және денешынықтыру істері комитеті жанынан «Асық ату» республикалық федерациясы құрылды. Қазір федерацияның 5 облыста филиалы жұмыс істеп тұр. Асық ойындарымен 1039 адам айналысады. Республика көлемінде 78 мектепте асық үйірмелері бар және оның 63-і ауыл мектептерінде екенін баса айту керек. Қазақстан Республикасының «Денешынықтыру және спорт туралы» Заңының 21-бабында: «Ұлттық спорт түрлері спорттың ажырамас бір бөлігі болып табылады. Оның танылуы осы заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады» делінген. Еліміздің заңында осылайша кең мүмкіндіктер беріліп отырғанда, өзіміздің төл спорттық ойынымызды дамытуға не кедергі деген сұраққа жауап іздеп көрелік [4].

Бірінші қорытынды. Сауалнамаға жауап берушілер асық ойыны жарыстары өткізіліп отырғанымен, халық назарын аударыптайтыны жайлы ойлар болды. Шынымен өзге спорт түрлері сияқты бұл спорт жарысының теледидарда онлайн трансляциясын көре алмаймыз. Егер бұл спорт түрінің жарыстары жыл бойы периодты түрде өтіп отырса, балалар арнасында онымен таныстыру бағдарламалары жүргізіліп отырса, дамуына көмек болар еді деген ойға келесің.

Екінші қорытынды. Сонымен қатар асықты дүкен сөрелерінен таба алмау да өзіндік бір кедергі болып табылады. Асықты баяғы кезде балалар жиын тойларда жинайтын болса, қазір оны жинау, әсіресе қалалық жер тұрғындарының, бәріне бірдей мүмкін емес. Сондықтан басқа спорт түрлеріне арналған құралдар сияқты асықтарды да тауар ретінде халыққа ұсыну да дамуына оң септігін тигізер еді.

Асық ойынын боулинг ойынының атасы деп те атап жатады, себебі екі ойынның мақсаты мен ойын мәнері ұқсас келеді. Боулинг ойынын әлем таныса, асық ату ойының жағдайы ондай емес екені өкінішті. «Дәстүр мен мәдениет – ұлттың генетикалық коды. Біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әр алуандығымен және ұлылығымен қосып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек!» деп Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев бір сөзінде айтқан еді, сондықтан бұл ойынымызды дамыту халқымыздың денсаулығына ғана емес, патриотизмдік ұстаныма да оң әсер етуші еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР, ОҚУЛЫҚТАР:

1 А. Ж. Куватов, Ұлттық ойындардың көмегімен жастардың белсенді өмір жағдайларын қалыптастыру: оқу- әдістемелік құрал.- Павлодар: Кереку, 2009.-52 б.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРС:

2 Ақпараттық-танымдық сайт. 22 қазан 2015 жыл. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://el.kz/kz/news/archive/асық-ойыны>

ГАЗЕТ МАҚАЛАЛАРЫ:

3 Мұқышева А. Асық ата білесің бе? // Егемен Қазақстан. 20 шілде 2016 жыл (№ 137). – С. 5.

4 Сабыржанов Ж. Асық ату ептілікке баулиды // Егемен Қазақстан. 26 наурыз 2018 жыл (№ 56). – С. 14.

ГИМНАСТИКА – БАРЛЫҚ СПОРТ ТҮРІНІҢ НЕГІЗІ

КАЙРОВА Н. Ж.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ДАЙЫР А. Б.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

КАБЫКАЕВА А. К.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

БАЛТАБАЕВ Е. С.

аға оқытушы, «Дене шынықтыру және спорт» кафедрасы,
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Гимнастика – дене тәрбиесі жүйесінің негізі. Дене тәрбиесі жүйесінде қандай жаттығу болсын, барлығы гимнастикалық жаттығулардың негізін құрайды. Айталық, жалпы дамыту жаттығулары – спорттың барлық түрінде, ең әуелі денені қыздыру үшін, арнаулы жаттығуды орындау үшін дайындықтан басталады. Мысалы, таңертеңгілік бой жазу жаттығуларының жиынтығы -гимнастикалық жалпы дамыту жаттығулар жиынтығынан тұрады. Міне, сондықтан да гимнастикалық жаттығулар бүкіл спорттың негізін қалайды.

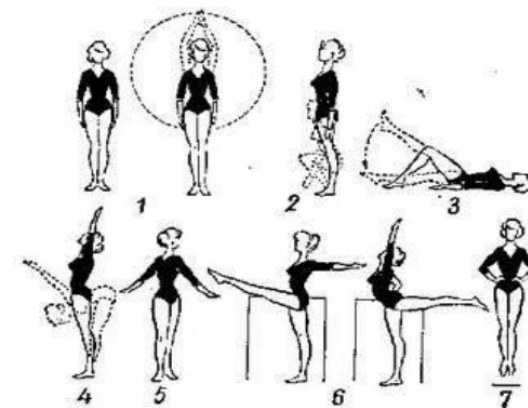
Гимнастика адамның дұрыс қозғалысының, күш-қуатының, сымбаттылығының, т.б. адам бойындағы барлық қабілет қасиетінің дұрыс қалыптасуының негізгі көзі, денсаулығының дұрыс қалыптасуы. Жалпы адамның адами болмысын қалыптастырады. Гимнастикамен шұғылдану деген сөз – адамның өзін-өзі тіршілікке қалыптасуға дайындауы болып табылады.

Гимнастикамен шұғылдану, негізінен екі бағытта жүреді. Біріншісі – гимнастиканың негізін қалайтын жалпы дамыту жаттығулары. Сондықтан, негізгі гимнастика деп аталады. Негізгі гимнастика барлық жаттығулардың негізгі жиынтығы болып табылады. Гигиеналық гимнастика - денсаулықты қалыптастыратын,

таңертеңгілік бой жазу жаттығуларының жиынтығы, сондай-ақ өндірістік гимнастика және арнаулы емдеу гимнастикасы [1].

Гимнастика деген атау гректің «жаттығу», «жалаңаш» деген сөздерінен шыққан. Себебі, Ежелгі Грекияда гимнастикаға бет бұрған адам мейлінше жеңіл киінетін болған. Бірақ бастапқыда жаттығудың негізі әскерлерді атты тақымдауға, соғысқа қажетті өзге де әдіс-тәсілдерді үйретуден тұрған. Уақыт өте гимнастика Грекияның білім беру жүйесіне ене бастады. Бірте-бірте ережелер нақтыланып, спорттың сұлу түріне деген сұраныс артты. Бір қызығы, спорттың бұл түрі ресми түрде кештеу мойындалып, тұңғыш мектеп тек 1913 жылы Ленинградтағы П. Ф. Лесгафт атындағы дене шынықтыру институтында ашылды.

Мұнда негізінен би гимнастикасы мен би түрлері үйретілетін. Ал 1963 жылы Халықаралық гимнастика федерациясы жанынан спорттық гимнастика комиссиясы құрылып, 1998 жылы спорттың аталған түрі «көркем гимнастика» деп өзгертілді. Олимпиада бағдарламасына ол 1984 жылы бір-ақ енді. Тарих беттеріндегі ақпараттар алғашқы халықаралық ресми жарыстың 1960 жылы Софияда өткендігін растағанымен, КСРО аумағында сайыстар 1941 жылы ұйымдастырыла бастаған екен. Ал 1963 жылы Будапештте аталмыш спорт түрінен Еуропа Кубогының түндігі түрілді [2].

Сурет 1

Гимнастиканың бірнеше түрлері бар. Айта кететін болсақ, ырғақты гимнастика - негізгі мақсаты әр адамның дене жағынан дамуына байланысты және жалпы денсаулығына байланысты

шұғылданады. Жалпы дамыту жаттығуларының мақсатты түрде белгілі бір уақыт аралығында үздіксіз орындалуы.

Атлетикалық гимнастика - жалпы дамыту жаттығуларының арнаулы мақсатты түрде дене құрылысын жетілдіру үшін қолданылады. Бірақ бұл жаттығулар арнаулы гимнастикалық жабдықтармен орындалады. Айталық батпан, қосшоқпарлы батпандармен орындалатын жаттығулар болса, сондай-ақ, тренажорлық аспап-құралдарда орындалады. Атлетикалық гимнастика, негізінен жалпы дамыту мақсатында спорт ретінде де қарастырылады.

Көркем гимнастика – қыз баларды дене – шынықтыру тұрғысында дайындық барысындағы негізгі құрал. Жаттығулар үйлесімді қабілеттіліктерді, икемділікті, ептілікті, жылдамдылықты, төзімділікті жетілдіруге бағытталған. Барлық бұлшық ет топтарының бірқалыпты дамуына байланысты қыз балаларда жеңілділік, сымбаттылық және қозғалысының еркінділігі қалыптастырылады. Көркем гимнастикада пайдаланылатын музыкалық тәрбиелеу эстетикалық тәрбиеге, музыканы естуге және тыңдауға көмегін көрсетеді. Негізгі көркем гимнастика жан-жақты үйлесімді дене шынықтыруға, денсаулықты нығайтуға, мүсіннің қозғалыс функцияларының нығаюына бағытталған. Спорттың аталған түрімен қыз балалар ерте жастан бастап айналыса алады. Сымбатты мүсін мен ырғақты жүріс, музыканы тыңдау мен түсіну, жалпы әдемі болу қабілеттілігі тез арада игеріледі. Әлемде неше түрлі спорт түрі бар. Дегенмен, тек қана көркем гимнастикамен қыз балалар шексіз айналыса алады [5].

Көркем гимнастиканың мақсаты – спортшының гармонды дамуын, дене қозғалысының барлық жағынан қалыптасуын, денсаулықты нығайту, салауатты өмір салтын қамтамасыз ету. Бұл спорт түрімен айналысу барысында тұлға бойында өмірге ең маңызды негізгі білім, қозғалу шеберліктері мен дағдылары, барлық адамгершілік қасиеттер қалыптасады. Жаттығу барысында балалар көркем гимнастиканың негізгі жаттығуларын орындауға үйренеді, ұжыммен әрдайым қарым-қатынаста болады. Көркем гимнастикасының формасы – суға түскенде киетін киім, жеңіл аяқ киім, жеңіл жұқа шұлық. Лента, доп, шеңбер секілді спорт құралдарын қолданар алдында нұсқаушымен кеңесу қажет.

Эстетикалық гимнастика – спорттың жаңа және көріністік түрі, дененің стильді, табиғи қимылдарында негізделген кез келген жастағы қыз балаларға арналған ең әдемі спорт түрлерінің бірі. Эстетикалық гимнастиканы көбінесе кілем үстіндегі синхронды жүзу деп атайды. Ол іс-қимылдарды орындаудың мінсіз

синхрондылығымен, керемет музыкалық композициямен және әртістік орындаушылықпен байланысты. Сұлулық, сымбаттылық, көркемділік, шабыт – осының барлығын эстетикалық гимнастикада көруге болады. Бұл спорт түрінде саздылық, әсемділік, сымбаттылық, нәзіктілік және пәктілік мінсіз үйлесім тапқан.

Эстетикалық гимнастика командалық спорт түрі болып табылады, бұл арада белдіктер, доптар, және құрсау көркем гимнастикадағыдай жиі пайдаланылмайды. Команда бірігей тұлға – әрбір көз тастау мен демалу, қол ұшының әлсіз қимылына дейін бірегей қозғалыс болуы тиіс. Жаттығулар нәтижесінде әрбір элементтің орындалуы музыкамен бірлесіп жетілдіріледі. Эстетикалық гимнастикада спортшыдан нақты қасиеттер талап етілмейді, сондықтан бұл спорт түрімен кез келген жаста шұғылдануға болады [3].

Спорттық гимнастика – спорттың негізгі түрлерінің бірі; еркін жаттығулар, таянып секіру және снарядтардағы жаттығуларды қамтиды. Спорттық гимнастика бірнеше жекелеген спорт жаттығуларынан тұрады. Бұл жаттығулар жекеленген спорт түрі болып есептеледі. Ерлердің жабдықтары - керме, шығыршық, қоссырық, кіші және үлкен ағаш ат және еркін жаттығу. Әйелдердің жабдықтары – бөрене, үлкен ағаш ат, әр түрлі биіктегі қоссырық және еркін жаттығу.

Сурет 2

Қазақстанда спорттық гимнастика 1920 жылдардың аяғында дами бастады. Гимнастшыларды даярлауда В. Ряхшин, А. Ершов, Г. Мещерский, Қ. Қуанышбаев, И. Муллаев, В. Байдин., т.б. жаттықтырушылар көп үлес қосты. Спорттық гимнастикадан Н. Ким – Олимпия чемпионы (1976), әлем кубогының жеңімпазы (1978), бірнеше дүркін КСРО чемпионы, Н. Ильенко – КСРО-

ның абсолют чемпионы (жеке түрінен) және КСРО құрама командасының құрамында әлем чемпионы (1984), Ю. Цапенко – КСРО құрама командасының құрамында Олимпиада ойындардың күміс жүлдегері (1964). Халықар. дәрежедегі спорт шебері Қ. Қалиева 1982 жылы республика чемпионы, халықар. жарыстардың жүлдегері болды. 1987 жылы В. Люкин Алматы) Еуропаның және КСРО-ның абсолют чемпионы әрі КСРО құрама командасының құрамында В. Новиковпен (Алматы) бірге әлем және 1988 жылы Олимпиада ойындардың чемпионы атанды. 1991 жылы республика тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдарда алматылық Е. Ерімбетов, С. Федорченко, А. Дмитриенко, т.б. гимнастшы жігіттер бірнеше дүркін Азия чемпионы, Азия ойындары, ізгі ниет ойындарымен қатар, әлем кубогының иегері және халықаралық турнирлердің жеңімпазы, жүлдегері болды [4].

Дене тәрбиесінде гимнастиканың түрлерін білу, оны тәжірибеде қолдану – маңызды шарт. Гимнастикалық жаттығуларды үйретіп, меңгерудің мақсаты – адамның бұлшық еттерін, күш-қайратын өз уақытында жетілдіруге дайындау, иіліп- бүгілгіштігін дамытуға жағдай жасау. Сондай-ақ, адам өз қимыл-қозғалысын соған сәйкес музыка ырғағымен үйлестіруге үйретеді. Көркем гимнастика мен акробитикалық жаттығулардың элементтерін орындауға дағдыланады. Гимникамен айналысу талаптарының бірі - гимнастикамен айналысу тәртібін сақтау, яғни олардың жүйелілігін, жүктемелердің біртіндеп арттырылуын қадағалау, әртүрлі құралдар мен формаларды кешенді түрде пайдалану.

Қорытындылай келе, гимнастикамен айналысу адамды тек спорт жағынан ғана емес, тәрбие мен эстетика, музыка жағынан да біліктілігін арттырып, дамытады. Сондықтан, гимнастика - әр адамның өмірінен ойып тұрып орын алатын кешенді тәрбие формасының бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Куаныш Т. Ш. «Дене тәрбиесінің теориялық және әдістемелік негіздері»
- 2 Е. К. Сейсенбеков «Дене шынықтыру және спорт тарихы» 2009 ж.
- 3 В. И. Филипович «Теория и методика гимнастики» 1971 ж.
- 4 Гавердовский Ю. К. «Спортивная гимнастика» 1976 ж.
- 5 Украна М. Л., Шмина А. М. «Гимнастика» 1985 ж.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ҚОҒАМ МЕН ТҰЛҒА МӘДЕНИЕТІНІҢ БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

НУРКЕТАЕВА А. Д.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

МАРАЛБАЕВ А. К.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АСИЛЬБЕКОВА Н. Б.

«Рахым»балалар мен жеткіншектер клубының меңгерушісі, Павлодар қ.

ЖИЛЬГЕЛЬДИНОВ С. Е.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Дене шынықтыру – бұл дене тәрбиесі, дене шынықтыру дайындығы арқылы адамның физикалық және зияткерлік дамуына, әлеуметтік бейімделуіне бағытталған мәдени құндылықтар мен білімнің жиынтығы. Бүгін бұл анықтама өте айқын көрінеді. Өз рахаты мен денсаулығы үшін спортпен айналыспаған адамды елестету қиын. Спорт бүгінгі күні ерекшелікке ұмтылады. Бірақ бұл әрдайым солай болған емес.

Көне заманнан бері адамдар спорттың түр түрімен айналысқан болатын. Ал мысырлық, шумерлік және Үнді өркениеттері қазірдің өзінде жүзуге дейінгі жарыс әр түрлі салаларда спорт жарыстарын өткізеді, тек ежелгі гректер адамның рухани және физикалық әлеуетін босату құралы ретінде дене шынықтырудың маңызын алғаш рет байқаған болатын. Ежелгі Грецияда спорт және қоғамдық өмір грек полистері Олимпиада ойындары кезінде соғыстарды тоқтата тұруға мүмкіндік алды, беделі бар саясаткерлерді жарыстарға жібермеді, ал ойын жеңімпаздарын отанында батырлар ретінде қарсы алып, оларды өмір бойы салықтардан босатты [1]. Спорт адамдарды біріктірді, спорт гимназиялары мен спортшылардың тұтас гильдиялары пайда болды.

Гректер өз уақытында спортты кеңінен тарату үшін көп нәрсе жасады. Спартада, мысалы, 20 жасқа дейінгі ұлдар мен қыздар спортпен тен шұғылданды [2, 14–23 б]. Афины бұл тұрғыда Спартадан ерекшеленді: афиндық қыз балалар негізінен үй шаруашылығымен айналысты. Бірақ Афинада да өз жаңалықтары болды. Өзінің рационалистімен танымал Перикл, афиндық стратегтер, біздің дәуірге дейін бесінші ғасырда дене шынықтыру үшін адамда рухани, зияткерлік және материалдық теңдестіру қасиетін байқады. Афин мен Афина моншаларының спорт ғимараттары барлық ер балалар мен еркін азаматтарға қолжетімді болды [1].

Физикалық дайындық идеясын грек философтары да айналып өтпеді. «Ақылды болғың келсе – жүгір!» – деді Аристотель [3].

Дене шынықтыру туралы антикалық көзқарастар көне Риммен мұра болды, оның бүкіл аумағы бойынша гүлдену кезеңінде гимназиялар ашылды. Алайда римдіктер спорттың әскери-қолданбалы түрлеріне баса назар аударды: жұдырықтасулар, шабыстар, семсерлесу.

Рим империясының құлауынан спорт құлдырауға келді. Еуропалық орта ғасыр кезеңінде грек идеалдары мен дәстүрлері жоғалды: феодалдар үшін физикалық мәдениет өзіне философиялық идеяларды көтермейтін әскери дайындықты ауыстырды, ал қатал шіркеу догматаларының салдарынан төмен сословиені өз денесін қабылдауды тоқтатты.

Дене шынықтыру, антикалық жетістіктердің басқа да жетістіктері сияқты сол кезеңде Византия мен Таяу Шығыс елдерінің арқасында сақталған. Мысалы, ислам тек Араб түбегінде қалыптасып, Жеті бүкіл әлемдік соборлардың христиандығына қарағанда физикалық тәрбиеге әлдеқайда кең өріс берді. Көптеген хадисшілер тіпті кейбір жаттығуларды рухани практика түріне теңестіреді: «Құдай туралы Ойсыз жасалатын кез келген әрекет, бұл ойын-сауық немесе ақылсыздық, тек төрт нәрседен басқа: атқа міну, жүзуге үйрету, отбасымен ойнау және садақ ату» [5, 459 б.].

Еуропада антикалық идеялардың ашылуымен және қайта өрлеу дәуіріндегі гуманизмнің дамуымен адамзат денесіне деген қызығушылық қайта оралды. Спорттық ойындар ауыл және қала тұрғындары арасында танымал болып, еуропалықтардың жүрегінде түрлі доппен ойындар ерекше орын алады. Орта ғасырларда тек қолданбалы құбылыспен болған семсерлесу, атыс қаруының дамуымен біртіндеп спорт қасиеттеріне ие болады, бұған санақшылардың жұмысы, кітап басып шығарудың пайда болуы әсер етті.

Ренессанс басталды және талантты семсерлесушілер енді өз білімдерімен бөлісе алатын болды: француздық «балта ойыны» және көптеген неміс фехтбухи (Альбрехт Дюрер, Ханс Тальхоффер және т.б.) сияқты кітаптар өз замандастарында да, тарихшыларында да, реконструкторларында да, спортшыларында да қызығушылық тудырған болатын: бұл білімнің барлық жүгі НЕМА (Historical european martial arts) жүйесінің негізіне жатады.

Реформалаудан кейін дене шынықтыру мемлекеттік білім беру жүйесіне енгізілетін педагогикалық әдіс түрін қабылдай бастайды: бұл жерде біріншілік пальмасы он жетінші ғасырдың ортасында алғашқы рет мектептердің оқу жоспарына дене шынықтырумен айналысуды енгізген Чех епископы, гуманист Ян Амос Коменскийге тиесілі болып табылады [6, 8–23 б.].

Осы сәттен бастап спорт және дене шынықтыру бүкіл әлем бойынша мектептер мен университеттерде біртіндеп орын алып келеді, мемлекеттердің әлеуметтік саясатының бір бөлігі болып келеді. Дене шынықтыру тақырыбының өзектілігі оны дамыту тәсілдерінің әртүрлілігін тудырды:

Биоцентризм. Биоцентристер Иоганн Песталоцци және Иоганн Гутс-Мутс сияқты өз заманының көрнекті педагогтары ұсынған биоцентристер гуманистердің идеяларын ойынның оқыту ролін терең түсінумен толықтырып, спорттың су түрлері мен ашық ауада тек мектептерде ғана емес, сонымен қатар ересек тұрғындар арасында сабақтар көрсетті. Олардың көзқарасы аясында бастауыш білім беруге көп көңіл бөлінді.

Бұл саладағы Песталоцци идеялары әлі күнге дейін ескірмеген: ол балаларға дене шынықтыру сабақтарында тек жаттығулар мен ойындар жиынтығын ғана емес, мұның барлығы көрнекі демонстрациямен бірге жаттығулар еңбекке немесе өнерге қалай көмектесе алады. Жаңа білімнің басқа сезім жазықтығынан қалыптасқан тәжірибемен нығайтылған кезде жақсы игерілетіндігі туралы идея ұсынылды [8].

Этноцентризм. Этноцентризм Еуропа мен Азия тарихын романтизациялай отырып, Франц Нахтигал, Эмиль Жак-Далькроз, Мирослав Тырша және т.б. еңбектерімен түрлі бағыттағы көптеген гимнастикалық жүйелерді бастады: әскерден эстетикаға дейін. Этноцентризм арқасында спорт ұлт негіздерінің бірі ретінде қабылдана бастады, ал этникалық спорт түрлері халықаралық деңгейде тарала бастады. Алғашқы спорттық клубтар, гимнастикалық қоғамдар пайда болды. Дене шынықтыру саяхаттың басты мақсаты ретінде шаңғы спорты мен альпинизм танымал болды. Би хореографиясы тек сахнада ғана емес, әдеттегі мектептерде ритмика оқыта бастады.

Эгоцентризм. Пьер де Кубертен идеяларын бөліскен эгоцентризм спорт мәдениетін жаңа деңгейге көтеріп, адал ойынның қазіргі заманғы жүйесін қалыптастырды; жарыс рухы мен жоғары жетістіктер спорты, спорттық/спорттық емес мінез-құлық ұғымын талдап өтті. Спорт осы тәсіл аясында біріктіруші фактор ретінде саналды. Мысалы, спорттық эгоцентризм скауттар қозғалысының бастауында тұрды: 1907 жылы осы қозғалыстың негізін қалаушы-британдық әскери барлаушы Роберт Баден – Пауэлл болды. Скаутинг идеялары 1922 жылы пайда болған Пионер қозғалысының үлгісі болды.

Антропоцентризм-дене тәрбиесіне бірінші кезекте адам өмірінің сапасы тұрғысынан назар аударатын теория. Дәл осы тәсіл аясында Олаф Остранд пен Кеннет Купер дене тәрбиесінде жаңа бағыт:

фитнесс қалыптастыра отырып, өзінің кешенді оқыту бағдарламаларын әзірледі. Дәрігер, Паралимпиадалық ойындардың негізін қалаушы Людвиг Гуттман, басқа да көптеген қайраткерлер сияқты әлемдік қауымдастықтың назарын мүгедектер үшін спорттың қол жетімділігі мәселесіне аударды. Антропоцентризмнің жақтастары бірінші болып қазіргі ғылымның мәліметтеріне сүйене отырып, дене шынықтыру, диетология, гигиена, медицина бойынша көптеген нормативтер мен ұсынымдарды жинай отырып, адам денсаулығын сақтау мен қалпына келтірудің кешенді тәсілін әзірлеп, олардың негізінде салауатты өмір салтының ғылыми тұжырымдамасын құра бастады [9].

Сапалы өмірді ұзарту, атап айтқанда, ересектер мен егде адамдар үшін жаттығуларды нығайтуды талап етеді, – бұл ғылыми дәлелденген. XX ғасырдан бастап бұл фактіге дәрігерлер ғана емес, ірі компаниялар, тұтас мемлекеттер де жиі сілтеме жасай бастайды. Мысалы, Кеңес гимнастикасын алайық: Кеңес Одағында «таңғы гимнастика» радиохабар циклі эфирге 30-шы жылдардан бері шықты. Әр апта сайын таңертең бұл бағдарлама кеңес азаматтарына денсаулықтың сақталуы мен нығаюына ықпал ететін орталық дене шынықтыру институтында егжей-тегжейлі пысықталған жаттығулар кешенін ұсынды. Спорт әдістемелерінің дикторы және құрастырушысы Николай Лаврентьевич Гордеев болды, сонымен бірге оған пианист Валентин Васильевич Родин сүйемелдеді. Кеңес Одағында бұл бағдарлама халыққа ұнады, өзінің сапасымен есте қалды [10].

«Таңғы гимнастика» 70-ке «балаларға арналған таңғы жаттығу» және «өндірістік гимнастика» қосылды. Енді зауыттарда атакты «түзу, иық сәл артқа» естуге болатын болды.

Біртіндеп осындай мемлекеттік және корпоративтік бастамалар қарт адамдарға арналған офистік және саябақ гимнастикасы, ушу немесе норвегиялық жаяу жүру шетелде қалыпты құбылыс болуына алып келді. Алайда, Қазақстан Республикасында өндірістік гимнастика әлі қалыптасу сатысында. Оң үрдіс анық көрінеді: тренажер залдары, фитнес – орталықтар, бассейндер және т.б. сияқты спорт ғимараттарын корпоративтік жалға алу-ұйымдар өз қызметкерлері үшін жиі кездеседі. Сондай-ақ Қазақстанда демалыс күндері бүкіл отбасымен «Әкем, анам, мен-спорттық отбасы» және «Әкем, анам және мен-бақыттымыз бәріміз» сияқты спорттық демалыс түрі танымал. Нәтижесінде, қызметкерлер физикалық және психологиялық жағынан аз ауырады, яғни қауіпсіз кәсіби қызметке психофизикалық дайындық қалыптасады, бұл қазіргі әлемде маңызды факторлардың бірі.

Бүгінгі таңда дене шынықтыру және спорт-ғылым, экономика және саясаттан ажырамайтын қоғам мен адам өмірінің маңызды бөлігі. Тарих көрсетіп отырғандай, олар дами отырып, көптеген адамдарды қамтыды: бір кездері тек ақсүйектер ғана қол жетімді болса, олар барлығына қолжетімді; ерлер үшін шайқастардың алдында ойын-сауық, жаттығу жасау, көп жағдайда қарияларға, әйелдер мен балаларға қол жетімді болды; мүгедектер үшін жан-жақты өсіп келеді; әр түрлі бағыттағы спорт түрлері үнемі құрылып, қоғамда тез таралуда.

Бұрын сипатталған спорттың кеңею үрдісі қоғамның даму деңгейімен байланыстырылады. Дене шынықтыру популяцияланып, өз өзектілігін сақтап қалатынына сенгім келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

ИЗДАНИЕ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ:

1 Gardiner E. N. Athletics in the ancient world. – Courier Corporation, 2002. [на англ.яз.]

2 Fairs J. R. The influence of Plato and Platonism on the development of physical education in Western culture //Quest. – 1968. – Т. 11. – №. 1. – С. 14–23. [на англ.яз.]

3 Sport and physical education in the middle ages. – Trafford, 2006. [на англ.яз.]

4 Shahar M. The Shaolin monastery: history, religion, and the chinese martial arts. – University of Hawaii Press, 2008. [на англ.яз.]

5 Singh K. Sikh Martial Art (Gatkā) //The Oxford Handbook of Sikh Studies. – 2014. – С. 459. [на англ.яз.]

6 Živanović N. On physical education and sports //History of Physical Education in Europe. Volume I. – 2015. – С. 8–23. [на англ.яз.]

7 ат-Табарани С. (260–360 гг. по хиджре) Аль-му‘джам аль-кябир. В 25 т. Каир: Ихья ат-турас аль-‘араби, 1985.

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

8 Песталоцци И. Г. Как Гертруда учит своих детей //Избр. пед. соч.-М. – 1981.

9 Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта //М.: Академия. – 2010.

10 Блау М. Чем знамениты преподаватель Гордеев и пианист Родионов //ШколаЖизни.ру познавательный журнал 04.06.2015 <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/72527/> (дата обращения: 13.05.2017)

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

РЕВА А. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БАТЯШОВА И. В.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

КРИВЕЦ О. А.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

БЕКБУЛАТОВА О. Р.

ст. преподаватель, Алматинский

технологический университет, г. Алматы

Под физкультурным образованием, мы понимаем педагогический процесс, направленный на формирование специальных знаний в области физической культуры.

Основополагающим принципом физкультурного образования является принцип всестороннего развития личности – это одна из ведущих целей всей системы образования и воспитания [1, с. 26]. Данный принцип реализуется через соблюдение следующих требований: целостность развития личности, т. е. ее устремленность к достижению физического совершенства, гармоничность развития, или пропорциональное соотношение в ее развитии физического и духовного, социального и биологического, теоретического и практического, универсальность развития личности, т. е. овладение знаниями и навыками основных видов человеческой деятельности.

Источником знаний является не только двигательная деятельность занимающихся, но и информация, поступающая от преподавателя. Однако в практической работе современного педагога зачастую отсутствует передача основ теоретических знаний в области физической культуры в процессе проведения занятия. В доказательство нашего предположения мы провели тестирование среди студентов 2 курса по тематике теоретической подготовки с целью определения уровня теоретических знаний. Содержание вопросов определено учебной программой высшего учебного заведения в разделе «теоретическая подготовка».

Проанализировав полученные, данные мы выявили, что уровень специальных знаний по физической культуре очень низкий и составляет 42,4 %, что в бально-рейтинговой системе оценки – это неудовлетворительно.

Наибольший процент студентов затруднялся с вопросами, содержание которых включало в себя знания о спортивной тренировке и основ здорового образа жизни. Вопросы, касающиеся вредных привычек, режима двигательной активности, трудностей не вызвали.

В своей педагогической деятельности мы опираемся на принцип сознательности и активности. Под сознательностью понимается, прежде всего, осмысление содержания учебного материала, умение провести анализ выполненного упражнения или всего занятия и соотнести данные анализа выполненного упражнения с поставленными целями и задачами.

Активность характеризует степень сформированности потребностей и мотивов физического совершенствования студентов, которые в свою очередь базируются на специальных знаниях определяющих целеполагание личности в процессе физического воспитания [2, с. 42].

Формирование знаний о физической культуре – непереносимое условие сознательного овладения студентами двигательными умениями и навыками. Практика свидетельствует, что чем больше знаний о физической культуре и здоровом образе жизни у студентов, тем выше результаты в освоении умений и навыков, воспитании двигательных способностей, привитии интереса к занятиям физической культурой и спортом.

Исходя из опроса педагогов по физической культуре, мы сделали вывод, что на сегодняшний день они не в силах дать весь теоретический материал учебной программы, а следовательно основная часть времени учебного занятия посвящается другому виду учебной деятельности – двигательной. Поэтому педагоги ограничиваются сообщением кратких сведений об основных понятиях физической культуры. В основном теоретические сведения студенты получают при объяснении педагогом техники физических упражнений.

Делаем вывод что, формированию знаний по физической культуре у студентов будет способствовать разработка соответствующих учебных программ по физическому воспитанию в разделе «теоретический курс». Также необходимо строить учебный процесс таким образом, чтобы теоретический материал усваивался в процессе занятий физической культурой. Для этого необходимо отводить время для передачи теоретического материала во время практического занятия. Наиболее эффективно формировать знания, по мнению опрошенных педагогов, в подготовительной и основной частях занятий по физической культуре.

В целом, говоря о теоретической подготовке студентов, многие педагоги ВУЗов пришли к единому мнению, что для освоения теоретических знаний нужен отдельный методический урок физической культуры в неделю. Для познания теоретических основ физической культуры необходимо полноценное учебное время. Объем теоретических знаний невозможно выдать только в процессе занятий, так как основная часть времени отводится двигательной деятельности.

Современное физкультурное образование должно быть направлено на формирование физической культуры личности, в которой важную роль играют теоретические знания [3, с. 182]. Именно сформированные теоретические знания позволяют «присвоить» знания двигательные. Теория не только должна быть воспринята, понята и отложена в памяти, но и подкреплена, воплощена в двигательном действии.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1 Дмитриев, А. А. Физическая культура в специальном образовании: Учеб.пособ. для студ.вузов /А. А. Дмитриев. – М.: Академия, –2002. – № 1. – С. 26–27.

2 Менхин, Ю. В. Физическое воспитание: Теория, методика, практика / Ю. В. Менхин. – М.: СпортАкадемПресс, 2003. – № 2. – С. 42–43.

3 Коробейников, Н. К. Физическое воспитание: Учеб.пособ. / Н. К. Коробейников.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. Школа, 2005. – № 3. – С. 182.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ТРЕНАЖЕРНЫХ УСТРОЙСТВ В ФОРМИРОВАНИИ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

СТАРИНА В. А.

преподаватель физической культуры,

Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

БРАГИН В. А.

студент, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

В настоящее время все яснее наблюдается тенденция физической деградации подрастающего поколения. Подростки 2017-х годов по мышечной силе и выносливости на 10–18 % уступают своим сверстникам 2002 года. Заболеваемость детей

возрастает во всех возрастных группах, а на протяжении обучения в школе и в колледже здоровье учащихся ухудшается в 4–5 раз [2,5,7].

В связи с этим ведущими задачами физической подготовки молодого поколения являются, во-первых, углубление интереса к спортивному совершенствованию, во-вторых, воспитание морально-волевых качеств, в-третьих, формирование отношения к спортивной деятельности как к средству подготовки к жизни.

Особенно это актуально для юношей и девушек, заканчивающих общее среднее образование и уходящих из рамок обязательного школьного физического воспитания. Многие из них продолжают обучение в колледжах, и включаются в процесс физического воспитания в колледже, но эффективность его в рамках обязательных занятий невелика [6].

Юноши и девушки в возрасте 16-21 года находятся в группе риска, так как сталкиваются с рядом проблем, связанных с увеличением учебной нагрузки, внедрением информационных технологий в учебный процесс, необходимостью совмещения учебы с работой, ухудшением режима питания, появлением вредных привычек.

Сегодня влияние гиподинамии на современного человека уже имеет пандемический характер. Между тем известно, что высокий уровень развития физических способностей – основная база для овладения новыми видами двигательных действий, успешного приспособления к трудовым действиям и бытовым операциям, и, наконец, это важнейший показатель здоровья [4].

Развитие силы должно продолжаться на протяжении всей жизни человека. Мышечная сила способствует развитию и других качеств, таких как быстрота, выносливость, ловкость, гибкость, повышает спортивные результаты, снижает риск травматизма, позволяет легче справляться с напряжением на тренировках и в быту. Развитие силовых способностей влияет не только на достижение спортивных результатов, но и на общее и психологическое состояние организма [8].

К эффективным средствам гармоничного развития мышечной системы относятся упражнения с отягощениями. С их помощью можно исправить как врожденные, так и приобретенные дефекты телосложения (узкие плечи, сутулость, непропорциональное развитие отдельных мышечных групп) [1, 4, 8].

К сожалению, в повседневной трудовой деятельности и в системе физического воспитания школьников и учащейся молодежи практически не применяются нагрузки с интенсивными дозированными отягощениями.

Физический труд также не играет существенной роли, в поддержании физической работоспособности человека. Его все больше заменяет умственный труд, а большинство трудовых операций носит диспетчерский характер. Недостаток необходимых человеку энергозатрат приводит к рассогласованию деятельности отдельных систем: мышечной, костной, дыхательной, сердечно-сосудистой и организма в целом с окружающей средой, а также к снижению иммунитета и ухудшению обмена веществ [3].

Поэтому единственным и наиболее эффективным способом повышения силовой подготовленности, а, следовательно, и укрепления здоровья детей, подростков и молодежи является вовлечение их в регулярные дополнительные занятия в рамках спортивных секций.

Сила является одной из основных характеристик способностей человека наряду с быстротой, выносливостью, гибкостью и прочее. Благодаря мышечной силе человек может противостоять силовым воздействиям на организм извне, поднимать тяжести, преодолевать препятствия. Силовая выносливость делает возможным длительное преодоление внешнего сопротивления или сохранение малоподвижного положения тела.

Силовые упражнения способствуют массовому оздоровлению населения доступными для каждого человека средствами, ведь сила – это способность организма преодолевать какое-либо внешнее сопротивление за счет усилия мышц. Таким образом, занятия силовыми упражнениями являются средством профилактики и ликвидации не только гипокинезии, но и гиподинамии, т.е. недостатка силовых движений в жизни человека [5].

За последние десятилетия во всем мире наблюдается огромный интерес к атлетической гимнастике у лиц различного возраста. Популярность упражнений силового характера с отягощениями, на тренажерах и блочных устройствах, с резиновыми амортизаторами и весом собственного тела неуклонно растет.

В процессе занятия атлетической гимнастикой и силовыми упражнениями происходит укрепление опорно-двигательного аппарата, усиливается кровоснабжение мышечных тканей, что способствует их развитию. Выполнение комплекса упражнений с отягощениями положительно влияют на белковый обмен, усиливают анаболические процессы, вследствие чего улучшается способность организма к регенерации, возрастает его сопротивляемость заболеваниям [4].

Современная система спортивной тренировки может рассматриваться как процесс направленного воздействия на нервно-мышечный аппарат человека, при котором обеспечивается оптимальный тренировочный эффект.

Сложность и многогранность тренировочного процесса выдвигают проблему поиска новых средств и методических приемов, позволяющих наиболее полно реализовать двигательные возможности занимающихся, что невозможно без применения современных технических средств [1].

Выше изложенное подчеркивает актуальность исследований в направлении укрепления здоровья подрастающего поколения.

Целью наших исследований явилась оценка эффективности силовой подготовки юношей 16–21 года, занимающихся в общей секции атлетической гимнастики, а также апробирование результативности применения в занятиях атлетической гимнастикой студентов иницирующего тренажера собственного изобретения («гравитрон»), основанного на принципах работы противовесов.

В педагогическом эксперименте участвовали студенты 2 курса Павлодарского высшего колледжа управления специальности «Вычислительная техника и программное обеспечение». Исследования проводились в рамках сравнительного эксперимента.

Для проведения педагогических наблюдений в сентябре 2017 года нами было создано две опытные группы юношей среднего телосложения, ранее не занимавшихся специальной силовой подготовкой: экспериментальная (Э) – 35 студентов и контрольная (К) – 20 студентов.

Для получения более достоверных результатов мы укомплектовали опытные группы таким образом, чтобы в начале эксперимента они не отличались по уровню физической подготовленности. Исключение составил показатель – жим лежа на горизонтальной скамье, в котором студенты контрольной группы достоверно превзошли студентов экспериментальной. По объему недельной двигательной активности до начала эксперимента группы отличий не имели.

Занятия в секции атлетической гимнастики в экспериментальной группе проводились 3 раза в неделю по 90 минут.

Программа занятий включала в себя: отдельный тренинг. При составлении программы силовых тренировок учитывалась разница в росте и развитии юношей, и соответственно формировались для них разные программы. Студенты занимались атлетической гимнастикой во внеурочное время в тренажерном зале колледжа.

Контрольная группа занималась два раза в неделю по 90 минут в рамках общего физического воспитания.

Для исследования эффективности силовой подготовки с помощью тренажера «гравитрон» мы разделили экспериментальную группу на две: группа Э2 занималась силовой подготовкой с использованием этого тренажера, а группа Э1 без его использования.

Тренажер «гравитрон» предназначен для занятий с отяжелением собственным весом спортсмена и эффективен для укрепления мышц пресса, груди, мышц спины, трицепсов и бицепсов.

Передача усилия с грузоблока осуществляется через 2 роликовых блока. Материал и конструктивные особенности тренажера позволяют интенсивно эксплуатировать его более 12 часов в сутки. Конструкция тренажера включает: турник параллельный и широкий хват, брусья и опорный узел. Изменение веса осуществляется переставлением регулировочного штыря (фиксатора). В качестве утяжелителя (груза) используется грузоблок, состоящий из металлических плит и направляющих.

Комбинированный станок с разгрузкой (ассистентом) – многофункциональный тренажер с функцией уменьшения веса спортсмена. Главным преимуществом этого тренажера перед другими является наличие контрбаланса для облегчения веса занимающихся с недостаточным уровнем подготовленности. Тренажер одинаково эффективен для занятий, как спортсменов высокого уровня, так и новичков.

Тестирование различных сторон силовой подготовленности проводилось нами в начале тренировочного цикла (сентябрь), в середине учебного года (январь) и в конце учебного года (май 2018 год). Программа занятий содержала большой объем силовых упражнений.

Для расширения адаптационных возможностей сердечно-сосудистой системы по окончании каждого тренировочного занятия учащиеся занимались 5–10 минут на степ-платформах (нашагивание в среднем темпе на платформу высотой 30–50 см, в зависимости от роста студента, поочередно каждой ногой).

Результаты исследований показали, что за учебный год в экспериментальной группе произошли значительные положительные сдвиги по всем показателям силовой подготовленности. Больше всего они выражены в таких тестах как: жим штанги лежа, отжимания от пола, подтягивания на перекладине, вис на согнутых руках.

Прирост этих показателей составил от 90 до 150 %. Это объясняется тем, что данные упражнения являются базовыми в

тренировке по атлетической гимнастике и наиболее полно выражают положительную динамику в тренировочном процессе. В таблице 1 приведены данные, отражающие динамику показателей силовой подготовленности экспериментальной и контрольной групп.

Таблица 1 – Динамика показателей физической подготовленности студентов экспериментальной и контрольной групп

Название теста	Экспериментальная группа (n=35)				Контрольная группа (n=20)			
	Сентябрь	Май	Сдвиг $\bar{X} \pm \sigma$	t P	Сентябрь	Май	Сдвиг $\bar{X} \pm \sigma$	t P
Подтягивания на перекладине (раз)	16,42	25,34	8,92 ± 1,14	t=18,43 P<0,001	14,34	15,98	1,64 ± 2,19	t=1,43 P>0,05
Жим штанги лежа (кг)	55,67	95,76	40,09 ± 8,76	t=10,15 P<0,001	48,66	51,57	2,91 ± 3,03	t=1,62 P>0,05
Отжимания на брусьях (раз)	10,08	18,18	8,1 ± 0,89	t=19,0 P<0,001	8,95	9,54	0,69 ± 2,17	t=0,97 P>0,05
Отжимания от пола (раз)	26,73	68,14	41,41 ± 7,37	t=16,25 P<0,001	28,14	30,16	2,02 ± 3,19	t=1,04 P>0,05
Вис на согнутых руках (сек)	28,17	62,17	34,00 ± 6,98	t=12,12 P<0,001	30,0	26,51	3,49 ± 3,24	t=1,43 P>0,05
Бросок мяча весом 4 кг сидя (см)	186,87	260,96	74,09 ± 6,98	t=12,12 P<0,001	191,83	185,37	4,46 ± 9,62	t=1,40 P>0,05
Прыжок в длину с места (см)	198,38	232,25	33,87 ± 6,64	t=18,27 P<0,001	202,17	187,37	14,80 ± 8,08	t=2,33 P<0,05
6-минутный бег (м)	1304,47	1567,85	213,38 ± 76,35	t=6,33 P<0,001	1326,56	1299,07	27,49 ± 1,18	t=2,38 P<0,01

В контрольной группе таких изменений не наблюдалось. Более того, по таким показателям как: прыжок в длину с места и 6-минутный бег произошло достоверное снижение результатов.

Для выявления эффективности применения в силовой подготовке студентов комплексного тренажера «гравитрон», нами был проведен сравнительный анализ показателей, полученных в конце эксперимента в группах Э1 и Э2. Данные сравнительного анализа приведены в таблице 2.

Таблица 2 – Сравнительный анализ показателей физической подготовленности студентов первой и второй экспериментальных групп в конце учебного года

Название теста	Экспериментальная группа (Э1) n=16 $\bar{X} \pm \sigma$	Экспериментальная группа (Э2) n=19 $\bar{X} \pm \sigma$	Достоверность Различия t / P
Подтягивания на перекладине (раз)	25,34 ± 3,56	28,18 ± 4,17	t=2,81 P<0,01
Жим штанги лежа (кг)	95,76 ± 9,54	108,87 ± 10,16	t=6,07 P<0,001
Отжимания на брусьях (раз)	18,18 ± 4,56	23,64 ± 3,17	t=3,64 P<0,01
Отжимания от пола (раз)	68,14 ± 7,47	75,16 ± 6,54	t=2,89 P<0,05
Вис на согнутых руках (сек)	62,17 ± 5,34	70,45 ± 6,14	t=5,44 P<0,001
Бросок мяча весом 4 кг (см)	260,96 ± 7,41	269,56 ± 9,35	t=2,04 P<0,05
Прыжок в длину с места (см)	232,25 ± 17,9	240,14 ± 28,47	t=0,72 P>0,05
6-минутный бег (м)	1567,01 ± 137,35	1646,69 ± 105,2	t=1,05 P>0,05

Как видно из таблицы применение комплексного тренажера «гравитрон» позволило повысить эффективность развития силы мышц верхнего плечевого пояса. Это отразилось в том, что испытуемые второй экспериментальной группы достоверно превосходили студентов первой экспериментальной по всем показателям силовой подготовленности. Особенно это выражено в таких показателях как жим штанги лежа, отжимания на брусьях, вис на согнутых руках, подтягивания. В скоростно-силовых показателях достоверность различий выявлена в броске 4-х килограммового мяча из положения сидя. Это объясняется тем, что комплексный тренажер «гравитрон» позволяет увеличить объем выполняемой нагрузки в одном подходе, что стимулирует развитие силовых способностей. А вот в выносливости и в прыжках в длину с места различий между экспериментальными группами не обнаружено, т.к. студенты обеих групп выполняли во время тренировочных занятий одинаковую аэробную нагрузку и нагрузку на мышцы ног.

ЛИТЕРАТУРА

1 Агашин М. Ф. Биомеханические тренажеры – универсальные технические средства для оздоровления, тренировки и реабилитации / Агашин М. Ф., Кахидзе А. С., Ткачук А. П. // Юбилейный сборник

трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. - М.: 1998. Т3- С 176- 187.

2 Балашова В. В. Здоровье формирующие технологии в физическом воспитании студентов Тольяттинского государственного университета // Теория и практика физической культуры. – 2005. – № 3. – С.43–45.

3 Бальсевич В.К. Онтрокинезиология человека. – М.: Теория и практика физ. культуры, 2000. - 275 с.

4 Бодюков Е. В. Научно-методические основы атлетической гимнастики оздоровительной направленности: монография. – Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2006. - 179 с.

5 Васильев В. Д., Васильева Е. В. О здоровье и его факторах // Здоровье студентов: биологический, психологический и социальный уровни. – Хабаровск: Изд-во ХГПУ, 1999. – С. 3-5.

6 Григорьев В. И. Физическая культура средних специальных и высших учебных заведений // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 2. – С.54–61.

7 Командик Т. Д., Бекенов М. Динамика показателей физического развития молодежи Павлодарской области. Мат. III международной науч.практ. конф. «Интеллектуальная нация: наука, образование и инновации»: Павлодар,3 апреля 2012. - С.39–43.

8 Мамытов А. М. Оптимизация содержания занятий атлетической гимнастикой для физического развития и состояния занимающихся // Физкультура, труд, здоровье и активное долголетие: материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. – М., 1981. - С. 126–128.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, филос.ф.к., Г. Ахметованың алғы сөзі 3

1 Секция. Интеллектуалды және мәдени-рухани даму

1 Секция. Интеллектуальное и культурно-духовное развитие

1.1 Қазіргі кезеңдегі білім беру үрдісінің барысы. Педагогика

1.1 Современный образовательный процесс. Педагогика

Алдаберген Б. Ф., Бакраденова А. Б.

Поэзиялық үлгідегі мысал өлеңдер мен ертегілерді балабақшада рухани тәрбие беру құралы ретінде пайдалану 4

Альжанова Д. А., Тулкина Р. Ж.

Мектеп жасына дейінгі балалардың ойын әрекеті арқылы адамгершілік тәрбие берудің маңызы 11

Ахметова С., Жанкаринова А.

Математика сабағында жана педагогикалық әдістерді қолдану.....18

Байзакова М. Е., Шаймерденова А. К.,

Кажикенова Г. М., Габасова Г. Е., Кабдуллина А. А.

Әлеуметтік қызметкердің рухани адамгершілік қасиеттері 25

Габасова Г. Е., Кабдуллина А. А.

Үш тұғырлы тіл – ұлттың келешегі 31

Даулетбаева Д. Т., Жомартова А. Д.

Бала тәрбиесінде бала бақша мен отбасының ынтымақтастығы 40

Қожамұратова Г. Ә., Жумабаева З. Е.

Жанартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктерінің бірі – оқу дағдылары 47

Кулахметова М. С., Каирденова А. А.

Применение пословиц и поговорок на уроках английского языка при формировании лингвокультурологической компетенции учащихся старших классов 53

Құмарбекова Г. А., Тұрғанбаева Б. Ш.

Бастауыш сыныпта дәстүрлі емес сабақ түрлерін қолдану 58

Светличная В. В., Мажитова С. С.

Личность ребёнка как главная ценность в педагогике Марии Монтессори 63

Тастаналы М. С., Сакенов Д. Ж.

Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің маңызы 67

Тунубаева Д. Х.

Көптілділік – заман талабы 70

Хуанган А., Махамбет Р.

Внедрение информационных образовательных технологий в воспитательно-образовательный процесс 78

Шадрин Ж. Ю., Кабдуллинова А. Е.

Проблемы организации учебного процесса на уроке иностранного языка при работе с детьми с синдромом дефицита внимания и гиперактивности 84

Шакенева Д. К. К., Абай М. А.

Проектный метод: проблема и оценка организации в процессе обучения биологии 91

1.2 Психология ғылымы дамуының мәселелері.

Көшбасшы психологиясы

1.2 Проблемы развития психологической науки.

Психология лидерства

Апаев. А. Ю., Марковский Б. В., Байтлесова Д. Т

Социальные представления о привычном рационе питания: результаты пилотажного исследования 96

Базилова А. Б., Кударова Н. А.

Жетім және ата-анасының қамқорлығысыз қалған балалардың эмоционалдық-еріктік сапаларының психологиялық ерекшеліктері 100

Ксембай М. М., Кударова Н. А.

Бастауыш сынып жасындағы дарынды балалардың қарым-қатынас ерекшеліктерінің психологиялық сипаттамасы 106

Лаппо Н., Федорова К., Кравцов А., Шамсутдинова В. Ю.

Роль социальных сетей в формировании суицидального поведения у несовершеннолетних 112

Тайшыков М. Н., Алькеев М. А.

Особенности психологического климата в коллективной работе 121

1.3 БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы

заманауи медиатехнологиялар

1.3 Тенденции развития СМИ и современные

медиатехнологии в журналистике

Елікпаев С. Т., Төлұтай А.

Қазақстанның мәдени журналистикасы 125

Каирбекова С. Б., Канапьянов К. Н

Основные принципы формирования отношений между республиканскими и региональными телеканалами 130

Калиаскар А. С., Бельгибаева К. К.

Взаимодействие традиционных СМИ с блогосферой 136

Кантай М., Бельгибаева К. К. Проблемы мультикультурализма на примере масс медиа США и Казахстана	141
Қайруллин Е., Елікпаев С. Т. Қазіргі жана медиа және конвергентті журналистика	145
Оразалина А. М., Бельгибаева К. К. Дезинформация как негативная тенденция современных СМИ	149
Павлюк А. В., Зейнулина А. Ф. СМИ и государственный язык: проблемы и пути их решения	153
Смагулова А. К., Кананьянов К. Н. Специфические аспекты PR-технологий в РК	157
Тасболатова А., Елікпаев С. Т. Жаңа ақпараттық қоғам туралы зерттеулер	164

**1.4 Павлодар облысы белгілі тумаларының
мәдени және рухани мұрасы
1.4 Культурное и духовное наследие знаменательных
выходцев Павлодарской области**

Ашимова А. А. Мәшһүр жүсіп және Құран-Хадис	169
Махмет Н. А., Сәрсенбек А. Р. Болашақты болжаған Қаныш аға	175

**1.9 Қазіргі білім үрдісі және кәсіби бағытталған
басқа тілдік білімнің дамуы
1.9 Современный образовательный процесс
и развитие профессионально-ориентированного
иноязычного образования**

Жунусова А. Ж., Кулахметова М. С. Шетел тілін оқытуда күнделікті енгізу оқушылардың ынталарын арттыру және шығармашылық қабілеттерін дамыту әдісі ретінде	183
Симоненко М. В. Современный образовательный процесс и развитие профессионально-ориентированного иноязычного образования	189
Яценко Е. В., Кулахметова М. С. Мобильные подкасты в обучении английскому языку	195

**1.10 Тарих, археология, этнология
1.10 История, археология, этнология**

Айтбайұлы Т., Кузембаев Н. Е. Проблема защитного вооружения казахов	201
Базарова М. Б. Қазақ хандығының заң жүйесінің қалыптасуының ерекшеліктері	206
Баймульдина С. Ж. Аққулы мекен өрендері	210
Бейсембаева Т. К., Мусагажинова А. А. Әйел кәсіпкерлігі Қазақстан елінде	216
Дильдешбаева Д. Д. Павлодарская область в миграционном процессе «Север-Юг»	223
Касымов М. М. Роль Республики Казахстан в истории мира как инициатора антиядерного движения	229
Қуан А. У., Рахимов Е. К. Абылай хан – Қазақ халқының данышпан билеушісі	235
Кузембаев Н. Е., Курц Д. «Материалы по Киргизскому землепользованию по Павлодарскому уезду» Ф. А. Щербина, как исторический источник	241
Курц Д., Талас А., Кузембаев Н. Е. Религиозная толерантность в Тюркских каганатах как основа духовной жизни населения	248
Кулумбаева М. Ж., Рахметова Ж. Т. Миротворческая миссия Республики Казахстан в мировом пространстве	255
Тұрсынов Н., Елікпаев С. Т. «Айқап» журналы – ұлттың саяси-әлеуметтік, мәдени, шаруашылық жайларының айнасы	261

**1.11 Өлкетану
1.11 Краеведение**

Ақашұлы Н., Ельмуратова Б. Ж. Әулиелер мекені–Май ауданы	266
Рахимбаева З. Е., Мошна Н. И. Повседневная жизнь целинников Павлодарского Прииртышья: культурный аспект	272

1.12 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы	
1.12 Программа «Рухани жаңғыру» – взгляд в будущее и статья «Семь граней Великой степи»	
Кабашева З. А.	
Қосым Пішенбаевтың өміріндегі біз білмейтін қызықты фактілер	278
Власюк Д. Л., Штрауб А. А., Батышова И. В., Кривец О. А.	
Вовлечение молодежи в деятельность общественных организаций	286
Дюсембенова Д. Н., Нуркина А. З.	
Рухани Жаңғырудың жарқын жолы	290
Қайрат Ж. М.	
Ry`hani Jan`g`yru` - tarihk`a toly uly o`lkem – Bayanay`ylym.....	295
Мұхамет Ж. Ф., Байтәсова Д. Т.	
Әлемнің жеті қыры – жарқын болашақтың іргесі	300
Оразбек А. Т.	
Ұлы дала елінің – ұланымыз!	305
1.13 Философия	
1.13 Философия	
Бедринец К. В., Туранова Г. Д.	
Современные трактовки философских категорий добра и зла	312
1.15 Әлеуметтану	
1.15 Социология	
Джанаргалиева М. Р., Жаябаева Р. Г.	
Внешняя миграция как проявление девиантного поведения	318
Карипова Т. С., Туранова Г. Д.	
Проблемы многодетных семей	
Республики Казахстан в социальных сетях и сети интернет	322
1.16 Дене шынықтыру және спорт	
1.16 Физическая культура и спорт	
Абетова М. М., Балтабаев Е. С.	
Особенности физического воспитания	
детей младшего дошкольного возраста	325
Бейсембекова Д. Е., Аленова К. А., Балтабаев Е. С.	
Спорт и физическая культура в жизни студента.....	330
Асетова А. А., Балтабаев Е. С.	
Мотивация студентов к посещению занятий физической культуры	335
Атажанова Б. А., Алшынова Г. Д., Балтабаев Е. С.	
Мектеп жасына дейінгі балаларға дене тәрбиесінің маңызы	341
Госман Д. Н., Жексембаева С. Д.	
Спорт және математика	345
Жунусов А. М., Балтабаев Е. С.	
Физическая культура как инструмент	
формирования здорового образа жизни студента	348
Ибраева А. Е., Балтабаев Е. С.	
Батырлар мектебі	353
Кабыш Г. О., Балтабаев Е. С.	
Асық ойынының пайдасы мен дамыту жолы	358
Қайрова Н. Ж., Дайыр А. Б., Кабыкаева А. К., Балтабаев Е. С.	
Гимнастика – барлық спорт түрінің негізі	362
Нуркетаева А. Д., Маралбаев А. К.,	
Асильбекова Н. Б., Жильгельдинов С. Е.	
Дене тәрбиесі қоғам мен тұлға	
мәдениетінің бөлігі ретінде	367
Рева А. А., Батышова И. В., Кривец О. А., Бекбулатова О. Р.	
Формирование теоретических знаний студентов	
на занятиях по физической культуре	372
Старина В. А., Брагин В. А.	
Эффективность применения тренажерных устройств	
в формировании силовых способностей студентов колледжа	374

**АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 9

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Компьютерде беттеген: Д. А. Жумабекова
Басуға 29.03.2019 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$, Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 22,3. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3393

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.